

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Filologiczny
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

Leszek Kośny

**Rola „Bartnika Postępowego” (1875-1939)
w rozwoju i popularyzacji wiedzy fachowej
w Polsce**

Promotor

dr hab. Małgorzata Derkacz, prof. UWr

Wrocław 2020

Spis treści

Wykaz skrótów nazw instytucji	4
Wstęp	5
Rozdział 1. Towarzystwa rolnicze i pszczelarskie Galicji w XIX wieku na tle podobnych organizacji w innych zaborach	18
1.1. Zabór pruski	19
1.2. Zabór rosyjski	22
1.3. Zabór austriacki	23
Rozdział 2. Rozwój wiedzy fachowej i jej wpływ na kształtowanie się pierwszych czasopism pszczelarskich w Polsce w XIX wieku.....	28
Rozdział 3. „Bartnik Postępowy. Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu” (1875-1939).....	39
3.1. Teofil Ciesielski – twórca i wydawca czasopisma.....	39
3.2. Powstanie czasopisma oraz zasady jego wydawania i finansowania.....	44
3.2.1. Lata 1875-1914	46
3.2.2. Lata 1918-1939	50
3.3. Struktura czasopisma i jego aparat pomocniczy	56
3.3.1. Lata 1875-1914	57
3.3.2. Lata 1918-1939	60
3.4. Autorzy prac	65
Rozdział 4. Stosowane przez czasopismo sposoby popularyzowania wiedzy fachowej.....	95
4.1. Artykuły naukowe i popularnonaukowe	96
4.2. Informacje o działalności stowarzyszeń pszczelarskich i ogrodniczych.....	110
4.3. Sprawozdania, protokoły i referaty ze zjazdów	116
4.4. Przeglądy krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych	119
4.5. Informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje	122
4.6. Spisy bibliograficzne.....	125
4.7. Informacje biograficzne	128
4.8. Sprawozdania pszczelarzy.....	130
4.9. Informacje o bieżących pracach w pasiece i ogrodzie	133
4.10. Informacje skierowane do początkujących pszczelarzy.....	134
4.11. Zestawienia statystyczne	135

4.12. Informacje handlowe	138
4.13. Listy do Redakcji	140
4.14. Spisy współpracowników	141
Rozdział 5. Odbiór czytelniczy „Bartnika Postępowego”	144
Zakończenie	158
Aneksy	168
Aneks 1. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze pruskim	169
Aneks 2. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze rosyjskim ...	174
Aneks 3. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze austriackim.	176
Aneks 4. Periodyki uwzględnione w przeglądzie prasy krajowej i zagranicznej na łamach „Bartnika Postępowego” w latach 1875-1939.....	182
Aneks 5. Polskojęzyczne czasopisma pszczelarskie ukazujące się w okresie funkcjonowania „Bartnika Postępowego” 1875-1939	198
Aneks 6. Czasopisma reklamowane przez „Bartnika Postępowego” 1875-1939	208
Aneks 7. Wydawnictwa Redakcji „Bartnika Postępowego”, jego instytucji sprawczych oraz dodatki kolportowane wraz z czasopismem w latach 1875-1939	213
Spis tabel, ilustracji i wykresów	224
Bibliografia	226
Streszczenie	244
Indeks osobowy.....	254

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW INSTYTUCJI

CTOiKR - Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych

GTPO - Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze we Lwowie

MTR - Małopolskie Towarzystwo Rolnicze we Lwowie

MZP - Małopolski Związek Pszczelniczy we Lwowie

NZOP - Naczelny Związek Organizacji Pszczelniczych Rzeczypospolitej Polskiej

NZTP - Naczelny Związek Towarzystw Pszczelniczych Rzeczypospolitej Polskiej

PGSPSJ - Pierwsze Galicyjskie Stowarzyszenie Pszczelniczo-Sadowniczo-Jedwabnicze w
Kołomyi

PTP - Polskie Towarzystwo Pszczelarskie we Lwowie

WZTP - Wielkopolski Związek Towarzystw Pszczelniczych

ZGTOiP - Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa

WSTĘP

Lwowski „Bartnik Postępowy” (dalej „BP”) ukazujący się przez 61 lat, tj. od 1875 do 1939 r. (z przerwami w czasie zawirowań wojennych), pomimo wielkiej popularności oraz rozpoznawalności i częstego cytowania zawartych w nim informacji, nigdy nie został objęty całościową analizą pozwalającą na omówienie jego cech treściowych i formalnych. Tymczasem stanowi on wyjątkowy materiał badawczy. Jako dwutygodnik wydawany był przez dwanaście pierwszych lat (1875-1886), a następnie od 1887 r., jako miesięcznik. Jego redaktorami byli znawcy przedmiotu i postacie zasłużone dla pszczelarstwa, jak Teofil Ciesielski (1875-1914), Władysław de Préal (1918-1920) oraz Leonard Weber (od 1921 r. jako redaktor odpowiedzialny w zmieniającym się często składzie komitetu redakcyjnego). O adaptacji czasopisma, jego charakterze i zawartości, świadczą m.in. zmieniające się podtytuły, np. *Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu*, (1875-1888), *Pismo poświęcone pszczelnictwu, ogrodnictwu i innym drobnym gałęziom gospodarstwa* (1881-1914), czy od 1930 r. *Ilustrowane czasopismo miesięczne, poświęcone rozwojowi pszczelarstwa polskiego wydawane przez Małopolskie Towarzystwo Rolnicze i Małopolski Związek Pszczelniczy we Lwowie*.

Przedstawienie istniejącej literatury przedmiotu wymaga wyjaśnienia pewnych kwestii terminologicznych i definicyjnych, ponieważ w tytułach czasopism pszczelarskich i w artykułach z tej dziedziny używane bywają równoległe dwa określenia - pszczelarstwo i pszczelnictwo. Wywołało to na łamach czasopism pszczelarskich, wydawanych po II wojnie światowej¹, dyskusję o poprawności ich stosowania. Traktowano je jako synonimy w odniesieniu do praktycznej strony pracy pszczelarzy, czyli „chovu i hodowli pszczół”². Określenie ‘pszczelarstwo’ zaczęło dominować w powszechnym użyciu³, a ‘pszczelnictwo’

¹ W. Bojarczuk artykułem *Pszczelnictwo czy pszczelarstwo*, opowiedział się za stosowaniem terminu *pszczelarstwo* („Pszczelarz Polski” 1947, nr 11, s. 286), podobnie jak ks. S. Mazak (*Wyraz „pszczelarstwo” poprawniejszy niż „pszczelnictwo”*, „Pszczelarstwo” 1962, nr 11, s. 24). Natomiast J. Guderska w artykule *Pszczelarze własny język mają* zauważyła, że nie są to odmienne pojęcia, choć w literaturze przedmiotu wyraźnie preferowany jest termin *pszczelarstwo* („Pszczelarstwo” 1968, nr 2, s. 20). A. Demianowicz, Z. Konopacka, w pracy *Jeszcze w sprawie terminów „pszczelnictwo” czy „pszczelarstwo”?* sugerowali szerszy zakres znaczeniowy słowa *pszczelnictwo*, do którego włączone jest *pszczelarstwo* („Pszczelarstwo” 1963, nr 11, s. 22). Por. też: *Pszczelarstwo* [hasło w:] *Encyklopedia pszczelarska*, pod red. J. Wilde, Warszawa 2013, s. 256.

² *Pszczelarstwo*, [hasło w:] *Encyklopedia ...*

³ B. Szymusik, *Historia pszczelarstwa polskiego w zarysie w Skansenie i Muzeum im. B. Szymusika zawarta i w IX okresach historycznych przedstawiona*, Nowy Sącz 2006, s. 122.

uznano ostatecznie za pojęcie archaiczne. Dzisiaj wraca się do niego w literaturze naukowej, określając nim „naukę o pszczelarstwie”⁴.

Hasło *Czasopisma pszczelarskie w Polsce* zamieszczono w dwóch wydaniach *Encyklopedii pszczelarskiej*: w 1898 r. pod redakcją Leona Burnusa i w 2013 r. pod redakcją Jerzego Wilde. Zdefiniowano je jako *Ogół druków (wydawnictw) periodycznych o tematyce pszczelarskiej, ukazujących się z numeracją bieżącą i pod tym samym tytułem co najmniej 4 razy do roku*⁵, co z punktu widzenia praktyki wydawniczej i bibliograficzno-statystycznej jest niewłaściwe i może spowodować wykluczenie z grupy definiowanych czasopism półroczników i roczników. W definicji zwrócono też uwagę na nakłady tych periodyków, odniesiono się do tematyki, ale nie uwzględniono instytucji sprawczych, nie określono przeznaczenia czytelniczego i spełnianych przez te czasopisma funkcji. *Encyklopedia* z 1989 r. zawiera tabelę z listą periodyków pszczelarskich, w której znalazły się informacje dotyczące: tytułu, redaktora, miejsca wydawania, okresu ukazywania się oraz uwagi, w tym m.in. dotyczące powiązania ich z organizacjami pszczelarskimi. W *Encyklopedii* z 2013 r. nie znalazło się zestawienie dotyczące polskich czasopism pszczelarskich, a hasło im poświęcone pozbawione jest definicji i charakterystyki tej grupy periodyków. Przedstawia natomiast niewielki rys historyczny czasopiśmiennictwa pszczelarskiego, począwszy od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. W nowym wydaniu tylko część wymienianych tytułów periodyków pszczelarskich zaopatrzone w informacje o miejscach wydawania i redaktorach.

Poszukując definicji czasopism pszczelarskich w *Encyklopedii wiedzy o prasie*, nie odnajdujemy bezpośrednio hasła, ale informacje zaczerpnięte z haseł pokrewnych pozwalają umieścić czasopisma pszczelarskie w nadrzędnym, ogólnym dziale czasopism branżowych (*prasa branżowa jest pojęciem szerszym, które obejmuje swym zakresem czasopisma fachowe*)⁶, wśród periodyków poświęconych sprawom jednej z gałęzi rolnictwa⁷. Z pewnością można je zaliczyć także do grupy czasopism gospodarczych⁸. Periodyki pszczelarskie przekazują treści specjalne, a ze względu na spełniane funkcje, stopień specjalizacji i krąg odbiorców zaliczyć je możemy do grupy czasopism fachowych jako [...] *popularyzujące i wdrażające osiągnięcia naukowe w praktyce zawodowej*⁹.

⁴ *Pszczelnictwo*, [hasło w:] *Encyklopedia pszczelarska*, pod red. J. Wilde, Warszawa 2013, s. 257.

⁵ *Pszczelarstwo*, [hasło w:] *Encyklopedia pszczelarska* pod red. L. Burnusa, Warszawa 1989, s. 31.

⁶ *Prasa branżowa*, [hasło w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976, s. 169.

⁷ *Czasopisma rolnicze*, [hasło w:] tamże, s. 52.

⁸ A. Garlicka, *Czasopiśmiennictwo gospodarcze*, [hasło w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, pod red. A. Mączaka, Warszawa 1981, s. 114; zob. też. H. Szczepański, *Spis polskich czasopism gospodarczych (1918-1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, t. 23, nr 4, s. 98.

⁹ *Czasopisma fachowe*, [hasło w:] *Encyklopedia historii gospodarczej...*, s. 40.

W literaturze pszczelniczej spotykane jest także ogólne określenie czasopism pszczelarskich jako czasopism apistycznych. Klasyfikacja ta znajduje potwierdzenie w istniejącej literaturze¹⁰. Pośród wszystkich ukazujących się dotychczas polskich czasopism pszczelarskich, jedynie „Pszczelnicze Zeszyty Naukowe”¹¹ wpisują się w formułę czasopisma naukowego, publikując oryginalne prace badawcze.

Roman Tomaszewski w publikacji *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*¹² porusza szereg zasadniczych kwestii dotyczących czasopiśmiennictwa pszczelarskiego, m.in. określenia profilu czasopisma nie tylko na podstawie tytułu czy podtytułu, ale także zawartości treściowej. Kolejnym, podejmowanym przez tego autora zagadnieniem jest wyznaczenie zakresu pojęciowego polskiego czasopisma pszczelarskiego w kontekście językowym i terytorialnym. Tomaszewski zwraca uwagę na pomijane w funkcjonujących kanonach polskich czasopism pszczelarskich tytuły, które ukazywały się w językach obcych lecz wydawane były przez Polaków i - co ważne - spełniały istotne dla Polaków zadania¹³.

Definiując polskie czasopisma pszczelarskie należy zatem stwierdzić, że w zależności od przeznaczenia mogą być one określane jako periodyki fachowe oraz naukowe o tematyce pszczelarskiej, przeznaczone dla pszczelarzy, posiadające określony program i tytuł czasami też podtytuł, zgodny z profilem pisma. Opatrzone są ciąglą numeracją i ukazują się z określoną częstotliwością (nie częściej niż raz w tygodniu, do roczników włącznie). Z grona tych periodyków wykluczone są kalendarze i jednodniówki.

Do polskich czasopism pszczelarskich, zarówno o zasięgu ogólnokrajowym jak też lokalnym, zaliczyć możemy:

1. czasopisma pszczelarskie w języku polskim, w tym wydawane przez okupanta w okresie II wojny światowej,
2. czasopisma pszczelarskie w językach obcych, wydawane przez Polaków lub intencjonalnie przeznaczone dla odbiorcy polskiego oraz periodyki polonijne,
3. czasopisma pszczelarskie w językach obcych, wydawane przez mniejszości narodowe zamieszkujące ziemie polskie (według granic przyjętych w okresie ukazywania się danego czasopisma).

¹⁰ Zob. *Prasa polska 1864-1918*, pod red. J. Łojka, t. 1, Warszawa 1976, s. 133; J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864 – 1918. Bibliografia*, Kraków 2002, s. 103.

¹¹ „Pszczelnicze Zeszyty Naukowe” w języku polskim wydawane były od 1957 do 2000 roku. W wersji anglojęzycznej, pod tytułem „Journal of Apicultural Science”, czasopismo ukazuje się od roku 2001 (vol. 45) do chwili obecnej.

¹² R. Tomaszewski, *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*, „Biblioteka” 2008, nr 12, s. 29-53.

¹³ Tenże, *Nie tylko Dzierżon : wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*, „Biblioteka” 2011, nr 15, s. 45.

STAN BADAŃ NAD POLSKIMI CZASOPISMAMI PSZCZELARSKIMI

Badania nad poszczególnymi tytułami czasopism pszczelarskich, określeniem ich roli w popularyzacji wiedzy fachowej, krzewieniu nauki w długim okresie historycznym, nie znalazły się do tej pory w polu zainteresowań historyków prasy. Kwerenda przeprowadzona na podstawie spisów bibliograficznych¹⁴ wykazała niewielką liczbę prac podejmujących problematykę polskiego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego. Odnalezione pozycje literatury przedmiotu reprezentują różny poziom szczegółowości, jednak nie ma wśród nich opracowań przeglądowych, dotyczących periodyków pszczelarskich jako grupy czasopism fachowych, jak również opracowań monograficznych, poświęconych poszczególnym tytułom. Do istotniejszych problemów, na jakie natrafiono podczas analizy piśmiennictwa, należy zaliczyć zawarte w nim liczne nieścisłości oraz sprzeczne, czasami powielane wielokrotnie informacje, nie poddawane weryfikacji za pomocą materiałów dostępnych z autopsji¹⁵.

Bibliografie bibliografii, uwzględniające wydawnictwa o tematyce pszczelarskiej, podawali Zdzisław Kosiek w *Bibliografii polskich bibliografii gospodarstwa wiejskiego* (Warszawa 1962), Danuta Bobrzecka i Cecylia Bieguszevska, w artykule *Polskie źródła informacji o pszczelarstwie*, („Pszczelarstwo” 1968, nr 7) oraz Roman Tomaszewski w cytowanej już publikacji *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*.

Do najstarszych, przedstawiających dorobek z zakresu piśmiennictwa pszczelarskiego, należą bibliografie Stanisława Królikowskiego¹⁶ oraz Feliksa Kucharzewskiego¹⁷. Informacje istotne dla ustalenia najstarszych polskich czasopism pszczelarskich, ukazujących się w

¹⁴ W. Wisłocki, *Bibliografia bibliofilstwa i bibliografii polskiej* [lata 1921 – 1922], Kraków 1924; tenże, *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za rok 1928* (dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego”), Kraków 1928–1929; M. Mazankówna-Friedbergerowa, *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa: 1930–1934*, vol. 5, Kraków 1929/30–1936; W. Żurowska, *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa w latach 1935–1936*, Kraków 1936; M. Małachowska-Staszelis, *Bibliografia bibliografii i nauki o książce 1937–1944*, Warszawa 1965; H. Lipska, M. Małachowska-Staszelis, *Bibliografia bibliografii i nauki o książce 1945–1946*, Warszawa 1955; W. Hahn, *Bibliografia bibliografii polskich do 1950 roku*, Wrocław 1966; H. Sawoniak, *Bibliografia bibliografii polskich : 1951–1960*, Wrocław 1967; M. Bieńkowska, B. Eychlerowa, *Bibliografia bibliografii polskich : 1961–1970*, Warszawa 1992; T. Pawlikowa, M. Przybysz, *Bibliografia bibliografii polskich : 1971–1985*, Warszawa 2006; M. Bieńkowska, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1981–1982, Warszawa 1988; B. Eychlerowa, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1983, Warszawa 1990; M. Bieńkowska, *Polska Bibliografia Bibliologiczna 1984–1985*, Warszawa 1991; B. Eychlerowa, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1986, Warszawa 1991; M. Bieńkowska, *Polska Bibliografia Bibliologiczna 1987–1988*, Warszawa 1992–1993; J. Pietrzykowska, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1989, Warszawa 1994; B. Eychlerowa, „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1990, Warszawa 1994.

¹⁵ Rozbieżności w opracowaniach czasopiśmiennictwa pszczelarskiego dotyczą głównie lat ukazywania się periodyków i nazwisk redaktorów. Wymowny jest tutaj przykład „Bartnika Wielkopolskiego”, którego początek istnienia, w omawianych bibliografiach podawany jest jako: 1919, 1920 lub 1921. Za datę poprawną przyjmuje się rok 1920.

¹⁶ S. Królikowski, *Bibliografia polska weterynarii i hodowli zwierząt*, Lwów 1891.

¹⁷ F. Kucharzewski, *Bibliografia polska techniczno-przemysłowa obejmująca prace drukowane oddzielnie, w czasopismach lub znane z rękopisu, we wszystkich działach techniki i przemysłu, do końca 1874 roku*, Warszawa 1894.

języku polskim, możemy odnaleźć w bibliografiach Stanisława Rewieńskiego¹⁸ i Karola Estreichera¹⁹. Jednym z ważniejszych opracowań jest bibliografia Tadeusza Grochowskiego, publikowana w częściach przez krakowskie czasopismo „Pszczelarz” w latach 1918-1920. Ta pierwsza dziedzinowa bibliografia poświęcona pszczelnictwu, była dwukrotnie uzupełniana przez samego autora w latach 1925²⁰ i 1931²¹. Do ważnych spisów, wykonanych przed wybuchem II wojny światowej, należy *Bibliografia fauny polskiej do roku 1880* Antoniego Jakubskiego i Marii Dyrdowskiej²². Lista periodyków pszczelarskich z ostatniego, najpełniejszego wydania bibliografii Grochowskiego (1931) została uzupełniona przez publikację ks. Wacława Kranowskiego, wydrukowaną w „Bartniku Postępowym” z 1934 r.²³ oraz materiał opublikowany w „Bartniku Wielkopolskim” z 1938 r. przez Mariana Kokocińskiego i Stanisława Mendralę²⁴.

Powojenne bibliografie, które odnotowywały tytuły polskich czasopism pszczelarskich informowały o nich ze względu na przyjęty zakres tematyczny, dotyczący biologii, rolnictwa lub przeznaczenia dla odbiorców związanych ze środowiskiem wiejskim. Autorki *Spisu polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich*, Aniela Szwejczerowa i Jadwiga Groszyńska, dążyły do zebrania [...] *polskich wydawnictw periodycznych z zakresu biologii i nauk pokrewnych* [...] ²⁵. W ich spisie znalazło się 18 czasopism pszczelarskich.

Bibliografia opracowana przez Stanisława Antoniewskiego, odnotowuje fachowe czasopisma rolnicze ogólne oraz specjalne, przyrodnicze i ekonomiczne, dotyczące [...] *wszystkich gałęzi gospodarstwa wiejskiego, więc także ogrodnictwa, leśnictwa, rybactwa, pszczelnictwa itd., nie pomijając weterynarii*²⁶. W spisie 837 tytułów znalazło się zaledwie 19

¹⁸ S. Rewieński, *Bibliografia rolniczo-technologiczna polska od r. 1800 aż do naszych czasów* (1889), [w:] *Encyklopedia rolnicza*, t. 1. Warszawa 1890, s. 339-449.

¹⁹ K. Estreicher, *Bibliografia polska: część I: Stulecie XIX (1800–1880)*, t. 1–7. Kraków 1870–1882; *część II: Stulecia XV–XIX (1455–1889)*, t. 8–11. Kraków 1882–1890; *część IV: Stulecie XIX (1881–1900)*, t. 1–4. Kraków 1906–1916.

²⁰ T. Grochowski, *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej*, Lwów 1925, 16 s. Praca zawierała 205 pozycji bibliograficznych. Redakcja „BP” w nr 7 z roku 1925 donosiła, że z powodu wstrzymania subwencji dla tego pisma przez Ministerstwo Rolnictwa, *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej* nie był dołączony do periodyku w postaci bezpłatnej broszury, jak to planowano, lecz można ją było nabyć w księgarniach.

²¹ Tenże, *Polska bibliografia pszczelnicza*, Lwów 1931, 22 s. Wydanie drugie zawierało 318 pozycji.

²² A. Jakubski, M. Dyrdowska, *Bibliografia fauny polskiej do roku 1880*, T.1, Kraków 1927; T. 2, Kraków 1928.

²³ W. Kranowski, *Uzupełnienie polskiej bibliografii pszczelniczej. Wydanie II. Lwów 1931*, „BP” 1934, nr 2, s. 59-60.

²⁴ M. Kokociński, S. Mendrala, *Literatura pszczelnicza w ujęciu bibliograficznym za lata 1920-1938*, „Bartnik Wielkopolski” 1938, nr 12, s. 358.

²⁵ A. Szwejczerowa, J. Groszyńska, *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich*. Warszawa - Łódź 1952, s. V. Materiał do tej publikacji, poza większymi warszawskimi bibliotekami, zgromadzono wyłącznie na podstawie ankiety.

²⁶ S. Antoniewski, *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1755 – 1955)*. Warszawa 1960, s. 9.

tytułów samoistnych czasopism pszczelarskich oraz 2 dodatki. Opracowanie *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960*, Ireny Turowskiej-Bar z 1963 r., wprowadza do obszaru badań nad czasopiśmiennictwem pszczelarskim liczne dodatki poświęcone pszczelarstwu, dołączane do czasopism w przeważającej części nie związanych z tą tematyką. Uwzględnione w tej publikacji dodatki pszczelarskie w liczbie 14 tytułów oraz 31 tytułów samoistnych, to zbiór znaczący i dobrze uzupełniający wcześniej przywoływaną literaturę.

Spisy polskich periodyków pszczelarskich tworzyli autorzy specjalizujący się i działający czynnie dla rozwoju tej gałęzi rolnictwa, zamieszczając je w literaturze fachowej bądź jako element bibliografii dziedzinowej. W dziele pt. *Hodowla pszczół*, zawierającym *Bibliografię polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego* autorstwa Jadwigi Guderskiej, wymienione periodyki pszczelarskie ułożone były w sposób chronologiczny i skrótowo scharakteryzowane pod względem formalnym. W wydaniu z 1957 r.²⁷, zamieszczono 28 tytułów, przy czym „BP” ze względu na brak ciągłości i zmiany wydawców, potraktowany został jako trzy pisma o tym samym tytule. Guderska podała, że wydanie drugie *Hodowli* z 1963 r., powieliło spis czasopism z pierwszej edycji, wzbogacając go o „Pszczelnice Zeszyty Naukowe”²⁸.

Na szczególną uwagę zasługuje bardzo skrupulatne zestawienie polskich czasopism pszczelarskich zawarte w *Bibliografii polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego* autorstwa Eugeniusza Buczyńskiego i Czesława Junga, wydane w Kamiannej w 1987 r.²⁹ Całość, wraz z uzupełnieniami, zawiera 1075 pozycji literatury pszczelniczej. Wyszczególnione 33 periodyki pszczelarskie, to tytuły samoistne wydawane w języku ojczystym. *Encyklopedia pszczelarska* z roku 1989, oprócz 30 tytułów samoistnych, uwzględniła także jeden pszczelarski dodatek (*Ogrodnik i Pszczelarz* z 1900 r.).

Rękopiśmienny katalog *Polskie piśmiennictwo pszczelarskie* (Wierzonka 2000) autorstwa E. Buczyńskiego, był powielany i rozdysponowywany wśród antykwariuszy oraz kolekcjonerów szeroko pojętej literatury pszczelniczej. Jest prawdopodobnie najbardziej dokładnym źródłem informacji o polskojęzycznych tytułach czasopism pszczelarskich ukazujących się od 1868 do 2000 r. Wymienia łącznie 52 periodyki, w tym 39 pozycji samoistnych oraz 13 dodatków.

²⁷ *Hodowla pszczół*, pod red. A. Demianowicza i J. Guderskiej. Warszawa 1957, s. V.

²⁸ *Hodowla pszczół*, pod red. A. Demianowicza i J. Guderskiej, wyd. drugie. Warszawa 1963, s. 859-881. Siódme wydanie *Hodowli pszczół*, pod red. J. Wilde i J. Prabuckiego, ukazało się w 2008 r.

²⁹ Bibliografii tej nie odnotowuje „Bibliografia Bibliografii Polskich”.

Wyjątkowo cenne, dzięki rzetelności i szczegółowości, są trzy opracowania naukowe Romana Tomaszewskiego powstałe w latach 2008-2013. W pracy *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*³⁰ autor podkreśla, że przed badaczami stoi konieczność opracowania ujednoliconego spisu polskich czasopism pszczelarskich³¹ co, zważywszy na zdekompletowane zbiory biblioteczne periodyków oraz nieopracowanie do tej pory pełnej narodowej bibliografii retrospektywnej³², nie będzie zadaniem łatwym. Do ważnych prac czekających na realizację, autor zalicza opracowanie bibliografii pszczelnictwa poszczególnych regionów, m.in. Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich³³. Należy podkreślić, że omawiany artykuł nie tylko zapoczątkowuje naukową dyskusję na temat polskiego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego, lecz także dostarcza wielu cennych informacji o stanie badań z tego zakresu, bowiem Tomaszewski wymienia w nim 21 tytułów czasopism pszczelarskich. Jego kolejne publikacje opisują dorobek w zakresie czasopiśmiennictwa pszczelarskiego Śląska³⁴ oraz Wielkopolski³⁵.

Spośród nielicznych opracowań książkowych poświęconych historii pszczelnictwa, cennym źródłem informacji o polskich czasopismach pszczelarskich jest praca Zygmunta Kostrzewskiego pt. *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce*³⁶. Autor, w przekrojowym ujęciu dziejów pszczelarstwa wielkopolskiego XIX i XX w., przedstawia nie tylko tytuły, licznych w tym regionie czasopism pszczelarskich, ale także ich ewolucję i najistotniejsze problemy, jakie skupiały uwagę ówczesnych pszczelarzy. Bardzo szczegółowe informacje o organizacjach pszczelarskich i funkcjonowaniu samych czasopism pochodzą w dużej mierze z wnikliwego przeanalizowania zawartości periodyków pszczelarskich, takich jak „Pszczelarz”, „Pasiecznik”, „Pasieka”, „BP”, „Bartnik Wielkopolski” oraz „Pszczelnictwo Polskie”. W książce Kostrzewskiego, pojawia się 20 tytułów zarówno polskich jak i niemieckich periodyków pszczelarskich.

Czasopisma pszczelarskie, osadzone w szerokim kontekście dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce, prezentuje książka Leona Karłowicza³⁷. Ta wartościowa pozycja, w bibliografii załącznikowej wymienia 9 polskich czasopism pszczelarskich, natomiast

³⁰ R. Tomaszewski, *O bibliografii...*, s. 29-53.

³¹ Tamże, s. 39.

³² Tamże, s. 42.

³³ Tamże, s. 53.

³⁴ R. Tomaszewski, *Nie tylko Dzierżon...*, s. 25-55.

³⁵ Tenże, *Od Ostroroga do „Pszczelnictwa Współczesnego” – zarys wielkopolskiego piśmiennictwa pszczelniczego*, „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 65-101.

³⁶ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce*, Poznań 1987.

³⁷ L. Karłowicz, *Z dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce*. Lublin 1993.

w treści pojawia się aż 27 tytułów polskich i zagranicznych. Autor obejmuje zasięgiem chronologicznym okres od czasu zaborów do okresu międzywojennego włącznie, poświęcając im trzy rozdziały: *Bartnik Postępowy i jego udział w szerzeniu oświaty pszczelarskiej*³⁸; *Czasopisma pszczelarskie w Wielkopolsce i ich znaczenie dla oświaty*³⁹; *Polska prasa pszczelarska po pierwszej wojnie światowej*⁴⁰. Karłowicz wymienia także 13 tytułów czasopism, które mimo innego profilu, chętnie wygospodarowywały na swych łamach miejsce dla tematyki pszczelarskiej, a także są cennym źródłem informacji o periodykach pszczelarskich. Karłowicz jest również autorem syntetycznego opracowania dziejów pszczelarstwa obszaru Lubelszczyzny⁴¹.

Niektóre tytuły uwzględnione w spisach polskich czasopism pszczelarskich znalazły się również w kanonie pism ogrodniczych. Z tej perspektywy w swoich publikacjach uwzględniła je Jadwiga Gutowska⁴². Czasopisma fachowe, do których nawiązywała autorka, to pierwsze periodyki pszczelarskie „Iris” i „BP”, poświęcające znaczną część swej objętości sprawom ogrodnictwa.

Opracowania dotyczące czasopiśmiennictwa konkretnych miast lub regionów Polski również mogą kryć w sobie informacje o periodykach pszczelarskich. Jedno z nich, dotyczące Ziemi Brodnickiej⁴³, przybliży nam czasopismo „Pasięka Pomorska” z lat 1927-1939⁴⁴.

Interesujące materiały odnaleźć można także na łamach samych czasopism pszczelarskich. Prace historyczne wychodziły spod pióra osób o znaczącym dorobku z zakresu polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego. Należeli do nich m.in.: Ludwik Dubiel⁴⁵, Jadwiga Guderska, Leon Karłowicz, Ryszard Kostecki, Jan Jerzy Karpiński, Stanisław Mazak, Romuald Żukowski oraz Franciszek Osiak⁴⁶, Maciej Rysiewicz⁴⁷, Danuta Dados i Roman Tomaszewski⁴⁸.

³⁸ Tamże, s. 62.

³⁹ Tamże, s. 96.

⁴⁰ Tamże, s. 166.

⁴¹ L. Karłowicz, *Bartnictwo i pszczelarstwo na ziemi lubelskiej*. Lublin 2000.

⁴² J. Gutowska, *Rozwój ogrodnictwa w Polsce w świetle czasopism fachowych z lat 1868–1914*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej (SGGW) w Warszawie” 1973, Seria Historyczna, z. 10, s. 37-47; tamże, *Czasopisma ogrodnicze w Polsce od drugiej połowy XIX w. do pierwszej wojny światowej*, „Ogrodnictwo” 1972, nr 2, s. 57-59.

⁴³ A. Korecki, *Prasa w Brodnicy w latach 1920-1939*, [w:] *Szkice brodnickie* pod red. K. Grażewskiego, t. 2. Brodnica 1993, s. 273-298.

⁴⁴ Tamże, s. 285-286.

⁴⁵ Doskonałym źródłem informacji o periodykach docierających do pszczelarzy na Górnym Śląsku w drugiej poł. XIX w., są prace L. Dubiela, między innymi *Bartnictwo i pszczelarstwo na Górnym Śląsku od XVIII do XX wieku*. Gliwice 2003.

⁴⁶ F. Osiak planował opublikowanie dzieła pt. *Bibliografia pszczelarstwa w Polsce za okres 1534-1960* (według *Wykazu polskich bibliografii nie opublikowanych (planowanych, opracowanych i ukończonych)*), wyd. 5, oprac. L. Lechowa. Warszawa 1975) zawierającego ponad 20 tys. pozycji. Rękopis znajduje się obecnie w rękach prywatnych. Udział polskich czasopism pszczelarskich w tym spisie nie jest znany.

Pośród cyfrowych źródeł, mogących wskazać wyjściowy materiał do badań, w postaci tytułów polskich czasopism pszczelarskich, należy wymienić Centralny Katalog Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej⁴⁹. Zawiera on bardzo cenne informacje o rozmieszczeniu zbiorów w publicznych bibliotekach nie tylko w kraju, ale i za granicą. Pomimo ogromnej zawartości danych, obejmujących ponad 32 tysiące tytułów polskich wydawnictw ciągłych, okazuje się on niestety niekompletny w odniesieniu do zamieszczonych tytułów periodyków pszczelarskich. Analiza zawartych w bazie tytułów prasy polskiej wykazuje lokalizacje dla 29 samoistnych tytułów polskojęzycznych czasopism pszczelarskich oraz 11 dodatków pszczelarskich do czasopism (do 1950 r.).

Duże rozproszenie zbiorów polskich czasopism pszczelarskich utrudnia poznanie tych periodyków z autopsji. Podczas przeprowadzania kwerendy szczególną uwagę należałoby zwrócić na zbiory znajdujące się w mniejszych bibliotekach instytucji o profilach rolniczych oraz pszczelarskich ośrodkach naukowo-dydaktycznych, gdzie spisy zbiorów dostępne są często jedynie w postaci katalogów kartkowych. Włączenie do prowadzonych badań także zasobów kolekcji prywatnych, mogłoby ujawnić kolejne, nieznane dotąd tytuły polskich czasopism pszczelarskich oraz dostarczyć materiałów uzupełniających do tych, które uznane zostały za niekompletne. Tytuły pszczelarskich czasopism samoistnych oraz dodatki do nich, wymagają rzetelnej weryfikacji na podstawie analizy zawartości; spis taki w znacznym stopniu ułatwiłby prowadzenie badań.

„BP” poświęcono dotychczas zaledwie kilka publikacji omawiających skrótowo jego stronę formalną oraz fragmentarycznie przeprowadzoną analizę funkcji spełnianych przez periodyk. L. Karłowicz w rozdziale *Bartnik Postępowy i jego udział w szerzeniu oświaty pszczelarskiej*, zamieszczonym w książce *Z dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce* (Lublin 1993) wskazywał na edukacyjną misję czasopisma krzewiącego wiedzę wśród pszczelarzy i kształcącej się młodzieży. Jerzy Gnerowicz w książce poświęconej życiu i działalności T. Ciesielskiego *Profesor Teofil Ciesielski. Pszczelarz, działacz i uczonec* (Kalisz 2016), obszerny fragment przeznaczył na omówienie jego dorobku piśmienniczego, w tym wydawanego czasopisma pszczelarskiego. W rozdziale *O Bartniku Postępowym: czym pismo było, czemu służyło i jakie miał z nim wydawca kłopoty*, autor podjął próbę charakterystyki profilu czasopisma w latach 1875-1914, nakreślił jego problematykę uwidaczniając związki

⁴⁷ M. Rysiewicz, *Archiwalne „Pasiaki” – słowa wstępne*, „Pasiaka” 2003, nr 1, s. 6-7.

⁴⁸ D. Dados, R. Tomaszewski, *Co czytali pszczelarze? : przyczynek do bibliografii pszczelnictwa wielkopolskiego. Cz. II*, „Pasiaka” 2005, nr 2, s. 52-55; *Materiały do dziejów pszczelnictwa w Polsce : Ślązak. Cz. II*, „Pasiaka” 2007, nr 1, s. 54-58.

⁴⁹ Centralny Katalog Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej [online], [dostęp 20.08.2019]. Dostępny w Internecie <<http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=7>>

periodyku z pszczelarzami regionu Wielkopolski. Warto jeszcze wspomnieć o dwóch tekstach zamieszczonych na łamach periodyków pszczelarskich. Są to Stanisława Mazaka, *Minęło 100-lecie „BP”*, („Pszczelarstwo” 1977, nr 7, s. 16-17) oraz Leona Karłowicza, *Teofil Ciesielski i jego „Bartnik”* („Pszczelarz Polski” 1992, nr 4, s. 29).

Analiza stanu badań pokazuje, iż czasopismami pszczelarskimi zainteresowani są głównie bibliografowie oraz, niejako przy okazji, historycy nauk przyrodniczych, regionaliści, praktycy. Znaczna część tych informacji przeznaczona jest dla specjalistów co sprawia, że funkcjonują one często w „obiegu zamkniętym” i nie są analizowane z prasoznawczego punktu widzenia. Przed historykami prasy otwierają się możliwości prowadzenia badań nad poszczególnymi tytułami czasopism pszczelarskich, nad określeniem ich roli w popularyzacji wiedzy fachowej w długim okresie historycznym, nad ich rolą w krzewieniu nauki (informacja o zjazdach i spotkaniach naukowych, towarzystwach, wybitnych specjalistach, ale i o książkach, poradnikach czy też tytułach prasowych). Szczegółowego omówienia wymaga charakter czasopism pszczelarskich (specjalne, hobbystyczne, popularne, naukowe), ich geografia wydawnicza, etapy i dynamika rozwoju.

TEZA I CEL ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Tezą pracy jest następujące stwierdzenie: „BP” (1875-1939), jako pismo fachowe należał do najbardziej znaczących popularnonaukowych polskich pism pszczelarskich, miał istotny wpływ na rozwój i popularyzację wiedzy nie tylko z zakresu pszczelarstwa, ale także nauk biologicznych i rolniczych, był wzorem dla ówczesnych regionalnych czasopism pszczelarskich końca XIX i pierwszej połowy XX w.

Celem rozprawy jest analiza specyfiki i problematyki czasopisma „BP” w całym okresie ukazywania się, a kluczową rolę pełni analiza jego zawartości. Ważnym celem badawczym jest również wykazanie wpływu „BP” na kształtowanie polskiego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego. Postawione zadania zostaną zrealizowane poprzez:

- przedstawienie rozwoju towarzystw pszczelarskich w trzech zaborach, ze szczególnym uwzględnieniem Galicji,
- prześledzenie wpływu, jaki na kształtowanie się czasopism pszczelarskich miał rozwój nauk rolniczych,
- zbadanie genezy czasopisma,
- analizę założeń programowych czasopisma,
- charakterystykę strony formalnej czasopisma,
- charakterystykę dorobku piśmienniczego autorów prac,

- określenie tematyki artykułów,
- analizę sposobów popularyzowania wiedzy fachowej stosowanych przez redakcję,
- zbadanie wpływu „BP” na rozwój wiedzy fachowej środowiska jego odbiorców.

ŹRÓDŁA

Podstawę źródłową dla niniejszej pracy stanowi 61 roczników czasopisma „BP” wydanych w latach 1875-1914, 1918, 1920-1939. Aby analizie mógł być poddany możliwie najpełniejszy zasób czasopisma wykorzystane zostały zbiory licznych bibliotek, w tym: Biblioteki Zakładu Pszczelnictwa w Puławach (filia Instytutu Ogrodnictwa znajdującego się w Skierniewicach), Biblioteki Narodowej w Warszawie, Centralnej Biblioteki Rolniczej w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Głównej SGGW w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu oraz zbiory prywatne Leszka Kabały i autora tej pracy.

Niezwykle cenne w ukazaniu roli czasopisma w popularyzowaniu wiedzy fachowej i naukowej okazały się współczesne „BP” czasopisma pszczelarskie, zamieszczające na swoich łamach głosy polemiki, recenzje czy wręcz reklamę tego tytułu. W szczególności były to:

- z zaboru rosyjskiego: „Pszczoła” (1886-1888), „Pszczelarz i Ogrodnik” (1897-1907), „Ogród” (1907-1913), „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy” (1913-1914), „Pszczelnictwo Polskie” (1925-1929), „Sad i Pasieka” (1920-1929), „Pasieka” (1931), „Pszczelarz Polski. Sad i Pasieka” (1930-1931), „Pszczelarz Polski i Ogród” (1932-1939), „Pasieka” (1938-1939),
- z zaboru pruskiego: „Pszczelarz” (1880-1884), „Pasiecznik” (1883–1887), „Pasieka” (1897-1919?), „Bartnik Wielkopolski” (1920-1939), „Pasieka Pomorska” (1927-1939), „Pszczelarz Śląski” (1928), „Bartnik Śląski” (1939),
- z zaboru austriackiego: „Gazeta Pszczelnicza” (1874-1875) - obecnie dostępna jedynie w zasobach Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka, „Pasiecznik Wzorowy” (1918- 1919), „Pszczelarz” (1918-1920).

W pracy wykorzystano również dodatki i druki wydawane przez redakcję „BP”.

Znaczące dla opracowania historii czasopisma są relacje członków rodzin redaktorów „BP” i udostępnione przez nich materiały ze zbiorów prywatnych. Korespondencja z prawnuczką T. Ciesielskiego, Marią Fojcikową ujawniła losy rodzinnych dokumentów,

które uległy zniszczeniu w Warszawie w czasie II wojny światowej⁵⁰. Dzięki uprzejmości synów L. Webera: Łukasza i Jerzego⁵¹, praca została wzbogacona o informacje zawarte w rękopiśmiennej *Księdze protokółów*[!]⁵² oraz *Pamiętnikach* L. Webera (również w rękopisie)⁵³.

METODY BADAŃ

Charakter materiału źródłowego sprawia, że na wstępnym etapie zastosowano metodę bibliograficzną i archiwalną. Wykorzystano także metodę analizy tekstów źródłowych, prasoznawczą metodę analizy treści wypowiedzi prasowych zamieszczonych nie tylko na łamach „BP”, ale i innych, współczesnych mu czasopism oraz gazet. Na etapie prezentacji zgromadzonego materiału zastosowano metodę historyczno-opisową.

W cytatach zachowana została pisownia oryginalna.

STRUKTURA PRACY

Praca składa się z pięciu rozdziałów.

Rozdział pierwszy zawiera rys historyczny towarzystw pszczelarskich Galicji w XIX w. przedstawiony na tle podobnych organizacji zaboru pruskiego i rosyjskiego. Uwzględniono w nim różnice polityczne, mające wpływ na ich powstawanie i działalność.

W rozdziale drugim omówiono rozwój wiedzy fachowej i jej wpływ na kształtowanie się pierwszych czasopism pszczelarskich w Polsce w XIX w.

Rozdział trzeci poświęcono szczegółowej prezentacji „BP” (1875-1939). W czterech podrozdziałach przedstawiono: 1. Teofila Ciesielskiego - twórcę i wydawcę czasopisma, 2. Powstanie czasopisma oraz zasady jego wydawania i finansowania, 3. Strukturę czasopisma i jego aparat pomocniczy, 4. Autorów (pochodzenie, wykształcenie, pełnione funkcje).

⁵⁰ Księga redakcyjna była prawdopodobnie przez cały czas przechowywana przez redaktora T. Ciesielskiego jako własność prywatna. Można przypuszczać, że nigdy nie trafiła do żadnego z archiwów.

⁵¹ Łukasz Weber – pszczelarz, przedsiębiorca; prof. dr hab. Jerzy Weber, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Instytut Nauk o Glebie i Ochrony Środowiska.

⁵² W *Księdze* zawarte są protokoły z posiedzeń Sekcji Pszczelarskiej Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego we Lwowie i Wydziału Małopolskiego Związku Pszczelniczego za lata 1928-1939, sporządzone przez L. Webera. Udostępnione w korespondencji elektronicznej z J. Weberem, z dnia 13.03.2014.

⁵³ Korespondencja elektroniczna z J. Weberem, z dnia 27.01.2016.

Najobszerniejszy rozdział czwarty został poświęcony omówieniu, wraz z egzemplifikacją, stosowanych przez czasopismo sposobów popularyzowania wiedzy fachowej. Wyodrębnione rodzaje informacji to: artykuły naukowe i popularnonaukowe, informacje o działalności stowarzyszeń pszczelarskich i ogrodniczych, sprawozdania, protokoły i referaty ze zjazdów, przeglądy krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych, informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje, spisy bibliograficzne, informacje biograficzne, sprawozdania pszczelarzy, informacje o bieżących pracach w pasiece i ogrodzie, informacje skierowane do początkujących pszczelarzy, zestawienia statystyczne, informacje handlowe, listy do Redakcji, spisy współpracowników. Analiza wyodrębnionych typów informacji stanowi podstawę do oceny roli czasopisma w popularyzacji wiedzy naukowej i fachowej wśród czytelników.

Analiza opinii czytelników oraz ówczesnych recenzentów powinna dać świadectwo społecznego i gospodarczego oddziaływania „BP” lub jego braku – wynikające z tej analizy wnioski przedstawiono w rozdziale piątym. Pozwoliło to na ostateczną ocenę czasopisma zawartą w *Zakończeniu* pracy.

Uzupełnieniem rozprawy jest bogaty aneks zawierający zestawienia tabelaryczne różnych danych szczegółowych. Materiał ilustracyjny stanowią przede wszystkim fotografie redaktorów

i współpracowników oraz stron tytułowych czasopisma. W części końcowej zamieszczono bibliografię, spis tabel, ilustracji i wykresów, indeks nazw osobowych, spis aneksów oraz streszczenie w języku polskim i angielskim.

ROZDZIAŁ 1.

TOWARZYSTWA ROLNICZE I PSZCZELARSKIE GALICJI W XIX WIEKU NA TLE PODOBNYCH ORGANIZACJI W INNYCH ZABORACH

Wiek XIX był w historii pszczelarstwa początkiem rozwoju racjonalnego chowu pszczół związanego bezpośrednio z postępem w sferze nauk przyrodniczych. Istotne znaczenie dla tej profesji miały wcześniejsze stulecia, w których funkcjonowało bartnictwo i związane z bartnikami bractwa (contubernia), czego dowodzą zachowane inwentarze dóbr królewskich, ordynacje, akty bartne pochodzące z XV w.⁵⁴ oraz inne źródła historyczne, jak urbarze, księgi cechowe, miejskie i sądowe. W źródłach tych należy doszukiwać się podstaw kulturowych i formacyjnych późniejszych organizacji pszczelarskich. Tworzenie przez Polaków pierwszych towarzystw o charakterze pszczelarskim przypadało na drugą połowę XIX w., choć władze zaborcze decyzjami urzędowymi ograniczyły ich powstawanie i funkcjonowanie⁵⁵.

Rolą organizacji pszczelarskich było przede wszystkim doskonalenie szerokich mas pszczelarzy oraz integracja i poprawa zamożności różnych grup społecznych. Skład socjalny towarzystw był bardzo zróżnicowany. Przeważali w nim wprawdzie właściciele ziemscy i gospodarze, jednak uczestniczyli w jego pracach także kupcy, robotnicy, rzemieślnicy, urzędnicy, wojskowi, nauczyciele i osoby duchowne - słowem wszyscy, którzy traktowali chów pszczół jako dodatkowe źródło dochodu.

Systematyczność spotkań i wielostronność podejmowanych przez towarzystwa pszczelarskie inicjatyw, przynosiły wymierne efekty. Szeroko stosowaną formą pracy popularyzatorskiej, podnoszącej kwalifikacje i umiejętności, były prelekcje oraz szkolenia praktyczne. Zebrania i towarzyszące im dyskusje stanowiły każdorazowo okazję do wymiany doświadczeń. Bardzo atrakcyjnymi dla członków formami działalności organizacji pszczelarskich, były zebrania wędrownie⁵⁶ i wystawy. Niektóre towarzystwa posiadały niewielkie biblioteki i kółka czytelnicze, w których oferowano zainteresowanym polską i zagraniczną literaturę pszczelarską⁵⁷. Warto zauważyć, że towarzystwa pszczelarskie często włączały abonament na czasopisma w ramy składki członkowskiej.

⁵⁴ *Bartnictwo*, [hasło w:] *Encyklopedia Pszczelarska*, pod red. L. Burnusa..., s. 14.

⁵⁵ Szerzej na ten temat zob.: S. Mendrala, *Rozwój organizacji pszczelniczych na zachodnich ziemiach polskich*, „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 6, s.190 – 192.

⁵⁶ Zebrania, mające charakter szkoleniowy i towarzyski, odbywały się w prywatnych pasiekach, gdzie właściciel podejmował grupę słuchaczy.

⁵⁷ *Z pod Kościana (Pszczolarstwo)*, „Wiarus” 1873, nr 11, s. 2.

Niejednolity rozwój organizacji pszczelarskich na ziemiach polskich spowodowany był sytuacją polityczną, odmiennymi warunkami przyrodniczymi i ekonomicznymi, toteż mechanizm powstawania organizacji pszczelarskich przybierał różne formy. Małe towarzystwa lokalne - okręgowe, powiatowe, sekcje lub koła - często zrzeszały się w jednostce centralnej; w innym przypadku to ona inspirowała tworzenie filii. Organizacje rolnicze ze względu na wagę reprezentowanego działu gospodarki, zyskiwały często pierwszeństwo działania przed zrzeszeniami pszczelarskimi. Sekcje pszczelarskie powstawały przy towarzystwach rolniczych, gospodarskich lub jako samodzielne stowarzyszenia rolniczo-pszczelarskie. Z pszczelarstwem łączono często ogrodnictwo, sadownictwo i jedwabnictwo. Miastami, w których działalność organizacyjna koncentrowała się najbardziej były: Poznań, Lwów, Kołomyja, Kraków i Warszawa. Warto zaznaczyć, że zarówno liczba materiałów źródłowych dokumentujących powstawanie i życie organizacji pszczelarskich jak też opracowań historycznych, jest różna w odniesieniu do każdego z zaborów, z wyraźną jednak przewagą regionu wielkopolskiego.

1.1. ZABÓR PRUSKI⁵⁸

Początek XIX w. przyniósł w zaborze pruskim nowy ład społeczny, czego efektem było m.in. nadanie wolności osobistej chłopom (1807 r.). Przyspieszeniu uległy również reformy agrarne. Ze względu na dobro lasów w 1805 r. oficjalnym zarządzeniem władze zabroniły leśnej formy gospodarki pszczelarskiej w postaci bartnictwa⁵⁹.

Na Śląsku, zagarniętym przez Prusy w wieku XVIII, wprowadzono szereg zarządzeń państwowych celem poprawy stanu gospodarki rolnej i pszczelarskiej. Do najwcześniej utworzonych organizacji pszczelarskich należy Śląskie Towarzystwo Pszczelne w Kopicach (powiat Grodków). Lokalne organizacje pszczelarskie na Śląsku miały przeważnie charakter niemiecki. Wyjątkowo ostre restrykcje władz pruskich na Górnym Śląsku spowodowały, że pierwszy polski związek pszczelarzy powołano na tym terenie dopiero w roku 1900. Nosił on nazwę Związek Pszczelarzy na Łabędy i Okolice, a zrzeszał pszczelarzy z Gliwic, Łabęd, Czechowic, Niepasic, Rzączy, Pyskowic, Dzierżna i Gogolina pod przewodnictwem Jana Wośka. Związek przetrwał do roku 1921, kiedy w wyniku powstań śląskich i plebiscytu doszło do podziału Górnego Śląska. W szeregach tej organizacji działał - od 1917 r. jako przewodniczący - wielki patriota, nestor pszczelarstwa na tym terenie, Emanuel Biskupek

⁵⁸ Zob. Aneks 1: Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze pruskim.

⁵⁹ A. Żabko-Potopowicz, *Dzieje bartnictwa w Polsce w świetle dotychczasowych badań*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1953, t. 15, s. 43.

(1872-1960). W latach 1918-1921 przewodniczył on Śląskiemu Związkowi Pszczelarzy w Katowicach, a w 1935 r. Stowarzyszenie Pszczelarzy Śląskich, obdarzyło go honorowym tytułem prezesa. Na szerszą skalę koła pszczelarskie na Górnym Śląsku zaczęły się zawiązywać w latach 1919-1921, a ich liczba wynosiła wtedy osiemdziesiąt⁶⁰.

W Wielkopolsce, w 1838 r. powstało pierwsze stowarzyszenie rolnicze, mianowicie Wydział Rolniczo-Przemysłowy w Gostyniu i Towarzystwo Rolnicze Gnieźnieńskie⁶¹. W roku 1850 konstytucja i prawo o stowarzyszeniach zapewniły im pewną swobodę działania⁶². Zapoczątkowany został dynamiczny rozwój organizacji pszczelarskich Wielkopolski, w których Polacy stanowili znaczący odsetek członków. Należy zaznaczyć, że na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego blisko 50% ludności posługiwało się wyłącznie językiem polskim⁶³. Do zarejestrowania towarzystwa władze zaborcze wymagały przedstawienia statutu, przy czym nie musiał on mieć treści jednolitej ze statutami podobnych organizacji. W kolejnych dziesięcioleciach, towarzystwa pszczelarskie (koła) powstawały sukcesywnie we wszystkich większych miastach Wielkopolski i w krótkim czasie pokryły swym zasięgiem znaczny obszar Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W 1861 r. scentralizowano istniejące towarzystwa rolnicze, tworząc w Poznaniu Centralne Towarzystwo Gospodarcze⁶⁴. Pod koniec 1874 r. powołany został pierwszy z trzech związków zrzeszających lokalne koła pszczelarskie. Był to Bydgoski Centralny Związek Pszczelarski (Bromberger Centralverein für Bienenzucht) z siedzibą w Bydgoszczy, w którym licznie przeważali Niemcy z obszaru regencji bydgoskiej. W 1882 r. Związek przeniósł swoją siedzibę do Poznania zmieniając nazwę na Centralne Towarzystwo Pszczelnicze na Prowincję Poznańską. 1 IV 1878 r. powstał drugi związek, mianowicie Związek Prowincjonalny w Pile⁶⁵ (Prowinzial Bienenzuchter Verein) obejmujący obszar północno-zachodni Wielkiego Księstwa Poznańskiego, w tym także powiat złotowski. Związek w Pile skupiał przeważnie pszczelarzy niemieckich. W latach osiemdziesiątych XIX w., stowarzyszeń pszczelarskich o charakterze polskim na terenie Wielkopolski ciągle przybywało. Niezwykła popularność

⁶⁰ P. Broy, *Jubileusz Pszczelarzy Ziemi Tarnogórskiej*, „Pszczelarstwo” 1984, nr 2, s. 20.

⁶¹ R. Komierowski, *Rys historyczny I-go dwudziestopięcioletniego istnienia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w W. Ks. Poznańskim do 1885 r.*, [w:] *Księga Jubileuszowa wydana w 50 rocznicę założenia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Wielkim Księstwie Poznańskim, 1861-1911*, Poznań 1911, s. 2.

⁶² Tamże, s. 3.

⁶³ S. Borowski, *Ludność*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 2 (Lata 1793-1918), pod red. W. Jakóbczyka, Poznań 1973, s. 362.

⁶⁴ J. Krzymuski, *Organizacje i towarzystwa rolnicze na ziemiach polskich - rys historyczny*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny” 2007, nr 19, s. 4, <<http://www.cbr.edu.pl/rme-archiwum/2007/rme19/rme.php?strona=4>> [dostęp 16.09.2016].

⁶⁵ S. Mendrala, *Rozwój organizacyj pszczelniczych na zachodnich ziemiach polski (ciąg dalszy)*, „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 8, s. 260.

chowy pszczół i niesłabnące zainteresowanie tym tematem ze strony różnych warstw społecznych sprawiły, że w końcu XIX w. liczba organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce przekroczyła czterdzieści⁶⁶. Przejawem aktywności i solidarności działaczy organizacji pszczelarskich były wzajemnie składane wizyty. W niewielkim stowarzyszeniu w Myjomicach gościł ks. Józef Stagraczyński, redaktor „Pasiecznika”, natomiast na wystawę w Wieleniu w 1882 r. przyjechał aż ze Lwowa Teofil Ciesielski, redaktor „BP”⁶⁷.

Prace nad zjednoczeniem licznych pszczelarskich towarzystw Wielkopolski w celu skoordynowania ich działań, rozpoczął prezes towarzystwa w Lesznie, wybitny działacz Aleksander Kwiatkowski oraz Leon Stabrowski i przedstawiciel Centralnego Towarzystwa Rolniczego dr Kazimierz Koszutski. Działania Kwiatkowskiego zaowocowały powstaniem trzeciego z wielkopolskich związków, zarejestrowanego 18 VII 1881 r., Głównego Towarzystwa Pszczelniczego na Wielkie Księstwo Poznańskie (Bienenwirtschaftlicher Hauptverein im Grossherzogtum Posen) z siedzibą Zarządu Głównego w Lesznie. W ciągu czterech lat znalazło się w nim dziesięć organizacji pszczelarskich zachęconych dotacjami rządowymi i ożywioną działalnością w postaci zjazdów oraz organizowanych wystaw. Pod naciskiem władz pruskich podjęto działania zmierzające do połączenia Głównego Towarzystwa Pszczelniczego z organizacjami w Bydgoszczy i Pile, a tym samym do zahamowania jego propolskiej działalności. W październiku 1887 r. doszło do zjednoczenia, w wyniku czego powstał związek o nazwie Towarzystwo Gospodarki Pszczelniczej na Prowincję Poznańską (Bienenwirtschaftlicher Provinzialverein für Posen) pod przewodnictwem Aleksandra Kwiatkowskiego.

Informacje o utworzeniu i działalności organizacji pszczelarskich na terenie tzw. Prus Zachodnich (obejmujących dzisiejsze tereny Kujaw i Pomorza) oraz Prus Wschodnich w źródłach występują jedynie sporadycznie. Towarzystwa pszczelarskie Prus Zachodnich były początkowo połączone z Bydgoskim Centralnym Związkiem Pszczelarskim, z którego wystąpiły w 1881 r., doprowadzając do jego upadku i przeniesienia się do Poznania⁶⁸.

Kilkadziesiąt lat przed I wojną światową istniało Stowarzyszenie Pszczelarzy na Pomorzu (Westpreussischer Imkerverband), a na terenie Kujaw od 1876 r. działała organizacja pszczelarska pod nazwą Koło Pszczelarzy Kujawskich.

⁶⁶ K. Kruszewski, *Przyczynki do historii pszczelarstwa wielkopolskiego*, „Pszczelarstwo” 1972, nr 3, s. 13.

⁶⁷ *Sprawozdanie z zgromadzenia pszczelarzy i wal. Zebr. Głównego Towarz. Pszczel. na W. Ks. Poznańskie odbytego na dniu 2 października roku bieżącego w Wieleniu*, „BP” 1882, nr 20, s. 312.

⁶⁸ A. Kwiatkowski, W. Buczkowski, *Ruch pszczelniczy w Wielkim Księstwie Poznańskim*, „BP” 1882, nr 3, s. 39.

1.2. ZABÓR ROSYJSKI ⁶⁹

Na terenie zaboru rosyjskiego od 1810 r. odnotowujemy działalność Królewskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego w Warszawie. W wyniku represji władz zaborczych, wprowadzonych po powstaniu listopadowym, zlikwidowano ośrodki nauki polskiej w Wilnie i w Warszawie, ale też unicestwiono wiele cennych inicjatyw społecznych, w tym podejmowane przez pszczelarzy próby zakładania stowarzyszeń. Spowodowało to, że *pszczelnictwo łącznie z ogrodnictwem gorliwie przez niektóre jednostki propagowane, pozostawało jednak amatorstwem*⁷⁰. Towarzystwo Rolnicze zawiązało się dopiero w 1858 r. Powstanie styczniowe w 1863 r., zniesienie autonomii Królestwa Polskiego w 1867 r. oraz likwidacja Rady Administracyjnej (organu władzy wykonawczej)⁷¹, odsunęły w czasie wszelkie działania skierowane na powołanie do życia organizacji pszczelarskiej. Inicjatywę zorganizowania stowarzyszenia pszczelarzy podjęła dopiero w 1872 r. grupa pszczelarzy warszawskich pod przewodnictwem Adama Mieczynskiego, jednak władze rosyjskie zdecydowanie przeciwstawiły się powołaniu tej organizacji pozarządowej. W kolejnym roku w guberni suwalskiej dwaj pszczelarze, Zygmunt Stórgulewski i Baltazar Grabowski, po nawiązaniu współpracy z naukowcami polskimi i rosyjskimi, rozpoczęli działania mające na celu zarejestrowanie stowarzyszenia pszczelarzy w Suwałkach. Ponieważ decyzja władz carskich była odmowna, przez blisko 10 lat istniało w Sejnach nieformalne stowarzyszenie pszczelarzy zrzeszające kilkudziesięciu członków.

Zliberalizowanie polityki zaborcy pozwoliło na powołanie w grudniu 1894 r., w Warszawie Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego⁷², którego prężna działalność na polu gospodarczym, oświatowym i wydawniczym rozwinęła się w pełni na początku wieku XX. Współpracowało ono z Towarzystwem Ogrodniczym Warszawskim oraz Warszawskim Towarzystwem Jedwabniczym, a po odzyskaniu przez państwo polskie niepodległości, stało się inicjatorem wielu cennych działań na rzecz skoordynowania pracy pszczelarskiej na terenie Polski. Centralne Towarzystwo Rolnicze na terenie Królestwa Polskiego założono w 1907 r.

W poszczególnych guberniach zaboru rosyjskiego terenowe stowarzyszenia pszczelarskie nie funkcjonowały, chociaż oficjalne statystyki wykazywały istnienie jedenastu

⁶⁹ Zob. Aneks 2: Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze rosyjskim.

⁷⁰ W. Grabski, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858-1861 r.*, t. 1, Warszawa 1904, s. 291.

⁷¹ *Ukaz do rządzącego Senatu*, „Dziennik praw Królestwa Polskiego” („Дневник Законов”), Warszawa 1867, t. 67, nr 222-226, s. 89.

⁷² *Od Zarządu Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego*, „Pszczelarz i Ogrodnik” 1897, nr 1, s. 1.

takich organizacji, jednak czyniły to bez ujawnienia ich lokalizacji⁷³. Stagnacja nastąpiła też na Ziemi Kieleckiej pomimo tego, że bartnicy z Puszczy Świętokrzyskiej już w pierwszej połowie XVII w. otrzymali przywileje pozwalające im na zawiązywanie organizacji. Niepowodzeniem zakończyły się próby założenia Stowarzyszenia Pszczelarzy w Płocku⁷⁴. Na Ziemi Lubelskiej działalność organizacyjna w pszczelarstwie również nie istniała, choć gospodarka pszczelarska była tam dobrze rozwinięta od połowy XIX w., o czym świadczy znaczny rozwój dużych gospodarstw pszczelarskich. W okresie ostatniego 25-lecia XIX w., południową część tych ziem, na pograniczu Galicji Wschodniej, charakteryzował wysoki poziom pasiecznictwa, dzięki wpływom lwowskiej organizacji pszczelarskiej i docieraniu na te tereny czasopisma „BP”. Powiatowy Związek Pszczelarzy w Kaliszu jako Oddział Wielkopolskiego Związku Pszczelarzy w Poznaniu, powstał dopiero pod koniec 1937 r.

1.3. ZABÓR AUSTRIACKI⁷⁵

Południowe i południowo-wschodnie ziemie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zagarnięte w 1772 r. przez zaborcę austriackiego, otrzymały nazwę Księstwa Galicji i Lodomerii. Wprawdzie po Wiośnie Ludów (1846-1848) w zaborze austriackim nastąpił okres nasilenia germanizacji, to jednak przemiany społeczne przyniosły ożywienie działalności organizacji rolniczych, takich jak towarzystwa gospodarcze i włościańskie kółka rolnicze.

Na Śląsku Cieszyńskim po siedmioletnich staraniach, 7 VIII 1869 r. utworzono Towarzystwo Rolnicze, polską placówkę mającą wpływ na życie gospodarcze całego regionu⁷⁶. Sekcja Pszczelniczo-Ogrodnicza tego Towarzystwa powstała w 1872 r., a Towarzystwo Pszczelnicze dla Śląska Wschodniego zdołało się ukonstytuować w 1895 r. Zezwolenie na utworzenie samodzielnego Towarzystwa Ogrodniczo-Pszczelarskiego Księstwa Cieszyńskiego uzyskano dopiero pod koniec 1913 r.

W porównaniu z terenami pozostającymi pod zaborami pruskim i rosyjskim, Galicja była regionem ubogim i zacofanym. Szansy podniesienia zamożności społeczeństwa upatrywano w nowoczesnym rolnictwie, chowie bydła i pszczelarstwie. Pierwsze stowarzyszenia o charakterze rolniczym w głównych miastach Galicji, Krakowie i Lwowie, powstawały w sposób od siebie niezależny. 10 XI 1845 r. w Galicji Zachodniej powstał,

⁷³ R. Żukowski, *Organizacje pszczelarskie w zaborze rosyjskim*, [hasło w:] *Encyklopedia pszczelarska*, pod red. L. Bornusa, ... s. 135-136.

⁷⁴ A. Mieczysławski, *Pszczelnictwo w Płocku*, „Pszczola” 1886, nr 5, s. 7.

⁷⁵ Zob. Aneks 3: Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze austriackim.

⁷⁶ E. Gmurczyk, *100-lecie organizacji ogrodniczo-pszczelarskiej Śląska Cieszyńskiego*, „Pszczelarstwo” 1973, nr 12, s. 19.

propagujący nowoczesne metody prowadzenia gospodarstwa wiejskiego, Komitet Gospodarczo-Rolniczy dla okręgu Wolnego Miasta Krakowa. W 1847 r. nazwę zmieniono na Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Krakowie. Organizacja zatwierdzona w 1850 r. obejmowała swoim zasięgiem 26 powiatów zachodniej Galicji, a zrzeszała głównie ziemian oraz administratorów i dzierżawców dużych gospodarstw rolnych. Towarzystwo przejawiało szereg inicjatyw w tworzeniu szkolnictwa rolniczego oraz prasowej działalności wydawniczej; przetrwało do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości.

W Krakowie w 1865 r. powstało Towarzystwo Pszczelno-Jedwabnicze i Sadownicze dla Galicji Zachodniej. W tym samym roku uzyskało ono rządowe zatwierdzenie statutu, a pracę rozpoczęło oficjalnie rok później. Obszar działalności Towarzystwa obejmował głównie teren Krakowa i najbliższych okolic. Wśród członków znajdowali się przedstawiciele drobnomieszczaństwa, nauczyciele oraz dostojnicy krakowscy z prezydentem miasta Józefem Dietlem na czele. Prowadzono prężną działalność we wszystkich dziedzinach objętych profilem organizacji. W zakresie pszczelarstwa polegała ona na upowszechnianiu metody gospodarki Jana Dzierżona, sprowadzaniu matek pszczelich rasy włoskiej, bezpłatnym rozprowadzaniu nasion roślin nektarodajnych oraz organizowaniu wystaw ogrodniczopszczelarskich. Po 1880 r. brak jest informacji o istnieniu tego Towarzystwa.

Do jego tradycji odnoszono się, tworząc w Krakowie w 1893 r., Towarzystwo Ogrodnicze⁷⁷, które nawiązało współpracę z Towarzystwem Rolniczym w Krakowie. Starania o utworzenie sekcji pszczelarskiej Towarzystwa Ogrodniczego podjęte w roku 1902 zostały zrealizowane dopiero po dziesięciu latach. Funkcjonowała ona do 1918 r., kiedy to jej członkowie przenieśli się do powstałego Towarzystwa Pszczelarskiego.

W Galicji Wschodniej pierwszą organizację popularyzującą wiedzę rolniczą założono w roku 1829. Było to c. k. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie z siedzibą we Lwowie, które swoją faktyczną działalność rozpoczęło w lipcu 1845 r., stawiając sobie za cel podniesienie poziomu krajowego gospodarstwa wiejskiego⁷⁸. Towarzystwo obejmowało swym zasięgiem 49 powiatów Wschodniej Galicji. W 1856 r. powołano w jego ramach Sekcję Pszczelniczą⁷⁹, która jednak nie rozwinęła szerszej działalności. Towarzystwo

⁷⁷ Z. Kosiek, *Towarzystwo Ogrodnicze w Krakowie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 1. *Towarzystwa naukowe działające obecnie w Polsce*, pod red. B. Krajewskiej-Tartakowskiej, Wrocław 1978, s. 300.

⁷⁸ C. k. *Towarzystwo gospodarskie we Lwowie*, [w:] *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1894*, Lwów 1894, s. 637.

⁷⁹ *Juliana Lubienieckiego wniosek, podający środki do dźwignienia pszczelnictwa krajowego*, [w:] *Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego*, Lwów 1856, t. 20, s. 60.

funkcjonowało do 1928 r., kiedy to stało się częścią Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego z siedzibą we Lwowie (dalej: MTR).

Kolejną organizacją założoną we Lwowie, nawiązującą swym profilem do tematyki pszczelarskiej, było Towarzystwo Sadowniczo-Ogrodnicze. Zawiązane pod koniec 1866 r., faktyczną działalność rozpoczęło w marcu 1867 r. po zatwierdzeniu statutu reskryptem ministerialnym⁸⁰. W 1890 r. połączyło się z Galicyjskim Towarzystwem Pszczelniczo-Ogrodniczym (dalej: GTPO) we Lwowie, tworząc w ten sposób Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa (dalej: ZGTOiP). Położyło to kres dublowaniu się działań, a tym samym zwiększyło wydajność prac podejmowanych wcześniej niezależnie przez obie organizacje⁸¹.

W 1870 r., w Kołomyi nad Prutem, powstało Pierwsze Galicyjskie Stowarzyszenie Pszczelniczo-Sadowniczo-Jedwabnicze (dalej: PGSPSJ). W celu rozwinięcia działalności na większym obszarze, zachęcało ono do tworzenia oddziałów. Wkrótce też podjęto starania o przeniesienie siedziby Stowarzyszenia do Lwowa będącego centrum życia administracyjnego, naukowego, kulturalnego i gospodarczego Galicji Wschodniej. Udało się to w 1875 r. i pociągnęło za sobą zmianę nazwy na GTPO. Po zatwierdzeniu statutu i nieodzownych ustaw reskryptem o nr 63982 z dnia 14 I 1876 r.⁸², Towarzystwo ukonstytuowało się i powołało zarząd, który stanowili: Prezes - dr Teofil Ciesielski, Wiceprezes - ks. Porfiry Bażański, Skarbnik – Konstanty Kluczenko⁸³. GTPO prowadziło bardzo energiczne działania polegające na organizowaniu zjazdów pszczelarskich (misji wędrownych), wystaw pszczelniczo-ogrodniczych oraz tworzeniu nowych oddziałów, które w dużej mierze zawiadywały sobą samodzielnie. Nowe placówki często obejmowały swoim zasięgiem cały powiat, a niekiedy kilka powiatów. Nie musiały one starać się o urzędowe uzyskanie odrębnej osobowości prawnej, tak jak to było przyjęte w zaborze pruskim. Do roku 1888 odnotowano 27 czynnych oddziałów, które liczyły 1360 członków zwyczajnych⁸⁴. Nawet znacznie oddalone oddziały utrzymywały z centralą stały kontakt, a niebagatelną rolę odgrywał wydawany przez Ciesielskiego „BP”. Przedstawiciele wszystkich oddziałów GTPO

⁸⁰ *Galiz. Gartenbau- u. Obstbaumzucht-Verein in Lemberg*, [w:] *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1869*, Lemberg 1869, s. 557.

⁸¹ *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Piątej Sesyji Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1894*, *Alegat 228*, Lwów 1894, s. 1.

⁸² *Zjednoczone galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa we Lwowie*, [w:] *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1893*, Lwów 1893, s. 656.

⁸³ *Spis członków Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego za rok 1880*, „BP” 1880, nr 16-17, s. 246.

⁸⁴ *Ustawy Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa*, „BP” 1889, nr 11-12, s. 269.

tworzyli Radę Główną, która była naczelnym organem Towarzystwa. Stosunkowo szybko, bo już w 1876 r., zrodził się pomysł połączenia Towarzystwa z pokrewnym programowo lwowskim Towarzystwem Ogrodniczo-Sadowniczym⁸⁵. Sprawa pozostawała w sferze planów do 1888 r., bowiem dopiero wówczas miało miejsce spotkanie władz obu Towarzystw. Powstanie ZGTOiP datuje się na rok 1890⁸⁶. Nowa organizacja utrzymywała kierunek zmierzający do rozwoju i rozpowszechniania ogrodnictwa, sadownictwa oraz pszczelnictwa. Jej działalność praktycznie zamarła w okresie I wojny światowej, natomiast po odzyskaniu przez Polskę niepodległości funkcjonowała nadal tracąc jednak na znaczeniu i wyłączając się okresowo z życia społecznego⁸⁷.

* * *

Porównując działalność organizacji pszczelarskich istniejących na terenie trzech zaborów stwierdzić należy, że najtrudniejsza była sytuacja w zaborze rosyjskim, gdzie działało zaledwie siedem tego rodzaju towarzystw.

Tabela 1. Liczba organizacji pszczelarskich, ich filii i wydawanych tytułów czasopism

Zabór	Liczba organizacji	Rok powstania pierwszego towarzystwa	Filie	Wydawane tytuły czasopism
rosyjski	7	1810	1	„Roczniki Gospodarstwa Krajowego” (1842/43-1863/64); „Ogrodnik Polski : dwutygodnik poświęcony wszystkim gałęziom ogrodnictwa” (1879-1905); „Pszczelarz i Ogrodnik : organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego” (1897-1906)
pruski	48	1838	0	„Der Bienenwirt: Zeitschrift für rationelle Bienenzucht” (1887-1892); „Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na Wielkie Księstwo Poznańskie” (1892-1893)
austriacki	42	1827 (faktycznie od 1845 r.)	27	„Rolnik : czasopismo rolniczo-przemysłowo-handlowe : organ urzędowy c. k. Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego (1867-1939); „Iris, czasopismo poświęcone ogrodnictwu, sadownictwu, pszczelnictwu, sztukom pięknym i t. d.” (1868-1869); „Flora : czasopismo botaniczno-ogrodnicze : organ Lwowskiego Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego” (1870); „Gazeta Pszczelnicza” (1874-1875); „BP” (1875-1939)

Źródło: obliczenia na podstawie danych zawartych w Aneksach 1, 2, 3.

⁸⁵ W sprawie połączenia się Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego i Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego, „BP” 1889, nr 11-12, s. 267.

⁸⁶ Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa we Lwowie, [w:] Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1891, Lwów 1891, s. 654.

⁸⁷ Zebranie Rady Ogólnej Galicyjskiego Zjednoczonego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa, „BP” 1928, nr 1, s. 32.

Pierwsze z nich powstało w 1810 r. w Warszawie, jego prezesem był Ludwik Gutkowski. Działalność filii terenowych także była na tych ziemiach nieznaczna – odnotowano funkcjonowanie zaledwie departamentalnego oddziału lubelskiego. Istniejące w zaborze rosyjskim towarzystwa wydawały trzy czasopisma: „Roczniki Gospodarstwa Krajowego”, „Ogrodnik Polski” oraz „Pszczelarz i Ogrodnik”. Pod względem liczby powołanych towarzystw najlepsza sytuacja była w zaborze pruskim, gdzie w latach 1838-1914 działało ich 48, ale o szerszym zasięgu oddziaływania możemy mówić tylko w przypadku Związku Pszczelarzy na Łabędy i Okolice. W interesującym nas najbardziej zaborze austriackim do momentu wybuchu I wojny światowej działały 42 towarzystwa, z których pierwsze powstało we Lwowie w 1827 r., choć rzeczywistą działalność rozpoczęło dopiero 18 lat później. Zasięg oddziaływania tych organizacji, jak już wspomniano, był w tym zaborze największy, ponieważ udało się powołać aż 27 oddziałów terenowych. Towarzystwa te wydawały cztery czasopisma, w tym „BP”.

ROZDZIAŁ 2.

ROZWÓJ WIEDZY FACHOWEJ I JEJ WPŁYW NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ PIERWSZYCH CZASOPISM PSZCZELARSKICH W POLSCE W XIX WIEKU

Do istotnych czynników, które kształtowały w XIX w. świadomość społeczną oraz inicjowały rozwój nauk rolniczych, oprócz popularyzatorskich programów towarzystw naukowych i fachowych, należała działalność piśmiennicza, wydawnicza i profilowane szkolnictwo. Już w roku 1773, gdy powstała Komisja Edukacji Narodowej, pszczelarstwo zostało uwzględnione w programach szkół wydziałowych w przedmiotach poświęconych historii naturalnej i gospodarstwu wiejskiemu⁸⁸. Bardzo wcześnie pojawiły się również szkoły pszczelarskie dostarczające najnowszą wiedzę z dziedziny pszczelarstwa, kształcające przyszłych krzewicieli postępu w tej dziedzinie. Działająca w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. prywatna szkoła pszczelarska we Lwowie, prowadzona przez Marcina Kuralta, od 1806 r. stała się placówką państwową. Ukończył ją jeden z najwybitniejszych polskich pszczelarzy, nazywany prekursorem nowoczesnego pszczelarstwa, Mikołaj Witwicki (1764-1853), autor wydanego w Warszawie 1829 r. dwutomowego dzieła *Pszczolnictwo krajowe czyli o środkach i sposobach podniesienia pasiek do tego przynajmniej stopnia, na którym dawniej w Polsce były*. Wcześniej pszczelarze dysponowali jedynie trzema pozycjami, autorstwa rodzimych twórców, które dotyczyły zagadnień teorii i praktyki pszczelarstwa. Były to: siedemnastowieczny traktat *Nauka koło pasiek z informacjami Pana Walentego Kąckiego Anno M.D.C.XII w Komarnie u mnie Iana Ostroroga wojewody poznańskiego spisana*, wydana w 1614 r. w Zamościu; *O pszczołach* ks. Krzysztofa Kluka - rozdział jednego z czterech tomów dzieła poświęconego zoologii *Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, potrzebnych i pożytecznych, domowych, chowanie, rozmnożenie, chorób leczenie, dzikich łowienie, oswojenie, zażycie, szkodliwych zaś wygubienie. Tom IV O owadzie i robakach* (Warszawa 1780); broszura Joachima Chreptowicza *Opisanie gospodarstwa pszczołowego w Szczorszach sporządzone roku 1785*, wydana w Warszawie. Kolejna książka Witwickiego *Nauka chodzenia około pszczół w prowincjach polskich, oparta na rzeczywistych w kraju naszym czynionych doświadczeniach* (Warszawa 1830), w rzeczywistości była skróconą wersją dzieła z 1829 r.⁸⁹. Korzystając z dorobku

⁸⁸ L. Karłowicz, *Z dziejów oświaty ...*, s. 23.

⁸⁹ S. Brzozowski, W. Ziemański, *Mikołaj Witwicki, pionier postępowego pszczelnictwa w XIX wieku*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1963, seria B, z. 7, s. 143.

Witwickiego, Józef Strumiłło wydał w Wilnie, w 1837 r. *Pszczelnictwo ogrodowe czyli domowe sformułowane w sposób przystępny do użytku pasieczników wiejskich i nauczycieli szkół ludowych*⁹⁰.

Wiedza pochodząca z oryginalnych polskojęzycznych wydawnictw zwartych, przenikających przez granice trzech zaborów spełniała istotną rolę, zwłaszcza że czasopisma ukazywały się nieregularnie, ich zasięg miał charakter lokalny, a zakres był dość ogólny. Bariery językową w rozprzestrzenianiu ówczesnego stanu badań i najnowszej myśli pszczelarskiej, przełamywały tłumaczenia literatury zagranicznej, m.in.: *Nauka o pszczołach w sposobie pytań i odpowiedzi* (Warszawa 1809) napisana w języku niemieckim przez Daniela Settegasta dla mieszkańców Prus Wschodnich; *O chowie pszczoł w ulach podwójnych z uwagami nad ulami magazynowymi i słomianymi pudłami* (Lwów 1821) napisana po łacinie przez Słowaka Jana Čaploviča oraz *Nauka chodowania [!] pszczoł, oparta na wieloletnim doświadczeniu* (Kraków 1835) wydana w języku niemieckim przez Carla Putsche⁹¹.

Z inicjatywy działaczy Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Stanisława Staszica i Stanisława Kostki Potockiego, w 1816 r. powołano do życia w Marymoncie koło Warszawy uczelnię rolniczą pod nazwą Instytut Agronomiczny, w którym w latach późniejszych, pszczelarstwo po raz pierwszy na polskiej uczelni wyższej znalazło się w programie nauczania. W Palczykach (gubernia Czernichowska) w 1828 r. rozpoczęła działalność szkoła Piotra Prokopowicza, pszczelarza ukraińskiego, która również w sposób znaczący oddziaływała na rozprzestrzenianie się wiedzy pszczelarskiej na ziemiach dawnej Polski.

W pierwszej połowie XIX w. tematyka pszczelarska była obecna na łamach ówczesnych periodyków o szerokim zakresie tematycznym, oscylujących wokół problematyki gospodarczej, rolniczej, ekonomicznej, przemysłowej i handlowej⁹². Rozprawy i artykuły o uprawie i hodowli pojawiały się w „Dzienniku Ekonomicznym Zamoyskim” założonym przez Bazylego Kukolnika i wydawanym w latach 1803–1804. Inne czasopisma poruszające tę tematykę, to „Dziennik Gospodarski Krakowski” (1806-1807), redagowany przez Feliksa Radwańskiego oraz „Pamiętnik Rolniczy” z 1817 r. wychodzący w Warszawie, który zakończył byt po ukazaniu się czterech numerów. Istniejący niecały rok „Dostrzegacz Ekonomiczny i Polityczny Lubelski” (1816) oraz jego następca „Pamiętnik Gospodarczy i Naukowy Lubelski” (1817 – jeden numer), zawierały również materiały dotyczące rolnictwa

⁹⁰ F. Osiak, *Z dziejów literatury pszczelarskiej w Polsce (z lat 1830-1840)*, „Pszczelarstwo” 1958, nr 6, s. 188.

⁹¹ J. Wnęk, *Rozwój polskiej myśli pszczelniczej w latach 1795-1918*, „Przegląd Pszczelarski” 2010, nr 2, s. 41.

⁹² A. Garlicka, *Czasopiśmiennictwo gospodarcze*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej* ..., s. 114.

i ogrodnictwa. Jako pierwsze większe pismo rolnicze funkcjonowała w latach 1817-1819 w Warszawie „Gazeta Wiejska” wspierana częściowo przez Królewskie Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Warszawie.

Do najwcześniejszych, oryginalnych artykułów pszczelarskich, należy zaliczyć pierwszą pracę M. Witwickiego z 1818 r. opublikowaną w lwowskich „Rozmaitościach”⁹³. Jego teksty znalazły się również na łamach ukazującego się w Warszawie pisma „Izys Polska czyli dziennik umiejętności, wynalazków, kunsztów, rękodzieł, poświęcony krajowemu przemysłowi, tudzież potrzebie wiejskiego i miejskiego gospodarstwa” (1820 - 1827/28)⁹⁴, w warszawskiej „Gazecie Polskiej” (1826-1831)⁹⁵ i w „Przewodniku Rolniczo-Przemysłowym” (1836-1844/45)⁹⁶. Czasopismo naukowe „Sylwan” (1820-1858)⁹⁷ jedno z najstarszych w Polsce czasopism o tematyce leśnej i jedno z pierwszych tego typu na świecie, zawierało treści pszczelarskie autorstwa J. Nagórskiego, pełniącego funkcję wykładowcy hodowli pszczół w Instytucie w Marymoncie⁹⁸. Ten pszczelarz i publicysta większą rozprawę o pszczelarstwie zamieścił również w 1830 r. na łamach czasopisma warszawskiego „Piast, Czyli Pamiętnik Technologiczny. Obeymujący przepisy dla gospodarstwa domowego i wiejskiego, ogrodnictwa, sztuk pięknych, rękodzieł i rzemiosł, niemniej lekarstwa domowe, pospolite i zwierzęce” (1829-1830)⁹⁹. „Dziennik Wileński”, który w latach 1826-1830 ukazywał się w pięciu równoległych seriach, w 1830 r. zamieścił tłumaczony z rosyjskiego artykuł Prokopowicza¹⁰⁰.

Myśl pszczelarską w pierwszej połowie XIX w. wspomagały również czasopisma społeczno-kulturalne wychodzące w Warszawie: „Tygodnik Polski” (1832-1833), „Magazyn Powszechny. Dziennik użytecznych wiadomości” (1834-1840; 1842) oraz wychodzący w Lesznie, w latach 1834–1849 pierwszy magazyn ilustrowany w Polsce „Przyjaciół Ludu, czyli tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości”. Pismem o jasno sprecyzowanym

⁹³ W periodyku ukazującym się nakładem Redakcji „Gazety Lwowskiej” (1817-1859), zamieszczono pochodzący z rękopisów Witwickiego tekst *O karmieniu pszczół i środkach ratowania słabych*, „Rozmaitości” 1818, nr 14, s. 115-116; nr 15, s. 121-124; nr 16, s. 127-130.

⁹⁴ M. Witwicki, *Środki ratowania pszczół, aby do reszty z głodu niewyginęły na wiosnę roku następnego*, „Izys Polska” 1827, t. 1, cz. 1, s. 48-61.

⁹⁵ Tenże, *O potrzebie zachowania i pielęgnowania barci w naszych lasach*, „Gazeta Polska” 1828, nr 30, s. 115.

⁹⁶ Tenże, *Rys dzisiejszego pszczolnictwa*, „Przewodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1837, nr 13, s. 291-296 (Przedruk z „Tygodnika Petersburskiego”).

⁹⁷ „Sylwan” wydawane także w kolejnym okresie 1883-1913; 1918-1939; od 1945 nadal przez Polskie Towarzystwo Leśne przy wsparciu finansowym PAN.

⁹⁸ J. Nagórski, *O bartnictwie, czyli dzikim chowie pszczół w lasach*, „Sylwan” 1827, t. 4, nr 4, s. 392-421.

⁹⁹ Tenże, *O pszczolnictwie*, „Piast, Czyli Pamiętnik Technologiczny” 1830, t. 13, s. 20-35; t. 14, s. 5-19; t. 15, s. 5-14; t. 16, s. 5-21; t. 17, s. 5-17; t. 18, s. 5-29; t. 19, s. 5-18; t. 20, s. 5-16; t. 21, s. 5-10; t. 22, s. 5-9; t. 23, s. 5-8.

¹⁰⁰ P. Prokopowicz, *Rzut oka na pszczolnictwo i otrzymywane z niego korzyści*, „Dziennik Wileński. Nauki Stosowane do Rolnictwa, Rękodzieł, Sztuk, Rzemiosł, Gospodarstwa, i Handlu”, 1830, t. 11, sierpień, s. 97-105.

programie, które przekazywało informacje z dziedziny pszczelarstwa, był wychodzący w Warszawie „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny” (1835-1940). Na jego łamach w 1838 r. zamieszczono artykuły Pawła Leśniewskiego (1794-1855)¹⁰¹, wszechstronnie wykształconego przyrodnika, drugiego obok Witwickiego w pierwszej połowie XIX w. wybitnego polskiego pszczelarza propagującego oryginalną wiedzę fachową, popartą wiadomościami zaczerpniętymi z literatury zagranicznej. Leśniewski był autorem książki opublikowanej w Warszawie w 1838 r., pt. *Nowa przewiewna metoda chowu pszczół w stosownie urządzonych ulach, oparta na dobrym poznaniu przyrody pszczół, zalecająca się łatwym i przyjemnym koło nich zachodem; tudzież, największym, jak można, wydatkiem najczystsze go miodu i wosku. Wynaleziona w Anglii przez Tomasza Nutta, a stamtąd w krótkim czasie zaprowadzona w Niemczech, Francji, Włoszech, Hiszpanii, Portugalii i t.d. podług doświadczeń tak Wynalazcy, jako też świątłych Pszczolarzy niemieckich i francuskich*. Dzieło to w postaci rozszerzonej pod zmienionym tytułem ukazało się w Warszawie w 1843 r. jako *Nauka chowu pszczół rozmaitemi sposobami, stosownie do różnych gatunków ulów, już pojedynczych, już składanych, przewiewnych, drewnianych czy słomianych, zgodnie z naturą tego owadu i doświadczeniami świątłych pszczolarzy [...]*. Leśniewski był również współtwórcą warszawskiego periodyku „Kmiotek : pismo czasowe do czytania dla wiejskiego i miejskiego ludu przeznaczone, obejmujące nauki religijno-moralne, przestrogi i objaśnienia usuwające przesady i zabobony, naukę zdrowia ludzi i zwierząt itd.” (1842-1850).

Artykuły traktujące o pszczelarstwie i pisane dla pszczelarzy odnotowujemy w „Ziemianinie Galicyjskim: piśmie poświęconym gospodarstwu krajowemu” (1835-1837), które wydawał we Lwowie Julian Kamiński. W innym czasopiśmie lwowskim „Tygodniku Rolniczym i Przemysłowym” (1838-1848) prezentowano, obok sadownictwa, ogrodnictwa, leśnictwa, myślistwa, przetwórstwa rolno-spożywczego, także pszczelarstwo. Po zmianie tytułu „Tygodnika Rolniczo-Technologicznego” w 1841 r. na „Ziemianina, tygodnik rolniczo-technologiczny obejmujący gospodarstwo wiejskie i domowe, wychów zwierząt, rolnictwo, technikę, leśnictwo, ogrodnictwo...” (1841-1844) kontynuowano publikacje artykułów pszczelarskich.

Tematyka dotycząca hodowli roślin i zwierząt, handlu oraz pszczelarstwa, pojawiała się również w warszawskich „Rocznikach Gospodarstwa Krajowego” (1842-1864) wydawanych przez Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim. „Roczniki” górowały

¹⁰¹ P. Leśniewski, *Uwagi nad obecnym u nas stanem pszczolnictwa*, „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny” 1838, R. 4, nr 14, s. 109-110; nr 15, s. 113-116; nr 16, s. 125-126; tenże, *Cel i zasady przewiewnego chowu pszczół* „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny” 1838, nr 29, s. 221-223; nr 30, s. 229-231; nr 31, s. 237-239.

wyraźnie nad innymi periodykami poziomem oryginalnych tekstów dostarczanych przez naukowców.

Praca pionierskich organizacji pszczelarskich, nastawionych na stałą systematyczną działalność, w zaborze pruskim przyniosła dosyć wcześnie efekt w postaci pierwszego periodyku fachowego. Towarzystwo Pszczelne w Sulejewie w latach 1839-1841 wydawało niemieckojęzyczne czasopismo „Zeitung für den Verein der Bienenfreunde zu Sulau”.

Olbrzymi wpływ na rozwój wiedzy pszczelarskiej w pierwszej połowie XIX w. miały odkrycia i rozwiązania hodowlane Ślązaka ks. Jana Dzierżona (1811- 1906). W 1835 r. odkrył on zjawisko partenogenezy u pszczół. Wyniki obserwacji ogłosił publicznie dopiero w 1845 r. na łamach dwóch czasopism bawarskich „Bienenzeitung”¹⁰² oraz „Vereinigte Frauendorfer Blätter”¹⁰³. Działalność wydawnicza Dzierżona postrzegana jako nośnik idei zrewolucjonizowanego pszczelarstwa, przypada na drugą połowę wieku XIX. W języku polskim ukazały się jedynie cztery jego artykuły zamieszczone na łamach: „Tygodnika Polskiego Poświęconego Włościanom” (1845-1846)¹⁰⁴, warszawskiego tygodnika „Gazety Rolniczej, Przemysłowej i Handlowej” (1850-1860)¹⁰⁵ dołączanego do „Gazety Codziennej” (1831-1861), w 1863 r. artykuł *Dzierżona spostrzeżenia pszczolarskie w roku ubiegłym i nieco o pszczolach włoskich* opublikowany w „Gwiazdce Cieszyńskiej” (1863, nr 12, s. 93), „Gazecie Rolniczej” (1863, dodatek do nr 16, s. 141) i „Ziemianinie” (1863, nr 19, s. 7–8) oraz przetłumaczony przez Leona Stabrowskiego z języka niemieckiego tekst *Pszczelnictwo, tak samo przyjemna, jak donośna gałąź gospodarcza*, opublikowany przez czasopismo „Pszczelarz” (1880, nr 1, s. 1-3)¹⁰⁶. Dzierżon wydawał własny niemieckojęzyczny miesięcznik „Bienenfreund aus Schlesien”, który ukazywał się w Brzegu od stycznia 1854 do grudnia 1856 r.¹⁰⁷. Czasopismo to było pierwszym periodykiem pszczelarskim prowadzonym przez Polaka. Dzierżon uczestnicząc aktywnie w życiu pszczelarskim, prowadząc wykłady oraz szkolenia, bogatą korespondencję i działalność publicystyczną, miał

¹⁰² J. Dzierżon, *Gutachten über die von Herrn Direktor Stöhr in ersten und zweiten Kapitel des general Gutachtens aufgestellten Fragen*, „Bienenzeitung” 1845, nr 11, s. 109-113; nr 12, s. 119-121.

¹⁰³ W listopadzie i grudniu 1845 r., czasopismo zamieściło cykl sześciu artykułów p.t. *Der neue Bienenfreund*.

¹⁰⁴ J. Dzierżon, *Sztuka zrobienia złota nawet z zielska*, „Tygodnik Polski Poświęcony Włościanom” 1845, nr 20, s. 77–78.

¹⁰⁵ Tenże, *Wyjaśnienie uzdolnienia matki pszczolnej, składania jaj pszczolnych i trutowych zawsze w odpowiednie komórki*, „Gazeta Rolnicza, Przemysłowa i Handlowa” 1857, nr 40, s. 2–3.

¹⁰⁶ Artykuł nadesłany przez J. Dzierżona do redakcji „Pszczelarza” opatrzony był datą 12 grudnia 1879, Carlsmarkt (Karłowice).

¹⁰⁷ R. Tomaszewski, *Nie tylko Dzierżon...*, s. 39.

rzeczywisty wpływ na wychowanie nowego pokolenia wykształconych pszczelarzy¹⁰⁸. W 1872 r. Uniwersytet Monachijski nadał Dzierżonowi tytuł doktora honoris causa.

W pierwszym dziesięcioleciu drugiej połowy XIX w. nie istniały na rynku wydawniczym polskie periodyki pszczelarskie. Tematyka z tej dziedziny na łamach czasopism gospodarskich była traktowana nadal marginalnie pomimo, iż wielu autorów opierało się na badaniach własnych i ich publikacje nie odbiegały od poziomu nauki europejskiej, zwłaszcza wiodącej w tym okresie nauki niemieckiej oraz francuskiej. Trwał proces wyodrębniania i usamodzielniania się poszczególnych działów gospodarstwa wiejskiego, a kontakt z dużymi ośrodkami naukowymi w Austrii, Niemczech i Rosji zapewniał - w poszczególnych zaborach - sam fakt przynależności terytorialnej do mocarstw zaborczych¹⁰⁹. Wśród rodzimych krzewicieli wiedzy pszczelarskiej w tym okresie, największe znaczenie miała działalność Juliana Lubienieckiego, Jana Dolinowskiego oraz Adama Mieczynskiego.

Jednym z członków czynnych c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego i twórcą sekcji pszczelarskiej w ramach tej instytucji był Julian Lubieniecki¹¹⁰ (1802-1862), zaliczany do grona najznamienitszych ówczesnych pszczelarzy. Przyczynił się wydatnie do podniesienia wiedzy fachowej otwierając w 1857 r. w Przemyślanach prywatną zawodową szkołę pszczelarską, znaną również szeroko poza granicami Galicji. Pierwsza książka Lubienieckiego¹¹¹ poświęcona była propagowaniu metod gospodarki pszczelarskiej, wprowadzonych przez Dzierżona: *Pasieka w ulach Dzierżona. Jak budować najtańsze i najlepsze prawdziwe ule Dzierżona, jak osadzać i pielęgnować w nich pszczoły sposobem najprostszym*, Lwów 1856 (w r. 1858 ukazał się w Pradze przekład czeski). Rozgłos przyniosło mu trzytomowe dzieło *Dokładna praktyczna nauka dla pasieczników, jak mają chodzić koło pszczół aby rozmnożyć prędko pasieki i wydobyć z nich zysk największy, tak w zwyczajnych naszych ulach krajowych, jako też w ulach dzierżonowskich*, wydane we

¹⁰⁸ L. Dubiel, *Tradycyjne pszczelarstwo na Śląsku*, „Pszczelarstwo” 1961, nr 11, s. 13. Najważniejsze dzieła Dzierżona wydane w języku niemieckim, przetłumaczyli na język polski: górnośląski działacz Józef Lompa (*Nowe udoskonalone pszczelarstwo księdza plebana Dzierżona w Katowicach na Śląsku*, N. Piekary po 1849), Antoni Żmudziński (*Dodatek do Teorii i praktyki nowego pszczolarza czyli nowego sposobu chodowania pszczół*, Leszno 1853) oraz Hipolit Witowski (*Najnowsze pszczelnictwo, oparte na zasadach Xiędza Dzierżona z postrzeżeniami Marlotta, Fukla, Nutta, Kuhnta, Kühnera i t. d.*, Lwów 1853, poświęcone c.k. Towarzystwu Gospodarskiemu Galicyjskiemu).

¹⁰⁹ B. Stróżek, *Rozwój polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej w latach 1864–1918*, [w:] *Zarys polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej do drugiej wojny światowej*, pod red. A. Żabko-Potopowicza, Wrocław 1973, s. 183.

¹¹⁰ *Stan Towarzystwa po trzecim ogólnym zgromadzeniu dnia 30go czerwca 1846 roku*, [w:] *Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (Abhandlungen der k.k. Landwirtschafts-Gesellschaft für Gallizien)*, t. 1, Lwów 1846, s. 173.

¹¹¹ *Julian Lubieniecki życie, działalność i pozostałości po nim. W 80 rocznicę wydania dzieła Juliana Lubienieckiego p.t.: „Dokładna praktyczna nauka dla pasieczników”*, „BP” 1939, nr 7-8, s. 205.

Lwowie w latach 1859-1860¹¹². Starania Lubienieckiego o powołanie polskiego czasopisma pszczelarskiego nie przyniosły skutku. Był cenionym współpracownikiem niemieckiego czasopisma pszczelarskiego „Bienen-Zeitung” (1845-1899), a jego artykuły zamieszczały również czasopisma: wydawane od 1846 r. półroczne zeszyty „Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego”; „Ziemianin : pismo poświęcone rolnictwu i przemysłowi” - wychodzący w Poznaniu od 1850 roku; czasopismo lwowskie „Przyjaciel Domowy: pismo dla ludu” (1851-1868) – 15 rozpraw w latach 1854-1861; „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” - organ urzędowy Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego Krakowskiego, który zaczął się ukazywać z początkiem 1854 r.¹¹³ oraz „Dodatek Tygodniowy” do „Gazety Lwowskiej” (1811-1939) w latach 1857-1858.

Towarzystwo Gospodarskie, działające we wschodniej części zaboru austriackiego położyło znaczne zasługi na niwie rozwoju edukacji rolniczej, zakładając w 1849 r. pierwszą szkołę rolniczą w Łopuszce, a w 1856 r. w Dublanach Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego, przekształconą w 1858 r. w Wyższą Szkołę Rolniczą. Towarzystwo Rolnicze Krakowskie założyło w 1860 r. Szkołę Rolniczą w Czernichowie pod Krakowem, gdzie w folwarku oddanym dla szkoły uczniowie mieli zajęcia praktyczne m.in. z pszczelnictwa¹¹⁴.

Na obszarze zaboru rosyjskiego do rozwoju fachowej wiedzy pszczelarskiej znacząco przyczynił się unicki ksiądz Jan Dolinowski (1814-1875). Prowadził on w latach pięćdziesiątych XIX w. wykłady z pszczelnictwa w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnego w Marymoncie. Był autorem wielu artykułów i rozpraw pszczelarskich, które znalazły się między innymi w „Kalendarzu Popularno-Ziemiańskim”(1851–1863)¹¹⁵, „Gazecie Rolniczej, Przemysłowej i Handlowej” (1850-1860)¹¹⁶ i „Tygodniku Rolniczo-Przemysłowym” (1854-1862)¹¹⁷. W Warszawie w 1854 r. wydano jego książkę *Chów pszczół w ścisłym połączeniu metody miodnej z rojną*. O znakomitej wiedzy pszczelarskiej

¹¹² Wyd. 2 poprawione przez Kluczenkę – Lwów 1871; dzieło przetłumaczono kilkakrotnie na język rosyjski: Hułak 1867, Czuprowski 1876, M. O. Wolf 1877.

¹¹³ P. Przybytek, *Prasowa działalność wydawnicza Krakowskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego w latach 1850-1862*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2013, T. 56, nr 3, s. 405.

¹¹⁴ *Kalendarz Astronomiczno-gospodarski na rok 1864 wydany staraniem redakcji Gazety Rolniczej*, Warszawa 1863, s. 118.

¹¹⁵ J. Dolinowski, *O pszczolach rabowniczych - środki ich oddalenia*, [w:] „Kalendarz Popularno-Ziemiański” Warszawa 1855, s. 23-24.

¹¹⁶ Tenże, *Dzierżon – jego ule i metoda pszczół chowania z doświadczeń własnych*, „Gazeta Rolnicza Przemysłowa i Handlowa” 1857, nr 8, s. 2-5; tenże, *Dzierżon – jego ule i metoda pszczół chowania (ciąg dalszy)*, tamże, nr 10, s. 3-6; tenże, *Dzierżon – jego ule i metoda pszczół chowania (dokończenie)*, tamże, nr 11, s. 4-6.

¹¹⁷ Tenże, *Praca, przemysł i gospodarność pszczół w ulu uważana stosownie do naszego klimatu*, „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1854, nr 31, s. 263-265; tenże, *Praca, przemysł i gospodarność pszczół w ulu uważana stosownie do naszego klimatu (ciąg dalszy)*, tamże, nr 33, s. 285-286; tenże, *Praca, przemysł i gospodarność pszczół w ulu uważana stosownie do naszego klimatu (dokończenie)*, tamże, nr 35, s. 305-306. Teksty przedrukowane za: *Korrespondentem Handlowym, Przemysłowym i Rolniczym* (1841-1855) wychodzącym przy „Gazecie Warszawskiej” (1794-1925).

Dolinowskiego może świadczyć fakt, że jego kolejne dzieło *Zasady pszczolnictwa zastosowane do konstrukcji ula ramowego* (Warszawa 1859), zostało przetłumaczone na język rosyjski i niemiecki¹¹⁸.

Kolejny pszczelarz związany z Instytutem Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie, początkowo jako uczeń, a od 1856 r. jako profesor, to Adam Mieczysławski (1828-1892) agronom, popularyzator wiedzy rolniczej, protektor i przyjaciel ks. Dolinowskiego. Jako autor pszczelarskich książek jest znany głównie z opracowań bazujących na doświadczeniach innych pszczelarzy. W książce *Pszczolnictwo polskie czyli zbiór pism najpraktyczniejszych pszczolarzy polskich i amatorów pszczolnictwa* (Warszawa, wyd. I – 1859, wyd. II -1862) zamieszczono przedruk pracy W. Kąckiego *Nauka koło pasiek z 1614 r.* oraz *Pszczoly i bartnictwo w Polsce* Joachima Lelewela wydane w Poznaniu w 1856 r. Drugą pozycję *Dobry pszczelarz : czyli wykład zasad wyrozumowanego postępowania z pszczołami zalecany przez Piotra Prokopowicza*, opracował Mieczysławski i opublikował w 1860 r. w Warszawie. On także redagował istniejący od 1850 r. dodatek do „Gazety Codziennej” – „Gazetę rolniczą, przemysłową i handlową”. Od 1860 r., gdy powstała samodzielna „Gazeta Rolnicza” (1860-1939), Mieczysławski objął jej redakcję. Jak świadczył podtytuł, redakcja pisma od 1877 r. deklarowała omawianie m.in. problematyki pszczelnictwa. To pod jego przewodnictwem został opracowany projekt statutu stowarzyszenia pszczelarzy w Warszawie, opublikowany jako aneks do dzieła Dolinowskiego wydanego kilka miesięcy po jego śmierci, w Warszawie 1875 r., pod tytułem *Pszczolnictwo praktyczne czyli chów pszczół w ulu ramowym zastosowanym do naszego klimatu*¹¹⁹.

Porady pszczelarskie możemy odnotować w prasie codziennej i coraz liczniej ukazujących się dodatkach. Wiele tytułów pełniło rolę organu prasowego konkretnych organizacji, inne ukazywały się staraniem prywatnych osób. Pośród czasopism, wiedzę pszczelarską stale propagował poznański „Ziemianin” (1850-1923), zamieszczając m.in. publikacje Franciszka Lisieckiego¹²⁰, J. Lubienieckiego¹²¹, Aleksandra Połujańskiego¹²², J. Dzierżona¹²³, Kazimierza Krasickiego¹²⁴, A. Kwiatkowskiego¹²⁵. Wśród innych

¹¹⁸ S. Sobolewski, *Jan Dolinowski duchowny – pszczelarz, konstruktor i patriota*, Chełm 2014, s. 13.

¹¹⁹ *Ustawa dla projektowanego stowarzyszenia pszczolarzy w Warszawie*, [w:] J. Dolinowski, *Pszczolnictwo praktyczne czyli chów pszczół w ulu ramowym zastosowanym do naszego klimatu*, Warszawa 1875, s. 247-255.

¹²⁰ F. Lisiecki, *Ocena dzieła „Pszczolnictwo polskie” wydanego staraniem Adama Mieczysławskiego*. Warszawa 1858 r., „Ziemianin, pismo poświęcone rolnictwu i przemysłowi” 1858, Poszyt 3, s. 423-426.

¹²¹ J. Lubieniecki, *Jak ściągać roje z takich pni, które leżą na wierzchu a nie roją się?*, „Ziemianin. Dodatek rolniczy do Dziennika Poznańskiego” 1860, nr 28, s. 2-3.

¹²² A. Połujański, *Pszczolnictwo polskie*, tamże, nr 34, s. 3-4.

¹²³ J. Dzierżon, *Spostrzeżenia pszczelarskie w roku ubiegłym i nieco o pszczołach włoskich*, „Ziemianin. Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1863, nr 19, s. 7-8.

¹²⁴ K. Krasicki, *O wiosennem podbieraniu miodu i wosku*, tamże, 1867, nr 16, s. 127-130.

periodyków, dzięki którym tematyka pszczelarska istniała w świadomości społecznej, należy wymienić: „Przyrodę i Przemysł : tygodnik poświęcony przystępnemu wykładowi wszystkich gałęzi nauk przyrodniczych” (Poznań 1856-1858), następcę „Tygodnika Rolniczo-Przemysłowego” - „Dziennik Rolniczy” (1862-1869) wydawany przez Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze Krakowskie, ukazujące się w Warszawie „Kłosa : czasopismo ilustrowane tygodniowe poświęcone literaturze, nauce i sztuce” (1865–1890), „Rolnik : czasopismo rolniczo-przemysłowo-handlowe : organ urzędowy c. k. Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego” wydawane w latach 1884-1939 oraz „Piast. Pismo Rolniczo-Przemysłowe” pod red. Józef Chociszewskiego wydawane od 1867 do 1871 r. w Chełmnie.

Za pierwszy polski periodyk pszczelarski uznawany jest lwowski miesięcznik „Iris, czasopismo poświęcone ogrodnictwu, sadownictwu, pszczelnictwu, sztukom pięknym i t. d.” (1868-1869)¹²⁶. Periodyk ten zajmował się głównie ogrodnictwem, a pszczelarstwu poświęcono na jego łamach zaledwie kilka artykułów. Redagowany przez Ludwika Pierożyńskiego był organem Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego. Od 1870 r. pismo ukazywało się pod zmienionym tytułem „Flora”, a jego redaktorem został Władysław Tyniecki. Również na terenie zaboru austriackiego od 1 stycznia 1874 r., staraniem i nakładem PGSPSJ w Kołomyi nad Prutem, wydawana była „Gazeta Pszczelnicza”. Funkcję redaktora odpowiedzialnego w pierwszym roku pełnił Tytus Tchórzewski, natomiast od początku roku 1875 Mikołaj Berezowski. Z pismem tym związani byli znani propagatorzy wiedzy pszczelarskiej ks. Jan Naumowicz oraz Jan Ramoszyński. Obok wydawanej wówczas we Lwowie „Gazety Pszczelniczej” (1874-1875), Teofil Ciesielski 1 stycznia 1875 r. powołał do życia dwutygodnik „Bartnik Postępowy. Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu”, które ukazywało się nieprzerwanie pod jego redakcją do sierpnia 1914 r.

W 1870 r. w Żabikowie pod Poznaniem zorganizowano pierwszą wyższą uczelnię rolniczą w Wielkopolsce. Absolwentem tej szkoły, w której wykładano także hodowlę pszczół, był Michał Girdwojń¹²⁷. Zapisał się on trwale w historii rozwoju pszczelarstwa znakomitą dziełem *Anatomia pszczoły*, wydanym w Paryżu w 1875 r.

¹²⁵ A. Kwiatkowski, *Znaczenie i wpływ oczka i dobrze urządzonego wewnątrz ula, jako najważniejszy czynnik nie tylko w szczęśliwym przezimowaniu, ale i w rozwoju pszczół*, „Ziemianin. Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1879, nr 45, s. 384-385; nr 49, s. 419-420; 1880, nr 8, s. 61-62; tenże, *Ważność pszczelnictwa jako czynnik kulturowy*, tamże, 1882, nr 42, s. 382-383.

¹²⁶ „Iris” (Lwów 1868-1869) jako pierwsze polskie czasopismo pszczelarskie podawany jest w bibliografiach pszczelarskich przez T. Grochowskiego, *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej*, Lwów 1925; *Polska bibliografia pszczelnicza*, wyd. 2, Lwów 1931; J. Guderska, *Hodowla pszczół* wydanie z 1957 i 1963 roku; E. Buczyński i C. Junga w *Bibliografii Polskiego Piśmiennictwa Pszczelarskiego*, Kamienna 1987 oraz przez *Encyklopedię pszczelarską*, Warszawa 1989.

¹²⁷ *Pszczelarstwo w szkołach wyższych*, [hasło w:] *Encyklopedia Pszczelarska*, pod red. L. Burnusa..., s. 170.

W Wielkopolsce w drugiej połowie XIX w. nastąpił dynamiczny rozwój organizacji pszczelarskich. Pomimo silnych tendencji do germanizacji ludności polskiej, dzięki wybitnym działaczom, obszar ten przodował w liczbie powoływanych do życia polskojęzycznych czasopism pszczelarskich¹²⁸. Pierwszym na tym terenie był „Pszczelarz” wydawany od stycznia 1880 r. przez Leona Stabrowskiego, początkowo noszący podtytuł „Pismo poświęcone wyłącznie pszczelnictwu” i reklamowany jako organ towarzystw pszczelniczych w Wielkim Księstwie Poznańskim. Periodyk ten z czasem zmienił podtytuł na „Czasopismo dla pasieczników”. W połowie roku 1881 redakcję przejął pszczelarz z bogatym dorobkiem wydawniczym, Kazimierz Krasicki¹²⁹. „Pszczelarz” wydawany w Poznaniu, a następnie Gnieźnie, ukazywał się do końca roku 1884. 15 stycznia 1883 r. w Wielkopolsce pojawiło się czasopismo pszczelarskie „Pasiecznik. Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu”. Ten wydawany w Poznaniu miesięcznik był prywatną inicjatywą ks. Józefa Stagraczyńskiego z Wonieścia pod Starym Bojanowem. Przetrwało ono do końca 1887 r.

W okresie od 1 sierpnia 1887 do 1892 r., jako organ Prowincjonalnego Związku Pszczelarzy w Poznaniu (Bienenwirtschaftlicher Provinzialverein für Posen), funkcjonowało w Lesznie niemieckojęzyczne czasopismo „Der Bienenwirt : Zeitschrift für rationelle Bienenzucht”, którego redaktorem był Polak, Aleksander Kwiatkowski. Porozumienie polskich i niemieckich członków Związku umożliwiło pojawienie się od lipca 1892 r. „Organu Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na Wielkie Księstwo Poznańskie” wydawanego w dwóch wersjach językowych. Redakcja pisma mieściła się w Poznaniu, a przewodniczył jej najpierw Niemiec Wentzel, a od kwietnia 1893 r. Augustyn Chełmiński. Głównie z powodu złego stanu finansowego związku, w grudniu tego roku „Organ” przestał się ukazywać.

Pod koniec XIX w. w Wielkopolsce podjęto jeszcze jedną próbę stworzenia polskiego czasopisma pszczelarskiego. Dzięki wydatnej pomocy poznańskiego księgarza i wydawcy Franciszka Chocieszyńskiego, Chełmiński mógł rozpocząć wydawanie czasopisma „Pasieka, pisma poświęconego pszczelnictwu postępowemu”, którego zeszyt zerowy dołączony został w grudniu 1896 r. do gazety informacyjno-politycznej „Wielkopolanin” (1883-1920, 1930-1939). „Pasieka” funkcjonowała od 1897 do ok. 1919 r.

Pierwszym w Królestwie Polskim czasopismem pszczelarskim w języku ojczystym była „Pszczola. Pismo poświęcone pszczelnictwu jako pomoc przy gospodarowaniu w ulach

¹²⁸ R. Tomaszewski, *Od Ostroroga ...*, „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 65.

¹²⁹ K. Krasicki, *Gospodarstwo pszczelne w słomianych bezdenkach, w Wielkopolsce kószkami zwanych*, Gniezno 1879; tenże, *Pszczelnictwo*, Lwów 1883.

ramowych i innych, z zastosowaniem do wszelkich warunków miejscowych”, redagowana i wydawana w Warszawie przez Kazimierza Lewickiego. Periodyk ukazywał się od 1 kwietnia 1886 r. prawdopodobnie do nr 4 z 1888 r.¹³⁰. Lewicki był również założycielem Muzeum Pszczelniczego, które działało w latach 1882-1889 w Koszykach pod Warszawą. Działalność szkoleniowa prowadzona przy Muzeum była olbrzymim sukcesem, ponieważ wyedukowano w nim kilka tysięcy pszczelarzy i ogrodników¹³¹. Niestety w 1888 r. ukazały się cztery ostatnie numery czasopisma, a Muzeum w roku następnym zostało zamknięte. Majątek placówki przejęło częściowo pierwsze legalnie zarejestrowane w zaborze rosyjskim stowarzyszenie pszczelarskie - Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze w Warszawie. Powstała w roku 1894 organizacja wydawała od stycznia 1897 r. jako swój organ pismo fachowe „Pszczelarz i Ogródnik, miesięcznik ilustrowany, poświęcony sprawom ogrodnictwa i pszczelnictwa krajowego”. W skład komitetu redakcyjnego wchodził Kazimierz Werner, który prowadził dział pszczelarski. Czasopismo w latach 1907-1913 nosiło tytuł „Ogród : miesięcznik ilustrowany, poświęcony sprawom ogrodnictwa i pszczelnictwa krajowego”, w którym pszczelarstwem zajmowali się Stanisław Brzóska i Adam Braun. Od 1913 do 1914 r., organ prasowy Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego w Warszawie nosił nazwę „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy : miesięcznik obrazkowy”.

Należy zaznaczyć, że wiedza fachowa z zakresu pszczelarstwa w dużej mierze zawdzięczała swój rozwój dobrze wykształconemu duchowieństwu i nauczycielom, szczególnie ludowym. Periodyki o charakterze gospodarczym odegrały szczególną rolę w Galicji, gdzie zacofanie rolnictwa i przemysłu oraz bieda były największe w porównaniu z innymi zaborami¹³². Zadaniom podniesienia stanu ekonomicznego społeczeństwa i jego kwalifikacji zawodowych, w każdym z zaborów towarzyszyły ograniczenia natury politycznej i analfabetyzm. Dążenie pszczelarzy – społeczników do popularyzowania tej wiedzy, m.in. poprzez zamieszczanie fachowych artykułów na łamach różnych czasopism, torowało drogę do kształtowania się specjalistycznego piśmiennictwa pszczelarskiego.

¹³⁰ F. Osiak, *O początkach prasy pszczelarskiej w Polsce*, „Pszczelarstwo” 1957, nr 7, s. 215.

¹³¹ *Szkolnictwo pszczelarskie*, [hasło w:] *Encyklopedia Pszczelarska*, pod red. L. Burnusa..., s. 212 .

¹³² R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*, Wrocław 1990, s. 19.

ROZDZIAŁ 3.

„BARTNIK POSTĘPOWY. PISMO POŚWIĘCONE PSZCZELNICTWU I OGRODNICTWU” (1875-1939)

W dziejach wydawniczych omawianego czasopisma wyróżnia się dwa okresy, z których początkowy zakończył wybuch I wojny światowej, drugi - wybuch II wojny. Pierwszy okres – lata 1875-1914 - związany jest z nazwiskiem jego twórcy i wydawcy Teofila Ciesielskiego, dlatego uzasadnione jest poświęcenie mu odrębnego, choć z konieczności niezbyt rozbudowanego omówienia.

3.1. TEOFIL CIESIELSKI – TWÓRCA I WYDAWCA CZASOPISMA

Teofil Ludwik Józef Ciesielski urodził się w Grabowie nad Prosną w Wielkim Księstwie Poznańskim. Źródła historyczne podają dwie różne daty jego narodzin: 17 XI 1846 r. oraz 13 XI 1847 r.¹³³. Zmarł we Lwowie 8 V 1916 r.¹³⁴. Początkowo edukacją T. Ciesielskiego zajmował się jego ojciec, kierownik gimnazjum niższego w Grabowie, następnie uczęszczał on do gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim. Egzamin dojrzałości zdał w 1867 r. w gimnazjum w Śremie. Studia podjął w Państwowym Uniwersytecie we Wrocławiu (Universitas Litterarum Wratislaviensis). Był asystentem przy katedrze fizyki u profesora Johanna Heinricha Roberta Göpperta. W 1871 r. w Instytucie Fizjologii Roślin Ferdinanda Cohna uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy pt. *Untersuchungen über die Abwärtskrümmung der Wurzel (Badania nad zakrzywianiem się korzenia ku dołowi)*, a jego pracę opublikowało w 1872 r. czasopismo „Beiträge zur Biologie der Pflanzen”¹³⁵. W czasie pobytu we Wrocławiu – jak podaje Stanisław Starzyński - należał do Towarzystwa Przemysłowców Polskich, a dla dzieci przemysłowców założył i prowadził bezpłatnie szkółkę nauki języka polskiego. Do sierpnia 1872 r. Ciesielski piastował stanowisko kustosa uniwersyteckiego Muzeum Botanicznego i placówek

¹³³ Jak wynika z artykułu Zofii Chomińskiej *W rodzinnym mieście Profesora. 120 rocznica urodzin, „Pszczelarstwo”* 1967, nr 7-8, s. 8, efektem poszukiwań prowadzonych przez Witolda Jasińskiego (lekarza z Grabowa), było ujawnienie wpisu w księdze chrztów kościoła parafialnego (rok i numer 1847/77), głoszącego, że T. Ciesielski, pierworodny syn Anny z domu Strybel i Józefa Ciesielskiego, urodził się dnia 13 XI 1847 r. Do źródeł historycznych, podających jako datę urodzin T. Ciesielskiego dzień 17 XI 1846 r., należy opracowanie S. Starzyńskiego, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II (1869-1894), Lwów 1894, s. 234.

¹³⁴ Niektóre źródła literaturowe: J. Leciejewski, *Życiorys ś. p. Dra Teofila Ciesielskiego, prof. Uniwersytetu Lwowskiego, największego badacza przyrody pszczół i najwięcej zasłużonego pszczelarza w Polsce*, [w:] S. Röhrenscheff, *12 miesięcy w pasiece*, Tarnów 1925, s. 341 oraz *Kalendarz pszczelarza na rok 1956*, pod red. J. Guderskiej, Warszawa 1956, s. 15; podają błędną datę śmierci T. Ciesielskiego – 9 V 1916.

¹³⁵ Z wyników tych badań korzystał Karol Darwin w swej pracy *O ruchu roślin (The Power of Movement in Plants*, Londyn 1880, tłum. polskie w 1886). Zob.: S. Krzemieniewski, *Ciesielski Teofil (1846-1916)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, pod red. W. Konopczyńskiego, t. IV, Kraków 1938, s. 60.

wchodzących w jego skład¹³⁶, ale pod koniec roku przyjął propozycję objęcia stanowiska profesora zwyczajnego katedry botaniki na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego oraz funkcję dyrektora uniwersyteckiego Ogrodu Botanicznego¹³⁷. Katedrą botaniki kierował do 1894 r., natomiast Ogrodem Botanicznym do 1906 r. Jego działalność w tych jednostkach uczelnianych była oceniana niejednoznacznie¹³⁸. We Lwowie Ciesielski kontynuował badania fizjologiczne roślin, zakładając wiosną 1873 r. na terenie Ogrodu Botanicznego kwaterę do doświadczeń biologicznych i fizjologicznych. W tym okresie miejsce doświadczeń naukowych stanowił również ogródek prywatnej nieruchomości zakupionej przez Ciesielskiego przy ulicy Łyczakowskiej 93¹³⁹.

Przeprowadzka Ciesielskiego do Lwowa była początkiem jego współpracy z istniejącymi na tym terenie organizacjami zajmującymi się rolnictwem, ogrodnictwem i pszczelarstwem. Wcześniej zainteresowania pszczelarstwem miały charakter raczej nieformalny¹⁴⁰, a jego artykuły poświęcone tej tematyce, zamieszczone w pierwszym numerze „BP” stanowiły dopiero początek jego dorobku piśmienniczego w tej dziedzinie. Już we wrześniu 1873 r., zasiadając w kolegium sędziowskim IV wystawy owoców i roślin zorganizowanej na terenie Ogrodu Botanicznego¹⁴¹, nawiązał kontakt z kierownictwem Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego we Lwowie. W 1874 r., nazwisko Ciesielskiego widnieje w wykazie osób należących do oddziału lwowskiego Cesarsko-Królewskiego Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, liczącego ówczesnie około 1500 członków zrzeszonych w 24 oddziałach gospodarskich¹⁴². Jego przynależność do PGSPSJ w Kołomyi nad Prutem, potwierdza nr 3 „Gazety Pszczelniczej” z marca 1874 r.¹⁴³.

¹³⁶ M. Mularczyk, *Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Część 1, 1811-1945*, [w:] *Prace Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 1998, t. 4, z. 1, s. 123.

¹³⁷ Katedra botaniki powstała po śmierci profesora Hiacynta Łobarzewskiego (1818-1862) z podziału katedry historii naturalnej. Ciesielski przejął ją po Ślązaku, prof. Adolfie Weissie (1837-1894). Więcej: Z. Kosiek, *Botanika*, [w:] *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*, pod red. K. Maślankiewicza, Warszawa 1983 oraz L. Stanek, *Wspomnienie o Teofilu Ciesielskim*, „Pszczelarstwo” 1955, nr 11, s. 22.

¹³⁸ Pozytywny obraz działalności T. Ciesielskiego jako botanika i kierownika Ogrodu Botanicznego we Lwowie przedstawił J. Wiczowski, *Lwów, jego rozwój i stan kultury oraz przewodnik po mieście*, Lwów 1907, s. 245-249; natomiast negatywny W. Szafer, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie*, Wrocław 1973, s. 97-98.

¹³⁹ T. Ciesielski, *Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin, zwierząt i ludzi?*, Lwów 1911, s. 6.

¹⁴⁰ Nieznany autor w artykule *Bartnik Postępowy* „Warta, tygodnik poświęcony nauce, rozrywce i wychowaniu” 1875, nr 28, s. 262-263 podaje informacje, że T. Ciesielski od kilku lat prowadził pasiekę składającą się z kilkudziesięciu uli.

¹⁴¹ *Gospodarstwo, przemysł i handel*, „Gazeta Narodowa” 1873, nr 231, s. 3.

¹⁴² C. K. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie, [w:] *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1874*, Lwów 1874, s. 560-577.

¹⁴³ *Od Stowarzyszenia Pszczelniczo-Sadowniczego-Jedwabniczego w Kołomyi*, „Gazeta Pszczelnicza” 1874, dodatek do nr 3, s. 25.

Szerszemu gronu pszczelarzy Ciesielski dał się poznać 28 sierpnia 1874 r. w Zborowie¹⁴⁴, podczas posiedzenia Oddziału I Stowarzyszenia z Kołomyi połączonego z wystawą, gdzie miał okazję podzielić się swoją gruntowną wiedzą pszczelarską, popartą własnymi doświadczeniami i znajomością literatury przedmiotu. T. Ciesielski był wieloletnim prezesem GTPO (lata 1876-1890), a następnie ZGTOiP (1896-1916). Poza tym obarczony został innymi obowiązkami, takimi jak przyjmowanie składek członkowskich, zamówień na przedmioty pszczelnicze, nasiona roślin miododajnych czy cukier do podkarmiania pszczół.

Zajmował się też edukacją i nadzorował ją na różnych szczeblach szkolnictwa¹⁴⁵. Na Wydziale Filozoficznym c.k. Uniwersytetu imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie prowadził w latach 1872–1916 zajęcia z botaniki¹⁴⁶. W roku akademickim 1885/86 był dziekanem Wydziału Filozoficznego, a w kolejnym - jego prodziekanem. Prowadzone od 1876 r. bezpłatne wykłady na temat „Przyroda pszczół i jej zastosowanie do praktyki”¹⁴⁷, gromadziły m. in. słuchaczy z lwowskich rzymskokatolickich i greckokatolickich seminariów duchownych. Uczył również w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach, na tzw. Wydziale Lasowym Politechniki Lwowskiej, w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, w Szkole Ogrodników przy Uniwersyteckim Ogrodzie Botanicznym oraz w Krajowej Szkole Ogrodniczej w Wólce Kapitańskiej koło Lwowa, której był kierownikiem. Wchodził w skład komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli, był zastępcą przewodniczącego komisji kursów przyrodniczych dla nauczycieli a także uzupełniających kursów rolniczych, na których wykładał botanikę. W czerwcu 1894 r. Rada Miasta Lwowa wybrała T. Ciesielskiego na delegata do Rady Szkolnej Krajowej. Ciesielski przyczynił się do propagowania edukacji wśród kobiet, pochodzących z różnych warstw społecznych, jako wykładowca i sekretarz Towarzystwa Kursów Akademickich dla Kobiet we Lwowie w latach 1898-1899¹⁴⁸. W 1913 r. zainicjował i prowadził przez trzy lata, zajęcia z pszczelarstwa w Żeńskim Seminarium Gospodarczym w Snopkowie¹⁴⁹.

T. Ciesielski angażował się także w życie samorządowe będąc w latach 1877-1882, 1886-1888 oraz 1893-1914 członkiem Rady Miasta Lwowa zasiadającym w sekcji

¹⁴⁴ *Doniesienie o zjeździe w Zborowie*, „Gazeta Pszczelnicza” 1874, nr 9, s. 74.

¹⁴⁵ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, T. II (1908/9-1909/10), Lwów 1912, s. 471.

¹⁴⁶ L. Kośny, *Teofil Ciesielski - pszczelarz, botanik, społecznik*, [w:] *Przedwojenny Lwów i jego uczeni. Sylwetki - działalność naukowa - osiągnięcia*, pod red. S. Dorockiego i P. Brzegowego, Kraków 2016, s. 224.

¹⁴⁷ *Sprawozdanie Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa za rok 1913*, „BP” 1914, nr 1, s. 3.

¹⁴⁸ B. Czajęcka, *Towarzystwo Kursów Akademickich dla Kobiet we Lwowie*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych: T. 2. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich, Część 2*, pod red. B. Sordylowej, Warszawa 1994, s. 452.

¹⁴⁹ Więcej na temat zawodowej szkoły dla dziewcząt w Snopkowie zob. „Snopkowlanka: jednodniówka wydana z okazji IX Zjazdu Związku Snopkowlanka”, Lwów-Snopków 1931.

*Dla funduszu i spraw majątkowych gminy tudzież dla handlu i przemysłu*¹⁵⁰. Był członkiem Akademickiej Fizjograficznej Komisji w Krakowie i członkiem Głównego Zarządu Towarzystwa Pedagogicznego. Należał do grona założycieli Towarzystwa Przyrodników Polskich im. Mikołaja Kopernika¹⁵¹. Był twórcą i prezesem Towarzystwa Właścicieli Realności Miasta Lwowa, związał się również z lwowskim kołem mieszczańskim „Strzelnica”¹⁵².

Dorobek piśmienniczy T. Ciesielskiego stanowiły artykuły oraz dzieła zwarte z takich specjalności jak botanika, fizjologia roślin, mikrobiologia i pszczelarstwo, które w głównej mierze znajdowały się w kręgu jego zainteresowań naukowych. W jego dorobku znalazły się też podręczniki z zakresu botaniki oraz nauk pokrewnych takich jak warzywnictwo, sadownictwo i kwiaciarstwo. Z Tadeuszem Czajkowskim napisał *Wiadomości z zakresu nauk przyrodniczych dla rolniczych kursów dopełniających* (Lwów 1898 r., wydane ponownie w 1900 r.). Pod pseudonimem Bogumił Lubicz wydał we Lwowie w 1891 r. poradnik *O suszeniu owoców i warzyw* (kolejne wydanie 1902 r.), w 1899 r. *Zarys Botaniki*, w 1900 r. uzupełniona przez T. Ciesielskiego książka Antoniego Hergeta p.t. *Warzywnictwo* (wydana powtórnie w 1911 r.) natomiast w 1905 r. *Wskazówki do pielęgnowania roślin pokojowych dla młodzieży szkół wydziałowych żeńskich Królewskiego Stołecznego Miasta Lwowa*.

Wśród publikacji Ciesielskiego z zakresu fizjologii roślin najbardziej odkrywczą okazała się praca doktorska o geotropicznej wrażliwości korzenia. O jego późniejszych dokonaniach w tej dziedzinie, a także z pogranicza medycyny i mikrobiologii świadczą m. in. referaty wygłaszane na Zjazdach Lekarzy i Przyrodników: *O wpływie siły ciężkości na wzrost roślin dwuliściennych*¹⁵³; *O wyrazownictwie polskiem botanicznem*¹⁵⁴; *Rozwój bakterii zgnilcowej (Bacillus Preussii) i jej kiełkowanie*¹⁵⁵, *O ruchu okrzemek (Diatomeae)*, *O parciu soków przez korzeń*¹⁵⁶; *Czy teoria Darwina o wrażliwości szczytu korzenia jest*

¹⁵⁰ Ł. Sroka, *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*, Kraków 2012, s. 477.

¹⁵¹ J. Gnerowicz, M. Skoczylas, *Profesor Teofil Ciesielski – współzałożyciel Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa oraz Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika we Lwowie*, „Wszechświat” 2017, nr 10-12, s. 311.

¹⁵² L. Pierzchała, *Ś. p. Dr. Teofil Ciesielski (garść wspomnień)*, „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 4.

¹⁵³ T. Ciesielski, *O wpływie siły ciężkości na wzrost roślin dwuliściennych*, [w:] *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie (19-24 lipca 1875 r.)*, Lwów 1876, s. 217.

¹⁵⁴ Tamże, s. 224.

¹⁵⁵ *Sekcja geologii, mineralogii, botaniki i zoologii*, „Dziennik IV. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu” 1884, nr 2, s. 27-28.

¹⁵⁶ *Sekcja botaniczno-zoologiczna*, „Dziennik IV. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu” 1884, nr 5, s. 16.

prawdziwą?¹⁵⁷; Czy pokarmy pobrane korzeniami rozchodzą się w błonach tkanki drzewnej, czy w przestworach cew po roślinie?¹⁵⁸; Jak powstaje siła parcia korzeni?¹⁵⁹. Podczas XI Ogólnopolskiego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie w 1910 r., Ciesielski przedstawił rozprawę na temat sposobu wpływania na płeć u roślin, zwierząt i ludzi¹⁶⁰. Był autorem recenzji artykułów naukowych w czasopiśmie „Kosmos”. W języku niemieckim opublikował artykuły: *Untersuchungen über die Abwärtskrümmung der Wurzel*¹⁶¹; *Über die Enwirkung der Schwerkraft im positiven und negativen Sinne auf Pflanzentheile*¹⁶²; *Über Aufwärtskrümmung der Stengel*¹⁶³ oraz *Einwirkung der Schwerkraft auf Diffusion*¹⁶⁴. Jego autorstwa są także projekty kilku urządzeń badawczych, np. przyrządu służącego do przeciwważenia siłą napędową - siły ciężkości, opisanego w pracy doktorskiej, a także przyrządów wykazujących wpływ ciężenia na wzrost tkanek roślinnych, które posłużyły do objaśnienia wykładów *Wpływ grawitacji na dyfuzję i wzrost komórek* oraz *Phyophon, czyli przyrząd sygnalizujący wzrost roślin*, przedstawionych na V. Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie¹⁶⁵. Dorobek piśmienniczy Ciesielskiego z zakresu wiedzy pszczelarskiej był cennym wkładem w rozwój polskiej literatury fachowej, a autorowi przyniósł rozgłos na arenie międzynarodowej. W 1879 r. Ciesielski wydał we Lwowie książkę *Miodosytnictwo czyli sztuka przerabiania miodu i owoców na napoje*, która była tłumaczona na język rosyjski i bułgarski, a jej druk wielokrotnie wznawiano¹⁶⁶. Najbardziej znanym dziełem Ciesielskiego w dziedzinie pszczelarstwa było dwutomowe *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku, oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu. Część I. Przyroda pszczół*, wydane we Lwowie w 1888 r. oraz *Część II. Gospodarka w pasiece*, ukazująca się w zeszytach, ostatecznie wydana w całości we Lwowie w 1901 r.¹⁶⁷. Obie

¹⁵⁷ *Czy teoria Darwina o wrażliwości szczytu korzenia jest prawdziwą?*, [w:] *Sprawozdanie z Posiedzeń Naukowych w Sekcyach X Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie*, pod red. Włodzimierza Sieradzkiego, Lwów 1907/8, s. 62.

¹⁵⁸ Tamże, s. 69.

¹⁵⁹ Tamże, s. 71.

¹⁶⁰ Publikacja *Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin, zwierząt i ludzi?*, została wydana nakładem autora we Lwowie w 1911 r. jako osobny druk.

¹⁶¹ *Untersuchungen über die Abwärtskrümmung der Wurzel*, „Beiträge zur Biologie der Pflanzen“ 1872, nr 1-2, s. 2-30.

¹⁶² *Über die Enwirkung der Schwerkraft im positiven und negativen Sinne auf Pflanzentheile*, „Botanische Zeitung”, Leipzig 1875, nr 5, s. 71.

¹⁶³ *Über Aufwärtskrümmung der Stengel*, [w:] *Berichte der Versammlung der Naturforscher und Aerzte*, Breslau 1874.

¹⁶⁴ *Einwirkung der Schwerkraft auf Diffusion*, [w:] tamże.

¹⁶⁵ *Sekcja botaniczno-zoologiczno-mineralogiczna*, „Dziennik V. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich” 1888, nr 1, s. 6.

¹⁶⁶ Wyd. II powiększone Lwów 1892, wyd. III Lwów 1898, wyd. IV powiększone przepisami wyrabiania napoi bezalkoholowych Lwów 1908, wyd. V Lwów 1925 oraz najnowsze reprinty: Skierniewice 1999 reprint wydania z 1925 roku; Warszawa 2011; Szczecin 2012 reprint wydania z 1892 roku.

¹⁶⁷ *Korespondencya*, „BP” 1901, nr 7-8, s. 148.

części zostały przetłumaczone trzykrotnie na język rosyjski¹⁶⁸, a wydania polskie wznawiano czterokrotnie¹⁶⁹. Jak podkreślał sam autor i współcześni mu odbiorcy, było to dzieło oryginalne, powstałe na bazie własnych, wieloletnich doświadczeń¹⁷⁰. Autorstwa Ciesielskiego były też dwie broszury dotyczące miodu i jego właściwości: wydana w 1897 r. we Lwowie p.t. *Własności odżywiające i lecznicze miodu* oraz nie posiadająca daty wydania (w edycjach I i II) *Miód pszczelny jako środek odżywczy i leczniczy* (wyd. III z przedmową Henryka Szymańskiego ukazało się we Lwowie w 1928 r.). Odkrycia z dziedziny pszczelarstwa¹⁷¹ Ciesielski prezentował także w formie odczytów na konferencjach krajowych: *Rozwój Bacillus Preussi bakterii wywołującej chorobę pszczół* (referat na IV Zjeździe w 1884 r. w Poznaniu) i zagranicznych: *Pień w zimie zawilgocony cierpi na brak wody, suchy pień ma wody dość* (odczyt z roku 1909 w Wiener-Neustadt). Dzieło *Encyklopedia : zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy : T.2 : L-Ż* (Lwów 1898) wydane nakładem wydawnictwa Macierzy Polskiej, wzbogacił hasłem *Pszczelnictwo* (s. 577-580). Ciesielski był redaktorem odpowiedzialnym, a następnie współredaktorem wraz z Feliksem Lewandowskim (od 1883 lub 1884?), wydawanego we Lwowie „Miesięcznika Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” (1876-1916). Podjął się również (w latach 1886-1888), wydawnictwa własnym nakładem „Ogniska Domowego - ilustrowanego czasopisma literackiego, naukowego i społecznego”¹⁷². Administracja czasopisma mieściła się w miejscu jego zamieszkania, przy ul. Łyczakowskiej 93. Dzięki staraniom Ciesielskiego, GTPO we Lwowie wydało, począwszy od 1877 r., trzy roczniki „Kalendarza Pszczelniczno-Ogrodniczego”. W styczniu 1875 r. rozpoczął wydawanie czasopisma „BP” tworząc tym samym organ prasowy lwowskiej organizacji pszczelarskiej.

3.2. POWSTANIE CZASOPISMA ORAZ ZASADY JEGO WYDAWANIA I FINANSOWANIA

Brak źródeł archiwalnych nie pozwala określić jednoznacznie terminu rozpoczęcia przygotowań redakcyjnych i wydawniczych, a także procedury prawnej złożenia wniosków

¹⁶⁸ S. Mazak, *Wkład prof. Dr Teofila Ciesielskiego do apidologii światowej (dokończenie)*, „Pszczelarstwo” 1967, nr 7-8, s. 7.

¹⁶⁹ W 1901 r. po raz pierwszy wydano łącznie oba tomy dzieła. Wydanie drugie w 1925 r. zostało uzupełnione przez ucznia T. Ciesielskiego, prof. dr Józefa Tomkiewicza. W 2002 r. reprint dzieła ukazał się w Stróżach, natomiast w 2019 r. w Warszawie.

¹⁷⁰ J. Tomkiewicz, *Śp. Prof. Dr. Teofil Ciesielski*, „BP” 1918, nr 1, s. 3.

¹⁷¹ S. Witkoś, *Ul Towarzystwa*, „Pszczelarstwo” 1966, nr 6, s. 8.

¹⁷² M. Kostyniuk, *Ciesielski Teofil*, [w:] *Słownik biologów polskich* pod red. Stanisława Feliksiaka, Warszawa 1978, s. 104.

wymaganych przy rejestracji nowego periodyku¹⁷³. W zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів), w zespołach: *Akta instytucji, przedsiębiorstw i towarzystw gospodarczych i przemysłowych, Akta instytucji i towarzystw rolniczych oraz gospodarki leśnej i wodnej, Akta redakcji gazet, czasopism, encyklopedii i wydawnictw*, nie stwierdzono materiałów dotyczących czasopisma „BP”¹⁷⁴. Jedynym dotychczas ujawnionym źródłem pisany, gdzie Ciesielski przedstawia swoje zamiary wydawania czasopisma „BP” jest list z 28 listopada 1874 r., skierowany do ks. J. Dzierżona. Tłumaczenie listu, w oryginale napisanego częściowo w języku niemieckim, pochodzącego z kolekcji Leopolda Pawłowskiego, opublikował „BP” w 1927 r. Czytamy w nim: *Aby hodowlę pszczół i uprawę drzew owocowych, te dwie gałęzie kultury, które w dawnych wiekach cieszyły się u Słowian wielką pieczołowitością i rozwojem, doprowadzić do ich dawnego znaczenia, postanowiłem od 1 stycznia 1875 r. wydawać „dwutygodnik”, pismo, które ma służyć do tego, aby korzyści, na tem polu osiągnięte, w jak najszerszych kołach rozpowszechnić. Wymienione pismo ma wychodzić pod tytułem: „Bartnik Postępowy”, pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu, i ma zawierać następujące rozdziały ...*¹⁷⁵. Ciesielski, licząc na współpracę Dzierżona, przedstawił w liście charakter planowanego pisma, podział tematyczny rozdziałów periodyku i termin druku pierwszego numeru - 25 grudnia 1874 r. Ukazanie się na rynku wydawniczym pierwszego zeszytu nowego fachowego pisma pszczelarskiego (ostatecznie 1 stycznia 1875 r.), zostało poprzedzone krótkimi informacjami w prasie galicyjskiej. „Gazeta Lwowska” z 29 grudnia 1874 r. donosiła: *„Bartnik Postępowy”. Pod tym tytułem wychodzić będzie w mieście naszym od stycznia 1875 począwszy, dwutygodnik objętości arkusza w 8ce, poświęcony pszczelnictwu i ogrodnictwu, z rycinami w razie potrzeby, pod redakcją profesora wszechnicy tutejszej dra Ciesielskiego. Roczna przedpłata z przesyłką wynosi tylko 1 zlr. 50 ct. a dla tego jest tak niską, ponieważ zamierzony cel wtedy tylko da się osiągnąć, jeżeli czasopismo to stanie się przystępnem i dla mniej zamożnych*¹⁷⁶. Krakowskie czasopismo „Czas” z 31 grudnia 1874 r. informowało: *Drugie już pismo poświęcone chowowi (!) pszczół ukazuje się w Galicyi, bo od nowego roku zacznie wychodzić we Lwowie dwutygodniowe czasopismo Bartnik, które oprócz pszczelnictwa zajmować się będzie ogrodnictwem, pod*

¹⁷³ Jak podaje Zdzisław Papierkowski w publikacji *Problemy prasowo-prawne*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1949, vol. 1, s. 70, normy rejestracji i funkcjonowania czasopism regulowała na terenie zaboru austriackiego ustawa prasowa z 1862 r., nowelizowana w latach 1868 i 1894.

¹⁷⁴ A. Krochmal, *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, Warszawa 2005.

¹⁷⁵ L. Pawłowski, *List Dr T. Ciesielskiego do Ks. Dr J. Dzierżona*, „BP” 1927, nr 11, s. 309.

¹⁷⁶ *Kronika*, „Gazeta Lwowska” 1874, nr 296, s. 3.

redakcją prof. Dr Ciesielskiego¹⁷⁷. Z zaistnieniem „BP” nie miał związku, jak to sugerują niektóre źródła¹⁷⁸, pszczelarski dodatek „Bartnik”, który 29 sierpnia 1874 r. na okaz dołączono do nr 99 poznańskiego periodyku „Wiarus: pismo dla polskiego średniego stanu” (1873-1875)¹⁷⁹. „Gazeta Pszczelnicza”, ukazująca się przez rok równoległe z „BP” uznała go za swojego następcę¹⁸⁰, kończąc w grudniu 1875 r. swój byt.

3.2.1. LATA 1875-1914

„BP” wydawany był w języku polskim. Jego podtytuł na przestrzeni lat ulegał zmianom: do 1880 r. było to „Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu”, natomiast w latach 1881-1914 „Pismo poświęcone pszczelnictwu, ogrodnictwu i innym drobnym gałęziom gospodarstwa”. Wszelka dokumentacja redakcyjna w postaci ksiąg kasowych i spisu abonentów oraz inne akta rejestrujące przebieg procesów administracyjnych były własnością redaktora, a ich losy nie są obecnie znane. Przepuszczalnie uległy zniszczeniu w czasie Powstania Warszawskiego wraz z innymi pamiątkami rodzinnymi¹⁸¹. Źródłem informacji o zasadach wydawania i finansowania „BP” do 1914 r. pozostają przede wszystkim wypowiedzi redakcji i sprawozdania z zebrań GTPO, a od 1890 r. - ZGTOiP, zamieszczone na łamach czasopisma. Ich lektura¹⁸² pozwala stwierdzić, że status „BP” został uregulowany uchwałą podjętą przez Radę Delegatów GTPO na zebraniu w lutym 1876 r., która uznała go za organ urzędowy Towarzystwa. Jednak Ciesielski nadal wydawał tytuł własnym nakładem, przy brak wsparcia finansowego ze strony Towarzystwa: [...] *Redakcja Bartnika udziela tylko wyjątkowo ubogim czasopismo bezpłatnie, ale Towarzystwo nikomu Bartnika dawać nie może, bo koszta wszelkie i pracę ponosi sam redaktor, a Towarzystwo niczem się do wydawnictwa Bartnika nie przyczynia, tylko przeciwnie Redakcja Bartnika świadczy Towarzystwu dobrodziejstwo, że wszelkie sprawy Towarzystwa umieszcza bezpłatnie w łamach swojego pisma*¹⁸³. Także i w późniejszym okresie wielokrotnie podkreślano ciężar strat finansowych generowanych przez prenumeratorów nieterminowymi wpłatami bądź ich całkowitym brakiem, co mogło doprowadzić do zawieszenia wydawania czasopisma:

¹⁷⁷ *Kronika miejscowa i zagraniczna*, „Czas” 1874, nr 298, s. 3.

¹⁷⁸ S. Antoniewski, *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego...*, s. 94.

¹⁷⁹ *Od Wydawnictwa*, „Wiarus” 1874, nr 99, s. 1. Pierwszy bezpłatny dodatek fachowy pt. „Bartnik. Pismo dla pszczelarzy polskich” powstał dzięki materiałom, które zostały nadesłane przez przyjaciela pisma (nie wymienionego z imienia i nazwiska), gorliwego członka jednego z towarzystw pszczelniczych u nas.

¹⁸⁰ *Do Szanownych Czytelników „Gazety Pszczelniczej”!*, „Gazeta Pszczelnicza” 1875, nr 11, s. 89.

¹⁸¹ Informacje uzyskane w drodze korespondencji z prawnuczką Teofila Ciesielskiego, Marią Fojcikową (list z dnia 22.02.2017 - w posiadaniu autora pracy).

¹⁸² *Ustawy Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego*, „BP” 1875, nr 14, s. 218; *Ruch stowarzyszeń*, „BP” 1876, nr 6, s. 88.

¹⁸³ *Odezwa*, „BP” 1879, nr 23-24, s. 334.

Wielu z naszych czytelników zalega nam z przedpłatą od lat kilku, upraszamy przeto aby raczyli spiesznie dług ten wyrównać, gdyż smutnem byłoby, gdybyśmy dla niesumienności ludzkiej byli zniewoleni wydawnictwo „Bartnika” po latach 15tu zawiesić¹⁸⁴. Redakcja przedstawiła także konkretne kwoty poniesionych strat: *W czasie tych lat 14tu dołożyła redakcja, jak to księgi kasowe wykazują, przeszło 3000 złr. Do wydawnictwa tego z własnej kieszeni, nie licząc w to mozolnej pracy...*¹⁸⁵. Do stałych kosztów ponoszonych przez redakcję należały: zakup papieru, druk, ryciny, znaczki do przesyłek, podatek zarobkowy, korespondencja, przesyłka zareklamowanych numerów, ogłoszenia w prasie, dostarczanie czasopisma z drukarni i odstawianie na pocztę, papier na korespondencję i artykuły. Dodatkowo po stronie kosztów redaktor przedstawiał również zakup zagranicznej prasy pszczelarskiej i ogrodniczej, podróże referenta na zjazdy w kraju i za granicą¹⁸⁶. Wszelkie prace przy wyborze artykułów, korekcie czasopisma, korespondencji i jego ekspedycji wykonywał sam redaktor, który w latach 1876-1890 pełnił także funkcję prezesa Zarządu Centralnego GTPO we Lwowie; od końca 1891 r. część obowiązków przejęła jego żona¹⁸⁷. 14 grudnia 1875 r. Wydział Krajowy przyznał redakcji wsparcie finansowe w postaci jednorazowej subwencji 400 złr.¹⁸⁸. O podobnej pomocy udzielanej przez Komitet c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, w okresie 1886-1894 donosił *Pamiętnik c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego : 1845-1894*¹⁸⁹ oraz na swoich łamach „BP”: [...] *nadeszły pisma od c. k. komitetu gospodarskiego z wezwaniem do przedłożenia szczegółowego sprawozdania o misjach Towarzystwa odbytych w roku 1891, tudzież drugie uwiadamiające, iż subwencja dla red. Bartnika w kwocie 100 złr. może być podniesioną ...*¹⁹⁰. Redakcja czasopisma podejmowała próby uzyskania wsparcia finansowego kierując podania do Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim¹⁹¹. Dotacje na wydawanie czasopisma przyznał Wydział Krajowy w roku 1903 i 1904 ale - jak podaje sprawozdanie z sesji Sejmu Krajowego - były one również wypłacane w latach

¹⁸⁴ *Od Redakcji*, „BP” 1889, nr 3-4, s. 93.

¹⁸⁵ Tamże.

¹⁸⁶ *Od Redakcji*, „BP” 1877, nr 22, s. 334.

¹⁸⁷ J. Piątek, *Odezwa!*, „BP” 1893, nr 3, s. 63.

¹⁸⁸ Od 1858 do 1892 r. walutą obowiązującą w Austro-Węgrzech był złoty reński.

¹⁸⁹ T. Łopuszański, *Pamiętnik c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego: 1845-1894*, Lwów 1894, s. 167.

¹⁹⁰ *Ruch Towarzystw*, „BP” 1892, nr 4, s. 92.

¹⁹¹ *Prośba do Sejmu*, „BP” 1880, nr 12-13, s. 173. Zob. też: *Protokół 22 posiedzenia, 5 sesji, VI. Z dnia 16 lutego 1894*, [w:] *Protokoły z 5. Sesji, VI. Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1894*, Lwów 1894, s. 56.

wcześniejszych¹⁹². „BP” od początku zamieszczał odpłatne ogłoszenia, w tym także na okładce, którą tytuł otrzymał w 1885 r.

Prywatne mieszkanie Ciesielskiego na ul. Łyczakowskiej 93 pełniło także funkcję biura Zarządu Towarzystwa i siedzibę redakcji wraz z administracją. Dystrybucja czasopisma odbywała się głównie poprzez przesyłki pocztowe, jednak nie można go było zaprenumerować w urzędzie pocztowym. Prenumeratę w postaci przedpłaty rocznej przesyłano przekazem pocztowym wprost do redakcji, przyjmowano w księgarniach, a od 1878 r. również w składzie handlu nasion Teofila Łuckiego (plac Halicki 15). Istniała także możliwość prenumerowania czasopisma przez odbiorców w Austrii, w Niemczech i w Rosji. Redakcja sporządzała listy prenumeratorów z liczbą porządkową prenumeraty ułatwiającą rejestrację należności, kolportaż i rozpatrywanie reklamacji. Dane, które ilustrują wielkość nakładu czasopisma z lat 1875-1914 są niepełne. W 1876 r. wynosił on 1200 egzemplarzy. W jednym z zamieszczonych na łamach „BP” artykułów od redakcji, Ciesielski podaje dokładną strukturę prenumeraty w poszczególnych zaborach: *W roku 1876 rozchodził się Bartnik w 1086 egzemplarzach i to u nas w Galicji w 707, w Kongresówce w 183, w Wielkim Księstwie Poznańskim w 196 egzemplarzach. Z tej liczby zapłaconych było 714 egzemplarzy, reszta zaś 372 rozsyłana bezpłatnie szkołom, zakładom, osobom prywatnym i innym czasopismom w zamian*¹⁹³. W 1877 r. Rada Ogólna GTPO uchwaliła obowiązek abonowania przynajmniej jednego egzemplarza czasopisma związkowego przez każdy z Zarządów Oddziałów – trzeba dodać, że Towarzystwo składało się wówczas z 11 oddziałów zrzeszających 634 członków, a liczba prenumeratorów wynosiła 1000 osób. Rozpatrywano także wniosek o darmowym rozdzielaniu czasopisma wśród członków Oddziału Lwowskiego¹⁹⁴, ale postulat taki został zrealizowany dopiero w 1897 r. i prawdopodobnie obowiązywał tylko do końca 1898 r. Liczną grupę abonentów „BP” stanowiły szkoły ludowe, kółka rolnicze i czytelnie, które otrzymywały czasopismo po obniżonej cenie. W 1880 r. liczbę egzemplarzy rozdawanych za darmo uboższym włościanom i nauczycielom ludowym, redaktor szacował na ponad 100.

Na podstawie dostępnych materiałów nie można stwierdzić jednoznacznie, czy wielkość nakładu w kolejnych latach istnienia czasopisma była utrzymana – wydaje się, że raczej odnotowywano tendencję spadkową. Przykładowo: w numerze 11-12 z 1889 r.

¹⁹² [Kadencja VIII, sesja II, al. 41] *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji Ósmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1904. Alegat 41. Lwów 1904-1905, s. 12.*

¹⁹³ *Od Redakcyi, „BP” 1877, nr 22, s. 334.*

¹⁹⁴ *Ruch stowarzyszeń, „BP” 1877, nr 14-15, s. 240.*

szacowano grono prenumeratorów na kilkuset, przy czym uiszczających przedpłatę było 177, a w numerze 4 z 1893 r. podano, iż prenumeratorów jest około 200. Sytuacja poprawiła się w 1899 r. kiedy rozchodziło się prawie 1000 egzemplarzy. Dodatkową zachętą dla prenumeratorów była w 1904 r. oferta równoczesnego nabycia czasopisma „Hodowca drobiu” po obniżonej cenie. Ponieważ ZGTOiP, które reprezentował „BP”, rosło w siłę licząc w 1913 r. 2635 członków zwyczajnych w 34 oddziałach, można domniemywać, że sytuacja finansowa wydawcy poprawiła się.

Od pierwszego numeru czasopismo powielano w drukarni Towarzystwa im. Szewczenki we Lwowie pod zarządem Franciszka Sarnickiego. Z początkiem 1879 r. w czasopiśmie podano informację o zmianie zarządcy drukarni, którą objął Karol Bednarski¹⁹⁵. Od nr 1 z 1889 r. periodyk odbijano czcionkami drukarni Jana Czaińskiego w położonym niedaleko Lwowa Gródku, oferującej korzystniejsze niż w stolicy Wschodniej Galicji ceny¹⁹⁶. W kolejnych latach czasopismo drukowano u Szczęsnego Bednarskiego w Drukarni Krajowej (Rynek 9) oraz w Drukarni Ludowej (plac Bernardyński 7).

W latach 1875-1914 czasopismo wydawane było w formacie octavo (8°). Objętość periodyku do 1884 r. stanowił jeden arkusz, po czym wzrosła ona do 1,5. Każdy rocznik posiadał paginację ciągłą z wyjątkiem roku 1903, kiedy to numeracja stron w większości zeszytów została podana odrębnie. Corocznie, po zamknięciu rocznika, do jednego z zeszytów dołączano okładkę i spis zawartości „BP” z ubiegłego roku, co zachęcało czytelników do oprawiania czasopisma i ułatwiało dostęp do pożądaných treści.

W latach 1875-1886 „BP” ukazywał się jako dwutygodnik. W okresie tym odnotowujemy wiele zeszytów wydanych z opóźnieniem lub numerów łączonych, jednak z zachowaniem numeracji 24 zeszytów składających się na rocznik. W numerze 1-2 z 1885 r. przekazano czytelnikom informację, że tytuł wydawany będzie raz w miesiącu w postaci dwóch zeszytów razem i zaprzestano podawania dnia druku zeszytów. Od 1887 r. czasopismo było miesięcznikiem. Aż do wybuchu pierwszej wojny światowej przeważały numery łączone co sprawiało, że docierały do rąk czytelników z częstotliwością dwumiesięcznika a nawet - jak to miało miejsce w roku 1902 - kwartalnika. Z czasem zupełnie zaprzestano też podawania daty miesięcznej, co pozwoliło uniknąć zamieszania z powodu numerów wydanych nieterminowo.

¹⁹⁵ S. Bednarski, *Materyały do historii o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych*, Lwów 1888, s. 59.

¹⁹⁶ Tamże, s. 72.

Skromną szatę graficzną czasopisma „BP” stanowiła winieta z tytułem periodyku, którego ozdobna czcionka zmieniała się kilkakrotnie, co na ogół było podyktowane zmianami podtytułu lub nowym adresem wydawniczym. Od pierwszego numeru na łamach czasopisma pojawiały się sporadycznie ryciny, a od numeru 1 z 1910 r. także czarno-białe fotografie.

3.2.2. LATA 1918-1939

Przerwa w wydawaniu czasopisma nastąpiła wraz z wkroczeniem wojsk rosyjskich do Lwowa 3 IX 1914 r. Dwa lata później, 8 V 1916 r., zmarł Teofil Ciesielski. Próby reaktywowania tytułu jako organu prasowego Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego we Lwowie (dalej: PTP) podejmował - bez rezultatu - Ludwik Pierzchała. Według informacji podawanych przez Stanisława Jarkowskiego w broszurze pt. *Polskie czasopisma rolnicze i treści pokrewnej podczas wojny 1914-1919*, w latach 1916 i 1917 czasopisma rolniczo-gospodarcze w Galicji, pomimo trwającej wojny, były sukcesywnie reaktywowane¹⁹⁷. Jak pisał autor [...] z początkiem r. 1916 zaczął wychodzić po dłuższej przerwie *Rolnik, organ „C. K.” galic. T-wa Gospodarskiego z dodatkiem p. t. „Bartnik Postępowy”, jako pismem dla spraw pszczelniczych, dołączając następnie od r. 1917 dwa inne nowe pisma dodatkowe: 1) „Gospodarstwo Kobiace” miesięcznik, poświęcony sprawom hodowli drobiu, gospodarstwu domowemu wiejskiemu oraz gospodarczemu wykształceniu kobiet i 2) „Miesięcznik Sadowniczo-Ogrodniczy”, jako organy odnośnych sekcji T-wa Gospodarskiego¹⁹⁸. Przedstawione informacje w odniesieniu do „BP” nie znalazły potwierdzenia w innych dostępnych spisach i bibliografiach oraz zbiorach bibliotek posiadających miesięcznik „*Rolnik, czasopismo rolniczo-przemysłowo-handlowe, organ urzędowy c.k. Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego*” z lat 1916 i 1917¹⁹⁹. Wznowiony ostatecznie w styczniu 1918 r. druk „BP”, został w październiku ponownie zawieszony, tym razem na skutek wojny polsko-ukraińskiej²⁰⁰. Przerwa wydawnicza trwała do stycznia 1920 roku, kiedy to ukazał się pierwszy numer „BP” wydany w niepodległej Polsce.*

¹⁹⁷ S. Jarkowski, *Polskie czasopisma rolnicze i treści pokrewnej podczas wojny 1914-1919*, Warszawa 1920, s. 43.

¹⁹⁸ Tamże, s. 44.

¹⁹⁹ Czasopismo „*Rolnik*” z lat 1916-1917, zachowało się w zasobach Wydziału Zbiorów Historii Społecznej (ZHS) Biblioteki Sejmowej dostępnych pod sygnaturą P11765.

²⁰⁰ O istnieniu numeru 11 z 1918 r. donosił L. Weber w artykule *Od Redakcji*, „BP” 1921, nr 1, s. 2. Zeszyt ten nie został jednak odnaleziony w zbiorach: Biblioteki Instytutu Ogrodnictwa, Zakładu Pszczelnictwa w Puławach; Centralnej Bibliotece Rolniczej im. Michała Oczapowskiego, Oddział w Puławach; Bibliotece Narodowej; Bibliotece Głównej im. W. Grabskiego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego; Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich; Bibliotece Głównej Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie; Bibliotece Jagiellońskiej; Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach oraz Львівській національній науковій бібліотеці України ім.В.Стефаника відділ періодичних видань ім.Мар'яна та Іванни Коців.

Od 1918 r. periodyk ukazywał się jako miesięcznik, z wyjątkiem krótkiego okresu w 1923 r. kiedy był wydawany co dwa tygodnie²⁰¹. Także tylko wtedy odstąpiono od stałego formatu ósemki (8°) wydając czasopismo w formacie B4. Początkowo „BP” miał objętość jednego arkusza wydawniczego; od 1921 r. było to 1,5 arkusza, od 1926 - 2 arkusze, by po 1930 r. powrócić do pierwotnej objętości.

Strona graficzna czasopisma w okresie dwudziestolecia międzywojennego uległa zasadniczym zmianom, choć początkowo, w latach 1918-1920, była utrzymana w formie prezentowanej przed pierwszą wojną światową, zmieniając jedynie czcionkę winiety. Od numeru 1 z 1921 r. wprowadzono na okładce ilustrowaną winiętę, której rysunek sygnowany był przez Kliszarnię „ARS” ze Lwowa, ul. Sykstuska 32. O zmianach, jakie zaszły w wyglądzie pisma, pisał współpracownik i przyjaciel Ciesielskiego, Jan Marcinków: *Przepiękna postępową pasieka amerykańców w dwu szeregach, domek pasieczniczy, sady, oparkanienie, ścieżka bita, piękne trawniki po bokach pasieczyska, lapidarny nagłówek „Bartnik” u spodu „postępowy” – wskazuje jasno o postępie, że i Bartnik postępuje – odnowił się. Odnowił się nie tylko na okładzinie, ale też odnowił się grubo co do treści i zasad postępu, przybrał też i tak ważną a trudną w obecnych czasach nazwę „ilustrowany” miesięcznik*²⁰². Od numeru 1 z 1923 r. w czasopiśmie pojawiła się ozdobna winieta z podobizną Jana Dzierżona i Teofila Ciesielskiego, której projekt jeszcze w 1922 r. wykonał Stanisław Tenerowicz. W numerze 1 z 1924 r. okładkę zdołała rycina wykonana przez nieznanego autora. Kolejną okładkę, zaprojektowaną przez Leonarda Webera, czasopismo otrzymało od numeru 6 z 1924 r. Rok później zastąpiono w winiecie strony tytułowej portret J. Dzierżona, portretem J. Lubienieckiego. Pozostała ona na stronie tytułowej czasopisma w tej formie do końca jego istnienia. Od nr 1 z 1925 r. nową okładkę „BP” sygnowali: Kliszarnia „ARS” oraz L. Weber, natomiast pierwszą okładkę wydrukowaną w kolorze posiadał numer 5 z 1925 r. Okładka „BP” zmieniła się jeszcze raz z początkiem 1930 r., a jej projekt przygotował absolwent Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej, Roman Gnaedinger. Rysunek jego autorstwa reprezentował czasopismo do ostatniego numeru z września 1939 r.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego wielokrotnie zmieniał się zespół redakcyjny i instytucja sprawcza. Po wznowieniu wydawania „BP” w styczniu 1918 r., jego nakładcami stały się dwie istniejące ówczesnie, lwowskie organizacje pszczelarskie. Początkowo było to Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie (Sekcja Pszczelarska), a od

²⁰¹ Komunikat Związku. W sprawie „Bartnika Postępowego”, „BP” 1923, nr 23-24, s. 313.

²⁰² J. Marcinków, Nr. 1. „Bartnika Postępowego” za styczeń 1921. Rok 43., „BP” 1921, nr 4, s. 65.

stycznia 1920 r. dołączyło PTP (zatwierdzone reskryptem Namiestnictwa we Lwowie 28 I 1918 r.). Czasopismo reprezentowało wymienione organizacje jako ich organ. Na Walnym Zgromadzeniu członków ZGTOiP we Lwowie 2 II 1920 r.²⁰³, reaktywowano tę organizację po 6 latach przerwy. Według uchwalonych wniosków członkowie PTP stali się jednocześnie członkami ZGTOiP, a „BP” przyjęto jako oficjalny organ. Zastąpił on czasopismo „Pasiecznik Wzorowy”, które przestało się ukazywać z końcem 1919 r. „BP” od stycznia 1921 r. stał się organem Naczelnego Związku Towarzystw Pszczelniczych Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: NZTP), utworzonego na Ogólnopolskim Zjeździe Pszczelarzy Polskich w grudniu 1920 r.²⁰⁴. Pozostał nim do marca 1925 r. gdyż w kwietniu tego roku funkcję organu NZTP przejęło powołane właśnie do życia warszawskie czasopismo „Pszczelnictwo Polskie”. Ciężar wydawnictwa „BP” spoczywał w tym czasie na barkach Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelniczych we Lwowie (w okresie późniejszym Związku Pszczelniczego we Lwowie)²⁰⁵ i Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie. PTP we Lwowie, które było członkiem lwowskiego Związku Pszczelniczego, ze względu na strukturę statutu połączyło się z nim formalnie dopiero 11 III 1928 r., a zjednoczone organizacje przyjęły nazwę: Małopolski Związek Pszczelniczy²⁰⁶ (dalej: MZP). W skład nowego związku weszło również ZGTOiP. Od nr 5 z 1928 r. wydawcą „BP” była Księgarnia Bernarda Połonieckiego, natomiast właścicielem czasopisma MZP oraz Towarzystwo Gospodarskie Wschodniej Małopolski we Lwowie. Z początkiem roku 1929 Księgarnia Połonieckiego z powodu deficytu wycofała się z wydawania „BP”, a redakcja postanowiła wejść w porozumienie z Naczelnym Związkiem Organizacji Pszczelniczych w Warszawie²⁰⁷ w sprawie ewentualnego połączenia czasopisma z „Pszczelnictwem Polskim”. Planowany wspólny periodyk miał nosić tytuł „Bartnik Polski”. W sprawie tej prowadzono pertraktacje z redaktorem Stanisławem Brzóska²⁰⁸, jednak nie doszło do realizacji projektu. 9 IV 1929 r. zakończyły się w Warszawie prace nad zjednoczeniem w jedną organizację: Centralnego Towarzystwa Rolniczego, Centralnego Związku Kółek Rolniczych, Zjednoczenia Związków Kółek i Organizacji Rolniczych Ziem Wschodnich oraz Centralnego Związku Osadników, dzięki czemu powstał związek rolników o charakterze społeczno-gospodarczym pod nazwą Centralne Towarzystwo

²⁰³ R. Żukowski, *Organizacje pszczelarskie w Polsce niepodległej*, [hasło w:] *Encyklopedia pszczelarska*, pod red. L. Bornusa..., s.134.

²⁰⁴ S. Mazak, *Minęło 100-lecie „Bartnika Postępowego”*, „Pszczelarstwo” 1977, nr 7, s.16.

²⁰⁵ Nr 19 „BP” z 1923 r., s. 281 podaje, że w myśl uchwały Rady Delegatów z dnia 9 IX 1923 r., zmieniono nazwę Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelniczych we Lwowie na Związek Pszczelniczy we Lwowie.

²⁰⁶ L. Weber, H. Szymański, *Viribus Unitis*, „BP” 1928, nr 4, s. 119.

²⁰⁷ Przekształcenie Naczelnego Związku Towarzystw Pszczelniczych (NZTP) w Naczelny Związek Organizacji Pszczelniczych (NZOP), miało miejsce 18 XII 1927 r., kiedy to zmieniono statut organizacji.

²⁰⁸ L. Weber, *Protokół z 13 października 1928 r.*, [w:] *Księga protokołów Wydziału od roku 1928 do ...*

Organizacji i Kółek Rolniczych, (CTOiKR)²⁰⁹. Organem prasowym nowo powstałej organizacji był „Przewodnik Gospodarski” (1929-1939), a „BP” wybrano na *Urzędowy Organ Pszczelarski Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej*²¹⁰. Pełnił on tę funkcję od nr 5 z 1929 r. do końca roku 1932. W tym czasie wydawcami czasopisma były: Małopolskie Towarzystwo Rolnicze (dawniej Towarzystwo Gospodarskie Wschodniej Małopolski) posiadające w 1929 r. około 50 oddziałów powiatowych²¹¹ i MZP we Lwowie. W styczniu 1930 r. „BP” przyjął funkcję urzędowego organu organizacji pszczelniczych Rzeczypospolitej Polski (NZOP w Warszawie). Na skutek wewnętrznych nieporozumień w Naczelnym Związku już od nr 2, 1930 r., redakcja zrzekła się reprezentowania tej organizacji²¹². Kolejnym krokiem MZP we Lwowie było wystąpienie z NZOP²¹³. Nr 7 z 1930 r. informował o przyłączeniu się MZP i MTR we Lwowie do nowo powstałej organizacji Komitetu dla spraw pszczelnictwa w Polsce, konsolidującej wszystkie związki wojewódzkie towarzystw pszczelniczych i wojewódzkie organizacje rolnicze, której organem wykonawczym był Inspektorat Pszczelarski CTOiKR²¹⁴. Od tego numeru, w porozumieniu redakcji „BP” i „Bartnika Wielkopolskiego” (1920-1939) oraz wydawców Wielkopolskiego i Małopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych, oba czasopisma wydawane były wspólnie we Lwowie²¹⁵. Umowa gwarantowała każdej z redakcji 12 stron na zamieszczanie swoich artykułów. Czasopismo o jednakowej treści, trafiało do rąk odbiorców z różnymi okładkami i winietami. Ponieważ ten sposób wydawania nie znalazł uznania wśród czytelników „Bartnika Wielkopolskiego”, od października 1930 r., Zarząd Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych (dalej: WZTP) zdecydował o zakończeniu współpracy z redakcją i drukarnią we Lwowie²¹⁶. Od nr 1 z 1933 r. samodzielnym wydawcą „BP” był MZP (w 1938 przyłączono do niego MTR we Lwowie) i aż do września 1939 r. czasopismo pozostało jego organem. Brak ciągłości i częste zmiany wydawców były prawdopodobnie powodem błędnej informacji zamieszczonej przez J. Guderską w *Bibliografii polskiego*

²⁰⁹ *Połączenie organizacji rolniczych*, „Gazeta Lwowska” 1929, nr 83, s. 2.

²¹⁰ *Unifikacja organizacji pszczelarskich na terenie całej Polski*, „BP” 1929, nr 5, s. 73.

²¹¹ L. Weber, *List otwarty do P. T. Czytelników „Bartnika Postępowego”*, „BP” 1937, nr 7-8, s. 190.

²¹² *Od Redakcji*, „BP” 1930, nr 2, s. 48.

²¹³ *Protokół Walnego Zebrania Prezesów i Delegatów Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych odbytego dnia 27 kwietnia o godz. 10.30 w Sali Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu*, „Bartnik Wielkopolski” 1930, nr 6, s. 96.

²¹⁴ *Jak wyglądają nasze organizacje pszczelarskie*, „BP” 1930, nr 7, s. 153-154.

²¹⁵ *Komunikat Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych*, „Bartnik Wielkopolski” 1930, nr 7, s. 85.

²¹⁶ W. Widera, *Na czasie*, „Bartnik Wielkopolski” 1930, nr 10, s. 169.

piśmiennictwa pszczelarskiego, część V. Czasopisma, która uznała „BP” za trzy czasopisma o tym samym tytule²¹⁷.

Od początku 1918 r. funkcję redaktora merytorycznego powierzono W. de Préval, natomiast redaktorem odpowiedzialnym był Bronisław Janowski. Od stycznia 1920 r. periodykiem, będącym organem Sekcji Pszczelarskiej Towarzystwa Gospodarskiego oraz PTP we Lwowie, kierował komitet redakcyjny w składzie: J. Leciejewski, Ludwik Pierzchała i de Préval²¹⁸, którego zastąpił w 1920 r. hrabia Jan Szembek – dyplomata, poseł i przedstawiciel władz polskich za granicą. W. de Préval prowadził „BP” jako pracownik Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie, pełniący jednocześnie funkcję inspektora pszczelarskiego. W. de Préval urodził się w roku 1882 na Wołyniu. Średnie wykształcenie zdobył w Warszawie, w Szwajcarii ukończył studia rolnicze. Należał do Polskiego Stronnictwa Ludowego, był właścicielem zakładu ogrodniczego²¹⁹, członkiem jury wystaw urządzanych przez Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie i wykładowcą na kursach warzywnictwa oraz pszczelarstwa z ramienia tej organizacji²²⁰. Od roku 1917 był związany z „Miesięcznikiem Sadowniczo-Ogrodniczym. Organem Sekcji ogrodniczej Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego” (Lwów 1917-1918), funkcjonującym jako dodatek do „Rolnika : czasopisma rolniczo-przemysłowo-handlowego : organu urzędowego c.k. Towarzystwa Gospodarskiego Galicyjskiego” (Lwów 1867-1939). W periodyku tym zamieszczał artykuły z zakresu warzywnictwa i przegląd czasopism ogrodniczych, a czasowo zastępował również redaktora Antoniego Wróblewskiego²²¹. W jego dorobku piśmienniczym odnotowujemy także książkę z serii *Biblioteczka Polska*, tom 20: *Sadzenie i pielęgnowanie drzew owocowych*, Wiedeń 1915, wydanej nakładem „Wiedeńskiego Kurjera Polskiego : wychodzącego codziennie z wyjątkiem niedziel i świąt” (Wiedeń 1914-1919); w „BP” był autorem 9 artykułów. De Préval poległ pod Streptowem nad Bugiem, 16 sierpnia 1920 roku w wieku 38 lat jako ochotnik, szeregowy 240 Pułku Piechoty 3 Kompanii, w wojnie polsko-bolszewickiej²²². W tej sytuacji i wobec faktu zaginięcia teki redakcyjnej, w której

²¹⁷ J. Guderska, *Bibliografia polskiego piśmiennictwa pszczelarskiego*, [w:] *Hodowla pszczół*, pod red. A. Demianowicza i J. Guderskiej, Warszawa 1957, s. 747.

²¹⁸ L. Weber, *Od Redakcji*, „BP” 1921, nr 1, s. 3.

²¹⁹ *Odznaczenia wystawców*, „Architekt. Miesięcznik poświęcony Architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu” 1913, z. 1, s. 12.

²²⁰ *Z działalności Towarzystwa Gospodarskiego na polu ogrodnictwa w latach 1918-1920*, „Miesięcznik Ogrodniczy. Organ Sekcji ogrodniczej Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie” 1921, nr 1-2, s. 2.

²²¹ *Wiadomości bieżące*, „Miesięcznik Sadowniczo-Ogrodniczy” 1918, nr 7, s. 214.

²²² *Władysław de Préval*, „BP” 1920, nr 7-8-9, s. 131.

znajdowały się materiały przeznaczone do publikacji²²³, redakcja wystosowała do prenumeratorów i czytelników prośbę o pilne nadsyłanie artykułów.

Od numeru 10-11 z 1920 r., stanowisko redaktora odpowiedzialnego objął L. Weber i utrzymał je do końca istnienia „BP”. Częste zmiany w składzie kolegium redakcyjnego były wynikiem wspomnianych wyżej zmian organizacyjnych. W kolejnych latach pojawiali się w nim przedstawiciele różnych okręgów, np.: Stanisław Brzóska, Aleksander Nowiński, Józef Przyłuski, Władysław Jankowski i ks. Antoni Margoński (związek pszczelarski warszawski), J. Leciejewski, Henryk Szymański, L. Pierzchała (związek lwowski), Józef Lorenz, Ignacy Schaitter, Józef Maurer (związek krakowski), Augustyn Chełmiński, Ignacy Klawek, Ludwik Liczbański (związek wielkopolski), Leonard Kozikowski (związek pomorski), insp. Stanisław Bergman (związek wołyński). W większości byli to znakomici znawcy omawianych na łamach periodyku zagadnień.

Okres 1918-1939 w dziejach „BP” charakteryzowały także częste zmiany adresu wydawniczego. Czasopismo było drukowane u Edwarda Winiarza, Kazimierza Jakubowskiego i Spółki, w Drukarni Udziałowej, u Antoniego Gojawiczyńskiego, czcionkami „Patronatu”, w Drukarni Mieszczańskiej, w Drukarni Kresowej, w Drukarni Narodowej Edwarda Zimnego, przez Związkowe Zakłady Graficzne. Od numeru 8-9 z 1935 r., w adresie wydawniczym podawano przemiennie adres Drukarni Polskiej i Drukarni „Ekonomia”. Realizacja zadań administracyjnych dotyczących przedpłaty i należności za ogłoszenia w pierwszych latach po I wojnie światowej spoczywała na redakcji „BP” funkcjonującej w ramach działu wydawniczego sekcji pszczelarskiej Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie. Od 1923 r. administracją czasopisma zajmowały się osoby wyznaczone przez instytucje, do których należało czasopismo²²⁴.

Po pierwszej wojnie światowej czasopismo nadal było utrzymywane z wpływów za prenumeratę i ogłoszenia, co w dużej mierze zapewniało mu samowystarczalność. Braki budżetowe pokrywały instytucje, których było własnością. Preliminarze budżetowe oraz sprawozdania z działalności instytucji patronackich, zawierające informacje o kosztach wydawnictwa, publikowano na łamach „BP”. W 1918 r. periodyk trafiał bezpłatnie do rąk prenumeratorów „Rolnika, czasopisma rolniczo-przemysłowo-handlowego” (Lwów 1867-1939). Od lutego 1920 r. prenumeratę czasopisma obejmowały roczne składki członków

²²³ Prośba redakcji, „BP” 1920, nr 7-8-9, s. 134.

²²⁴ Więcej informacji szczegółowych na ten temat zawiera *Księga protokołów Wydziału od roku 1928 do ...*

ZGTOiP²²⁵. „BP” reprezentujący – jak wspomniano – w okresie dwudziestolecia międzywojennego różne organizacje pszczelarskie, od 1928 r. stale związany był z MZP²²⁶ – a o obowiązek jego prenumerowania przez członków tej organizacji wielokrotnie wnioskowano podczas zebrań Zarządu²²⁷. Zapomóg i dotacji na wydawanie czasopisma, w tym na opłacenie podatku, udzielały władze centralne organizacji pszczelarskich oraz rolniczych kraju²²⁸. Aby obniżyć koszty i zminimalizować ewentualne straty, starano się dostosować nakład czasopisma do liczby prenumeratorów²²⁹. Źródła historyczne nie podają wielkości jego nakładu w okresie 1918-1939, ale wiadomo, że od zakończenia I wojny światowej stale rosła liczba prenumeratorów, która w r. 1925 oscylowała w granicach 1500-2150 osób, a w 1926 r. wynosiła 2230²³⁰. Dane o liczbie tzw. czytelników płatnych z 1931 r. – mówią o około 1350 osobach, z 1932 r. – około 1450 osobach²³¹, natomiast z roku 1933 – około 1400 osobach²³².

Byt czasopisma zakończył wybuch II wojny światowej. Ostatnim zeszytem „BP”, który udało się wydać i rozesać do prenumeratorów, był numer z września 1939 r. Nie powiodły się próby wznowienia czasopisma po zakończeniu II wojny światowej przez ostatniego redaktora Leonarda Webera²³³.

3.3. STRUKTURA CZASOPISMA I JEGO APARAT POMOCNICZY

Określenie wartości czasopisma dla informacji naukowej wymaga poznania jego struktury oraz – w dalszej części – zawartości treściowej. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach zagadnienie zostanie przedstawione w wyodrębnionych okresach historycznych.

²²⁵ L. Pierzchała, *Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia członków Zjedn. Gal. Tow. dla ogrodnictwa i pszczelnictwa we Lwowie*, „BP” 1920, nr 4, s. 77.

²²⁶ *Statut Małopolskiego Związku Pszczelniczego we Lwowie*, „BP” 1928, nr 4, s. 122.

²²⁷ L. Weber, *Protokół z 30 marca 1931 r.*, [w:] *Księga protokołów Wydziału od roku 1928 do ...*. Zob. też: *Sprawozdanie z zebrania Rady Ogólnej Małopolskiego Związku Pszczelniczego*, „BP” 1937, nr 10, s. 254.

²²⁸ Szczegółowe dane na temat wydatków podaje m.in.: *Podziękowanie*, „BP” 1924, nr 3, s. 41; *Z ostatniej chwili*, „BP” 1925, nr 8, s. 178; *Od Redakcji*, „BP” 1927, nr 1, s. 3.

²²⁹ *Baczność P. T. Czytelnicy!*, „BP” 1921, nr 12, s. 263.

²³⁰ *W Imię Boże!*, „BP” 1926, nr 1, s. 4.

²³¹ *Sprawozdanie z działalności M.Z.P. za lata 1932-1933*, „BP” 1933, nr 3, s. 66.

²³² *Sprawozdanie z działalności M.Z.P. za rok 1933*, „BP” 1934, nr 5, s. 139.

²³³ Informacje uzyskane od Łukasza Webera w trakcie rozmowy telefonicznej przeprowadzonej 15.05.2017 r. Ostatnim drukiem, jaki redagował L. Weber, była jednodniówka „Bartniki”, Wrocław 1950, 16 s., wydana przez Państwowe Liceum Rolniczo-Pszczelarskie w Byczynie-Bartnikach.

3.3.1. LATA 1875-1914

Cechami charakterystycznymi czasopisma „BP” w okresie, w którym był on redagowany przez T. Ciesielskiego, były niewielka zmienność struktury oraz dobór materiałów przeznaczonych do druku prowadzony w sposób konsekwentny i jednolity.

Plany dotyczące układu treści przedstawił Ciesielski księdzu Dzierżoniowi we wspomnianym już w poprzednim rozdziale liście z listopada 1874 r.²³⁴ i - bez zmian – zastosował w nr 1 z 1875 r., pisząc: „*Bartnik Postępowy*”, *opatrzone w razie potrzeby rycinami, będzie zawierał następujące działy:*

- A) *Od redakcji (uwagi ogólne z dziedziny pszczelnictwa i ogrodnictwa).*
- B) *Rozprawy dotyczące: a) przyrody pszczół; b) racjonalnego prowadzenia pasieki; c) teorii ogrodnictwa; d) praktycznego ogrodnictwa.*
- C) *Głosy z kraju.*
- D) *Ruch stowarzyszeń pszczelniczych i ogrodniczych.*
- E) *Statystyka pszczelnictwa i ogrodnictwa.*
- F) *Kalendarz pszczelniczy i ogrodniczy.*
- G) *Zapiski fytofenologiczne i meteorologiczne.*
- H) *Literatura pszczelnicza i ogrodnicza.*
- I) *Rozmaitości.*
- K) *Dział pytań i odpowiedzi*
- L) *Ogłoszenia.*

W nieco odmiennym układzie opublikowany został roczny spis treści czasopisma, gdzie całą zawartość „BP” przyporządkowano 6 działom merytorycznym (*Rozprawy pszczelnicze, Rozprawy ogrodnicze, Rozprawy ogólne, Ruch stowarzyszeń, Korespondencje, Rozmaitości*) uzupełnionym *Spisem współpracowników*.

Dział pierwszy - *Rozprawy pszczelnicze* - występował nieprzerwanie w latach 1875-1914. W jego obrębie, podobnie jak i w innych działach, znajdowały się rubryki tematyczne, których częstotliwość i nazewnictwo zmieniano stosunkowo często. Do najdłuższej obecnych należała tu rubryka nazywana *Zapiski pasiecznicze* lub – zamiennie - *Zapiski i uwagi pasiecznicze*. W miarę regularnie zamieszczano rubrykę o charakterze poradnikowym, dotyczącą prac prowadzonych w pasiece, w zależności od pory roku, np. *Pielęgnowanie pszczół wiosną*. Przez krótki czas funkcjonowała w dziale pierwszym rubryka *Sprawy sporne*, która miała przedstawiać przedmiotowe uwagi nadsyłane przez czytelników; rubryka

²³⁴ L. Pawłowski, dz. cyt., *List Dr T. Ciesielskiego ...*, s. 309.

Doświadczenia w pasiece, przeznaczona dla czytelników chcących podzielić się własnymi umiejętnościami pszczelarskimi; rubryka związana z nowo otwartą placówką muzealno-dydaktyczną *Z Muzeum Pszczelniczego w Warszawie* oraz efemerycznie występujące rubryki: *Z pszczelnictwa, rozmaitości, Pogadanki pszczelarskie, Rozmaitości pszczelnicze*. Prace dotyczące ogrodnictwa były publikowane w dziale zwanym początkowo *Rozprawy ogrodnicze*, a następnie tj. po 1906 r., *Rozprawy ogrodnicze i sadownicze*. Także i tu mamy do czynienia z podziałem na rubryki, takie jak: *Z ogrodnictwa, Roboty w sadzie, w ogrodzie warzywnym i kwiatowym*.

Znaczna część materiału była publikowana w dziale trzecim *Rozprawy ogólne*, który w widoczny sposób sprawiał Redakcji kłopoty swą różnorodnością. Poszukując nazwy adekwatnie odwzorowującej jego treść w latach 1894-1896 proponowano tytuł *Rozprawy ogólne i gospodarskie*, w roku 1901 - *Rozprawy różnej treści*, by od 1902 r. powrócić do pierwotnej propozycji. Różnorodność była też powodem niekonsekwencji w wewnętrznym podziale materiału na rubryki, co obrazuje m.in. ulokowanie tu pozycji *Roboty pasiecznicze i ogrodnicze* (w latach 1875, 1887, 1892), choć istniały dwa, wspomniane wyżej, bardziej wyspecjalizowane działy.

W dziale czwartym zamieszczane były informacje dotyczące działalności stowarzyszeń pszczelniczych, choć i tu – okresowo – nazwę nieco zmieniano używając m.in. określeń *Ruch stowarzyszeń pszczelniczych* czy *Ruch Towarzystw*. Kierowane przez Redaktora do czytelników prośby o nadsyłanie sprawozdań z własnych prac miały na celu bliższe, wzajemne poznanie się pszczelarzy z różnych stron kraju i zagranicy²³⁵ były też powodem utworzenia działu *Korespondencje*, z wyodrębnioną rubryką *Z różnych stron*. Bywało, że umieszczono tutaj także artykuły pszczelarskie o różnej tematyce, które prawidłowo sklasyfikowane, powinny być włączone do działu *Rozprawy pszczelnicze*.

Dział *Rozmaitości w „BP”* funkcjonował do wybuchu I wojny światowej z trzema przerwami w latach 1898-1899, 1903-1904 i w roku 1906. Od 1882 r. pojawiała się nieregularnie rubryka: *Spis nasion i przedmiotów ...*, którą zamieszczano przeważnie z początkiem i końcem roku. W dziale *Literatura* (w latach 1875-1879, 1883-1885) Redakcja informowała o nowościach wydawniczych oraz o zawartości czasopism pszczelarskich. Swoje miejsce miały też informacje biograficzne zamieszczane w dziale *Życiorysy*, zwanym też *Wspomnienia pośmiertne* lub *Nekrologi*. Okresowo, począwszy od nr 21 z 1875 r., pojawiał się dział *Daty statystyczne*, a od 1879 - z pewnymi przerwami i zmianami nagłówka

²³⁵ M. Faszczewski, *Korespondencja*, „BP” 1892, nr 11, s. 262.

- dział *Od Redakcji*. W latach 1875-1913 roczne zestawienia zawartości „BP” podawały *Spisy współpracowników* tego czasopisma. Każdorazowo zawierały one nazwiska z inicjałem imienia bądź same inicjały, łącząc w grupy autorów, którzy byli odnotowywani przy materiałach w poszczególnych działach.

Ze względu na popularnonaukowy charakter publikacji zamieszczanych w „BP”, poza nielicznymi wyjątkami²³⁶, na jego łamach nie stosowano aparatu pomocniczego. Postać przypisów, zamieszczanych pod tekstem, miały komentarze odredakcyjne. Redaktor Ciesielski, w celu przedstawienia stanowiska redakcji, wyjaśnienia pewnych zagadnień, ich uzupełnienia lub zanegowania, opatrywał nimi materiały autorów, w tym korespondentów czasopisma, przynależne do różnych działów. Przypisy odredakcyjne w przypadku poruszanych już tematów, odsyłały czytelników do numerów archiwalnych periodyku i dzieła Ciesielskiego „Bartnictwo”. Redakcja zamieszczała w czasopiśmie korekty: *Błędy drukarskie* (BP 1878, nr 13-14, s. 224), *Sprostowanie* (BP 1881, nr 14, s. 232; 1913, nr 12, s. 189). Przykładem autokorekty jest wyjaśnienie zamieszczone w przypisie do artykułu Mikołaja Michalewicz²³⁷.

„BP” w latach 1875-1914 był czasopismem mało urozmaiconym edytorsko. Ilustracje w postaci czarno-białych rysunków, litografii i fotografii umieszczane były bezpośrednio przy materiale, którego dotyczyły. Opisy znajdowały się pod rycinami lub w treści artykułu. Teksty o charakterze pszczelarskim opatrzone zostały w sumie 188 rysunkami i litografiami (z wyłączeniem wizerunków reklamowych) oraz 8 fotografiami, z czego pierwsza ukazała się w 1903 r., w numerze 1-2, na s. 4. Materiały z dziedziny ogrodnictwa uzupełniało 111 rysunków i litografii. Pojedyncze rysunki, wykresy i tabele dotyczyły artykułów z dziedziny meteorologii. Dla publikowanych w „BP” treści pszczelarskich, zestawienia w postaci tabel zamieszczono 38 razy, natomiast dla ogrodniczych 14 razy. W celu podkreślenia istotnych kwestii, publikowane w „BP” materiały były wyposażane w wytłuszczenia fragmentów tekstu, czasami połączone ze zwiększoną czcionką.

²³⁶ Przypisy odnośnie do cytowanej literatury fachowej sporządzone pod tekstem, zawierały publikacje T. Ciesielskiego: *Powstawanie, rozwój i leczenie zgnilca*, „BP” 1875, nr 1, s. 4; nr 2, s. 18; nr 3, s. 37; nr 4, s. 53; nr 5, s. 71; nr 7, s. 100; nr 24, s. 371; *Zkąd pobierają pszczoły zimą wodę*, „BP” 1887, nr 5, s. 113; a także Adama Brauna redaktora „Przeglądu Pszczelniczo-Ogrodniczego. Miesięcznika obrazkowego. Organu Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego, w Warszawie” (1913-1914), *Czy przytrafia się w handlu miód czysty, a jednak dla zdrowia szkodliwy? Za zgodą autora ten dodatek do broszury Miód jako środek odżywczy i lek* (Warszawa 1912 !), został wydrukowany w „BP” 1911, nr 11-12, s. 175-179; 1912, nr 1-2, s. 4-12; W. Gałęckiego, *Uprawa buraków i marchwi na nasienie*, „BP” 1895, nr 8-9, s. 176.

²³⁷ M. Michalewicz, *Sposób prowadzenia statystyki pasieczniczej*, „BP” 1885, nr 17-18, s. 252.

Nieliczne początkowo reklamy znajdujące się na końcu zeszytów w rubryce *Ogłoszenia*, od 1885 r. wraz z pojawieniem się części inseratowej czasopisma, zajmowały poza tytułem pisma i danymi redakcyjnymi, całą okładkę.

3.3.2. LATA 1918-1939

Czasopismo ukazujące się w latach 1918-1920 pod kierunkiem Władysława de Préval, nawiązywało ściśle do przedwojennej postaci, a na zachowawczy kształt periodyku w tym okresie wpływ miały trudności ekonomiczne i organizacyjne związane z wydarzeniami politycznymi (I wojna światowa, wojna polsko-ukraińska i polsko-bolszewicka). Widoczne zmiany w strukturze i edycji czasopisma zainicjował nowy redaktor odpowiedzialny Leonard Weber, który przy współudziale komitetu redakcyjnego i z pomocą czytelników, kształtował jego charakter do 1939 r.

W 1931 r. Redakcja zamieściła informacje dotyczące sposobu realizacji zamierzeń pisząc: [...] *pragniemy redagowanie Bartnika poprawić w niejednym dziale, a tym samym dorównać wzorowym czasopismom zagranicznym. Przede wszystkim postaramy się o ściśle terminową ekspedycję Bartnika, a to z pierwszym dniem każdego miesiąca. Natomiast w treści wydawnictwa ożywimy dział sprawozdań z ruchu towarzystw naszych ważny dział rozpraw gospodarczo-targowych, dział fachowych rozpraw autorów polskich, dział skrótów obcych, aktualnych wiadomości, dział porad dla początkujących w formie przyjacielskich listów, dział z praktyki dla praktyki, przez ogłaszanie Waszych, przygodnych doświadczeń, obserwacji i spostrzeżeń, dział pytań i odpowiedzi, wreszcie dział różnaitości. Celem wzajemnej informacji prosimy Czytelników o donoszenie nam z różnych stron bieżących cen miodu i wosku, oraz o możliwości sprzedaży*²³⁸.

Podobnie, jak przed pierwszą przerwą wydawniczą, Redakcja dokonywała corocznego podziału opublikowanych na łamach „BP” materiałów na działy, których nazewnictwo cechowała duża zmienność. Były one w sposób niekonsekwentny łączone w większe grupy, rozdzielane bądź przywracane po dłuższej nieobecności. Dział poświęcony pszczelarstwu, funkcjonował na ogół pod nazwą *Rozprawy pszczelnicze*, ale bywało, że Redakcja, chcąc podkreślić szerszy zakres tematyczny publikowanych tekstów, używała nazwy *Rozprawy treści przyrodniczej* albo *Rozprawy treści ogólnej i różne*; po 1938 r. w miejsce terminu ‘rozprawy’ zaczęto używać terminu ‘artykuły’ np. *Artykuły treści pszczelniczej i przyrodniczej*. W latach 1932-1933 istniał w „BP” także *Dział jedwabniczy* i *Dział*

²³⁸ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1931, nr 3, s. 74.

ogrodniczy. O pierwszym z nich pisano: [...] *Jeśli próba wykaże, że dział ten zainteresuje liczniejsze grono naszych Czytelników, wówczas rozszerzymy go i wzbogacimy ilustracjami, oczywiście nie kosztem treści pszczelnictwa, bo na brak artykułów pszczelniczych, pochodzących od najlepszych i najwybitniejszych pszczelarzy w Polsce, uzalać się nie mamy potrzeby.*[...] *W razie utrzymania się działu sadowniczego objętość naszego pisma rozszerzy się do 40 str., z czego na treść pszczelniczą poświęcilibyśmy 28 stron, zaś resztę na sadownictwo i jedwabnictwo*²³⁹. Od nr 2 z 1935 r. funkcjonował *Dział roślin miododajnych*, a w 1936 r. powstał *Dział sadowniczo-ogrodniczy*. Odnotować należy powstanie działu *Komunikaty Docentury Pszczelnictwa Politechniki Lwowskiej*, który istniał w latach 1931-1932, 1934-1939 i w którym publikowano doniesienia z Zakładu Ochrony Lasu i Entomologii na Wydziale Rolniczo-Lasowym Politechniki Lwowskiej.

W okresie międzywojennym istniał nadal, choć pod różnymi nazwami, dział dotyczący działalności towarzystw pszczelarskich (*Ruch towarzystw, Ruch towarzystw - z życia pszczelarskiego, Z życia pszczelarskiego*). Funkcjonował także dział informacji bieżących (np. *Wiadomości bieżące, Sprawy bieżące*), z wyodrębnianymi rubrykami dotyczącymi kontaktów Redakcji z czytelnikami, spraw handlowych oraz z miejscem na nekrologi.

W roku 1918, w numerze 3, pojawił się dział *Wieści z pasiek* (zamiennie: *Korespondencje* lub *Wieści z pasiek, korespondencje*) skierowany do [...] *wszystkich pszczelarzy, którym dobro rodzimego pszczelnictwa nie jest obojętne*²⁴⁰. Zachęcano czytelników do nadsyłania opisów dotyczących zniszczeń gospodarstw pszczelarskich i sadów prywatnych powstałych w czasie działań wojennych. Podobny charakter miały comiesięcznie publikowane rubryki *Przypomnienia pszczelarzom, Z postępu pszczelniczego*, czy obecna w latach 1923-1927 rubryka *Roboty w pasiece*. Porady praktyczne drukowano także i w innych działach (*Dział dla początkujących pszczelarzy, Odpowiedzi Redakcji, Skrzynka Redakcyjna, Z praktyki pszczelarskiej, Sprawy bieżące, Odpowiedzi Redakcji*). Przydatne informacje branżowe zawierały działy: *Dział handlowy* (1920; 1923-1924; 1926-1929; 1932), *Kącik prawniczy* (1933), *Kącik podatkowy* (1933). Ważne miejsce, podobnie jak przed wojną, zajmował *Przegląd czasopism pszczelarskich*. W latach 20. XX w. wyodrębniono też działy, w których publikowane były poezja, nowele, felietony. Była także część poświęcona biografistyce (*Życiorysy, Nekrologi*), recenzjom, przeglądom nowych książek oraz piśmiennictwa zagranicznego. W „BP” zamieszczane były liczne zestawienia:

²³⁹ *Od Redakcji, „BP” 1932, nr 6, s. 183.*

²⁴⁰ *Wieści z pasiek, „BP” 1918, nr 3, s. 52.*

Spis ilustracji (1924, 1926-1931); *Wykresy graficzne* (1926); *Spis współpracowników* (1920-1925, 1927, 1929); *Spis autorów* (1930-1931, 1933-1935, 1938).

Aparat pomocniczy, podobnie jak przed wojną, stosowany był głównie w postaci komentarzy pochodzących od redakcji, umieszczanych jako przypis w stopce, a sporadycznie jako uwagi redakcji bezpośrednio po zakończeniu artykułu²⁴¹. Nieliczne przykłady przypisów źródłowych znalazły się w materiałach dotyczących gospodarki pasiecznej²⁴² oraz historii pszczelarstwa²⁴³. Wykaz literatury zamieszczono trzykrotnie²⁴⁴. Dział czasopisma *Sprostowania; Sprostowanie błędów*, ukazał się w rocznych spisach treści w latach 1928; 1932-1936; 1938. Korekta dotycząca błędów w artykułach, pojawiała się na bieżąco, t.j. najczęściej w kolejnym zeszycie periodyku, jednak w r. 1928 opublikowano również sprostowania dla roczników 1924-1927²⁴⁵. Zdarzyły się korekty komunikatów organizacji pszczelarskich²⁴⁶ oraz omyłek druku książki *Pszczola i ul*²⁴⁷ wydawanej w odcinkach i rozsyłanej z czasopismem.

Z edytorskiego punktu widzenia, już od 1921 r. można zauważyć zachodzące w nim zmiany, o których pisał Jan Marcinków, wieloletni współpracownik Redakcji: *Kto przez 40 lat czytał i prenumerował naszego „BP” założonego w r. 1875 [...] i kto przyzwyczał się do formy i treści starego „BP”, - temu bezwarunkowo musi wpaść w oko Nr 1. „Bartnika” za styczeń 1921, tak co do formy, kształtu, dekoracji i treści artykułów jego. Na pierwszy rzut oka zdawałoby się, że to nie to samo czasopismo, ale gdy przeczytamy tak drogie dla każdego pszczelarza nazwisko założyciela ś. p. Prof. Uniw. Dra Ciesielskiego tak czuje się człowiek jak w domu, - też to nasz stary dawny znajomy, ukochany „Bartniczek”*²⁴⁸. Użycie obrazów,

²⁴¹ E. Radomski, *Czy mamy w Polsce krajową rasę pszczół*, „BP” 1938, nr 5, s. 157.

²⁴² W. Bętkowski, *Najnowsza próba zwalczania nosematozy*, „BP” 1929, nr 10, s. 193; *Z zagadnień zimowli pszczół*, „BP” 1931, nr 2, s. 55; *Z biologii kwiatów*, „BP” 1931, nr 3, s. 74.

²⁴³ W. Namysłowski, *O bartnikach w dawnej Serbii (Z okazji monografii prof. Przemysława Dąbkowskiego p.t.: „Bartnictwo w dawnej Polsce: szkice gospodarczo-prawne. Lwów 1923)*, „BP” 1924, nr 4, s. 75; W. Kranowski, *Pszczelarstwo w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „BP” 1924, nr 5, s. 104; nr 6, s. 139; nr 7, s. 164; nr 8, s. 191; nr 9, s. 216; nr 10, s. 240; nr 11-12, s. 263; J. Rundstein, *Dowód w procesie bartnym na Mazowszu w XVI-XVII wieku*, „BP” 1927, nr 6, s. 190; tenże, *Pozew w kodyfikacjach prawa bartnego XVI i XVII wieku na Mazowszu*, „BP” 1928, nr 9, s. 292; tenże, *Ogólny przebieg procesu bartnego według kodyfikacji Niszczyckiego (1559) i Skrodzkiego (1616)*, „BP” 1928, nr 10, s. 330; tenże, *Koszty sądowe i kary w prawie bartnym na Mazowszu w XVI i XVII wieku*, „BP” 1928, nr 12, s. 395; J. Szczudło, *Najwcześniejsza wiadomość o znakach bartnych w Polsce*, „BP” 1933, nr 9-10, s. 225; tenże, *Nieznana danina w ziemi krakowskiej*, „BP” 1934, nr 3, s. 73.

²⁴⁴ J. Rundstein, *Dowód w procesie bartnym ...*; A. Kozikowski, *Słownictwo chorób pszczelich*, „BP” 1932, nr 1, s. 4; L. Kozikowski, *List otwarty do Pana Ministra Skarbu w Warszawie*, „BP” 1934, nr 2, s. 34.

²⁴⁵ *Ważniejsze poprawki, które sprostować należy w „Bartniku Postępowym”*, „BP” 1928, nr 3, s. 101; nr 4, s. 136; nr 8, s. 268.

²⁴⁶ E. Podworski, *Komunikat Krakowskiego Związku Pszczel.*, „BP” 1936, nr 1, s. 24; J. Banaś, *Oddział Małopolskiego Związku Pszczelniczego we Frysztaku*, „BP” 1938, nr 4, s. 127.

²⁴⁷ *Omyłki druku*, „BP” 1925, nr 3, s. 74.

²⁴⁸ J. Marcinków, *Nr 1. „Bartnika Postępowego” za styczeń 1921. Rok 43*, „BP” 1921, nr 4, s. 64-65.

zwłaszcza rycin i fotografii oraz tabel i wykresów, służyło wzbogaceniu zagadnień z zakresu pszczelarstwa, ogrodnictwa i jedwabnictwa. Szczególnie dużo, bo aż 575 fotografii, 457 rycin (z wyłączeniem rysunków reklamowych), 60 tabel i 20 wykresów ilustrowało teksty o tematyce pszczelarskiej. Fotografie przedstawiały w przeważającej części wizerunki pasiek prywatnych, doświadczalnych, przemysłowych z różnych regionów Polski, często wraz z ich właścicielami (z podaniem nazwiska gospodarza i miejscowości). Czytelnikom przybliżano również obrazy pasieki z innych państw jak Ukraina, Włochy, USA. Dostarczali ich korespondenci pisma, redakcje innych pism i redaktor „BP” L. Weber, prowadzący dokumentację fotograficzną podczas służbowych objazdu pasiek i delegacji zagranicznych²⁴⁹.

Przy pomocy fotografii ilustrowano prace prowadzone w pasiece (np. przewożenie pasieki autem); sprzęty pszczelarskie (ramki, topiarki, miodarki, dłuta, przybory pszczelarskie) oraz ule różnych typów (systemów). Czasopismo publikowało portrety działaczy pszczelarskich, fotografie grupowe uczestników zjazdów, kursów, kongresów pszczelarskich, wystaw i eksponatów z wystaw. Nie brakowało zdjęć krajobrazowych ukazujących warunki przyrodnicze różnych części Polski i świata, gatunki roślin miododajnych oraz specjalistycznych zdjęć mikroskopowych, szkodników i chorób pszczelich. Część fotografii zamieszczono na okładce czasopisma. Ryciny w „BP” demonstrowały schematy budowy różnych typów uli, układy ramek we wnętrzu ula, przyrządy pszczelarskie (topiarki, podkarmiaczki, stoły do odsklepienia, miodarki), plany (np. ustawienia uli w stebniku, umieszczenia w ziemi na zimę), hodowlę matek pszczelich i portrety pszczelarzy. Zamieszczane tabele służyły do prezentacji wyników z doświadczeń w pasiekach; zestawień finansowych (bilansów) Lwowskiego Towarzystwa Pszczelarskiego i jego oddziałów, wykazów oddziałów, bądź stanowiły wzory formularzy. Przy pomocy wykresów przedstawiano przebieg pogody i wartości uzyskanych zbiorów miodu w pasiekach. Z dziedziny ogrodnictwa „BP” w okresie 1918-1939, zamieścił 37 fotografii przedstawiających głównie wizerunki roślin i wystawy ogrodnicze; 36 rycin ilustrujących różne gatunki roślin, oraz przyrządy stosowane w ogrodnictwie; 3 tabele o wpływie nawożenia roślin na ich plonowanie. Artykuły z dziedziny jedwabnictwa ilustrowały 3 ryciny przedstawiające sprzęt do hodowli jedwabników oraz 2 fotografie ukazujące rozsądnik morwy.

Od nr 4-5 w 1922 r. czasopismo zostało wzbogacone wizualnie poprzez wprowadzenie ozdobnych winiet działów i rubryk. Od tego numeru zastosowano też układ dwuszpaltowy.

²⁴⁹ Do P. T. Czytelników, „BP” 1937, nr 6, s. 157.

Niebawem zakomunikowano czytelnikom kolejne, planowane zmiany w ukształtowaniu edytorskim, pisząc: *Od nowego Roku [1923] postanowiliśmy wydawać „Bartnika P[ostępowego]” we formacie większym i w odmiennej formie; zeszyty będą zaopatrzone w liczniejsze fotografie oraz obfitszą treść [...]*²⁵⁰. Zmiany te najprawdopodobniej nie przypadły do gustu odbiorcom, ponieważ na ich wyraźne życzenie po roku powrócono do wydawania periodyku w dawnej szacie, formacie i częstotliwości, z tą samą objętością arkuszy²⁵¹, co nie znaczy, że nie starano się wprowadzać różnych drobnych zmian ukształtowania tekstu.

Szata graficzna okładki na przestrzeni lat ulegała zmianom, przy czym w latach 1923-1924 oraz 1927-1939 podawano spis treści na zewnętrznej stronie pierwszej karty, natomiast w latach 1925-1926 - po jej wewnętrznej stronie. W nr od 1 do 6 z 1927 r. na wewnętrznej stronie pierwszej karty okładki podawane były tytuły wybranych, najbardziej atrakcyjnych artykułów, które miały się ukazać w numerze następnym. W zależności o rocznika wewnętrzna strona okładki zawierała różnego rodzaju informacje, np. o archiwalnych rocznikach „BP” dostępnych w sprzedaży MZP, nazwiska osób wchodzących w skład Wydziału Związku, adresy instruktoratów²⁵² pszczelniczych przy Okręgowych Towarzystwach Rolniczych, dane kierowników pasiek doświadczalnych, czy dokładne wymiary ramek uchwalonych przez Związek. Tutaj też znalazły swoje miejsce wskazówki dla korespondentów pisma oraz niektóre komunikaty wydawnictwa. Pozostałe miejsce, jak też tylne strony okładki, przeznaczano na reklamy. Redakcja kierowała do współpracowników dokładne instrukcje jak przygotować od strony technicznej nadsyłane rękopisy²⁵³. Na łamach „BP” upomniano także współpracowników przesyłających te same materiały jednocześnie do innych czasopism oraz sugerowano by unikać niepotrzebnych polemik i dygresji natury osobistej wobec oponentów²⁵⁴. Redakcja zastrzegła sobie również nie umieszczanie artykułów częściowych dopóki nie otrzyma całości materiałów²⁵⁵. W razie potrzeby stosowano wkładki – erraty, zawierające treść pominiętych w numerze doniesień z rubryk, *Komunikaty* oraz *Odpowiedzi Redakcji*.

W historii czasopisma po I wojnie światowej odnotowujemy trzy zeszyty specjalne o strukturze w znacznej mierze podporządkowanej wybranemu tematowi przewodniemu.

²⁵⁰ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1922, nr 11-12, s. 273.

²⁵¹ *Komunikat Związku. W sprawie „Bartnika Postępowego”*, „BP” 1923, nr 23-24, s. 313.

²⁵² Określenie jednostek organizacyjnych.

²⁵³ *Przykazania dla naszych P. T. Współpracowników i Korespondentów*, „BP” 1929, nr 10, s. 216; zob. też „BP” 1931, nr 4, s.134.

²⁵⁴ *Apel do naszych P. T. Korespondentów!*, „BP” 1935, nr 2, s. 33.

²⁵⁵ *Apel do naszych P. T. Korespondentów*, „BP” 1934, nr 4, s. 136.

Należały tutaj: numer 10 z 1925 r., poświęcony Pierwszemu Ogólnopolskiemu Kongresowi Pszczelniczemu we Lwowie; numer 10 z 1926 r. poświęcony Ogólnopolskiemu Zjazdowi i Wystawie Pszczelarskiej w Poznaniu oraz numer 7-8 z 1939 r. poświęcony życiu i działalności J. Lubienieckiego.

3.4. AUTORZY PRAC

Trudno oceniać nowatorstwo publikowanych prac bez informacji na temat ich autorów. Wiedza o wykształceniu czy też przygotowaniu fachowym pozwala uwiarygodnić i rzetelniej ocenić dorobek publikacyjny autorów, a w przypadku omawianego tematu – wydaje się ona wręcz konieczna, aby móc mówić o roli „BP” w popularyzowaniu wiedzy fachowej wśród czytelników. Dlatego właśnie zasadne wydaje się przedstawienie autorów prac publikowanych na łamach omawianego czasopisma.

W trakcie 60 lat ukazywania się czasopisma na jego łamach opublikowano teksty 866 autorów, z czego w pierwszym okresie funkcjonowania periodyku (1875-1914) ich liczba wyniosła 378. Nazwiska autorów artykułów podane były przy okazji opracowywanego corocznie zestawienia treści czasopisma; zestawień tych nie wykonano jedynie w latach 1914, 1918 i 1939, w których wydawanie „BP” przed końcem roku kalendarzowego było zawieszane. Wielu autorów nie udało się zidentyfikować, ponieważ występowali anonimowo, pod pseudonimem lub inicjałami. Przy ustalaniu ich listy pomocne okazały się dwa spisy, a mianowicie Karola Estreichera oraz wspólna praca A. Jakubskiego i M. Dyrdowskiej. Spis autorów „BP” za lata 1875-1900 w opracowaniu Estreichera został zamieszczony w *Bibliografii Polskiej XIX wieku* – autor podzielił go na trzy okresy chronologiczne odnotowując 93 autorów w latach 1875-1880; 115 autorów w okresie 1881-1890 oraz 98 autorów w ostatnim dziesięcioleciu XIX w.²⁵⁶ Praca zoologa A. Jakubskiego i Marii Dyrdowskiej *Bibliografia fauny polskiej do roku 1880*²⁵⁷, zawierająca bibliografię treściową „BP” z lat 1875-1880, odnotowuje 231 artykułów 65 autorów.

²⁵⁶ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*; Tom 2, Litera B, Kraków 1961, s. 103.

²⁵⁷ A. Jakubski, M. Dyrdowska, *Bibliografia fauny polskiej ...*

Tabela 2. Aktywność publikacyjna autorów „BP” w latach 1875-1914²⁵⁸

Lp.	Nazwisko imię	Liczba publikacji	Lata	Wykształcenie i zatrudnienie
1	Ciesielski Teofil	225	1875-1902; 1904; 1906- 1907; 1911- 1914	Profesor wszechnicy we Lwowie; dyrektor c. k. Ogródu Botanicznego we Lwowie; prezes Zarządu Centralnego GTPO, radny miasta Lwów
2	Gawarecki Zygmunt	147	1880; 1882; 1889-1896; 1898; 1900- 1911	Absolwent Instytutu w Marymoncie; pracownik Komisji Skarbu w Wydziale Dóbr i Lasów Rządowych; zarządca dóbr w Sieniawie
3	Szuber Paweł	136	1881-1888; 1890-1894; 1904-1906	Nauczyciel wiejski w Domaradzu w okręgu Brzozowskim
4	Marcinków Jan	92	1893; 1896; 1898-1914	Leśniczy, działacz pszczelarski
5	Bażański Porfiry	39	1876-1880	Duchowny; wiceprezes GTPO
6	Stanecki Tomasz	39	1875-1878; 1882	Prof. dr.; fizyk, rektor Uniwersytetu Lwowskiego w roku 1890-91, poseł-wirylista do Sejmu Krajowego Galicji VI kadencji
7	Sławiński Marcei	33	1875-1877; 1879; 1881; 1884-1886; 1894; 1897	Naczelnik Poczty w Sanoku; dyrektor Oddziału Kołomyjskiego GTPO; referent Zarządu Central. GTPO
8	Leciejewski Jan	31	1908-1914	Dr hab., prof. gimnazjalny w Krakowie; wykładał filologię słowiańską na Uniwersytecie J. K. we Lwowie (docent); profesor gramatyki porównawczej języków słowiańskich na Uniwersytecie w Sofii (Bułgaria); prezes Wydziału PTP we Lwowie; członek honorowy i prezes MZP; członek komitetu redakcyjnego „BP”
9	Łowicki Maciej	31	1876; 1881; 1884-1893; 1895	Lekarz
10	Kokurewicz Józef	30	1875-1880	Nauczyciel domowy (prywatny) u hr. Kazimierza Wodzickiego; sekretarz Oddziału Olejowskiego GTPO; referent Zarządu Centr. GTPO
11	Wszelaczyński Maciej	30	1880; 1882- 1883; 1885; 1887-1888	Właściciel dóbr w Józefówce
12	Zalański Franciszek	28	1908-1914	Profesor gimnazjalny

²⁵⁸ W tab. 2 i 3 uwzględniono tych autorów, którzy opublikowali powyżej 10 pozycji.

13	Faszczewski Mikołaj	26	1892; 1896- 1899; 1903	Nauczyciel ludowy w Zarzeczcu
14	Kwiatkowski Aleksander	26	1875-1877; 1882-1884	Profesor szkolny; prezes Towarzystwa Pszczelniczego w Lesznie; redaktor czasopisma „Der Bienenwirt: Zeitschrift für rationelle Bienenzucht”
15	Michalewicz Mikołaj	23	1879; 1883; 1885-1886; 1888; 1898- 1899; 1903	Duchowny, proboszcz w Czernielowie Ruskim
16	Krypiakiewicz Miron	21	1878-1880; 1897-1900	Referent i sekretarz Zarządu Centr. GTPO
17	Sąsiedzki Adam	21	1895-1899	Właściciel ziemski, rolnik, ogrodnik i pszczelarz; członek Chocimskiego Zarządu Ziemskiego, gubernialny kierownik ziemskich prac szacunkowo-statystycznych na Krymie i w Besarabii
18	Nigroni de Riesebach Adolf	20	1876-1878	Baron; wiceprezes GTPO; wojskowy; pomolog
19	Manasterski Seweryn	19	1878-1880; 1883	bd
20	Piątek Józef	19	1892-1897; 1909	bd
21	Rolla Franciszek, Ksawery	19	1880-1889	Guwerner, muzyk, zegarmistrz
22	Francus Franciszek	18	1896-1897; 1899-1900; 1902-1905; 1908; 1910- 1912	Nauczyciel; sekretarz Towarzystwa Pszczelniczego dla Wschodniego Śląska w Cieszynie
23	Macieszkiewicz Bronisław	18	1879; 1884- 1886	Żołnierz powstania styczniowego
24	Röhrenscheff Stefan	18	1912-1914	Uczeń T. Ciesielskiego; nauczyciel w Szkole ludowej w Wieliczce; kierownik szkoły w Piotrkowicach w pobliżu Tarnowa; kierownik szkoły powszechnej w Tarnowie; instruktor pszczelarski z ramienia Towarzystwa Szkoły Ludowej i Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego

25	Siery Onufry	18	1892-1893; 1898; 1908- 1912	Pracownik poczty, nauczyciel pszczelarstwa Albiny Beerowej
26	Krasicki Kazimierz	17	1875-1876	Dr.; redaktor czasopisma „Pszczelarz”
27	Lubecki Władysław	17	1880-1882; 1886	bd
28	Nazarewicz Mikołaj	17	1875-1879; 1883-1884; 1887; 1889	Duchowny (kapłan greckokatolicki w Olejowie), zastępca dyrektora Oddziału Olejowskiego GTPO
29	Bógalski Józef	16	1887; 1896- 1897; 1903; 1907; 1911-1912	Opiekun pasiek Teofila Ciesielskiego w Nesterowcach (1885 r.) następnie w Choroścucu (1894 r.); członek PGSPSJ w Kołomyi
30	Wereszko Piotr	16	1876-1883	Duchowny
31	Gryglewicz Stanisław	15	1876-1879	bd
32	Herget Antoni	15	1888; 1898- 1899	Ogrodnik
33	Tomkiewicz Józef	15	1906; 1908- 1910; 1914	Dr, uczeń i asystent u T. Ciesielskiego w Katedrze Botaniki; wykładowca pszczelnictwa w Akademii Rolniczej w Dublanach; wykładowca botaniki i pszczelarstwa w Akademii Rolniczej w Poznaniu; wiceprezes PTP we Lwowie; wiceprezes Towarzystwa Pszczelniczego w Bydgoszczy; wykładowca Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie; prezes Powiatowego Związku Pszczelarzy w Sanoku
34	Tyniecki Władysław	15	1875-1876; 1895; 1897	Prof. Akademii Rolniczej w Dublanach, dyrektor Wyższej Szkoły Lasowej we Lwowie; wiceprezes Zarządu Centralnego ZGTOIP
35	Błażek Adam	14	1890; 1893- 1895; 1897- 1898	Ogrodnik c.k. Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu we Lwowie; sekretarz Towarzystwa Zawodowych Ogrodników we Lwowie; pomocnik T. Ciesielskiego
36	Klebert Edward	14	1879-1882; 1884; 1886; 1892; 1899; 1901; 1909; 1911	Powstaniec styczniowy, burmistrz Myślenic w latach 1887-1890
37	Średniawski Andrzej	14	1886-1889; 1891-1892	Rolnik, działacz ruchu ludowego, założyciel Towarzystwa Czytelni Ludowych, poseł na galicyjski Sejm Krajowy
38	Wiśniewski J.	14	1884-1888	bd

39	Harasowski Teofil	13	1907-1912	Duchowny wyznania greckokatolickiego
40	Jary Kazimierz	13	1890-1892; 1895; 1904- 1906; 1908- 1909	Duchowny wyznania rzymskokatolickiego; wikariusz w Krakowie przy parafii św. Szczepana na Piasku; wikariusz w Myślenicach; proboszcz w Maniowach
41	Senik Teodor	12	1882-1883; 1894	Nauczyciel w Tarnopolu; zastępca dyr. Oddz. Tarnopolskiego GTPO
42	Stanecki Władysław	12	1910-1912	Nadogradnik w Wace pod Wilnem
43	Wartenberg Feliks	12	1876; 1878- 1879; 1882	Dr; duchowny wyznania rzymskokatolickiego; kanonik Kolegiaty Kruszwickiej, proboszcz w Kamieńcu; współpracownik czasopisma „Pasiecznik”
44	Grabowski Baltazar	11	1877; 1879; 1884-1887	bd
45	Hamernik J.	11	1896-1899	bd
46	Kiczmer Jan	11	1898-1899; 1902; 1905- 1907; 1910- 1911; 1914	Nauczyciel (?)
47	Makarewicz Jan	11	1884-1887	bd
48	Padlewski Szymon	11	1875-1877	Właściciel majątku Perepelniki; członek Oddziału Złoczowskiego c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego; działał w Galicyjskim Towarzystwie Kredytowym Ziemijskim; dyrektor Oddziału Olejowskiego GTPO
49	Ratajczak Marcin	11	1894-1897; 1899-1901	bd
50	Schneider Z.	11	1888-1891	bd
51	Szymanowska Zofia	11	1878-1879; 1881; 1884; 1886-1887	Przewodnicząca Oddziału Sokalskiego GTPO

Źródło: zestawienie własne na podstawie dokumentów źródłowych i opracowań.

Na 378 autorów zidentyfikowanych w pierwszym okresie wydawniczym najaktywniejsi, czyli tacy, którzy napisali ponad 10 artykułów stanowili 13,49 %. Autorem największej liczby artykułów (225) był Ciesielski, Zygmunt Gawarecki opublikował 147 artykułów, Paweł Szuber - 136, a Jan Marcinków – 92 artykuły.

„BP” umożliwił Ciesielskiemu publikowanie wyników własnych badań z dziedziny pszczelarstwa i ogrodnictwa, uzyskanych w doświadczeniach przeprowadzanych m. in. w Ogrodzie Botanicznym²⁵⁹, a także w prywatnych pasiekach. Odkrywcze i oryginalne wiadomości podawane w artykułach, dotyczące biologii i chorób pszczoły miodnej²⁶⁰ oraz praktycznych aspektów pielęgnacji pszczół, znalazły się następnie w najważniejszym dziele Ciesielskiego *Bartnictwo czyli Hodowla pszczół dla zysku oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu*, T. I, II.

Zygmunt Gawarecki, autor 147 artykułów, był absolwentem Instytutu w Marymoncie, pracownikiem Komisji Skarbu w Wydziale Dóbr i Lasów Rządowych, zarządcą dóbr w Sieniawie²⁶¹. Współpracował z lwowskim czasopismem „Przewodnik Kółek Rolniczych” (1889-1928). O szerokim spektrum zainteresowań tego autora świadczy bogaty i różnorodny dorobek piśmienniczy: *Polskie stawowe gospodarstwo* (współautorstwo Albina Kohna oraz Stanisława Strojnowskiego), Warszawa 1860; *Uprawa chmielu wedle najnowszych postępów nauki i praktyki własnej opisana*, Warszawa 1861; *Uprawa roślin pastewnych w Polsce i ich użytkowanie na paszę*. T. 1-2, Warszawa 1862; tłumaczenie z języka niemieckiego książki F. W. Webera *Gospodarz wiejski : jako poradnik naukowy i praktyczny dla poświęcających się zawodowi rolniczemu*, Warszawa 1862; *Rolnik polski*. T. 1-2, (współautorstwo Albina Kohna) Warszawa 1862; *O złem i dobrem gospodarowaniu*, Lwów 1882; *Sposoby powiększania urodzajności drzew owocowych*, Lwów 1891; *Pielęgnowanie czerwca polskiego (Coccus Polonicus)*, Lwów 1893; *Nieurodzajność drzew owocowych i sposoby jej usunięcia*, Lwów 1902.

Do najbardziej płodnych autorów należeli także Paweł Szuber oraz Jan Marcinków. Źródła historyczne nie pozwalają ustalić bliższych informacji na temat życia i dorobku P. Szubera – wiadomo tylko, że był nauczycielem wiejskim w Domaradzu w okręgu Brzozowskim. Po jego śmierci 7 marca 1907 r., „BP” zamieścił krótki nekrolog, stawiając go w szeregu najgorliwszych zwolenników i współpracowników czasopisma²⁶².

Natomiast J. Marcinków (1885-?) był c. k. leśniczym, członkiem Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego²⁶³. Pracę tę rozpoczął w Michowie w roku 1882, następnie przeniósł się do Dobrohostowa i pracował w miejscowościach Karpat Wschodnich (Słotwinie

²⁵⁹ J. Wiczkowski, *Lwów, jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*, Lwów 1907, s. 246.

²⁶⁰ T. Ciesielski, *Powstawanie, rozwój i leczenie zgnilca*, „BP” 1875, nr 1, s. 4; nr 2, s. 18; nr 3, s. 37; nr 4, s. 53; nr 5, s. 71; nr 7, s. 100; nr 24, s. 371; tenże, *Przebieg zapładniania się matki*, „BP” 1885, nr 17-18, s. 244-249.

²⁶¹ Zygmunt Gawarecki, „BP” 1911, nr 7-8, s. 127.

²⁶² Paweł Szuber, „BP” 1907, nr 5-6, s. 83.

²⁶³ *Spis członków i delegatów Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego wedle powiatów*, Lwów 1914, s. 14.

Mizuńskiej i Mizuniu Nowym)²⁶⁴. Po przejściu na emeryturę objął posadę prywatną jako dyrektor dóbr i lasów barona Groedla w Wetlinie (pow. Lisko, Małopolska). W 1893 r. rozpoczął współpracę z „BP” i utrzymywał ją do 1937 r. Wiedzę teoretyczną i praktyczną z dziedziny pszczelarstwa, którą dzielił się z czytelnikami zdobywał jako samouk we własnej pasiece, prenumerując 25 tytułów czasopism pszczelarskich, a także uczestnicząc, od roku 1904, w większości prowincjonalnych oraz międzynarodowych, słowiańskich i wszechsłowiańskich kongresach i wystawach pszczelarskich: w Brnie, Błańsku, Boskovicach, Wukowarze, Budapeszcie, Gdańsku, Loeben, Wiener Neustadt, Wiedniu, Frankfurcie n/M., Konstancji n/B./T., Zurychu, Lucernie, Belgradzie, Sofii, Moskwie, Kromieryżu, Mszennie (koło Pragi), Bodenbach, Berlinie, Preszburgu, Lwowie i Warszawie²⁶⁵. Był uznanym autorytetem w dziedzinie pszczelarstwa współpracującym z polskimi czasopismami pszczelarskimi istniejącymi w okresie dwudziestolecia międzywojennego: lwowskim „Pasieczkiem Wzorowym” (1918-1919)²⁶⁶, poznańskim „Bartnikiem Wielkopolskim” (1920-1939) i warszawskim „Pszczelnictwem Polskim” (1925-1929).

Od 1908 r. na łamach „BP” odnotowuje się niezwykle aktywność J. Leciejewskiego, który należał do czołowych autorów periodyku współpracujących z nim do roku 1925. Urodził się w Miejskiej Górcie (Wielkopolska) w 1854 r. Wykształcenie średnie zdobył w Ostrowie gdzie w 1875 r. zdał maturę. Studia we Wrocławiu (w latach 1877-1881) z dziedziny filozofii i filologii słowiańskiej oraz klasycznej, zaowocowały doktoratem w 1882 r. Tytuł dr hab. J. Leciejewski uzyskał pracując w Uniwersytecie Wiedeńskim (lata 1885-1890). W 1895 r. objął posadę profesora gimnazjalnego w Krakowie, a od 1897 r. podobne stanowisko we Lwowie, wykładając równocześnie filologię słowiańską w Uniwersytecie im. Jana Kazimierza we Lwowie. Przez dwa lata (1907-1908) sprawował funkcję kierownika katedry gramatyki porównawczej języków słowiańskich w Sofii²⁶⁷. Jako sławista posiadał w dorobku piśmienniczym następujące dzieła: *Gwara Miejskiej Górki i okolicy : studyjum dyjalektologiczne Jana Leciejewskiego* (Kraków 1881); *Die Sprache des Florianer Psalters*, (Breslau 1882); *Die Sprache des polnischen Theils des Florianer Psalters* (Berlin 1885); *Księżę czarnogórski Mikołaj jako poeta* (Poznań 1901); *Runy i runiczne pomniki słowiańskie*, (Lwów 1906). Z zakresu praktycznego pszczelarstwa i historii polskiego bartnictwa

²⁶⁴ L. Pierzchała, *Czterdziestoletni jubileusz pracy pszczelarskiej Jana Marcinkowa*, „BP” 1927, nr 4, s. 125.

²⁶⁵ *Pamiętnik Wszechsłowiańskiego Zjazdu Pszczelniczego i Wystawy Pszczelniczej w Poznaniu*. Warszawa-Poznań 1929, s. 39. Zob. też: J. Marcinków, *Nr. 1. „BP” za styczeń 1921. Rok 43*, „BP” 1921, nr 4, s. 65.

²⁶⁶ *Skrzynka redakcyjna*, „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 4, s. 71.

²⁶⁷ L. Pierzchała, *Dr. Jan Leciejewski*, „BP” 1929, nr 2, s. 25; S. Brzóska, *Ś.p. Dr. Jan Leciejewski*, „Pszczelnictwo Polskie” 1929, nr 4, s. 98.

pozostawił dorobek: *Matematyczna podstawa pszczelnictwa*, (Lwów 1912, wyd. II, Lwów 1918); *Sądy bartne w Polsce* (Lwów 1918); *Ul wielkopolski* (Lwów 1918); *Choroby pszczół i sposoby leczenia ich* (Lwów 1918); *Znamiona bartnicze* (Lwów 1919); *Pasiecznik wzorowy* (Kraków 1919); *Pszczelarz praktyczny czyli nauka pszczelarstwa postępowego w zwięzłym streszczeniu* (Lwów 1921). W roku śmierci J. Leciejewskiego wydano tłumaczone przez niego *Gospodarstwo stawowe : praktyczny podręcznik zakładania i użytkowania stawów oraz hodowli ryb i raków* (Lwów 1929), autorstwa Bertolda Benecke`a. J. Leciejewski był energicznym działaczem pszczelarskim, członkiem ZGTOiP, prezesem PTP we Lwowie²⁶⁸, honorowym członkiem MZP oraz honorowym prezesem Naczelnego Zarządu Związków i Towarzystw Pszczelniczych R. P.²⁶⁹ Współpracował też z czasopismami pszczelarskimi: „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy” (1913-1914)²⁷⁰ i „Pasiecznik Wzorowy” (1918-1919)²⁷¹. W „BP” dzięki J. Leciejewskiemu ukazywały się recenzje pszczelarskich książek krajowych i zagranicznych oraz tłumaczenia artykułów z czasopism fachowych, zamieszczane w dziale *Przegląd czasopism pszczelarskich*. Jak podaje stopka redakcyjna „BP”, J. Leciejewski był członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma od 1920 do końca 1922 r.

Autorami oryginalnych artykułów zamieszczanych w „BP” byli przede wszystkim działacze organizacji pszczelarskich, ogrodniczych i rolniczych, wykonujących różne zawody i pełniących różne funkcje społeczne. Byli to specjaliści z dziedziny pszczelarstwa, sadownictwa, warzywnictwa, kwiaciarstwa, gleboznawstwa, rolnictwa, absolwenci renomowanych uczelni krajowych i zagranicznych, dysponujący doświadczeniem w reprezentowanej dziedzinie, zdobytym w czasie wieloletnich praktyk. W pierwszym okresie istnienia czasopismo „BP” znalazło wsparcie merytoryczne głównie w osobach nauczycieli, duchowieństwa i wykształconej grupy włościan.

Podczas przekształceń lwowskiej organizacji pszczelarskiej, a następnie ekspansji na okoliczne powiaty, autorytetami kształtującymi charakter periodyku byli jej czołowi działacze²⁷². Cenionym autorem rozpraw pszczelniczych w „BP” był Konstanty Kluczenko dyrektor filii lwowskiej PGSPSJ w Kołomyi. W dorobku piśmienniczym tego autora znalazły się *Wskazówki dla właścicieli pasiek* (Lwów 1866) oraz poprawione i uzupełnione, drugie wydanie trzatomowego dzieła J. Lubienieckiego *Dokładna praktyczna nauka dla pasieczników: jak mają chodzić koło pszczół, aby rozmnożyć prędko pasieki, i wydobyć z nich*

²⁶⁸ *Ogłoszenie*, „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 10-11, s. 172.

²⁶⁹ L. Karłowicz, *Druga pasja*, „Pszczelarz Polski” 1992, nr 3, s. 30.

²⁷⁰ L. Kośny, *Czasopismo w trzech odsłonach, cz. III*, „Pasieka” 2017, nr 4, s. 51.

²⁷¹ Tenże, „Pasiecznik Wzorowy” - *organ prasowy Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego we Lwowie, cz. 2*, „Pasieka” 2017, nr 6, s. 52.

²⁷² Zob. Aneks 3: Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze austriackim.

zysk jak największy, tak w zwyczajnych naszych ulach krajowych, jako też w ulach dzierzonowskich (Lwów 1872). Pod koniec 1875 r. jako członek komisji, wraz z innym współpracownikiem „BP” Ferdynandem Kułakowskim, Kluczenko przyczynił się do wyboru tzw. „ula Towarzystwa”, który zrewolucjonizował gospodarkę pasieczną na terenie Galicji. Kluczenko pełnił również funkcję skarbnika GTPO. Autorem licznych rozpraw pszczelniczych w „BP” był znany i ceniony na Podolu pszczelarz ks. Porfiry Bażański²⁷³, wiceprezes GTPO. Wraz z Ciesielskim i Kluczenką zasiadał w dyrekcji Pierwszej Galicyjskiej Spółki Miodowej²⁷⁴. Funkcję wiceprezesa GTPO pełnił wojskowy i ceniony pomolog, baron Adolf Nigrone de Riesenbach. Jako współpracownik „BP” brał czynny udział w wielu wystawach. Przetłumaczył z niemieckiego podręcznik autorstwa Franciszka Hoffmanna *Sadownictwo. Krótka nauka rozmnażania, Ulepszania i pielęgnowania drzew i kwiatów owocowych, tudzież przechowania, użytkowania i najkorzystniejszego spieniężenia owoców* (Lwów 1857)²⁷⁵. Współpracownikami „BP” z kręgu zarządu centralnego wymienionego wyżej Towarzystwa byli jego sekretarz Miron Krypiakiewicz oraz referent Józef Kokurewicz, który pracował jako nauczyciel domowy u znanego ornitologa hrabiego Kazimierza Wodzickiego. Kokurewicz był także sekretarzem Oddziału Olejowskiego. W opinii „BP” do najciekawszych jego artykułów należały: *Jak zwalczać biedę; Przeciw biedzie drobny przemysł gospodarski; Jak w Wicyniu zwalczają biedę; O nabiale część I i II; Aforyzmy gospodarskie* oraz dzieła: *Nauka czytania bez poprzedniego głoskowania i zgłoskowania ułożona przez J. K. poświęcona Piotrowi Romaszkanowi* (Lwów 1841) i *Nauka żywienia zwierząt gospodarskich według zasad Dr. H. Grouvena ułożona przez J. K.* (Lwów 1869)²⁷⁶.

Od pierwszego roku istnienia czasopisma „BP” jego współpracownikiem był Władysław Tyniecki leśnik, botanik i ogrodnik, profesor Akademii Rolniczej w Dublinach oraz profesor Krajowej Szkoły Gospodarstwa Lasowego we Lwowie. Po połączeniu organizacji lwowskich piastował funkcję wiceprezesa Zarządu Centralnego ZGTOiP. Był redaktorem wielu fachowych pism: w 1870 r. „Flory, czasopisma botaniczno-ogrodniczego: organu lwowskiego Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego”, następcy czasopisma „Iris”; w latach 1874–1898 „Rolnika”, organu Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego, a w latach 1887–1891 i 1896–1904 redaktorem „Sylwana”. Jego dorobek piśmienniczy stanowiły

²⁷³ L. Karłowicz, *Z dziejów oświaty ...*, s. 76.

²⁷⁴ A. Zgórski, *1881. Ósmy Rocznik Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi i W. Ks. Krakowskiem*, Lwów 1882, s. 37.

²⁷⁵ T. Ciesielski, *Baron Adolf Nigrone de Riesenbach, Wiceprezes Gal. Tow. pszcz. ogr.*, „BP” 1879, nr 9-10, s. 131.

²⁷⁶ Tenże, *Józef Kokurewicz*, „BP” 1889, nr 3-4, s. 94.

książki: *O wierzbach koszykarskich*, Lwów 1889; *Sadownictwo gospodarskie* (Lwów 1902); *Ogrodnictwo polskie. T. 1, Część ogólna i ogród ozdobowy* (Lwów 1908), oraz *Ogród kwiatowy i drzewa ozdobne* (Lwów 1912). W Zarządzie Centralnym ZGTOiP funkcję sekretarza pełnili współpracownicy „BP” Teofil Nieger i Stanisław Lachowski.

Należy pamiętać, że na łamach czasopisma publikowali działacze oddziałów GTPO, wśród których wspomnieć należy dyrektora Oddziału Kołomyjskiego GTPO, Marceliego Sławińskiego piastującego stanowisko Naczelnika Poczty w Sanoku; sekretarza Oddziału Brodzkiego GTPO, Bronisława Garwolińskiego, który przez wiele lat był także członkiem Zarządu Tow.²⁷⁷; Szymona Padlewskiego, właściciela majątku Perepelniki, członka Oddziału Złoczowskiego c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, dyrektora Oddziału Olejowskiego GTPO; Mikołaja Nazarewicza, kapłana grekokatolickiego z Olejowa, zastępcę dyrektora Oddziału Olejowskiego GTPO; nauczyciela Franciszka Zarudzkiego, członka Zarządu Oddziału Olejowskiego GTPO; Maurycego Sz wajkowskiego, nauczyciela w Kozłowie, dyrektora Tarnopolskiego Oddziału GTPO; Teodora Senika, nauczyciela w Tarnopolu, zastępcę dyrektora Oddziału Tarnopolskiego GTPO; Roberta Nabelaka, przewodniczącego Oddziału GTPO w Żółkwi, autora książki *Kilka słów o sposobie powiększania dochodu z pasiek* (Lwów 1874)²⁷⁸ oraz Jana Lityńskiego budowniczego i sadownika, członka Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego i GTPO²⁷⁹. Z obszaru śląska austriackiego swoimi artykułami zasilali „BP” Jan Folwarczny, Przewodniczący Towarzystwa Pszczelniczego dla Wschodniego Śląska, Prezes Towarzystwa Pszczelniczego w Cieszynie, a także Franciszek Francus – nauczyciel, Sekretarz Towarzystwa Pszczelniczego dla Wschodniego Śląska w Cieszynie.

Artykuły w „BP” zamieszczali również działacze organizacji pszczelarskich z innych zaborów. Tereny pozostające pod zaborem pruskim reprezentowali: Walenty Buczkowski - nauczyciel z Konojadu, prezes Kościańskiego Towarzystwa Pszczelniczego; Antoni Kremer; P. Frajtag - prezes Koła Pszczelniczego na powiat obornicki oraz A. Kwiatkowski - Prezes Towarzystwa Pszczelniczego w Lesznie, przewodniczący zjednoczonych organizacji pszczelarskich Wielkiego Księstwa Poznańskiego Bienenwirtschaftlicher Provinzialverein für Posen²⁸⁰. Z obszaru zaboru rosyjskiego do lwowskiego „BP” artykuły przesyłali Władysław Lubecki, Władysław Stanecki oraz dr M. Łowicki. Łamy czasopisma zasilali

²⁷⁷ Bronisław Glaubicz Garwoliński, „BP” 1889, nr 1-2, s. 46.

²⁷⁸ *Wiadomości literackie, naukowe i artystyczne*, „Gazeta Narodowa” 1874, nr 84, s. 3.

²⁷⁹ T. Ciesielski, *Jan Lityński*, „BP” 1879, nr 11, s. 176.

²⁸⁰ Z. Kostrzewski, *Działalność organizacji pszczelarskich ...*, s. 50.

swoimi artykułami bliscy współpracownicy T. Ciesielskiego. Należeli do nich: J. Bógalski, opiekun pasiek T. Ciesielskiego w Nesterowcach (od 1885 r.) następnie w Choroścu (od 1894 r.), który był członkiem PGSPSJ w Kołomyi; A. Błażek, ogrodnik c. k. Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu we Lwowie, sekretarz Towarzystwa Zawodowych Ogrodników we Lwowie.

Wśród współpracowników dostarczających artykuły do „BP”, ważną grupę stanowili redaktorzy innych czasopism pszczelarskich. Na łamach czasopisma publikowali swoje teksty: dr Kazimierz Krasicki, redaktor czasopisma „Pszczelarz” (1880-1884), autor książek: *Gospodarstwo pszczelne w słomianych bezdenkach, we Wielkopolsce kószkami zwanych* (Gniezno 1879) oraz *Pszczelnictwo*, (Lwów 1883); Julian Jakubowski – ksiądz redagujący wydawany w Warszawie „Dodatek Pszczelniczy” (1888- 1890?), który co dwa tygodnie dołączano do czasopisma „Gospodarz i Przemysłowiec: tygodnik ilustrowany poświęcony sprawom rolnictwa, przemysłu i handlu rolniczego” (1888-1891), autor ważnej publikacji *W sprawie pszczelnictwa. Artykuły polemiczne* (Warszawa 1886); A. Kwiatkowski czołowy działacz pszczelarski w Wielkopolsce, redaktor niemieckojęzycznego czasopisma pszczelarskiego wydawanego w Poznaniu „Der Bienenwirt: Zeitschrift für rationelle Bienenzucht” (1887-1892), który wzbogacił literaturę pszczelarską licznymi wydawnictwami: *Der praktische Bienenwirt* (Leszno 1880); *Konotatnik pasieczny, zawierający praktyczne tabele do wszystkich koniecznych zapisków pasiecznych na rok 1884* (Leszno 1884); *Pszczelnictwo polskie. Rzecz o pszczole i jej hodowli w okolicach z mniejszym pożytkiem pszczelim w obrębie dawnych ziem polskich* (Poznań 1885); *Wskazówki do racjonalnego chowu pszczół z uwzględnieniem początkujących pszczelarzy* (Poznań 1899); *Wskazówki dla początkujących pszczelarzy : zestawienie najważniejszych prawideł pszczelnictwa umiejętnego w pytaniach i odpowiedziach* (Gniezno 1899). Z obszaru Wielkopolski artykuły przesyłał ksiądz dr F. Wartenberg z Kamieńca koło Trzemeszna, współredaktor czasopisma „Pasiecznik” (1883-1887), natomiast z Królestwa Polskiego Adam Braun, redaktor „Przeglądu Pszczelniczo-ogrodniczego” (1913-1914), autor wydawnictw książkowych: *Podkarmianie pszczół: z zakresu gospodarstwa pasiecznego* (Warszawa 1901) oraz *Z dziejów bartnictwa w Polsce : w sprawie art. 3-go ustaw bartnych mazowieckich z r. 1401* (Warszawa 1911). Swoją obecność zaznaczyli pojedynczymi tekstami: A. Chełmiński – redaktor „Organu Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na Wielkie Księstwo Poznańskie” (1892-1893), „Pasieki” (Poznań 1896-1919?), a w okresie dwudziestolecia międzywojennego „Bartnika Wielkopolskiego” (1920-1939); K. Lewicki redaktor czasopisma „Pszczola” (1886-1888),

założyciel Muzeum Pszczelniczego²⁸¹, autor książki *Pszczelnictwo. Zbiór wiadomości o życiu i przyrodzie pszczół do potrzeb pszczelarzy zastosowany oraz przewodnik racjonalnego prowadzenia pasieki w ulach ramowych systemu K. Lewickiego* (Warszawa 1882), wznawianej ośmiokrotnie w ciągu 38 lat od pierwszego wydania. Na łamach „BP” zagościł również Bronisław Janowski, w roku 1918 r. redaktor odpowiedzialny tego czasopisma, agronom, botanik, profesor i rektor Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie.

Znacząca część artykułów zamieszczonych w „BP” była dziełem osób duchownych różnych wyznań. Znanymi z łamów czasopisma przedstawicielami tej grupy społecznej, oprócz wcześniej wspomnianych, byli: brat zakonny, Cysters z Mogiły pod Krakowem Ludwik Bach; księża: Kazimierz Jary wikariusz w Krakowie i Myślenicach, proboszcz w Maniowach²⁸²; Teofil Harasowski, Miron Lityński, Mikołaj Michalewicz, L. Witoszyński, Adam Witwicki, Nestor Horoszewicz, A. Paszkowski, W. Bernacki, Antoni Andrzejowski; R. Stachowicz, A. Głodziński, ks. dr Kazimierz Loga z Siemianówki, który zestawił alfabetyczny skorowidz oraz spis treści I i II tomu *Bartnictwa* T. Ciesielskiego²⁸³; proboszcz parafii unickiej w Kaniem (Królestwo Polskie), Piotr Wereszko i Jan Naumowicz, pleban greckokatolicki, poseł na Sejm Krajowy Królestwa Galicji i Lodomerii.

Zainteresowanie pszczelarstwem i ogrodnictwem wśród nauczycieli szkolnych, zostało odzwierciedlone w aktywności i liczbie współpracowników „BP”. Wśród najbardziej gorliwych autorów znaleźli się: Franciszek Zalański, profesor gimnazjalny w Olszaniku²⁸⁴; Mikołaj Faszczewski, nauczyciel ludowy w Zarzeczcu oraz Stefan Röhrenscheff, który był nauczycielem oraz kierownikiem szkół w Piotrkowicach i Tarnowie, instruktorem pszczelarskim z ramienia Towarzystwa Szkoły Ludowej i Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego, autorem dwukrotnie wznawianej książki *12 miesięcy w pasiece. Praktyczny podręcznik do nowszego sposobu hodowli pszczół dla przyjemności i pożytku, oparty na własnym doświadczeniu* (Tarnów: 1911, wyd. 2, 1917; wyd. 3, 1925)²⁸⁵. Współpracował z czasopismami wydawanymi w Tarnowie: „Poradnik Ogrodniczy” (1910-1914), „Lud Katolicki: pismo tygodniowe dla ludu katolickiego i polskiego, poświęcone sprawom religijnym, narodowym, politycznym, gospodarskim i emigracyjnym” (1913-1934)²⁸⁶,

²⁸¹ K. Prószyński, *O polskim pszczelarzu Kazimierzu Lewickim*, Warszawa 1907, s. 6.

²⁸² W. Roszek, *Ks. Kazimierz Jary*, „BP” 1923, nr 4, s. 43.

²⁸³ K. Loga, *Skorowidz Bartnictwa Dra T. Ciesielskiego*, „BP” 1906, nr 9-10, s. 131 oraz *Treść Bartnictwa Dra Ciesielskiego*, „BP” 1906, nr 11-12, s. 174.

²⁸⁴ *Ogłoszenia urzędowe. Spadki*, „Gazeta Lwowska” 1931, nr 228, s. 7.

²⁸⁵ J. Marcinków, *Wspomnienia w dziesięcioletnią rocznicę śmierci ś. p. Stefana Röhrenscheffa, autora dzieła pszczelarskiego „12 miesięcy w pasiece”*, „BP” 1936, nr 7-8, s. 215.

²⁸⁶ L. Karłowicz, *Stefan Röhrenscheff – niezmordowany krzewiciel pszczelarskiej wiedzy*, „Pszczelarstwo” 1988, nr 12, s. 20.

oraz we Lwowie: „Rolnik” (1867-1939), „Przewodnik Kółek Rolniczych” (1889-1928). W „BP” zamieszczane były rozprawy pszczelarskie: Józefa Maurera, Michała Taźbierskiego, kierownika szkoły 4-klasowej i kursu rolniczego w Zakliczynie nad Dunajcem; Władysława Roszka, dyrektora szkoły w Zakopanem na Olczy²⁸⁷ oraz Antoniego Cyburta, kierownika szkoły w Białce.

Wśród autorów nie brakowało osób zatrudnionych w szkołach wyższych. Publikowali Józef Tomkiewicz uczeń T. Ciesielskiego i jego asystent w Katedrze Botaniki, następnie wykładowca pszczelnictwa w Akademii Rolniczej w Dublanach, wykładowca botaniki i pszczelarstwa w Akademii Rolniczej w Poznaniu, wykładowca Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie, wiceprezes Towarzystwa Pszczelniczego w Bydgoszczy i prezes Powiatowego Związku Pszczelarzy w Sanoku²⁸⁸ oraz prof. dr Tomasz Stanecki, fizyk, rektor Uniwersytetu Lwowskiego.

Podkreślić należy duże zaangażowanie w działalność publikacyjną Edwarda Kleberta, powstańca styczniowego, burmistrza Myślenic w latach 1887-1890; jego współpracownika Stefana Wątorskiego²⁸⁹; Andrzeja Średniawskiego, rolnika, działacza ruchu ludowego, założyciela Towarzystwa Czytelni Ludowych, posła na galicyjski Sejm Krajowy, współpracownika „Przyjaciela Ludu organu Polskiego Stronnictwa Ludowego” (Lwów, Kraków 1889-1947) i „Piasta tygodnika politycznego, społecznego, oświatowego poświęconego sprawom ludu polskiego” (Kraków 1913-1949)²⁹⁰; Onufrego Sierego poczmistrza²⁹¹; Macieja Wszelaczyńskiego, właściciela dóbr w Józefówce. W artykułach poświęconych sprawom ogrodnictwa przodowali: Franciszek Ksawery Rolla (guwerner, muzyk i zegarmistrz)²⁹²; Seweryn Manasterski; S. Gryglewicz oraz A. Herget. Na łamach „BP”, w pierwszym okresie jego istnienia, publikowały nieliczne kobiety: Seweryna Kowalewska, Wanda Petzówna²⁹³, Zofia Szymanowska, przewodnicząca Oddziału Sokalskiego GTPO²⁹⁴ i Maria Wszelaczyńska.

W drugim okresie ukazywania się „BP” (1918-1939) na jego łamach pojawiły się nazwiska 514 autorów, z których 45 (8,75 %) opublikowało powyżej 10 artykułów,

²⁸⁷ Ś. p. Władysław Roszek, „BP” 1930, nr 2, s. 41.

²⁸⁸ S. Rychłowski, *O ludziach, którzy wzorem zawsze nam będą*, „Pszczelarstwo” 1959, nr 3, s. 65; zob. też: L. Karłowicz, *Uczony, krzewiciel, społecznik*, „Pszczelarz Polski” 1992, nr 2, s. 27.

²⁸⁹ T. Kudas, *Wspomnienie pośmiertne o śp. Stefanie Wątorskim*, „BP” 1938, nr 10, s. 303.

²⁹⁰ *Jednodniówka wydana ku czci Senatorów Jakóba Bojki i Andrzeja Średniawskiego w dniu obchodu 35-letniej rocznicy Ich pracy publicznej dnia 28 września 1924 r. w Wierchosławicach*, Kraków 1924, s. 1.

²⁹¹ A. Beerowa, Ś. p. Onufry Siery, „BP” 1928, nr 3, s. 94.

²⁹² Franciszek Ksawery Rolla, „BP” 1888, nr 10-12, s. 273.

²⁹³ L. Karłowicz, *Polskie pszczelarki w połowie XX wieku*, „Pszczelarstwo” 1988, nr 3, s. 19.

²⁹⁴ Tenże, *Kobiety pszczelarki w minionym stuleciu*, tamże, 1985, nr 3, s. 15.

a 26 aktywnie współpracowało z czasopiśmem również przed rokiem 1918. W grupie tej byli m. in.: J. Leciejewski, L. Bach, J. Marcinków, Franciszek Nowak, J. Maurer, Józef Piątek, Grzegorz Metelski, O. Czyńska, Władysław Holtzer, Herman Malinowski, A. Cyburt, Adam Sąsiedzki, Franciszek Ender, S. Röhrenscheff, W. Roszek, J. Tomkiewicz oraz Bernard Welger.

Tabela 3. Aktywność publikacyjna autorów „BP” w latach 1918-1939

Lp.	Nazwisko imię	Liczba artykułów	Lata	Wykształcenie i zatrudnienie
1	Weber Leonard	241	1918; 1920-1939	Sekretarz MZP we Lwowie; inspektor pszczelnictwa w Małopolskim Towarzystwie Rolniczym
2	Kranowski Wacław	222	1920-1921; 1923-1931; 1933-1936	Duchowny (ks. prefekt); współredaktor „BP”
3	Leciejewski Jan	136	1918; 1920-1925	Dr hab., prof. gimnazjalny w Krakowie; wykładał filologię słowiańską na Uniwersytecie J. K. we Lwowie (docent); profesor gramatyki porównawczej języków słowiańskich na Uniwersytecie w Sofii (Bułgaria); prezes Wydziału PTP we Lwowie; członek honorowy i prezes MZP; członek komitetu redakcyjnego „BP”
4	Krauss Jarosław	94	1920-1929; 1931-1932	Naczelnik sądu z Sieniawy
5	Watzka Józef	86	1922-1932; 1935-1939	Instruktor pszczelnictwa w Tarnopolu i Jaremczu; kierownik pasieki doświadczalnej w Zagrobeli oraz Jaremczu-Czepielowie
6	Kozikowski Aleksander	68	1928; 1930-1939	Leśnik-entomolog, specjalista w dziedzinie ochrony lasów i chorób pszczół, działacz związków pszczelarskich; prof. Politechniki; Wiceprezes MZP we Lwowie
7	Dubaniowski Władysław	59	1933-1936	Duchowny
8	Rząca Jan	51	1933-1939	bd
9	Uranowicz Edmund, Łukasz	51	1920; 1931-1933; 1935-1937	Prawnik; sędzia powiatowy w Podhajcach; sędzia w Chodorowie; sędzia okręgowy, następnie wiceprezes Sądu Okręgowego w Brzeżanach
10	Żuczek Antoni	46	1932-1939	bd
11	Bolman Stefan	45	1927; 1931-1936; 1938	bd

12	Kołodziejczyk Władysław	43	1927-1929; 1932-1936	bd
13	Witkoś Stanisław	43	1931; 1934-1939	Instruktor pszczelarski Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego w Tarnopolu; referent pszczelarski w MTR we Lwowie; po II W. Ś. współpracownik „Pszczelarstwa”; regionalista, kolekcjoner, etnograf-samouk
14	Smetański Jan	40	1936-1938	Prof. gimnazjalny
15	Marcinków Jan	38	1920-1923; 1925-1933; 1936-1937	Leśniczy
16	Kwapniewski Andrzej	35	1928-1937	Kierownik pasieki doświadczalnej w Szutromińcach; referent ogrodnictwa MTR we Lwowie
17	Bach Ludwik	32	1920-1922; 1929-1935	Brat zakonny (Cysters z Mogiły pod Krakowem)
18	Fusek Witold	31	1923-1929; 1932; 1936-1937	Aptekarz w Bieczu; mgr.
19	Deptuch August	27	1935; 1937-1939	Właściciel kopalni ropy „Baśka”, Łazy p. Rymanów
20	Hlebowicz Zygmunt	26	1927; 1930; 1932-1936	Przedsiębiorca (Hamel, USA)
21	Batsch Karol	25	1930-1939	Podurzędnik kolejowy ze Lwowa; instruktor pszczelnictwa z Dyrekcji lwowskiej; producent sztucznej węzy; współorganizator PTP we Lwowie i członek jego Zarządu; członek Zarządu Centralnego ZGTOiP we Lwowie; instruktor pszczelarski podróżujący specjalnym wagonem pokazowym
22	Ilków Konstanty	22	1928-1931; 1933-1935; 1938-1939	Sekretarz Związku Pszczelniczego na powiat sanocki; przewodniczący Zarządu Powiatowego Oddziału MZP w Sanoku
23	Nowak Franciszek	22	1930-1931; 1934-1935; 1938	Profesor gimnazjalny
24	Piowarski Julian	22	1918; 1932-1933; 1935-1938	Prezes Okręgowego Towarzystwa Pszczelarskiego i Okręgowego Towarzystwa Ogrodniczego w Miechowie; prezes Wojewódzkiego Związku Pszczelarzy w Kielcach; prezes Naczelnego Związku Organizacji i Towarzystw Pszczelarskich RP; redaktor czasopisma „Sad i Pasieka” z Miechowa
25	Werner Piotr	22	1934-1937	Sekretarz Powiatowego Towarzystwa Pszczelniczego w Radziechowie

26	Sozański Hipolit	21	1925-1927; 1929-1934	bd
27	Legin Grzegorz	20	1931-1934	Pracownik Inspektoratu Jedwabnictwa MTR we Lwowie
28	Pierzchała Ludwik	20	1920; 1925-1931	Dyrektor szkoły wydziałowej we Lwowie; redaktor czasopisma „Pasiecznik Wzorowy”; członek Zarządu MZP we Lwowie; członek komitetu redakcyjnego „BP”
29	Dąbrowski Franciszek	19	1930-1932; 1934; 1936	bd
30	Wiązecki Wojciech	19	1924-1926; 1928-1929; 1931	bd
31	Stande Zofia	17	1936-1938	bd
32	Bielski Marian	16	1932; 1935	Doktor
33	Bergman Stanisław, Kazimierz	15	1927-1929	Członek Zarządu MZP we Lwowie
34	Janikowski Tadeusz	14	1923; 1925-1927; 1930	Inżynier
35	Karszniewicz Bolesław	14	1924-1926; 1937-1938	bd
36	Bojarczuk Wojciech	13	1920-1921; 1923-1926; 1934	Profesor gimnazjalny, publicysta, współredaktor „Pszczelnictwa Polskiego” i „Pasiaki” (Warszawa 1938-39), redaktor „Pasiaki” (Lublin 1931)
37	Garton Czesław	13	1930-1934; 1936	bd
38	Ciesielski Władysław	12	1923; 1927; 1933-1936	Redaktor czasopisma „Winiarstwo Domowe : miesięcznik ilustrowany, poświęcony krzewieniu przemysłu winiarskiego w kraju” (Łódź 1925-1928)
39	Czyszkowski Stanisław	12	1924-1925; 1928-1929	Instruktor pszczelarski w Tarnopolu
40	Margoński Antoni	12	1923-1925; 1927	Duchowny (proboszcz w parafii Umień); członek NZTP, członek zespołu redakcyjnego „Pszczelnictwa Polskiego”
41	Pawłowski Leopold	12	1921-1922; 1925-1927; 1930-1931	Prezes Towarzystwa Pszczelniczego w Rudniku n. Sanem; redaktor czasopisma „Pszczelarz” (Katowice 1928), inż.
42	Piątek Józef	11	1920; 1923; 1936	bd
43	Piotrowski Bolesław	11	1933-1935	bd

44	Tokar Nicefor	11	1937-1938	Nauczyciel
45	Zapolski Hektor	11	1933-1934	bd

Źródło: zestawienie własne na podstawie materiałów źródłowych i opracowań.

Autor największej liczby publikacji – L. Weber - zadebiutował w „BP”, w 1918 r. Urodził się w 22 października 1889 r. we wsi Oleśnica pow. Dąbrowa Tarnowska jako najmłodszy z sześciorga rodzeństwa. Jego ojciec posiadał gospodarstwo rolne i pasiekę. Uczęszczał do szkoły powszechnej w Dąbrowie, a następnie szkoły realnej w Krakowie, Tarnowie, Lwowie i Jarosławiu²⁹⁵. Rodzice przenieśli się wielokrotnie: do Petrykówki koło Tarnopola, Delatyna, Jarosławia, Głębokiego pod Rymanowem i Starego Sącza. W 1911 r. wyjechał do Włoch na studia architektoniczne na Politechnice Mediolańskiej, jednak z powodu wybuchu wojny i powołania do wojska, przerwał edukację, do której powrócił pod koniec września 1918 r. wybierając Politechnikę Lwowską²⁹⁶. W okresie pracy w Państwowych Zakładach Obróbki Drewna na Persenkówce pod Lwowem, Weber wydał książkę *Hodowla pszczół według nowoczesnych zasad pszczelnictwa z szczególnym uwzględnieniem gospodarki w ulach amerykańskich czyli nadstawkowych*, (Lwów 1920). Po śmierci W. de Prévala, w październiku 1920 r. Wydział PTP zaproponował mu objęcie stanowiska redaktora „BP”; funkcję tę sprawował aż do końca istnienia periodyku. W 1921 r. przyjął również stanowisko inspektora pszczelarskiego w trzech województwach Małopolski Wschodniej²⁹⁷. O obowiązkach działacza pszczelarskiego pisał: *Teraz dopiero rozpoczął się dla mnie bujny okres działalności pszczelarskiej; setki kursów pszczelarskich w poszczególnych powiatach, urządzanie wystaw rolniczych i ogrodniczo-pszczelarskich, zakładanie organizacji hodowców pszczół, branie udziału w międzynarodowych kongresach pszczelarskich, opracowywanie i wydawanie podręczników fachowych, organizowanie spółdzielni pszczelarskich – do reszty zajmowały mi czas*²⁹⁸. Udział w IV Międzynarodowym Kongresie Pszczelarskim w Marsylii zaowocował nawiązaniem znajomości z redaktorami zagranicznych czasopism pszczelarskich: „La Gazette Apicole”, „L'Apicoltura Italiana”, „L'Abeille” (Quebec, Kanada) oraz „L'Apicoltore Moderno”. L. Weber był korespondentem pism fachowych w kraju (m. in. „Pszczelnictwo Polskie”, „Bartnik Wielkopolski”)

²⁹⁵ L. Weber, *Najdawniejsze wspomnienia z lat dziecińczych: Pierwsza nauka szkolna*, s. 6, *W średniej szkole*, s. 8 [rękopis pamiętnika].

²⁹⁶ Tamże, s. 32.

²⁹⁷ Tamże, s. 38.

²⁹⁸ L. Weber, *Z moich wspomnień pszczelarskich*, „Pszczelarstwo” 1963, nr 12, s. 19.

i za granicą. W 1923 r., z powodu uciążliwości pracy w dwóch instytucjach, zrezygnował z posady w Państwowych Zakładach Obróbki Drewna, ale już rok później przyjął propozycję Rektora Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie i rozpoczął wykłady z zakresu hodowli pszczół. W tym czasie założył doświadczalną pasiekę zakładową w Majeranówce²⁹⁹, a we własnych pasiekach, w Persenkówce i w Jaremczu (Karpaty Wschodnie), przyjmował praktykantów z Wydziału Lasowego Politechniki Lwowskiej. Weber był także Sekretarzem w Zarządzie MZP we Lwowie od początku jego powstania. Z obowiązkami redaktora „BP” kolidowały częste wyjazdy służbowe i prowadzenie pasieki w Jaremczu, co skutkowało nieregularnym ukazywaniem się zeszytów czasopisma, a także łączeniem numerów³⁰⁰. Prowadził również zajęcia z zakresu pszczelnictwa w Ośrodku Szkolenia Pszczelarzy w Wiązowej pod Żółkwią (funkcjonującym w latach 1922-1939), który powstał dzięki właścicielowi ziemskiemu Janowi Laise³⁰¹, w Żeńskim Seminarium Gospodarczym w Snopkowie (od 1923 r.)³⁰² oraz od 1924 r. na Akademii Medycyny Weterynaryjnej i na Wydziale Rolniczym Politechniki Lwowskiej w Dublanach (1924-1926)³⁰³. Nadmiar pracy w okresie 1929-1931 spowodował, że czasowo musiał przekazać redakcję „BP” w ręce L. Pierzchały³⁰⁴. Po zakończeniu II wojny wraz z wieloma lwowskimi uczonymi trafił do Wrocławia. W latach 1946-1952 był dyrektorem Liceum Rolniczo-Pszczelarskiego im. J. Lubienieckiego w Byczeniu-Bartnikach (pow. ząbkowicki)³⁰⁵, a w Wyższej Szkole Rolniczej we Wrocławiu, przy Katedrze Szczegółowej Hodowli Zwierząt, zorganizował Zakład Hodowli Pszczół. Zmarł we Wrocławiu 16 września 1975 r.

L. Weber posiadał w swoim dorobku piśmienniczym liczne dzieła pszczelarskie: *Ule nadstawkowe (amerykańskie): dokładny opis, sposób wyrobu oraz manipulacja pnem*, Kraków 1919, 1929; *Wyrób miodów pitnych*, Lwów 1920, 1929; wspomniana już *Hodowla pszczół*, która doczekała się wielu wydań Lwów 1920, 1923, 1936, 1944, Włochy 1946; *Całoroczna gospodarka w pasiece*, Lwów 1923; *Choroby i szkodniki pszczół*, Lwów 1923; *Jak zbudować najtańszy i najprostszy ul i jak w nim gospodarzyć?*, Lwów 1925; *Pasieka, ilustrowany podręcznik o hodowli pszczół dla zysku ze szczególnem uwzględnieniem*

²⁹⁹ L. Karłowicz, *W dziesiątą rocznicę śmierci Leonarda Webera*, „Pszczelarstwo” 1986, nr 4, s. 18.

³⁰⁰ *Od redaktora*, „BP” 1928, nr 8, s. 268; zob. też: *Od Redakcji*, „BP” 1933, nr 7-8, s. 185; *Od Redakcji*, „BP” 1934, nr 7, s. 201.

³⁰¹ L. Karłowicz, *W dziesiątą rocznicę ...*, „Pszczelarstwo” 1986, nr 4, s. 17.

³⁰² R. Niemczuk, *Mój Profesor*, „Pszczelarstwo” 1975, nr 12, s. 19.

³⁰³ *Pamiętnik Wszesłowańskiego Zjazdu ...*, s. 45.

³⁰⁴ *Komunikat*, „BP” 1929, nr 6, s. 114; zob. też: L. Weber, *Komunikat Redaktora*, „BP” 1931, nr 4, s. 105.

³⁰⁵ Ośrodek ten założył jeden z współpracowników „BP”, sekretarz Powiatowego Towarzystwa Pszczelniczego w Radziechowie, Piotr Werner. Por.: L. Karłowicz, *W dziesiątą rocznicę ...*, „Pszczelarstwo” 1986, nr 4, s. 18.

gospodarki w ulu „składanym”, Lwów 1925, 1934?; *Wyrób win i miodów pitnych*, Lwów-Warszawa 1927; po dostosowaniu do zasad nowoczesnej hodowli pszczół, wydał w 1944 r. we Lwowie *Naukę dla pasieczników. T. 1*, J. Lubienieckiego; *Selekcja i wychów matek pszczelich* (Warszawa 1956) wspólnie z Tadeuszem Wawrynem; *Pszczoly i ich produkty*, Wrocław 1959; *Ul składany, konstrukcja ula i całoroczna gospodarka w nim*, Wrocław 1959. L. Weber był poliglotą, który tłumaczył publikacje z języków: włoskiego, angielskiego i francuskiego³⁰⁶. Opracował podręcznik *Nauka Światowego Języka Pomocniczego Reform- Esperanto w systemie IDO, w 15 lekcjach*, wydany we Lwowie w 1937 r. Jako autor w „BP”, zamieścił 241 artykułów oraz cały szereg komunikatów redakcyjnych. L. Weber był jednym z wybitniejszych samouków w dziedzinie astronomii. Jesienią 1933 r., wygłaszał odczyty w większych miastach Polski i demonstrował własnej konstrukcji planetarium³⁰⁷, [...] *aparatus odtwarzający w dowolnie skróconym czasie wszelkie ruchy ciał niebieskich*³⁰⁸.

Jednym z najbardziej aktywnych autorów był Jan Rząca z Łużnej, który opublikował 51 artykułów. Brak materiałów archiwalnych nie pozwala ustalić jego profesji i dorobku, wiadomo jedynie, że współpracował również z innym czasopismem pszczelarskim „Pasięką Pomorską” (1927-1947). Władysław Kołodziejczyk był współpracownikiem czasopisma „Pasięka” wydawanego w Lublinie w roku 1931 i autorem broszury *Jak sobie dajemy radę ze zgnilcem pszczół* (Równe 1936). Stanisław Witkoś (1902-1982) – autor 43 prac - był pisarzem gminnym, rolnikiem, kolekcjonerem, członkiem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego³⁰⁹. Jego etnograficzne artykuły ukazywały się w roczniku „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku” (Sanok 1964 – wydawane do chwili obecnej). Tematem jednego z jego opracowań opublikowanego w tym periodyku (1971, nr 14, s. 28-34) były *Magia i przesady bartne (w oparciu o „Bartnika Postępowego” i „Pasięcznika Wzorowego”)*. Do najcenniejszych pozycji w dorobku S. Witkosia, zaliczana jest monografia dwóch podkrośnieńskich wsi *Bajdy i Moderówka*, pod red. Józefa Burszty („Biblioteka Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie”, Poznań 1977). Po drugiej wojnie światowej S. Witkoś współpracował z warszawskim czasopismem „Pszczelarstwo” (1950 – wydawane do chwili obecnej).

W okresie dwudziestolecia międzywojennego, w grupie autorów artykułów, mających znaczący udział procentowy w liczbie opublikowanych prac, byli redaktorzy i współredaktorzy analizowanego czasopisma. Wacław Kranowski, ksiądz prefekt z Sieniawy,

³⁰⁶ J. Baczyński, *Sylwetki pierwszych osadników. Profesor Leonard Weber*, „Pasięka” 2008, nr 6, s. 50.

³⁰⁷ *Od Redakcji*, „BP” 1933, nr 11-12, s. 265.

³⁰⁸ L. Weber, *O „planetarium polskim”*, „BP” 1934, nr 2, s. 62.

³⁰⁹ T. Łopatkiewicz, *Stanisław Witkoś (1902-1982)*, „Lud” 1983, t. 67, s. 441.

współpracę z „BP” rozpoczął w 1920 r. Od nr 3-4 z 1926 r. znalazł się już w zespole redakcyjnym, gdzie pełnił rolę recenzenta czasopism zagranicznych; od sierpnia do grudnia 1930 r. był redaktorem „Pszczelarstwa Zagranicznego” - bezpłatnego dodatku do „BP”. Pszczelarstwem zajął się w roku 1916, jednak ze względu na częste zmiany zamieszkania (Lublin, Puławy, Zamość) miał trudności z utrzymaniem własnej pasieki³¹⁰. W dorobku piśmienniczym tego autora odnotowujemy *Vademecum pszczelarza praktyka* (Sieniawa 1935) oraz szereg publikacji porządkujących i wzbogacających bibliografię polskiego pszczelarstwa³¹¹. Jako poliglota Kranowski wyodrębnił z literatury krajów słowiańskich fragmenty odnoszące się do pszczoły miodnej i zgromadził w obszernym dziele *Z pszczelarstwa słowiańskiego, rozprawy, artykuły i luźne zdania wybrane na język polski przełożone i swymi uwagami zaopatrzone*, wydanym nakładem autora w Bursztynie, w 1937 r., które zrecenzował w „Bartniku Wielkopolskim” Stanisław Mendrala³¹². Kranowski i Weber przetłumaczyli dzieło W. L. Langstrotha i Karola Dadanta *Pszczola i ul: dzieło przejrzane i uzupełnione przez Kamila P. Dadant’a, redaktora „American Bee Journal”* (T. 1. Lwów 1925; T. 1-2, Lwów 1926; wyd. 2, Lwów 1930), wzbogacając je wiadomościami o pszczelnictwie polskim.

Autorem 59 publikacji, gorliwym współpracownikiem „BP” od nr 2/1933 r., był duchowny Władysław Dubaniowski. Jako współredaktor czasopisma podawany od nr 4/1933 r. Oprócz oryginalnych artykułów przygotowywał tłumaczenia publikacji zagranicznych i przeglądy czasopism. W literaturze brak bliższych informacji o życiu i dorobku tego autora. Wśród czołowych współpracowników „BP” i członków komitetu redakcyjnego czasopisma (od nr 1, 1933 r.) znalazł się prof. dr Aleksander Kozikowski (1879–1956). Studia wyższe w Akademii Leśnej w Tharandt pod Dreznem³¹³ ukończył w 1905 r., a już dwa lata później został powołany na stanowisko wykładowcy Wyższej Szkoły Lasowej we Lwowie; od 1922 r. zatrudniony był w Katedrze Ochrony Lasu Politechniki Lwowskiej jako profesor nadzwyczajny³¹⁴. Na Wydziale Leśnym tej uczelni założył „Docenturę Pszczelnictwa”, której

³¹⁰ *Pamiętnik Wszesłowiańskiego Zjazdu ...*, s. 36.

³¹¹ W. Kranowski, *Pszczola w pięknej literaturze polskiej*, „BP” 1926, nr 2, s. 56-60; tenże, *Nieco z bibliografii pszczelniczej polskiej*, „Pszczelnictwo Polskie” 1926, nr 10, s. 347-348; 1927, nr 3, s. 73-75; 1927, nr 11, s. 336-337; tenże, *Uzupełnienie polskiej bibliografii pszczelniczej. Wydanie II. Lwów 1931*, „BP” 1934, nr 2, s. 59-60; tenże, *Materiały do historii polskiego pszczelarstwa: pszczola w pięknej literaturze polskiej*, „BP” 1934, nr 2, s. 56-59; nr 3, s. 78-82; nr 4, s. 112-113; nr 5, s. 161; nr 6, s. 187-189; nr 11, s. 313-320; nr 12, s. 333-336.

³¹² S. Mendrala, *Recenzja dzieła ks. W. Kranowskiego pt. Z pszczelarstwa słowiańskiego, rozprawy, artykuły i luźne zdania wybrane na język polski przełożone i swymi uwagami zaopatrzone*, „Bartnik Wielkopolski” 1938, nr 8, s. 249-251.

³¹³ M. Szajewska-Urbaniec, *Kozikowski Aleksander*, [hasło w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, Warszawa 1994, z. 4/5, s. 68.

³¹⁴ S. Kirkor, *Profesor Aleksander Kozikowski*, „Pszczelarstwo” 1956, nr 8, s. 21.

pracownia pełniła usługi w zakresie badania chorób pszczelich. Po wojnie w 1946 r., Kozikowski objął Katedrę Ochrony Lasu na Wydziale Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego. Trzeba wspomnieć, że był on także założycielem, prezesem, a następnie honorowym przewodniczącym Polskiego Związku Entomologicznego. Jako działacz pszczelarski pełnił funkcję Wiceprezesa MZP we Lwowie, a także prezesa Ogólnopolskiego Związku Pszczelarzy. Dorobek naukowy A. Kozikowskiego to około 120 publikacji i prac naukowych z dziedziny ochrony lasu, entomologii i pszczelarstwa³¹⁵. Wśród opracowań książkowych wymienić należy: *Administracja lasu* (Lwów 1911); *Szkice z podróży po Galicji* (Poznań 1915); *Szacowanie lasu i statyka leśna* (Lwów 1916, 1933); *Organizacja nauki leśnictwa w Polsce* (Poznań 1919); *Smoliki i korniki* (Lwów 1922); *Entomologia leśna*, (Lwów 1929, 1930, 1934, 1937, Poznań 1948, 1952); *Ochrona lasu* (? wyd. II, Poznań 1948)³¹⁶; *Choroby i Szkodniki pszczół* (Poznań 1946, 1950). Współpracował z wieloma czasopismami o tematyce związanej z jego zainteresowaniami naukowymi. Poza „BP” były to: lwowski „Sylwan. Organ Małopolskiego Towarzystwa Leśnego i Spółdzielni Leśników” (1883-1939), poznański „Przegląd Leśniczy” (1924–1931), wydawane we Lwowie, a następnie we Wrocławiu „Polskie Pismo Entomologiczne” (Lwów 1922 – Wrocław 1939/48 – w dalszym ciągu), warszawska „Ochrona Przyrody” (1920 – w dalszym ciągu) i „Pszczelnictwo Współczesne : organ Wojewódzkiego Związku Pszczelarzy w Poznaniu” (1946-1947)³¹⁷.

Ważną postacią dla czasopisma był L. Pierzchała, lwowski pedagog i działacz oświatowy³¹⁸. Jego artykuły ukazywały się w „BP” w roku 1920 oraz w latach 1925-1931; w okresie od 1920 do początku 1933 r. z przerwami zasiadał w Komitecie redakcyjnym czasopisma. Pierzchała był publicystą o wyjątkowo bogatym dorobku. Pełnił funkcję redaktora naczelnego i odpowiedzialnego ilustrowanego tygodnika wydawanego w Przemyśle „Przewodnika Przemysłowego” (1889-1890); współpracował z pismami lokalnymi wydawanymi w Przemyśle: „Echo z nad Sanu : organ miejscowy dla ziemi przemyskiej i sanockiej (1885-?)” i „Wieści z nad Sanu” (bd). Należał do założycieli i grona współpracowników „Gazety Przemyskiej” (1887-1894). Był współpracownikiem wychodzącego we Lwowie „Tygodnika Ekonomicznego” dodatku do „Ekonomisty Polskiego” (1890-1891). Po przeprowadzce z Przemyśla do Lwowa w roku 1892, został współpracownikiem i korektorem pisma „Kurier Lwowski” (1883-1926). W latach 1902-1913

³¹⁵ Tenże, *W pierwszą rocznicę śmierci*, tamże, 1957, nr 7, s. 194.

³¹⁶ J. Szews, *Kozikowski Aleksander*, [hasło w:] *Słownik biograficzny...*, s. 112.

³¹⁷ S. Brzozowski, *Aleksander Kozikowski*, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny 1968-1969*, Wrocław 1990, t. 14, s. 633.

³¹⁸ A. Wałęga, „*Szkola*” źródłem w badaniach historyczno-pedagogicznych polskich instytucji edukacyjnych doby zaborów, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” 2016, t. 19, nr 2, s. 258.

był redaktorem naczelnym lwowskiego czasopisma pedagogicznego okresu zaborów „Szkola : pisma poświęconego sprawom szkół ludowych i średnich tudzież seminariów nauczycielskich” (1868-1939), organu Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego oraz dodatku do tego periodyku „Praktyki Szkolnej” (1901-1917)³¹⁹. Pełnił funkcję redaktora „Nauczyciela Polskiego : dwutygodnika nauczycielskiego” (1919-1939) wydawanego w Przemyślu przez Stowarzyszenie Pedagogiczne. Był autorem projektu statutu Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie oraz współredagował lwowski „Miesięcznik Heraldyczny” (1908-1939) - organ prasowy Towarzystwa, który powstał z jego inicjatywy³²⁰. W 1907 r. został dyrektorem szkoły wydziałowej męskiej im. Św. Antoniego we Lwowie³²¹. W 1917 r. na łamach „Kurier Lwowski” podjął temat wskrzeszenia działalności ZGTOiP oraz jego organu prasowego³²². Pierzchała był inicjatorem powołania do życia PTP we Lwowie i razem z Leciejewskim zasiadał w jego zarządzie. Planował wznowienie wydawania „BP” jako organu nowej organizacji pszczelarskiej, co też jak wspominał zostało zapowiedziane [...] w gazetach i odezwie do Członków³²³. Jego poczynania wyprzedziło z początkiem 1918 r. Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie, dlatego planowany periodyk pszczelarski otrzymał tytuł „Pasiecznik Wzorowy” (1918-1919). Pierzchała był jego redaktorem naczelnym i odpowiedzialnym, działającym energicznie na rzecz odbudowy pszczelarstwa galicyjskiego po zniszczeniach wojennych³²⁴. Jako członek Zarządu MZP we Lwowie i współredaktor jego organu „BP”, miał wpływ na kształt oraz finanse tego czasopisma tworząc regulamin i preliminarz budżetowy³²⁵.

Funkcjonujące od 1932 r. w „BP” działy *ogrodniczy* oraz *jedwabniczy* zasilali artykułami głównie ich prowadzący. Redaktorem i autorem największej liczby artykułów w dziale ogrodniczym był Jan Smetański (1881-1959)³²⁶. Studiował nauki przyrodnicze na Uniwersytecie w Pradze (1901-1902), a następnie na Uniwersytecie Lwowskim. Po zakończeniu studiów w 1906 r. był nauczycielem w gimnazjach w Kołomyi, Brnie na Morawach, Lwowie, a po II wojnie światowej w liceum w Przemyślu. J. Smetański był kolekcjonerem i znawcą polskiej książki przyrodniczej, a także autorem książek z zakresu

³¹⁹ Taż, *Galicyjska „Szkola” jako przykład czasopisma pedagogicznego okresu zaborów*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2013, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 421, s. 10.

³²⁰ L. Pudłowski, *Polskie Towarzystwo Heraldyczne. Zarys dziejów 1906-1939*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1993, nowa seria t. 1, s. 154.

³²¹ L. Pierzchała, *Na nowej placówce*, „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 2.

³²² Tenże, *W interesie pszczelarzy*, „Kurier Lwowski” 1917, nr 394, s. 7.

³²³ Tenże, *Skrzynka redakcyjna*, „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 12.

³²⁴ Tenże, *Pszczelarzom w odpowiedzi*, „Gazeta Lwowska” 1919, nr 191, s. 4.

³²⁵ L. Weber, *Protokół z 25 stycznia 1930 r.*, [w:] *Księga protokółów Wydziału od roku 1928 do ...*

³²⁶ C. Majorek, *Smetański Jan (1881-1959)*, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1999, t. 39, s. 203.

przyrodznawstwa: *O czym posiadacz ogródka działkowego wiedzieć powinien* (Lwów 1934), którą wzbogacił bibliografią liczącą 600 dzieł przyrodniczych; *Zarys polskiej bibliografii rybackiej*, zawierającą 588 pozycji literatury ichtiologicznej począwszy od XVI w., która została wydana w 1935 r. we Lwowie z okazji odbywających się tam XV Targów Wschodnich, *Zieleń we Lwowie : plantacje, ogrody, ogródki i skwery* (Lwów 1936); *Apteczka roślinna* (Lwów 1938). Interesował się historią działalności lwowskich organizacji ogrodniczych i pozostawił z tego zakresu kilka opracowań: *Małopolskie Towarzystwo Ogrodnicze we Lwowie: jego historia i sprawozdanie ogólne z działalności za rok 1935* (Lwów 1936); *Małopolskie Towarzystwo Ogrodnicze we Lwowie* (Lwów 1937); *Przyczynek do dziejów ogrodnictwa lwowskiego: towarzystwa i czasopisma ogrodnicze* (Lwów 1937); *Lwowskie pierwsze towarzystwo ogrodnicze: jego działalność, gospodarka ogrodowa i szkoła ogrodnicza* (Lwów 1938); *Cztery lwowskie towarzystwa ogrodnicze: Towarzystwo Zawodowych Ogrodników, Lwowskie Towarzystwo Ogrodnicze, Małopolskie Towarzystwo Ogrodnicze i Towarzystwo Miłośników Ogrodnictwa* (Lwów 1939). Dział ogrodniczy swoimi pracami zasilali także kobiety: Zofia Stande (Lilien) - biolog i ogrodnik, Edwarda Kruczkowska i M. Zagajewska.

Dział jedwabniczy swoimi artykułami wypełniał Grzegorz Legin. Był on współpracownikiem periodyków: „Przyroda i Technika : miesięcznik poświęcony naukom przyrodniczym oraz rozwojowi przemysłu i rolnictwa, wydawany przez Polskie Towarzystwo Przyrodników im. M. Kopernika” (1922-1939), „Wiadomości Rolnicze : tygodnik poświęcony sprawom rolniczym, organizacyjnym, społecznym : wydawnictwo Lwowskiej Izby Rolniczej” (1934-1938) oraz „Przegląd Hodowlany : miesięcznik ilustrowany, poświęcony praktyce i teorii hodowli zwierząt domowych : organu Polskiego Towarzystwa Zootechnicznego w Warszawie” (1929 – do chwili obecnej). W dorobku piśmienniczym posiadał książki: *Jak przeprowadzić próbny chów jedwabników* (wyd. 3, Lwów 1935, dodruk 1936) oraz *Żywopłoty z morwy białej* (Lwów 1930, 1931, 1935, 1936, 1939)³²⁷.

Na łamach „BP” publikowali także redaktorzy innych czasopism. Wyróżniającym się współpracownikiem był Witold Fusek (1885-1941) farmaceuta, działacz społeczny i instruktor harcerski. Założył miesięcznik „Młodzież : organ „Związku Nadziei” sekcji szkół średnich w akademickim Kole Eleuteryi w Krakowie” (1910-1911/12), który prowadził jako redaktor naczelny i odpowiedzialny. Julian Piwowarski (1883-1969), swoimi artykułami

³²⁷ A. Tucewicz, *O urządzeniu wychowalni i prowadzeniu hodowli jedwabników w szkołach dla celów dydaktycznych i gospodarczych*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1937, nr 5, s. 262.

zasilał „BP” w roku 1918 i w okresie po 1932 r. Był założycielem i redaktorem pisma o profilu ogrodniczo-pszczelarskim „Sad i Pasięka”, które wychodziło z jego inicjatywy w Miechowie w latach 1920-1929. Oprócz wspomnianych periodyków, artykuły pszczelarskie zamieszczał w „Przeglądzie Ogrodniczo-Pszczelarskim” (1913-1914), „Pszczelarzu” (1918-1920), „Pszczelarzu Polskimi i Ogrodniku” (1930-1939) - łącznie ok. 160 artykułów³²⁸. W latach 1920-1931 był prezesem Okręgowego Towarzystwa Pszczelniczego oraz Okręgowego Towarzystwa Ogrodniczego w Miechowie. W mieście tym zorganizował w 1927 r. Doświadczalną Stację Pszczelarską, gdzie prowadził pionierskie badania porównawcze nad krajowymi i zagranicznymi rasami pszczoły miodnej. Był autorem popularnej broszury *Rasy i odmiany pszczoły miodonośnej* (Miechów 1926) wznawianej jeszcze dwukrotnie (1928, 1934)³²⁹. Pełnił funkcję prezesa Wojewódzkiego Związku Pszczelarzy w Kielcach (1930-1939), a w latach 1930-1933 prezesa Naczelnego Związku Organizacji i Towarzystw Pszczelniczych RP. Jako miłośnik Ziemi Miechowskiej przez wiele lat pełnił na tym terenie różne funkcje społeczne: burmistrza Miechowa (w latach 1928-1932, 1945-1948), redaktora kwartalnika regionalnego „Ziemia Miechowska” (w latach 1923-1925), kustosa Muzeum Regionalnego w Miechowie. Piwowarski był również działaczem ruchu ludowego i członkiem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego³³⁰. Wojciech Bojarczuk (1887?-1976), profesor gimnazjalny, publicysta, członek komitetu redakcyjnego „Pszczelnictwa Polskiego” (1925-1929), a także miesięcznika „Pasięka” wydawanego w Warszawie (1938-1939), redaktor czasopisma „Pasięka” wydawanego w Lublinie (1931). Po drugiej wojnie światowej pracownik naukowy Instytutu Pszczelarskiego w Lublinie. Leopold Pawłowski (1887-1946), założyciel i prezes Towarzystwa Pszczelniczego w Rudniku nad Sanem³³¹, redagował razem z Antonim Sewerynem czasopismo „Pszczelarz: organ pszczelarzy z Małopolski i Kongresówki” (Katowice 1928). Hipolit Sozański i Jan Stajura byli redaktorami „Tygodnika Drohobyckiego : organu niezawisłego, polityczno-społecznego i literackiego” wydawanego w Drohobyczu w latach 1912-1914. Władysław Ciesielski redagował w Łodzi czasopismo „Winiarstwo Domowe : miesięcznik ilustrowany, poświęcony krzewieniu przemysłu winiarskiego w kraju” (1925-1928). Leonard Kozikowski (1882-1941), młodszy brat A. Kozikowskiego, był założycielem i redaktorem (przez 10 lat) czasopisma „Pasięka Pomorska : miesięcznika poświęconego pszczelarstwu pomorskiemu” (1927-

³²⁸ T. Gawęł, *Piwowarski Julian*, [hasło w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1981, t. 26, s. 630.

³²⁹ F. Osiak, *Kronika żałobna*, „Pszczelarstwo” 1971, nr 1, s. 15.

³³⁰ T. Gawęł, *Julian Piwowarski pszczelarz i działacz społeczny*, „Przyroda Polska” 1975, nr 7-8, s. 16.

³³¹ T. Rembalski, *Ś. p. inż. Leopold Pawłowski*, „Pasięka” 1946, nr 3-4, s. 62.

1947)³³² oraz autorem książek: *Poradnik pszczelarza* (Brodnica 1934) oraz *Choroby, pasorzyty [!] i szkodniki pszczoły miodnej: podręcznik do rozpoznawania, stwierdzania i zwalczania chorób i szkodników pszczelich* (Lwów 1935). L. Stabrowski (?-1926) był założycielem i redaktorem czasopisma „Pszczelarz” (1880-1884), a także autorem książki „*Ul bezdenek*” i *sposób gospodarki w nim* (Kraków 1912).

Współpracowali z „BP” redaktorzy pszczelarskich czasopism Wielkopolski: Ludwik Liczbański, Wiktor Widera, Augustyn Chełmiński³³³. Ten ostatni przetłumaczył z niemieckiego książki Reinholda Michaelisa *Podręcznik dla pszczelarzy* (Poznań 1884) oraz *Pszczoły w zimie* (Poznań 1885).

Po 1918 r. w gronie współpracowników „BP” znalazła się duża grupa działaczy organizacji pszczelarskich o znaczącym dorobku piśmienniczym, pełniących w różnych latach istnienia czasopisma funkcję członka komitetu redakcyjnego. Na łamach „BP” najbardziej aktywny był przedstawiciel okręgu wołyńskiego inspektor Stanisław Kazimierz Bergman. Należał on do Zarządu MZP we Lwowie, a w dorobku piśmienniczym pozostawił książkę *Budowa ula związkowego podstawowego i dwa sposoby gospodarki w tymże*, wydaną w Krakowie w 1929 r. Ksiądz katolicki A. Margoński (1868-1942) był w Komitecie redakcyjnym „BP” przedstawicielem związku warszawskiego. Seminarium duchowne ukończył we Włocławku, a posługę duszpasterską pełnił w archidiecezji warszawskiej oraz diecezjach włocławskiej i łódzkiej³³⁴. Należał do NZTP (w latach 1922-1927) i WZTP³³⁵, był znanym publicystą i hodowcą matek pszczelich. Współpracował z czasopismami „Bartnik Wielkopolski” (1920-1939) oraz „Pszczelarz Polski i Ogród” (1930-1939), a w latach 1925-1929 wchodził w skład komitetu redakcyjnego periodyku „Pszczelnictwo Polskie” (1925-1929). W dorobku piśmienniczym A. Margońskiego, oprócz kazań, znalazły się bardzo popularne pozycje pszczelarskie: *Pszczelnictwo nowoczesne, cz. I* (Umienie pod Kłodawą 1927, wyd. II Toruń 1931, wyd. III Poznań 1937); *Pszczelnictwo nowoczesne, cz. II*, (Toruń 1930); *Miód żywi i leczy* (Warszawa 1927, wyd. II Toruń 1927). W grupie tej warto wymienić także Piotra Wenera (Sekretarza Powiatowego Towarzystwa Pszczelniczego w Radziechowie), Bolesława Karszniewicza (leśniczego oraz członka Powiatowego Towarzystwa Pszczelarskiego Starego Sącza i Muszyny z siedzibą w Piwnicznej)³³⁶, Jana Straussa (Przewodniczącego Powiatowego Towarzystwa Pszczelniczego w Kałuszu),

³³² J. Szews, *Kozikowski Leonard*, [hasło w:] *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej...*, s. 113.

³³³ *Augustyn Chełmiński*, „BP” 1924, nr 7, s. 187.

³³⁴ *Antoni Margoński*, [http://apiswiki.pl/w/index.php?title=Antoni Margo%C5%84ski](http://apiswiki.pl/w/index.php?title=Antoni_Margo%C5%84ski) [dostęp: 21.02.2018].

³³⁵ J. Balcer, *Zjazd Rad Delegatów w Warszawie*, „Bartnik Wielkopolski” 1933, nr 12, s. 201.

³³⁶ S. Nowak, *Walne zebranie pszczelarzy powiatów sądowych Starego Sącza i Muszyny odbyło się w Piwnicznej dnia 23 czerwca 1920 r.*, „Pszczelarz” 1920, nr 7-8, s. 114.

Mieczysława Pauluchowa (Sekretarza ZGTOiP wskrzeszonego w 1920 r.), Wacława Smutnego (Skarbnika MZP we Lwowie), Stanisława Schwabenthana (Skarbnika Towarzystwa Pszczelniczego w Krakowie)³³⁷ i Wiktora Świsterskiego (Prezesa PTP oraz Członka Zarządu MZP)³³⁸.

Fachowych artykułów z dziedziny pszczelarstwa dostarczali instruktorzy oraz kierujący pasiekami doświadczalnymi: Józef Watzka (instruktor pszczelnictwa w Tarnopolu i Jaremczu, kierownik pasieki doświadczalnej w Zagrobeli oraz Jaremczu-Czepielowie), Andrzej Kwapniewski (kierownik pasieki doświadczalnej w Szutromińcach), Karol Batsch (instruktor pszczelarski podróżujący po kraju specjalnym wagonem pokazowym), Stanisław Czyszkowski (instruktor pszczelarski w Tarnopolu) i Herman Malinowski (instruktor pszczelarski na terenie Wschodniej Małopolski).

Wyróżniającą się grupę autorów w „BP” stanowili prawnicy i sędziowie. Przewodzącym w liczbie publikacji autorem był Jarosław Krauss - naczelnik sądu w Sieniawie na Podkarpaciu. Brak piśmiennictwa nie pozwala na przybliżenie jego działalności i dorobku. Kolejnymi przedstawicielami tej grupy zawodowej byli: Edmund Uranowicz - prawnik, wiceprezes Sądu Okręgowego w Brzeżanach³³⁹ i Stanisław Śmietana, adwokat z Baligrodu.

Swoimi artykułami łamy „BP” zasilali nauczyciele i kierownicy placówek oświatowych: Konstanty Ilków (nauczyciel w Stężnicy³⁴⁰, kierownik szkoły, autor broszury *Pszczółka a zdrowie*, Sanok 1931), Franciszek Nowak (profesor gimnazjalny z Myślenic), Jan Andrasiewicz (dyrektor szkoły powszechnej w Drohowyżu), Władysław Holtzer (nauczyciel 3-klasowej szkoły w Holeszowie)³⁴¹, W. Roszek, S. Röhrenscheff, A. Cyburt i G. Metelski (kierownik szkoły w miejscowości Gaje za Rudą).

Oprócz wymienionych już przedstawicieli duchowieństwa, W. Kranowskiego, W. Dubaniowskiego i A. Margońskiego, aktywnym od 1911 r. współpracownikiem „BP” pozostawał brat zakonny L. Bach.

Z „BP” stale współpracował - mieszkający w USA - Zygmunt Hlebowicz. Posiadał gospodarstwo o nazwie „Canadian Silver Fox Farm” zlokalizowane w Hamel, stanie Minnesota, gdzie oprócz hodowli lisów srebrnych prowadził na skalę przemysłową hodowlę

³³⁷ *Wspomnienia pośmiertne*, „BP” 1937, nr 4, s. 116; zob. też: *Wspomnienie pośmiertne*, „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 3, s. 80.

³³⁸ L. Pierzchała, *Wiktor Świsterski*, „BP” 1928, nr 6, s. 179.

³³⁹ *Ś.p. Edmund Uranowicz*, „BP” 1937, nr 2, s. 52; nr 3, s. 86. Zob. też: *Ś.p. Edmund Uranowicz*, „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 3, s. 77.

³⁴⁰ *Wiadomości osobiste*, „Dziennik Urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicji” 1907, nr 20, s. 347.

³⁴¹ *Ruch służbowy. Szkoły średnie, ogólnokształcące, zakłady kształcenia nauczycieli, szkoły zawodowe i powszechne*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego” 1932, nr 8-9, s. 534.

pszczół³⁴². Franciszek Dąbrowski był współpracownikiem wydawanego w Tarnowie czasopisma „Głos Rolniczy : pismo popularne, ilustrowane, poświęcone wszelkim gałęziom gospodarstwa wiejskiego” (1901-1910) oraz krakowskiego „Tygodnika Rolniczego” (1884 - 1919), gdzie poruszał m. in. tematy hodowli inwentarza żywego i popularyzował wiedzę pszczelarską³⁴³. Autorem znanym z dzieł poświęconych gospodarstwu rolnemu, jego zarządzaniu i uprawom roślin, był inżynier Tadeusz Janikowski. W swoim dorobku posiadał: *Zarys stanu rolnictwa ziemi nowogródzkiej* (Warszawa 1927), *Zasady organizacji gospodarstw małych* (Warszawa; Puławy 1930), *W obronie podstaw organizacji gospodarstw wiejskich* (Warszawa 1936), *Jak organizować gospodarstwo dochodowe : wzorzec organizacji gospodarstwa* (Warszawa 1937), *Co nam Piotr opowiadał o zielonej paszy* (Warszawa 1937). Czesław Garton był autorem tekstów dla „BP” oraz „Bartnika Wielkopolskiego” (1920-1939), w którym oprócz tekstów oryginalnych zamieszczał również tłumaczenia z literatury rosyjskiej. Brak danych literaturowych nie pozwala ustalić bliższych informacji na temat grupy aktywnych autorów wymienionych w tabeli 3: Antoniego Żuczka, Stefana Bolmana, Augusta Deptucha, Wojciecha Wiązeckiego (Przeworsk) i Mariana Bielskiego.

Osoby wybitne, zasługujące na uwagę swoimi dokonaniem i publikacjami, są także w dużej grupie autorów, którzy zamieścili w „Bartniku” mniej niż 10 artykułów. Członkiem komitetu redakcyjnego i autorem tekstów w „BP” był prezes NZTP w Warszawie, Stanisław Brzóska (1874-1963)³⁴⁴. Należał on do najważniejszych postaci polskiego pszczelarstwa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W latach 1920-1924 powadził referat do spraw pszczelarstwa w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych. W okresie 1925-1927 został wybrany prezesem Wszechsłowiańskiego Związku Pszczelarzy. Był autorytetem w dziedzinie pszczelarstwa i ogrodnictwa. Przez 45 lat prowadził przedsiębiorstwo ogrodnicze w Łomiankach pod Warszawą. Jako nauczyciel i wykładowca pracował, począwszy od 1901 r. przez 10 lat, w Szkole Rolniczej w Pszczelinie koło Brwinowa, od 1902 r. na rocznych kursach ogrodniczo-pszczelniczych w Warszawie (nieprzerwanie przez 36 lat), a także w Państwowej Szkole Ogrodnictwa w Warszawie. W latach 1930-1938 był wykładowcą w Warszawskiej Szkole Pomologicznej. Obszerny dorobek publicystyczny Brzóska tworzą

³⁴² L. Pawłowski, *Korespondencje*, „Bartnik Wielkopolski” 1927, nr 7, s. 111.

³⁴³ J. Wnęk, *Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji*, „Galicja Studia i Materiały” 2015, nr 1, s. 94.

³⁴⁴ J. Brzóska-Guderska, *O moim ojcu*, „Pszczelarstwo” 1963, nr 9, s. 2; J. Strachalska, M. Wojtacki, *Niezapomniany pedagog i wychowawca pokoleń pszczelarzy*, „Pszczelarstwo” 1963, nr 9, s. 1; R. Szwędrowski, *Stanisław Brzóska pszczelarz, ogrodnik, autor, wydawca, niezapomniany pedagog, wychowawca pokoleń pszczelarzy i działacz społeczny*, [w:] *II Lubelska Konferencja Pszczelarska. Aktualne problemy nowoczesnego pszczelarstwa*, Pszczela Wola 2011, s. 148.

artykuły publikowane na łamach kalendarzy i czasopism rolniczych oraz pszczelarskich: „Pszczelarza i Ogrodnika” (1897-1906), „Zorzy: pisma tygodniowego z rysunkami – dla miast i gospodarzy rolnych po wsiach” (1866-1933), „Przewodnika Kółek i Stowarzyszeń Rolniczych” (1901-1923)³⁴⁵. W 1914 r. Brzóska razem z Wacławem Zaykowskim był kierownikiem czasopisma „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy: organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego w Warszawie” (1913-1914). Redagował organ NZTP „Pszczelnictwo Polskie” (1925-1929), które pod jego kierunkiem stało się – obok „BP” najważniejszym organem pszczelarskim w Polsce. W latach 1930 – 1939, redagował i wydawał w Warszawie czasopismo „Pszczelarz Polski i Ogród”. Brzóska był cenionym autorem książek: *Praktyczne pszczelnictwo : opis gospodarki w ulach warszawskich i kószkach z nadstawkami* (do II wojny światowej ukazało się 9 wydań: Warszawa 1904; Warszawa – Kraków 1911; Warszawa 1916, 1920, 1922, 1927, 1930, 1936, 1940); *Zgnilec u pszczół, jego leczenie i zapobieganie*, (Warszawa 1910); *Gospodarka w ulach nadstawkowych*, (Warszawa 1912, 1921, 1923); *Jak założyć i prowadzić pasiekę*, (Warszawa 1934, 1937; wyd. 5, 1950); *Pasieka w ogródku miłośnika*, (Warszawa 1936); *Jak gospodarować w pasiece i zużytkować miód*, (wyd. IV, Kraków –Warszawa 1946); *Pasieka w zagrodzie wiejskiej*, (Warszawa 1947); *Praktyczne pszczelnictwo*, współautorstwo z J. Guderską (Warszawa 1954, 1955, 1956).

Zwraca uwagę Antoni Lankoff (1887-1969) inżynier, wytwórca walców do wyrobu węzy³⁴⁶; Ksawery Szalkiewicz (1869-1930), który przetłumaczył dzieło rosyjskiego autora Michaiła Dernowa *Główne czynności pasieczne* (Wilno 1914), wzbogacając ją rozdziałem *O produktach pasiecznych*, autor książek: *Ul Dadana (amerykański) i jego części* (Wilno 1917, 1922), *Podręcznik do racjonalnego pszczelnictwa* (Wilno 1922, 1928, 1938) oraz *Podręcznika do poznawania i hodowli roślin miododajnych z 94 rycinami w tekście* (Wilno 1926)³⁴⁷; Onufry Czyńka (1859-1922) urzędnik pocztowy, którego książkę *Pszczelnictwo i racjonalność tegoż w nowym oświeceniu prawdy*, pośmiertnie wydał w Warszawie 1933 r., inny współpracownik „BP” Leon Błoński³⁴⁸; Edward Podworski (1896-1958) lekarz okulista, od 1939 r. ordynator oddziału okulistycznego Szpitala Śląskiego w Cieszynie, autor 7 prac

³⁴⁵ F. Osiak, *O redaktorze Stanisławie Brzósce słów kilka*, „Pszczelarstwo” 1958, nr 6, s. 163.

³⁴⁶ L. Weber, *Antoni Lankoff nie żyje*, „Pszczelarstwo” 1969, nr 11, s. 20.

³⁴⁷ *Wspomnienie pośmiertne. Ś.p. Ksawery Szalkiewicz*, „Pszczelarz Polski Sad i Pasieka” 1930, nr 8, s. 175; patrz również L. Karłowicz, *Wspomnienie o Ksawerym Szalkiewiczu*, „Pszczelarstwo” 1986, nr 11, s. 19.

³⁴⁸ A. Pietrosiński, *Wspomnienie*, „Pszczelarstwo” 1955, nr 6, s. 21.

naukowych z zakresu okulistyki, który zajmował się również biografią ks. J. Dzierżona³⁴⁹. W „BP” z 1938 r. nr 1, zmieścił tłumaczenie części autobiografii Dzierżona.

Po roku 1918 jedną z dwunastu autorek w „BP” była Albina Beerowa (? - 1937), hodowczyni pszczoł z Leżajska posiadająca rozległą wiedzę botaniczną³⁵⁰. Ciekawą postacią był Kazimierz Brzeziński (1866-1937), prezes Małopolskiego Towarzystwa Ogrodniczego, wybitny pomolog pełniący funkcję dyrektora Krajowego Zakładu Sadowniczego w Zaleszczykach oraz dyrektora Państwowej Szkoły Ogrodniczej w Wólce Kapitańskiej koło Lwowa. Od 1920 r. wykładał ogrodnictwo na Politechnice Lwowskiej³⁵¹. Współpracował z czasopismami: „Ogrodnictwo : organ Towarzystwa Ogrodniczego w Krakowie” (1898-1938), „Przegląd Ogrodniczy : organ Małopolskiego Tow. Ogrodniczego we Lwowie” (1922-1961), „Hasło Ogrodniczo-Rolnicze” (1932 – do chwili obecnej). Był autorem popularnych broszur: *Sadzenie drzew owocowych*, (Warszawa 1919); *Drzewa owocowe krzaczaste*, (Warszawa 1920); *Owocarstwo : wskazówki zbierania, przechowywania i pakowania owoców*, (Lwów 1929) oraz obszernego dzieła *Polska pomologia : opis cenniejszych odmian drzew owocowych polecanych do hodowli w Polsce*, (Lwów 1921, 1929). Jednym z najbardziej zasłużonych działaczy krakowskich współpracujących z „BP” był Józef Lorenz (1872-1942). Jako pszczelarz pracował od 1895 r., po ukończeniu praktycznego kursu pszczelarskiego w Ostrowiu k. Przemyśla. W tym kierunku edukował się również u T. Ciesielskiego w Wiedniu. Prowadził zajęcia z pszczelarstwa na kursie sadowniczopszczelarskim w Lanckoronie (w mieście tym był kierownikiem Szkoły Wydziałowej), na kursach im. Baranowskiego w Szkole Gospodarczej dla kobiet (jako inspektor szkolny w Krakowie) i po zakończeniu I wojny światowej, na studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie³⁵². W latach 1918-1920 był redaktorem wydawanego w Krakowie czasopisma „Pszczelarz : organu Towarzystwa Pszczelniczego w Krakowie”. Od 1927 zasiadał w Radzie Głównej NZOP. Był autorem praktycznych podręczników dla pszczelarzy: *Hodowla pszczoł*, (Przemyśl 1903); *Praktyczny poradnik pszczelnicy, zawierający najważniejsze wskazówki hodowli pszczoł*, (Kraków 1916); *Wzorowa pasieka: podręcznik dla pszczelarzy*, (wyd. II, Kraków 1938, 1946); *Najnowsza gospodarka w pasiece : podręcznik dla pszczelarzy zawierający najważniejsze i najnowsze, na 25-letniej pracy*

³⁴⁹ S. Mazak, *Dr Edward Podworski (10.IV.1896-15.X.1958)*, „Pszczelarstwo” 1961, nr 9, s. 21.

³⁵⁰ L. Błoński, *Współczesne pszczelnictwo. Artykuł poświęcony śp. Albinie Beerowej*, „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 6, s. 161.

³⁵¹ J. Smetański, *Kazimierz Brzeziński – prezes Małop. Tow. Ogrodniczego we Lwowie*, „BP” 1936, nr 3, s. 91. Patrz również: *Kazimierz Dunin Brzeziński*, „BP” 1937, nr 6, s. 188.

³⁵² *Pamiętnik Wszzechsłowańskiego Zjazdu ...*, s. 37.

i doświadczeniu oparte wskazówki, jak należy obecnie hodować pszczoły dla pożytku, (Tarnów 1921).

Jak wynika z powyższej charakterystyki oraz z analizy danych zawartych w materiałach źródłowych i opracowaniach, najbardziej aktywnymi autorami publikującymi w „BP”, w całym okresie jego ukazywania się, byli na ogół ludzie dobrze wykształceni, którzy ukończyli szkoły wyższe lub zdobyli doświadczenie zawodowe w odpowiednich szkołach niższego szczebla. Często zajmowali wysokie stanowiska na uczelniach, w towarzystwach naukowych o charakterze ogólnym lub specjalistycznym. Jako wybitni znawcy przedmiotu redagowali także inne czasopisma specjalistyczne. Można chyba bez większej przesady powiedzieć, że z analizowanym czasopismem współpracowała ówczesna elita umysłowa: profesorowie, lekarze, aptekarze, nauczyciele i kierownicy placówek oświatowych, inżynierowie i wynalazcy, księża, instruktorzy oraz wybitni działacze pszczelarscy. Autorzy reprezentowali wszystkie dzielnice rozbiorowe i wiele ośrodków, z których najliczniejszą grupę stanowili przedstawiciele obszaru Galicji Wschodniej.

Po odzyskaniu niepodległości „BP” zyskał rangę czasopisma ogólnopolskiego, co znalazło swoje odzwierciedlenie w składzie komitetu redakcyjnego i współpracowników nadsyłających artykuły z różnych stron kraju. Według informacji o współpracownikach, których dane lokalizacyjne udało się ustalić, do 1939 r. najliczniej reprezentowany pozostał obszar dawnej Galicji, obejmujący województwa lwowskie, krakowskie, tarnopolskie i stanisławowskie.

ROZDZIAŁ 4.

STOSOWANE PRZEZ CZASOPISMO SPOSOBY POPULARYZOWANIA WIEDZY FACHOWEJ

T. Ciesielski podkreślał, że priorytetem czasopisma „BP” jest przekazywanie treści sprawdzonych i utrzymanie wysokiego poziomu merytorycznego: *Mimo przeświadczenia o rzetelnym usiłowaniu dogodzenia wszystkim, nie pochlebiamy sobie bynajmniej, iżbyśmy choć w maleńkiej części nawet słusznym żądaniom wielu sprostać byli mogli. Nadto ci życzyli sobie wyczytywać w Bartniku o nowościach zagranicznych, inni woleli bodaj tłumaczone rzeczy ogrodnicze lub pszczelnicze z niemieckich, francuzkich i angielskich gazet, aniżeli oklepane, lecz za to doświadczeniem w kraju stwierdzone prawdy. Bartnik stawiał sobie za zadanie być pożywnym pokarmem dla wszystkich, a nie lehcącą łakocią dla zepsutych podniebień. [...]* Stosownemby przeto było, aby czytelnicy objawiali redakcji swe życzenia, wyrażając wyraźnie, że o tem lub owem pragnęliby się bliżej dowiedzieć [...] ³⁵³. Rozpoczynając działalność po pierwszej przerwie wydawniczej, redakcja czasopisma z W. de Prévaalem na czele, wyraziła swój podziw dla pracy poprzednika oraz zawartości periodyku ³⁵⁴.

W treści „BP” wyodrębnionych zostało kilkanaście typów informacji, które omówione zostaną wraz z najważniejszymi przykładami. Pełne zestawienie ilościowe przedstawia poniższa tabela.

Tabela 4. Liczbowe zestawienie wszystkich typów informacji zawartych w „BP” (1875-1939)

Lp.	Stosowane przez czasopismo sposoby popularyzowania wiedzy fachowej	Ramy wydawnicze lata 1875-1914	Ramy wydawnicze lata 1918-1939
1	Artykuły naukowe i popularnonaukowe	841	1003
2	Informacje o działalności stowarzyszeń pszczelarskich i ogrodniczych	527	660
3	Sprawozdania, protokoły i referaty ze zjazdów	142	171
4	Przeglądy krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych	74	434
5	Informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje	98	163
6	Spisy bibliograficzne	3	13
7	Informacje biograficzne	25	95
8	Sprawozdania pszczelarzy	439	526
9	Informacje o bieżących pracach w pasiece i ogrodzie	163	88
10	Informacje skierowane do początkujących pszczelarzy	21	20

³⁵³ *Od Redakcji*, „BP” 1879, nr 23-24, s. 335.

³⁵⁴ *Braciom na otuchę*, „BP” 1918, nr 2, s. 17.

11	Zestawienia statystyczne	87	84
12	Informacje handlowe	119	197
13	Listy do redakcji	50	130
14	Spisy współpracowników	39	19
	Łącznie wszystkich informacji	2628	3603

Źródło: obliczenia własne na podstawie analizy zawartości „BP” z lat 1875-1939.

4.1. ARTYKUŁY NAUKOWE I POPULARNONAUKOWE

Istotnym krokiem zmierzającym do wykazania wartości informacyjnej i popularyzatorskiej „BP” jest określenie zakresu tematycznego publikowanych w nim treści. Aby móc to ustalić, pod uwagę wzięto oryginalne prace publikowane przez redaktorów bądź współpracowników czasopisma. W poniższej tabeli zestawiono wszystkie opublikowane w czasopiśmie artykuły naukowe i popularnonaukowe, grupując je z wykorzystaniem Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej.

Tabela 5. Zakres tematyczny artykułów opublikowanych w „Bartniku Postępowym” w latach 1875-1939

Lp.	Symbol UKD	Nazwa dyscypliny / specjalizacji	Lata 1875-1914	Lata 1918-1939
1	0	Dział ogólny		
2	001.	Nauka i wiedza w ogólności. Informacja	100	141
3	3	Nauki społeczne. Prawo. Administracja		
4	33	Nauki ekonomiczne. Gospodarka. Ekonomia	2	0
5	34	Nauki prawne. Prawo	7	22
6	39	Etnologia. Etnografia. Zwyczaje i obyczaje. Folklor	5	3
7	5	Matematyka i Nauki Przyrodnicze		
8	55	Geologia i nauki pokrewne	4	0
9	57	Nauki biologiczne. Biologia ogólna i teoretyczna	1	0
10	59	Zoologia	2	3
11	6	Nauki stosowane. Medycyna. Nauki Techniczne. Rolnictwo		
12	61	Medycyna	3	11
13	63	Rolnictwo. Leśnictwo. Hodowla. Produkcja zwierzęca. Łowiectwo. Rybactwo		
14	631	Ogólne zagadnienia rolnictwa	90	12
15	632	Choroby i ochrona roślin uprawnych	20	4
16	633	Uprawa poszczególnych roślin polowych	15	9
17	634	Sadownictwo. Uprawa winorośli	54	18
18	635	Ogrodnictwo. Uprawa warzyw. Uprawa roślin ozdobnych	67	24
19	636	Chów i hodowla zwierząt domowych	6	1

20	637	Produkty pochodzenia zwierzęcego	3	0
21	638	Hodowla owadów i innych stawonogów	521	858
22	64	Gospodarstwo domowe. Gastronomia. Hotelarstwo	4	2
23	65	Organizacja i zarządzanie	39	56
24	66	Przemysł chemiczny. Technologia chemiczna	19	8
25	7	Sztuka. Rozrywki. Sport		
26	7.061	Falszerstwa. Plagiaty	2	0
27	712	Architektura terenów zielonych. Krajobraz naturalny i kształtowany. Parki. Ogrody	14	6
28	9	Archeologia. Prehistoria. Geografia. Biografie. Historia		
29	929	Biografie (wraz z Genealogią i Heraldyką)	1	7

Źródło: obliczenia własne na podstawie analizy zawartości „BP” z lat 1875-1939.

W literaturze przedmiotu „BP” został zaliczony do grupy czasopism reprezentujących nauki rolnicze³⁵⁵. Znajduje to potwierdzenie w wyżej zaprezentowanym zestawieniu, gdzie w zakresie nauk rolniczych odnotowano łącznie 841 i 1003 artykuły odpowiednio dla wydzielonych okresów. Najwięcej prac, także zgodnie z profilem i zamierzeniami wydawcy, dotyczyło hodowli pszczół i pszczelarstwa – w okresie do 1914 r. opublikowano na ten temat 521 artykułów, a w okresie międzywojennym – 858.

Odnośnie poruszanych w czasopiśmie zagadnień L. Weber pisał w następujący sposób: [...] *Bartnik spełnia swe zadania, poruszając różne, aktualne zagadnienia z dziedziny pszczelarstwa. Zdawałoby się, że w ciągu tych 52 lat tyle spraw poruszono, iż w końcu braknie tematu; życie jednak i doświadczenie pokazuje, że tak nie jest, a nawet przeciwnie, bo przybywa i czeka na rozwiązanie coraz więcej zagadnień z pszczelarstwa, którym pismo nasze musi – wedle swej możliwości – sprostać, nie chcąc pozostać w tyle, Bartnik Postępowy, jako zupełnie niezależny organ fachowy, stoi i stać będzie nadal na straży rozwoju pszczelarstwa polskiego [...]*³⁵⁶. W 1933 r. rozszerzono jednak zakres tematyczny publikowanych prac o zagadnienia związane z jedwabnictwem, co podkreślono nawet zmieniając brzmienie podtytułu na „Ilustrowane czasopismo miesięczne, poświęcone rozwojowi pszczelnictwa, ogrodnictwa i jedwabnictwa polskiego”. Nie wpłynęło to w sposób istotny na zmianę dotychczasowych proporcji. Znaczną liczbę prac w „BP” stanowiły zagadnienia ogólne rolnictwa (90 i 12 odpowiednio w poszczególnych okresach) oraz ogrodnictwo (67 i 24), a także sadownictwo (54 i 18). Zwraca uwagę fakt, że w każdym przypadku, w drugim okresie wydawniczym, liczba publikacji maleje. Prawdopodobnie ta nie dotyczy zagadnień

³⁵⁵ J. Gutowska, *Rozwój ogrodnictwa w Polsce ...* s. 37; J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w dobie popowstaniowej*, [w:] *Kraków - Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.* T. 3, Kraków 1996, s. 100; tenże, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. 1, Kraków 2006, s. 124; M. Korczyńska-Derkacz, *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX w. – definicje i typologia*, „Roczniki Biblioteczne” 1992, t. 36, z. 1-2, s. 214.

³⁵⁶ *Z Nowym Rokiem*, „BP” 1931, nr 1, s. 1.

związanych z chowem i hodowlą pszczół, co wskazuje na drugorzędne znaczenie różnic czasu trwania analizowanych okresów wydawniczych.

Poza wymienionymi zagadnieniami z grupy nauk rolniczych, w „BP” nie zabrakło treści dotyczących szeroko rozumianej historii nauki i było to odpowiednio 100 i 141 artykułów w wydzielonych okresach wydawania czasopisma. Znacznie mniej artykułów poruszało zagadnienia z zakresu nauk społecznych (14 i 25), przyrodniczych (7 i 3) czy z zakresu sztuki (16 i 6), jednak ich obecność warta jest odnotowania.

Przez cały okres ukazywania się periodyku dominowała w nim tematyka związana z hodowlą pszczół i pszczelarstwem wchodzącymi w skład rolnictwa. Drugim tematem było sadownictwo i ogrodnictwo, ale proporcje publikowanych materiałów na przestrzeni lat układały się nierównomiernie. Artykuły dotyczące produkcji zwierzęcej, w latach 1875-1914 stanowiły 54,1% oraz 72,5% w latach 1918-1939, a dla produkcji roślinnej odpowiednio 25,1% i 5,6%. Dualistyczny charakter czasopisma, szczególnie w pierwszym okresie jego funkcjonowania, był na tyle wyrazisty, że w literaturze przedmiotu włączono go nawet do grupy polskich periodyków ogrodniczych. Świadczą o tym m. in. publikacje Jana Smetańskiego oraz Jadwigi Gutowskiej³⁵⁷.

Badania naukowe prowadzone nad pszczołą miodną (*Apis mellifera*), jej anatomią, fizjologią, systematyką, bionomią i etologią należały do zagadnień bardzo istotnych³⁵⁸. Zajmował się nimi T. Ciesielski, który podkreślał ich znaczenie w sposób następujący: [...] *tylko ten, kto zna doskonale sposób życia, zwyczaje, potrzeby, istotę, to jest przyrodę pszczół, czyli innymi słowy teorią pszczelnictwa, tylko ten może być pewien, że będzie miał z pasieki stały i znaczny dochód, inaczej będzie to raczej nędzna macanina w ciemności i oddanie się na ślepy los przypadku*³⁵⁹. Redaktor badał życie pszczół, ich krew, sposób pobierania wody,

³⁵⁷ J. Smetański, *Najstarsze polskie czasopisma ogrodnicze*, „BP” 1936, nr 5, s. 164; J. Gutowska, *Czasopisma ogrodnicze w Polsce ...*, s. 58; też, *Rozwój ogrodnictwa w Polsce ...*, s. 37.

³⁵⁸ P. Ługowski, *O borówkach*, „BP” 1875, nr 5, s. 78; T. Kwiatkowski, *Głosy czyli mowa pszczół*, „BP” 1876, nr 23, s. 374; F. Zarudzki, *Wstrzymanie czerwienia przez matkę na pewien przeciąg czasu wiosną*, „BP” 1882, nr 1, s. 9; A. Kwiatkowski, *Budowa plastrów (z ryc.)*, „BP” 1883, nr 9, s. 133; nr 10, s. 145; nr 12, s. 181; tenże, *Nieco o oddechaniu pszczół*, „BP” 1883, nr 23-24, s. 363; S. Kowalewska, *Kilka słów o pszczołach Kaukazkiej*, „BP” 1896, nr 1-2, s. 13; F. Francus, *Kto daje pobudkę do wyjścia roju*, „BP” 1897, nr 1, s. 13; J. Marcinków, *Zmysł orjentacyjny matki*, „BP” 1901, nr 11-12, s. 207; tenże, *Rasy pszczół*, „BP” 1905, nr 7-8, s. 112; J. Tomkiewicz, *Nieco z życia pszczół*, „BP” 1908, nr 1-2, s. 19; J. Piwowarski, *Pszczoly cypryjskie*, „BP” 1918, nr 10, s. 165; J. Leciejewski, *Nowa teoria o trutniach*, „BP” 1920, nr 7-9, s. 113; J. Andrasiewicz, *Nieco o włoskach*, „BP” 1926, nr 3-4, s. 80; S. Bergman, *Wpływ pożywienia na determinację płci u larwy pszczoły*, „BP” 1928, nr 11, s. 347; tenże, *Kilka słów o embriologii pszczoły*, „BP” 1929, nr 1, s. 6; W. Kranowski, *Zdolności młodych pszczół do przystosowywania się w różnych okolicznościach*, „BP” 1930, nr 2, s. 29; J. Krauss, *Wpływ robotnic na rozwój przymiotów przyszłej matki*, „BP” 1931, nr 5, s. 138; L. Weber, *Nowe poglądy w określeniu ras pszczelich*, „BP” 1933, nr 1, s. 10; tenże, *Jak określić różnice części anatomicznych pszczoły?*, „BP” 1933, nr 4, s. 98; S. Walerowicz, *Uwagi nad orientacją pszczół*, „BP” 1934, nr 9-10, s. 277; J. Rząca, *Czy natura wpłynęła na kształt gniazda pszczoły?*, „BP” 1939, nr 4, s. 121.

³⁵⁹ B. C., *Nauka hodowania pszczół*, „BP” 1875, nr 3, s. 33.

choroby, a wyniki badań publikował na łamach czasopisma w kolejnych tekstach: *Skąd pobierają pszczoły zimą wodę?* (1887, nr 5, s. 113-122); *Ile spożywają pszczoły zimą miodu i perhy* (1890, nr 5-7, s. 140-147). [...] ³⁶⁰. Pod kryptonimem B. C. opublikował także serię artykułów zatytułowanych *Nauka hodowania pszczół* ³⁶¹ zilustrowanych odpowiednimi rycinami. Autor zamierzał w przyszłości wydać całość [...] *jako tani, a przystępny dla wszystkich podręcznik* ³⁶². Należy tu jeszcze wspomnieć o ważnej pracy Ciesielskiego z zakresu genetyki ogólnej, zamykającej wieloletni okres jego badań, opublikowanej w 1911 r. i zatytułowanej *Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin, zwierząt i ludzi* – sam autor określał swoją pracę jako ważne odkrycie naukowe ³⁶³.

Kwestie dotyczące praktycznego pszczelarstwa, w całym okresie ukazywania się czasopisma, stanowiły najliczniejszą grupę artykułów. Omawiano zagadnienia dotyczące roślin miododajnych dostarczających pożytku dla pszczół miodnych w postaci nektaru, kitu pszczelego (propolisu) i pyłku oraz tematykę procesu żerowania i funkcji pszczół jako owadów zapylających ³⁶⁴ (odpowiednio 20 i 86).

Dużą rozpiętość tematyczną reprezentowały publikacje należące do działu tzw. gospodarki pasiecznej, w którym omawiano sprawy związane z pracami pasiecznymi oraz chowem i hodowlą pszczół (367 i 582). Do grupy tematów o charakterze ogólnym, jakie podejmowano w „BP” należały artykuły mówiące o rejestrowaniu wyników z pasiek i uli w niej zgromadzonych. Zawierały one często wzory, a także zasady tworzenia tablic statystycznych dla produkcji pszczelarskiej oraz wyniki krótkoterminowych lub wieloletnich

³⁶⁰ T. Ciesielski, *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu*, T. 2, *Gospodarka w pasiece*, Lwów 1890, s. 358 (reprint Stróże 2002).

³⁶¹ B.C., *Nauka hodowania...*, „BP” 1875, nr 3, s. 33; nr 4, s. 49; nr 5, s. 65; nr 6, s. 81; nr 7, s. 97; nr 8, s. 113; nr 9, s. 129; nr 10, s. 145; nr 11, s. 161; nr 12, s. 177; 1876, nr 2, s. 17; nr 3, s. 33.

³⁶² Tenże, „BP” 1875, nr 3, s. 33.

³⁶³ T. Ciesielski, *Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin zwierząt i ludzi*, „BP” 1911, nr 5-6, s. 67; nr 7-8, s. 99.

³⁶⁴ R. Stachowicz, *W sprawie roślin miododajnych*, „BP” 1883, nr 2, s. 25; T. Ciesielski, *Rośliny pszczołom pożyteczne*, „BP” 1883, nr 19-20, s. 297; nr 21-22, s. 328; nr 23-24, s. 372; 1884, nr 1, s. 9; nr 2, s. 23; nr 3, s. 42; nr 4, s. 54; nr 7, s. 105; 1886, nr 3-4, s. 40; nr 5-6, s. 67; nr 7-8, s. 108; 1887, nr 2, s. 41; nr 3, s. 60; nr 4, s. 107; nr 5, s. 122; nr 6, s. 156; nr 7, s. 163; nr 9-10, s. 227; 1888, nr 1, s. 12; nr 2-3, s. 75; nr 6-7, s. 166; nr 8-9, s. 197; 1889, nr 1-2, s. 19; nr 3-4, s. 74; nr 5-6, s. 138; nr 7-8, s. 169; nr 9-10, s. 235; nr 11-12, s. 284; 1892, nr 2, s. 36; nr 3, s. 63; K. Rzymkowski, *Pszczelnictwo i rolnictwo*, „BP” 1895, nr 1, s. 10; T. Ciesielski, *Pszczoły a kwiaty*, „BP” 1899, nr 12, s. 269; J. Marcinków, *Działalność wpływów atmosferycznych na wydajność miodu u roślin*, „BP” 1904, nr 1-2, s. 1; nr 3, s. 25; P. Kolano, *Trzy główne pożytki w roku i rośliny miododajne*, „BP” 1912, nr 10-11, s. 177; J. Leciejewski, *Jak można polepszyć pożytek dla pszczół*, „BP” 1913, nr 12, s. 182; W. Préval, *Kwiaty i owady*, „BP” 1920, nr 4, s. 57; M. Janiczek, *W jaki sposób poprawić paszę dla pszczół*, „BP” 1922, nr 6, s. 143; J. Stępek, *Nieco o roślinach pyłkodajnych*, „BP” 1923, nr 8, s. 79; L. Weber, *Wpływ roślinności na rozwój pasiek*, „BP” 1924, nr 6, s. 129; M. Mrozowski, *O zjawiskach współżycia kwiatów i owadów pszczołowych*, „BP” 1931, nr 4, s. 113; A. Kwapniewski, *Ogólne uwagi o roślinach miododajnych*, „BP” 1937, nr 2, s. 34; A. Deptuch, *Zaprowadzamy pastwiska dla pszczół*, „BP” 1938, nr 6, s. 189; J. Rząca, *Badajmy miodzenie drzew i roślin*, „BP” 1939, nr 2, s. 52.

obserwacji pasiecznych, fenologicznych i meteorologicznych³⁶⁵. Charakter wprowadzający czytelników w zagadnienia zarządzania pasieką posiadały teksty o jej zakładaniu, wyborze odpowiedniego terenu, nabywania pszczoł, uli i sprzętu, koncepcje budynków pasiecznych³⁶⁶. Szczegółowo omawiane były kwestie dotyczące budowy oraz funkcjonalności narzędzi i sprzętu pszczelarskiego (m. in.: miodarki, podkurzacze, prasy do wyrobu węzy, łapki na roje), a także różne rodzaje pasiek: przydomowe, terenowe, wędrownie, przemysłowe³⁶⁷. Jednym z podstawowych zagadnień tematyki pszczelarskiej przedstawianym w „BP” były artykuły omawiające same ule, ich budowę, rodzaje, części składowe (ramki, kraty odgradowe, przegonki, nadstawki itp.), samodzielne wytwarzanie i przekształcanie³⁶⁸. W okresie 1875-1914 bardzo mocno propagowany był typ tzw. *Ula Towarzystwa* (od 1886 r. funkcjonującego pod nazwą *Ul Słowiański*), wybranego przez trzyosobową komisję, w skład której wchodził: T. Ciesielski, K. Kluczenko i Ferdynand Kułakowski, a przyjętego przez Walne Zgromadzenie GTPO we Lwowie jesienią 1875 r.³⁶⁹. T. Ciesielski opisał szczegółowo

³⁶⁵ T. Ciesielski, *Wzorek zapisków pasiecznych*, „BP” 1880, nr 8-9, s. 114; M. Michalewicz, *Do statystyki pszczelnictwa*, „BP” 1883, nr 6-7, s. 84; tenże, *Dodatek do sposobu prowadzenia statystyki pasieczniczej*, „BP” 1885, nr 21-22, s. 295; J. Piątek, *Zestawienia meteorologiczne i pszczelnicze z 16 lat*, „BP” 1893, nr 3, s. 54; M. Zajac, *Nieco ze statystyki pszczelniczej*, „BP” 1906, nr 5-6, s. 74; J. Marcinków, *Nieco ze statystyki pszczelej*, „BP” 1909, nr 1-2, s. 4; tenże, *Dziennik pszczelniczy*, „BP” 1925, nr 11-12, s. 268; L. Weber, *Zapiski pszczelarskie*, „BP” 1921, nr 4, s. 67; F. Nowak, *Doświadczenia w pszczelnictwie*, „BP” 1931, nr 2, s. 60.

³⁶⁶ M. Nazarewicz, *Jak ustawiać ule?*, „BP” 1884, nr 5, s. 65; T. Ciesielski, *Urządzenie pasieki*, „BP” 1889, nr 1-2, s. 9; nr 3-4, s. 51; nr 5-6, s. 99; A. Romiszowski, *Uwagi praktyka o pawilonach dla pszczoł*, „BP” 1894, nr 5-6, s. 101; F. Nowak, *Uwagi początkującego*, „BP” 1913, nr 8, s. 118; L. Weber, *O budowie stebnika*, „BP” 1927, nr 3, s. 83, nr 4, s. 128; S. Bergman, *Parę słów o zakładaniu pasiek*, „BP” 1927, nr 4, s. 114; nr 5, s. 150; K. Batsch, *Wylot ula tylko do północy*, „BP” 1931, nr 8, s. 225; L. Weber, *Jaki system gospodarki pasiecznej jest najpraktyczniejszy w twojej okolicy*, „BP” 1938, nr 8, s. 218.

³⁶⁷ K. Krasicki, *Obczątki*, „BP” 1875, nr 21, s. 326; T. Ciesielski, *Wygodny podkurzacz*, „BP” 1878, nr 10, s. 149; P. Bażański, *Miodarka i jej skutki*, „BP” 1878, nr 11, s. 165; nr 12, s. 180; T. Bogdanow, *Przyrząd do łowienia matek przy rojach*, „BP” 1883, nr 2, s. 19; K. Jary, *Pasieka w mieście*, „BP” 1892, nr 10, s. 219; P. Szuber, *Miodarka jej używanie i nadużywanie*, „BP” 1893, nr 2, s. 33; H. Trzemeski, *Łapka na roje*, „BP” 1912, nr 12, s. 187; L. Bach, *Przystawka i koziołek w pasiece*, „BP” 1920, nr 5-6, s. 94; L. Weber, *O nowej miodarce automatycznej*, „BP” 1922, nr 4-5, s. 106; tenże, *Walcówki Lankoffa*, „BP” 1924, nr 3, s. 51; nr 4, s. 71; nr 5, s. 110; M. Rojek, *Cementowa praska do wyrobu sztucznej węzy*, „BP” 1923, nr 11-12, s. 115; J. Watzka, *Pasieka przemysłowa*, „BP” 1928, nr 3, s. 93; K. Ilków, *Pasieki dworskie*, „BP” 1929, nr 1, s. 17; W. Balejko, *Podkarmiarka*, „BP” 1931, nr 4, s. 119; Z. Hlebowicz, *Moja topiarka na wosk*, „BP” 1934, nr 11, s. 304; P. Werner, *Pszczelnictwo wędrownie*, „BP” 1936, nr 7-8, s. 216.

³⁶⁸ A. Kwiatkowski, *Czy ul rozbieralny, czy kószkę zalecić można początkującemu pszczelarzowi?*, „BP” 1876, nr 2, s. 25; D. Wiśniowski, *Niektóre uwagi co do ramek*, „BP” 1876, nr 22, s. 357; P. Bażański, *Ul słowiański*, „BP” 1877, nr 9, s. 139; T. Ciesielski, *Bezdenek i kószka o ruchomym plastrze*, „BP” 1881, nr 9, s. 130; M. P., *Nadstawki i magazyny*, „BP” 1883, nr 3, s. 34; A. Średniawski, *Kilka uwag o ulu słowiańskim i ulu Lewickiego*, „BP” 1886, nr 21-24, s. 311; K. Jary, *O wyrabianiu uli słowiańskich bliźniaków*, „BP” 1892, nr 1, s. 10; A. Jankowski, *W sprawie ulepszeń ula warszawskiego*, „BP” 1912, nr 3, s. 32; J. Leciejewski, *Nowy typ ula*, „BP” 1918, nr 3, s. 41, nr 4, s. 58; L. Weber, *Amerykański ul typu Dadant-Blatt*, „BP” 1918, nr 9, s. 145; nr 10, s. 155; tenże, *Rozważania nad ulem Czyński*, „BP” 1921, nr 2, s. 29; tenże, *Wyrób słowiańskich leżaków związkowych*, „BP” 1927, nr 2, s. 48, nr 3, s. 78, nr 4, s. 117; J. Piątek, *Wady ula "słowiańskiego"*, „BP” 1920, nr 7-9, s. 118; W. Kranowski, *Jak doszło do ujednostajnienia ramek i uli w Ameryce*, „BP” 1928, nr 12, s. 390; M. Mazur, *Ul szklany*, „BP” 1931, nr 2, s. 49; J. Wieczorek, *Ogrzewalny ul podziemny*, „BP” 1933, nr 5, s. 137; K. Bajorek, *Standardy uli w Polsce*, „BP” 1937, nr 7-8, s. 192; S. Rychłowski, *Materiały do budowy uli*, „BP” 1938, nr 5, s. 142.

³⁶⁹ T. Ciesielski, *Ul Słowiański*, „BP” 1900, nr 1-2, s. 31.

budowę wspomnianego ula, wzbogacając tekst czarno-białymi rycinami, a o wadze podjętego tematu świadczy fakt, że redakcja wracała do niego wielokrotnie³⁷⁰. Po roku 1918 „BP” otworzył swoje łamy na opinie o różnych systemach uli stosowanych w kraju i za granicą oraz problemy standaryzacji w pszczelarstwie.

Ważne dla praktyki pszczelarskiej były zagadnienia karmienia pszczół, jego terminowość, rodzaj pokarmu, jakość i przygotowanie³⁷¹. Zajmowano się kwestiami z zakresu hodowli i chowu pszczół. Artykuły podejmujące ten temat dotyczyły całokształtu procesów związanych z hodowlą matek pszczelich (m. in. wychów, naturalne i sztuczne zapłodnienie, przesyłanie, funkcjonowanie w rodzinie pszczelej, skutki braku królowej) oraz selekcji i ulepszania ras pszczół (aklimatyzacja w warunkach krajowych, zakładanie trutowisk)³⁷². Na łamach „BP” publikowano artykuły poruszające szczegółowo problematykę zabiegów złożonego proces pielęgnacji, chowu i hodowli pszczół³⁷³.

³⁷⁰ Artykuł ukazywał się w latach 1875, 1880, 1883, 1884, 1886, 1889, 1891, 1896, 1897, 1900 i 1902.

³⁷¹ J. Obrębski, *Pogląd na karmienie pszczół*, „BP” 1879, nr 9-10, s. 138; M. P., *Karmienie pszczół*, „BP” 1883, nr 4, s. 49; *Nieco o podkarmianiu pszczół na zimę*, „BP” 1884, nr 4, s. 49; P. Szuber, *Karmienie sytą*, „BP” 1892, nr 5, s. 102; J. Trojnar, *Karmienie pszczół wczesną wiosną*, „BP” 1905, nr 11-12, s. 180; J. Marcinków, *Jak i czym i kiedy należy karmić pszczoły z biedy*, „BP” 1909, nr 3, s. 34; J. Bógalski, *Podkarmianie pszczół*, „BP” 1912, nr 4-5, s. 68; L. Weber, *Roboty w pasiece i zaopatrzenie uli na zimę*, „BP” 1922, nr 10, s. 261; F. Dąbrowski, *Czy wskazaniem jest miód spadziowy wytrząść w jesieni i zastąpić go sytą cukrową*, „BP” 1930, nr 6, s. 138; P. Bliźniuk, *Wpływ cukru na zimowłę pszczół*, „BP” 1930, nr 11, s. 254; K. Batsch, *Przestroga dla karmiących pszczoły cukrem*, „BP” 1932, nr 12, s. 329; H. Zapolski, *Denaturowanie cukru dla pszczół*, „BP” 1934, nr 3, s. 77; L. Kozikowski, *Doświadczenia nad skażaniem cukru*, „BP” 1936, nr 6, s. 173; nr 12, s. 326; J. Rząca, *Śmierć głodowa pszczół*, „BP” 1937, nr 11, s. 297; R. Podsoński, *Podkarmianie pobudzające*, „BP” 1939, nr 4, s. 114.

³⁷² T. Kwiatkowski, *Jak najłatwiej naprawić pień z trutowką?*, „BP” 1878, nr 7, s. 110; F. Zarudzki, *Nowy sposób odgradzania matki*, „BP” 1882, nr 20, s. 307; P. Szuber, *Dziwny bezmatek*, „BP” 1884, nr 21-22, s. 345; M. Sławiński, *O przesyłce pszczół*, „BP” 1885, nr 5-6, s. 67; Z. Szymanowska, *O zamykaniu matek*, „BP” 1886, nr 17-18, s. 230; J. Piątek, *Jeszcze o przyczynach osierocenia pni*, „BP” 1894, nr 5-6, s. 118; P. Szuber, *Czy może być aby w jednym ulu były trzy matki płodzące?*, „BP” 1905, nr 1, s. 14; W. Stanecki, *Postępowa hodowla matek pszczelich*, „BP” 1911, nr 11-12, s. 170; W. Macialek, *O sztucznym hodowaniu matek*, „BP” 1912, nr 9, s. 135; J. Leciejewski, *Zachowanie czystości rasy u pszczół*, „BP” 1918, nr 10, s. 159; D. Madej, *Potrzeba hodowli matek zapasowych*, „BP” 1921, nr 1, s. 16; L. Weber, *Hodowla matek pszczelich*, „BP” 1922, nr 7-8, s. 200; M. Rojek, *Rozważania nad selekcją i sztucznym krzyżowaniem u pszczół*, „BP” 1925, nr 1, s. 9; nr 2, s. 31; H. Malinowski, *Ograniczenie matek w czerwieniu na czas pożytku*, „BP” 1927, nr 2, s. 46; S. Śmietana, *O dobrej matce*, „BP” 1928, nr 10, s. 325; J. Watzka, *Trutowisko*, „BP” 1931, nr 8, s. 230; S. Bolman, *Czy matka zapładnia się tylko jeden raz?*, „BP” 1932, nr 1, s. 21; M. Sienicki, *Wielomateczne rodziny pszczół*, „BP” 1936, nr 11, s. 294; P. Werner, *Ruchomy matecznik*, „BP” 1936, nr 11, s. 296; E. Kieruczenko, *W sprawie rezerwatów pszczelich*, „BP” 1937, nr 4, s. 105; S. Jocher, *Sztuczne zapłodnienie matki pszczelej*, „BP” 1938, nr 12, s. 338.

³⁷³ M. Sławiński, *O wilgoci w pniu zimą*, „BP” 1877, nr 22, s. 339; B. Garwoliński, *Doświadczenia z zimowłą w stebniku*, „BP” 1878, nr 24, s. 370; J. Szabatowski, *W jaki sposób najłatwiej pszczoły przesadzić z barci do ula Towarzystwa*, „BP” 1880, nr 8-9, s. 121; J. Sumiński, *Skutki wybijania matek*, „BP” 1881, nr 21-22, s. 335; A. Kremer, *O wyszukiwaniu matki w ulu bramiaku*, „BP” 1883, nr 18, s. 279; B. Macieszkiwicz, *Jak poskromić moźna napad?*, „BP” 1884, nr 5, s. 71; J. Piątek, *O ablegrach*, „BP” 1892, nr 11, s. 254; J. Marcinków, *Wentylacja ula*, „BP” 1902, nr 4-6, s. 76; tenże, *Sposoby dodawania pniom matek*, „BP” 1903, nr 10-12, s. 6; K. Szepl, *Zadawanie pniom matek*, „BP” 1918, nr 8, s. 122; S. Petrykowski, *Metoda znaczenia i numerowania pszczół*, „BP” 1924, nr 2, s. 23; L. Weber, *Rojowo - miodowa metoda gospodarki pasiecznej*, „BP” 1925, nr 5, s. 103; J. Watzka, *Wybijanie matek a stan pasieki*, „BP” 1927, nr 3, s. 81; J. Krauss, *Istotne znaczenie rójki*, „BP” 1931, nr 6, s. 173; J. Watzka, *Ekonomia ciepła w gnieździe pszczelim*, „BP” 1937, nr 3, s. 65.

Istotnym elementem pszczelarskiej tematyki „BP” były zagadnienia dotyczące chorób, szkodników i wrogów pszczół (odpowiednio 30 i 49). W początkowych latach funkcjonowania czasopisma ukazały się na jego łamach przełomowe dla pszczelarstwa przyczynki naukowe autorstwa T. Ciesielskiego dotyczące zgnilca³⁷⁴, w których zapoznał czytelników z najnowszymi, własnymi badaniami na temat tej groźnej choroby bakteryjnej pszczół. Swoje doświadczenia, wnioski i rady na ten temat przedstawiali w kolejnych latach również inni autorzy³⁷⁵. Rozpatrywano przyczyny ginięcia pszczół, sposoby zapobiegania i leczenia. Poruszano kwestie chorób pszczół (atakujących pszczoły dorosłe, czerw i pozostałe stadia rozwojowe), owadów szkodliwych, innych szkodników zwierzęcych, zatruc pszczół i urazów, wpływu na kondycję pszczół skrajnych temperatur, wilgoci w ulu czy głodu pszczół³⁷⁶. „BP” dostarczał także artykułów dotyczących produktów pszczelich jak: miód, воск, pyłek, propolis, pierzga, jad i mleczko pszczele (odpowiednio 47 i 63)³⁷⁷.

³⁷⁴ T. Ciesielski, *Powstawanie, rozwój i leczenie zgnilca*, „BP” 1875, nr 1, s. 4; nr 2, s. 18; nr 3, s. 37; nr 4, s. 53; nr 5, s. 71; nr 7, s. 100; nr 24, s. 371; tenże, *Najnowsze doświadczenia nad zgnilcem*, „BP” 1878, nr 8, s. 114; nr 9, s. 130; tenże, *W sprawie zgnilca*, „BP” 1884, nr 11-12, s. 161; tenże, *Leczenie zgnilca*, „BP” 1885, nr 11-12, s. 168; tenże, *Leczenie zgnilca*, „BP” 1902, nr 4-6, s. 51.

³⁷⁵ K. Kluczenko, *Zgnilec*, „BP” 1875, nr 15, s. 231; M. Wszelaczyński, *O zgnilcu*, „BP” 1883, nr 15, s. 227; nr 16-17, s. 256; nr 18, s. 273; nr 19-20, s. 289; M. Michalewicz, *Korzyść ze zgnilca*, „BP” 1888, nr 8-9, s. 208; A. Górecki, *Jakie kroki należałoby poczynić, ażeby zabezpieczyć pszczelarzy od strat w razie pojawienia się zgnilca u sąsiadów?*, „BP” 1894, nr 11-12, s. 239; J. Piątek, *Zgnilec*, „BP” 1896, nr 1-2, s. 21; M. Taźbierski, *Doświadczenia z chorobą zgnilca*, „BP” 1896, nr 3-4, s. 59; O. Siery, *Kto winien rozsiewaniu zgnilca*, „BP” 1911, nr 7-8, s. 119; B. Bernolak, *Gnilec zwyciężony!*, „BP” 1928, nr 7, s. 218; S. Bolman, *Gnilec europejski*, „BP” 1931, nr 10, s. 293; Z. Hlebowicz, *Kuracja gnilca złośliwego (amerykańskiego)*, „BP” 1933, nr 4, s. 107; W. Bętkowski, *Postępy badań nad gnilcem*, „BP” 1936, nr 12, s. 319; A. Żuczek, *Leczenie pnia z gnilca*, „BP” 1938, nr 4, s. 113.

³⁷⁶ T. Ciesielski, *Maik jako owad pszczołom szkodliwy*, „BP” 1878, nr 15-16, s. 230; A. Andrzejowski, *Nowy szkodnik pszczół*, „BP” 1879, nr 23-24, s. 340; P. Szuber, *Szkodniki pszczół*, „BP” 1884, nr 11-12, s. 178; T. Ciesielski, *Istoty wrogie pszczołom*, „BP” 1886, nr 21-24, s. 281; 1887, nr 1, s. 1; nr 2, s. 36; nr 3, s. 58; nr 4, s. 89; nr 7, s. 161; nr 8, s. 189; tenże, *Zamieranie czerwiu*, „BP” 1887, nr 4, s. 98; tenże, *Zaperzenie*, „BP” 1887, nr 6, s. 142; F. Francus, *Odratowanie pszczół spadłych*, „BP” 1897, nr 6-7, s. 123; J. Leciejewski, *Pasożyt przyczyną ubezwładnienia pszczół*, „BP” 1910, nr 3-4, s. 63; J. Bógalski, *Jeszcze o motylicy*, „BP” 1911, nr 1-2, s. 19; J. Marcinków, *Ryjkowiec jabłkowiec a pszczoły*, „BP” 1912, nr 1-2, s. 13; W. Prével, *Motylca i środkki, służące do jej tępienia*, „BP” 1918, nr 2, s. 26; A. Cyburt, *Jak tępić weszki pszczelne*, „BP” 1921, nr 6, s. 121; J. Pauluchów, *Dlaczego pszczoły giną wiosną?*, „BP” 1925, nr 9, s. 219; W. Kranowski, *Pogląd na obecny stan chorób pszczół dorosłych*, „BP” 1928, nr 11, s. 363; F. Dąbrowski, *Czy ryjówka jest szkodnikiem pszczół?*, „BP” 1931, nr 11, s. 302; L. Weber, *Dalszy rozwój zarazy "Nosema Apis"*, „BP” 1934, nr 8, s. 248; W. Walerowicz-Gola, *Taszczyń i jego zwalczanie*, „BP” 1937, nr 4, s. 106; S. Jocher, *Kilka słów o melanozie*, „BP” 1938, nr 10, s. 290; tenże, *Zaraza roztoczowa*, „BP” 1939, nr 4, s. 105; tenże, *Grzybica pszczela (Pericistis apis)*, „BP” 1939, nr 7-8, s. 216.

³⁷⁷ K. Kluczenko, *Spadź*, „BP” 1875, nr 16-17, s. 245; T. Trusiewicz, *Jaka jest gatunkowa ciężkość miodu*, „BP” 1882, nr 9-10, s. 150; T. Ciesielski, *Miód falszowany*, „BP” 1893, nr 8-9, s. 171; J. Piątek, *Jaki miód brać na miodarkę*, „BP” 1896, nr 11-12, s. 274; M. Faszczewski, *Miód w plastrach szyty*, „BP” 1897, nr 2, s. 41; tenże, *Transport patoki*, „BP” 1898, nr 1-2, s. 24; A. Braun, *Czy przytrafia się w handlu miód czysty, a jednak dla zdrowia szkodliwy?*, „BP” 1912, nr 1-2, s. 4 (artykuł opatrzony przypisami); F. Zalański, *Przed klasyfikacją miodów Słowiańskich*, „BP” 1913, nr 4-5, s. 53; A. Joszt, *O zawartości wody w miodzie pszczelnym*, „BP” 1920, nr 3, s. 38; T. Janikowski, *Wpływ nektaru na smak i zapach miodu*, „BP” 1925, nr 3, s. 60; nr 4, s. 81; W. Fusek, *Badanie miodu*, „BP” 1926, nr 10, s. 284; J. Andrasiewicz, *Jakim powinien być miód do sprzedaży?*, „BP” 1928, nr 1, s. 22; S. Schwabenthan, *Przechowywanie miodu*, „BP” 1930, nr 10, s. 240; L. Kozikowski, *Pszczelarskie rozpoznawanie i badanie miodów polskich*, „BP” 1935, nr 6, s. 166.

W pierwszym okresie ukazywania się czasopisma artykuły dotyczące jedwabnictwa opublikowano zaledwie 3 razy³⁷⁸. W roku 1931 pojawił się w nr 5 czasopisma, pierwszy w jego powojennej historii, artykuł dotyczący tej specjalizacji³⁷⁹. W kolejnym numerze redakcja wytłumaczyła swoje postępowanie, kierując do czytelników następujące słowa: *Ze względu na znaczne zainteresowanie się naszych P.T. Czytelników działem jedwabniczym, „Bartnik Postępowy” otwiera znów swe szpalty dla miłośników – hodowców jedwabników, tym bardziej, że pismo nasze, pierwsze w Polsce, rozpoczęło propagandę tej gałęzi gospodarstwa rolnego jeszcze przed 40 laty*³⁸⁰. Podejmowanie tej problematyki związane było z chęcią popularyzowania hodowli jedwabnika morwowego i zagadnień związanych z jedwabnictwem takich, jak gatunki jedwabników, ich okresy rozwojowe, wychów właściwy (sprzęt i wyposażenie wychowalni, karmienie i pielęgnowanie gąsienic jedwabnika), choroby oraz szkodniki gąsienic jedwabnika, postępowanie z otrzymanymi w wyniku hodowli kokonami (12)³⁸¹. Zagadnienie hodowli owadów na łamach „BP” znalazło miejsce również w postaci artykułu omawiającego pielęgnowanie czerwca polskiego (*Porphyrphora polonica*)³⁸².

W ogólnych zagadnieniach dotyczących strony praktycznej rolnictwa (odpowiednio 90 i 12) omawiano kwestie z zakresu uprawy roli, hodowli roślin (rolnictwo doświadczalne i genetyka stosowana, służące ulepszaniu właściwości roślin uprawnych)³⁸³, gleboznawstwa - dotyczące właściwości gleby jej biologii, żyzności i klasyfikacji³⁸⁴. Znalazły się tutaj również artykuły związane z rozmnażaniem roślin (gdzie poruszano problematykę obejmującą nasiennictwo oraz szkółkarstwo)³⁸⁵, pielęgnowaniem roślin i takimi jego elementami jak:

³⁷⁸ T. Ciesielski, *W sprawie jedwabnictwa*, „BP” 1894, nr 7-8, s. 148; T. Świda, *Nieco z jedwabnictwa*, „BP” 1895, nr 3-4, s. 60; Z. Gawarecki, *Uwagi dotyczące hodowli jedwabników*, „BP” 1900, nr 9-10, s. 146; nr 11-12, s. 183; 1901, nr 1-2, s. 20; nr 3-4, s. 63; 1902, nr 4-6, s. 84; nr 7-9, s. 95; nr 10-12, s. 139; 1903, nr 3-4, s. 51; nr 5-6, s. 4.

³⁷⁹ G. Legin, *Ciekawe i pożyteczne wiadomości z jedwabnictwa*, „BP” 1931, nr 5, s. 140.

³⁸⁰ Tenże, *Zalety hodowli jedwabników?*, „BP” 1931, nr 6, s. 182.

³⁸¹ Tenże, *Pożyteczne wiadomości z jedwabnictwa*, „BP” 1931, nr 8, s. 233; nr 9, s. 252; nr 10, s. 288; tenże, *Jak przeprowadzić próbną hodowlę jedwabników?*, „BP” 1932, nr 6, s. 177; tenże, *Choroby jedwabników morwowych*, „BP” 1932, nr 10, s. 284; tenże, *Jedwabne kokony*, „BP” 1933, nr 9-10, s. 236.

³⁸² Z. Gawarecki, *Pielęgnowanie czerwca polskiego*, „BP” 1892, nr 7-8, s. 147; nr 9, s. 202; nr 10, s. 221.

³⁸³ S. Padlewski, *Badanie owoców krajowi naszemu właściwych*, „BP” 1875, nr 19, s. 290; Z. Schneider, *Doświadczenia nad produkcją roślin gospodarskich*, „BP” 1888, nr 10-12, s. 259; Z. Gawarecki, *Otrzymywanie nowych gatunków kartofli*, „BP” 1890, nr 8-9, s. 184; J. Hamernik, *Uszlachetnianie zboża we własnym gospodarstwie*, „BP” 1899, nr 12, s. 282.

³⁸⁴ M. Wszelaczyński, *O glebie i jej składnikach*, „BP” 1883, nr 19-20, s. 293; Z. Gawarecki, *Ocieplanie zimnych gruntów*, „BP” 1892, nr 4, s. 82; tenże, *Wrzosówka i torf w ogrodnictwie*, „BP” 1905, nr 1, s. 10; S. F., *Uprawa międzyplodów podług Schultza z Lupitza*, „BP” 1896, nr 11-12, s. 243.

³⁸⁵ W. Tyniecki, *O potrzebie podniesienia produkcji nasion w kraju*, „BP” 1876, nr 1, s. 3; S. Padlewski, *O zakładaniu szkółek owocowych*, „BP” 1876, nr 20, s. 316; nr 21, s. 335; S. Gryglewicz, *Hodowanie drzew owocowych z nasion*, „BP” 1878, nr 15-16, s. 237; A. Schutty, *Rozmnażanie róży*, „BP” 1879, nr 4, s. 54; T. Senik, *Rozmnażanie malin*, „BP” 1883, nr 8, s. 117; K. Rzymkowski, *Szkółki ogrodnicze*, „BP” 1892, nr 6,

sadzenie, zakładanie i prowadzenie plantacji, szczepienie, cięcie drzew i krzewów, uprawa w szklarniach³⁸⁶. Na łamach „BP” zajmowano się zagadnieniami zbioru plonów, a także przechowywalnictwem owoców i warzyw³⁸⁷. Ważnym tematem było również nawożenie roślin z zastosowaniem nawozów organicznych jak i nieorganicznych³⁸⁸.

Kolejnym interesującym zagadnieniem było zarządzanie przedsiębiorstwem, zwłaszcza sprawy dochodowości sprzedaży produktów pszczelarskich i uregulowania handlu nimi, opodatkowania, kredytowania (32 i 51)³⁸⁹. Problematykę organizacji skupu, kierunków zbytu i opłacalności opisywano również w zakresie produkcji ogrodniczej (7 i 5)³⁹⁰.

Zasadniczy trzon tematyki ogrodniczej stanowiły w „BP” - obok sadownictwa - artykuły popularnonaukowe poświęcone warzywnictwu oraz uprawie roślin ozdobnych. Publikacje (35 i 15) opisywały najbardziej popularne warzywa oraz nowości w zakresie ich uprawy, analizując ich pochodzenie, warunki glebowe i klimatyczne, siew, pielęgnowanie, zbioru³⁹¹. Wśród artykułów dotyczących warzywnictwa znalazły się nieliczne publikacje

s. 127; S. Lachowski, *Płodność nasienia roślin*, „BP” 1896, nr 5-6, s. 103; A. Błażek, *Produkcja nasion kwiatowych i warzyw*, „BP” 1897, nr 4-5, s. 103; nr 8, s. 187; nr 9-12, s. 240; tenże, *Produkcja nasion roślin trawiastych*, „BP” 1897, nr 9-12, s. 244; J. Sirko, *Łatwy sposób rozmnażania drzew owocowych*, „BP” 1897, nr 6-7, s. 133; M. Bardega, *Przemysłowa wartość nasion dzikich drzew owocowych*, „BP” 1937, nr 7-8, s. 213; J. Smetański, *Jak zakładać szkółki drzew owocowych*, „BP” 1937, nr 11, s. 309; Z. Stande, *O czym należy pamiętać przy zakupie nasion*, „BP” 1938, nr 1, s. 25.

³⁸⁶ C. B., *Nieco o inspektach*, „BP” 1879, nr 5, s. 66; Z. Gawarecki, *Tanie inspekta*, „BP” 1882, nr 5, s. 78; nr 6-7, s. 103; nr 9-10, s. 134; T. Senik, *Zasady obcinania drzew*, „BP” 1883, nr 18, s. 285; T. Ciesielski, *Uszlachetnianie drzew owocowych*, „BP” 1884, nr 1, s. 5; nr 2, s. 17; nr 3, s. 33; T. Ciesielski, A. Herget, *Hodowla jarzyn w inspektach*, „BP” 1898, nr 9-10, s. 215; A. Ślusarczyk, *Pora przeszczepiania drzew owocowych*, „BP” 1908, nr 11-12, s. 177; A. Kwapniewski, *Przeszczepianie drzew owocowych*, „BP” 1933, nr 3, s. 88; K. Brzeziński, *Kilka słów o drzewach karłowatych*, „BP” 1936, nr 3, s. 89; J. Smetański, *Prześwietlanie koron drzewnych*, „BP” 1938, nr 2, s. 57.

³⁸⁷ Z. Gawarecki, *Przechowywanie owoców*, „BP” 1891, nr 3-4, s. 78; nr 5, s. 109; nr 6-7, s. 151; nr 8-9, s. 200; T. Ciesielski, A. Herget, *Przechowywanie jarzyn przez zimę*, „BP” 1899, nr 8-9, s. 184; Z. Gawarecki, *Przechowywanie owoców za pomocą sztucznego zimna*, „BP” 1904, nr 7-8, s. 105; nr 9-10, s. 113; A. Kwapniewski, *Parę słów o zbiorze owoców*, „BP” 1932, nr 9, s. 242; M. Bardega, *O przechowywaniu i własnościach leczniczych marchwi*, „BP” 1938, nr 1, s. 29.

³⁸⁸ T. Ciesielski, *Działanie nawozów na rośliny*, „BP” 1880, nr 14-15, s. 204; Z. Schneider, *Kilka słów o użyciu popiołu na nawóz*, „BP” 1888, nr 8-9, s. 205; K. Rzymkowski, *O zasilaniu czyli mierzwienu drzew owocowych*, „BP” 1893, nr 1, s. 11; Z. Gawarecki, *Nawozy sztuczne w ogrodnictwie*, „BP” 1905, nr 11-12, s. 180; M. Zagajewska, *Podstawowe wiadomości o nawozach*, „BP” 1937, nr 4, s. 119.

³⁸⁹ B. Macieszkiewicz, *Obliczanie wartości pasiek*, „BP” 1884, nr 7, s. 100; nr 8, s. 113; J. Piątek, *W sprawie reklamy dla miodu i wosku*, „BP” 1896, nr 11-12, s. 267; M. Faszczewski, *Handel miodem i woskiem*, „BP” 1897, nr 2, s. 39; F. Adamec, *Czy się opłaca sprzedawać miód w plastrach*, „BP” 1897, nr 3, s. 51; J. Bógalski, *Dochód z pasieki*, „BP” 1903, nr 1-2, s. 9; W. Stanecki, *Czy pszczoły mogą dać dochód i jaki*, „BP” 1912, nr 1-2, s. 14; S. Bergman, *Pasieka a podatek*, „BP” 1927, nr 7, s. 230; J. Krauss, *Rozsprzedaż miodu*, „BP” 1931, nr 3, s. 78; S. Witkoś, *W sprawie wliczenia i obliczenia dochodu z pasiek przy wymiarze podatku dochodowego*, „BP” 1937, nr 1, s. 13.

³⁹⁰ M. Sławiński, *O wywozie owoców*, „BP” 1879, nr 19-20, s. 288; nr 21-22, s. 312; F. Lucas, *W jaki sposób należy zorganizować handel owocami*, „BP” 1891, nr 1-2, s. 15; J. Różański, *Jak możnaby najskuteczniej zwalczyć konkurencją amerykańską w suszonych owocach*, „BP” 1895, nr 2, s. 31; A. Błażek, *Kwestia intratności sadownictwa*, „BP” 1895, nr 12, s. 243; A. Kwapniewski, *Czy jest konjunktura do zakładania sadów handlowych*, „BP” 1932, nr 6, s. 183; M. Bardega, *O podniesieniu dochodowości sadów*, „BP” 1937, nr 1, s. 29.

³⁹¹ S. Gryglewicz, *Uprawa szparagów*, „BP” 1876, nr 23, s. 368; J. Kroh, *Uwagi nad uprawą warzyw*, „BP” 1883, nr 16-17, s. 245; Z. Gawarecki, *Uprawa buraków wedle sposobu Koechlina*, „BP” 1896, nr 3-4, s. 77;

o roślinach aromatycznych i korzennych użytkowanych jako przyprawy, określanych mianem *ziół kuchennych* oraz o grzybach³⁹².

Istotnym elementem tematyki ogrodniczej były artykuły mówiące o uprawie roślin ozdobnych (32 i 9)³⁹³. W zakresie tej specjalizacji wyróżniano kwaciarstwo oraz uprawę drzew i krzewów ozdobnych, trawników.

Publikacje dotyczące sadownictwa (54 i 18), zamieszczane na łamach „BP” obejmowały ogólne oraz szczegółowe aspekty hodowli i uprawy drzew, a także krzewów owocowych, winorośli wraz z prowadzeniem winnic³⁹⁴. Wśród publikacji sadowniczych znalazły się również nieliczne artykuły dotyczące morwy (*Morus*), uprawianej jako pasza, niezbędna w hodowli gąsienic jedwabnika morwowego (*Bombyx mori*)³⁹⁵.

Omawiana na łamach czasopisma problematyka zwalczania chorób i szkodników dotyczyła wszystkich grup roślin uprawnych³⁹⁶ i była poruszana także w artykułach popularnonaukowych (20 i 4). Fakt ten był niezwykle istotny i nie pozostawał bez wpływu

T. Ciesielski, A. Herget, *Uprawa warzyw*, „BP” 1898, nr 1-2, s. 21; nr 3-4, s. 51; nr 5-6, s. 101; nr 7-8, s. 161; nr 9-10, s. 210; nr 11-12, s. 268; 1899, nr 1-2, s. 34; nr 3, s. 65; nr 4-5, s. 105; nr 6-7, s. 133; Z. Gawarecki, *Helianti, nowa jarzyna zimowa*, „BP” 1909, nr 4-5 s. 69; Z. Stande, *To i owo o pomidorach, kapuście chińskiej i kalarepie*, „BP” 1937, nr 5, s. 149; M. Bardega, *O hodowli marchwi*, „BP” 1937, nr 12, s. 345.

³⁹² M. Wszelaczyński, *Uprawa pieczarek*, „BP” 1887, nr 9-10, s. 223; nr 11-12, s. 267; 1888, nr 1, s. 18; nr 2-3, s. 30; nr 4, s. 89; nr 5, s. 117; nr 6-7, s. 137; Z. Gawarecki, *Trufle i ich sztuczne pielęgnowanie*, „BP” 1894, nr 3, s. 60; nr 4, s. 81; nr 5-6, s. 121; nr 7-8, s. 150; nr 9-10, s. 215; nr 11-12, s. 261; M. Schoenett, *Ile stopni powinna mieć grządka pod pieczarki*, „BP” 1901, nr 1-2, s. 31; M. Hawrylenko, *Mięta pieprzowa*, „BP” 1937, nr 6, s. 184; tenże, *Kminek zwyczajny*, „BP” 1938, nr 1, s. 30.

³⁹³ C. B., *Hodowanie hijacyntów w wodzie*, „BP” 1878, nr 23, s. 364; A. Schutty, *Dla lubowników kaktusów*, „BP” 1879, nr 8, s. 122; nr 14, s. 207; nr 15-16, s. 233; J. Kokurewicz, *Trawnik*, „BP” 1879, nr 15-16, s. 223; *Czy mamy bluszcz wytrzymały zimą?*, „BP” 1884, nr 13-14, s. 209; N. Horoszewicz, *Niektóre wskazówki o hodowli róży*, „BP” 1887, nr 3, s. 79; A. Herget, *O przyspieszaniu kwitnienia roślin*, „BP” 1888, nr 6-7, s. 172; nr 8-9, s. 199; nr 10-12, s. 234; F. Rolla, *Storczyki*, „BP” 1889, nr 1-2, s. 7; *Paprocie ozdobne, odpowiednie dla naszego klimatu*, „BP” 1894, nr 2, s. 40; M. Krypiakiewicz, *Agawa amerykańska*, „BP” 1900, nr 11-12, s. 180; W. Piotrowicz, *O goździkach*, „BP” 1936, nr 3, s. 94; nr 4, s. 123; Z. Stachowicz, *Wypróbowane nowości dalii*, „BP” 1937, nr 1, s. 25.

³⁹⁴ W. Tyniecki, *Krzewy owocowe*, „BP” 1875, nr 1, s. 6; nr 2, s. 21; nr 3, s. 39; nr 4, s. 56; S. Gryglewicz, *Nieco o pielęgnowaniu poziomek i truskawek*, „BP” 1877, nr 1, s. 3; nr 2, s. 24; S. J., *Orzechy tureckie*, „BP” 1880, nr 1, s. 6; E. Folakowski, *O uprawie winogrodu*, „BP” 1885, nr 19-20, s. 282; nr 21-22, s. 291; nr 23-24, s. 319; T. Ciesielski, *Nowy Owoc japoński*, „BP” 1890, nr 1, s. 18; K. Rzymkowski, *Drzewa owocowe niskopienne i ich zalety*, „BP” 1894, nr 2, s. 27; Z. Gawarecki, *Owoce podzwrotnikowe*, „BP” 1894, nr 2, s. 34; J. Hamernik, *W jakich odstępach powinny stać drzewa owocowe*, „BP” 1898, nr 9-10, s. 237; Z. Gawarecki, *Korzyści przersedzania owoców*, „BP” 1909, nr 12, s. 209; A. Kwapniewski, *Zabezpieczajmy drzewa owocowe przed mrozami*, „BP” 1932, nr 12, s. 335; K. Brzeziński, *O drzewach karłowatych*, „BP” 1936, nr 2, s. 57; F. Sawicki, *Pielęgnacja krzewów owocowych*, „BP” 1938, nr 2, s. 58.

³⁹⁵ G. Legin, *Jak założyć plantację morwy białej*, „BP” 1931, nr 10, s. 290; tenże, *Żywopłoty morwy białej*, „BP” 1932, nr 12, s. 337.

³⁹⁶ M. Krypiakiewicz, *W sprawie niszczenia gąsienic i innych owadów*, „BP” 1878, nr 15-16, s. 234; T. Ciesielski, *Choroby drzew owocowych*, „BP” 1881, nr 10, s. 164; nr 11, s. 169; nr 12, s. 185; nr 13, s. 201; Z. Schneider, *O kianie*, „BP” 1890, nr 8-9, s. 171; Z. Gawarecki, *Sposób pozbycia się glist w doniczkach*, „BP” 1903, nr 8-9, s. 26; S. Goliński, *Jak ratować drzewka ogryzione i jak je ochronić przed gryzoniami*, „BP” 1907, nr 11-12, s. 189; A. Ślusarczyk, *O raku naszych drzew owocowych*, „BP” 1908, nr 3-4, s. 35; J. Marcinków, *Epidemia agrestowa zwana amerykańską mączką lub pleśnią agrestową*, „BP” 1911, nr 11-12, s. 180; E. Uranowicz, *Mączniak agrestowy*, „BP” 1932, nr 9, s. 246; J. Maślukiewicz, *Opryskujemy drzewa owocowe*, „BP” 1937, nr 6, s. 181.

na postęp tej specjalizacji naukowej, w szczególności na terenie Galicji i Lwowa, gdzie podjęto pierwszą próbę ujęcia tych kwestii w ramy organizacyjne. Dzięki inicjatywie polskiego zoologa M. Nowickiego w 1921 r. utworzono we Lwowie Dział Ochrony Roślin, przekształcony później na Stację Ochrony Roślin, obejmującą swoim zasięgiem działania ówczesne województwo lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie³⁹⁷.

Prace poświęcone uprawie poszczególnych roślin polowych (11 i 1), zamieszczane były przede wszystkim w pierwszym okresie wydawniczym „BP”. Dotyczyły głównie roślin pastewnych, motylkowatych, okopowych i użytkowych, gdzie najczęściej pisano o uprawie chmielu³⁹⁸. Apiterapię, dziedzinę medycyny niekonwencjonalnej, reprezentowały artykuły (3 i 11) mówiące o zastosowaniu produktów pszczelich do wyrobu leków oraz ich wartości dla zdrowia³⁹⁹.

Artykuły popularnonaukowe dotyczące etnologii, etnografii, zwyczajów i obyczajów (5 i 2), opisywały pszczelarstwo w kulturze ludowej, uwzględniając obrzędy, przesady, zabobony i legendy różnych regionów kraju⁴⁰⁰. Materiał poruszający kwestie etnologii w ogrodnictwie ukazał się zaledwie raz⁴⁰¹. Nieliczne artykuły dotyczyły roślin lekarskich i leczniczych⁴⁰² (4 i 8).

³⁹⁷ E. Kamiński, *Organizacja Służby Ochrony Roślin w Polsce*, [w:] *Ochrona roślin. Podręcznik dla użytku Służby Ochrony Roślin, instruktorów produkcji roślinnej oraz szkół rolniczych*, pod red. Z. Dąbrowskiego, E. Kamińskiego, J. Ruskowskiego, Puławy 1946, s. 21.

³⁹⁸ S. Manasterski, *Uprawa chmielu*, „BP” 1878 nr 23, s. 360; 1879, nr 6, s. 83; nr 6, s. 87; nr 7, s. 97; nr 8, s. 113; nr 9-10, s. 131; nr 11, s. 161; nr 12-13, s. 180; nr 14, s. 201; nr 15-16, s. 221; nr 18, s. 263; nr 19-20, s. 285; nr 21-22, s. 309; nr 23-24, s. 336; T. Ciesielski, *O wczesnych ziemniakach*, „BP” 1885, nr 3-4, s. 55; Z. Schneider, *Doświadczenia nad uprawą rozmaitych odmian kartofli*, „BP” 1888, nr 10-12, s. 265; W. Tyniecki, *Nowe rośliny zalecane na paszę i nawóz zielony*, „BP” 1895, nr 8-9, s. 184; nr 10-11, s. 210; A. Błażek, *O niektórych roślinach pastewnych*, „BP” 1898, nr 3-4, s. 65; S. Tomkiewicz, *Z własnej praktyki. O koniczynie szwedzkiej*, „BP” 1911, nr 1-2, s. 26; F. Dąbrowski, *Soja*, „BP” 1930, nr 9, s. 205.

³⁹⁹ Artykuły T. Ciesielskiego: *Miód jako pokarm i środek leczniczy*, „BP” 1886, nr 19-20, s. 253, oraz *Własności odżywiające i lecznicze miodu*, „BP” 1896, nr 11-12, s. 268, trafiły na rynek wydawniczy także w postaci odbitek (nie jest znana ich dokładna data druku). J. Marcinków, *Miód i wosk jako środek leczniczy*, „BP” 1902, nr 4-6, s. 79; F. Dąbrowski, *Pogadanka o hormonach, witaminach w miodzie i o pożywności miodu*, „BP” 1930, nr 4, s. 82; J. Marcinków, *Chemiczne składniki miodu, nektaru, pyłku, kitu z czego powstają i jakie znaczenie mają dla pszczół i dla organizmu ludzkiego jako środek odżywczy i leczniczy*, „BP” 1931, nr 6, s. 169; nr 7, s. 202; nr 8, s. 226; nr 9, s. 241; Laskobencki (Laskobędzki), *Fabryczna przeróbka jadu pszczelego na leki*, „BP” 1933, nr 3, s. 78; A. Żuczek, *Jad pszczeli leczny*, „BP” 1935, nr 3, s. 75.

⁴⁰⁰ S. Leliwa, *Zwyczaje pszczelnicze ludu na Wołyniu*, „BP” 1877, nr 22, s. 352; P. Szuber, *Czary i gusta*, „BP” 1884, nr 15-16, s. 238; M. Taźbierski, *Zabobony w pszczelarstwie w okolicy Ujścia Solnego*, „BP” 1886, nr 13-14, s. 179; W. Kranowski, *Pszczelarstwo w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „BP” 1924, nr 5, s. 104.

⁴⁰¹ J. Smetański, *Św. Izydor - patron ogrodników*, „BP” 1936, nr 6, s. 197.

⁴⁰² Z. Gawarecki, *Roślin aptekarskich pielęgnowanie*, „BP” 1894, nr 2, s. 38; W. Trzemeski, *Uprawa ziół lekarskich i przemysłowych a bartnictwo*, „BP” 1913, nr 3, s. 40; S. Bergman, *Uprawa roślin lekarsko-przemysłowych, jako środek poprawy paszy dla pszczół*, „BP” 1928, nr 2, s. 39; *Korzenie kozłka lekarskiego jako towar*, „BP” 1937, nr 10, s. 280; J. Smetański, *Uprawiamy rośliny lekarskie i przemysłowe*, „BP” 1938, nr 3, s. 103.

Na łamach czasopisma do roku 1914 opublikowano 11 artykułów poświęconych historii pszczelarstwa. Omawiały one najstarsze dzieła oraz dokumenty historyczne⁴⁰³ i umożliwiały wgląd do materiałów źródłowych dostarczanych w postaci przedruków. Większość prac (34) z tego zakresu ukazała się po 1918 r. obejmując również historię pszczelarstwa zagranicznego⁴⁰⁴. Pięć tekstów miało charakter naukowy⁴⁰⁵, natomiast historię ogrodnictwa opisano w dwóch artykułach popularnonaukowych⁴⁰⁶.

W czasopiśmie przedstawiono również zagadnienia dotyczące zastosowania prawa zarówno karnego jak i gospodarczego oraz ubezpieczeń w pszczelarstwie i ogrodnictwie⁴⁰⁷ (7 i 22). Rozpatrywano konkretne problemy, projekty i ustawodawstwo, zamieszczając okresowo (1933 r.) w czasopiśmie *Kącik prawniczy*.

Czytelnikom „BP” przekazywano wiedzę z zakresu przetwórstwa (14 i 6), w szczególności suszarnictwa przemysłowego, funkcjonowania tłoczni soków, wyrobu win, marmolad⁴⁰⁸. Część tekstów poświęcona była wiedzy z zakresu mikrobiologii technicznej,

⁴⁰³ K. Krasicki, *Czacki i Lelewel o pszczołach w statucie mazowieckim*, „BP” 1875, nr 5, s. 69; F. Kahl, *Materiały do historii pszczelnictwa w Polsce*, „BP” 1878, nr 5, s. 72 – zaczerpnięte przez autora z dzieła *Obserwacje ekonomiczne oraz sposoby i sekreta dotyczące różnych gałęzi gospodarstwa wiejskiego na wieloletnim doświadczeniu oparte*, Kraków 1752; A. Kwiatkowski, *Pogląd historyczny na rozwój pszczelnictwa*, „BP” 1882, nr 2, s. 27; M. Zajac, *Jak pojmowano przyrodę pszczoły w pierwszej połowie naszego stulecia*, „BP” 1892, nr 2, s. 27 – artykuł napisany pod wpływem lektury książki *O pożytecznym chowie pszczoł. Uwagi z doświadczeń zebrane dla pożytku Publiczności przez ks. Michała Tulińskiego plebana Koritnickiego*, Lwów 1826.

⁴⁰⁴ J. Leciejewski, *Dokumenty bartników leżajskich*, „BP” 1922, nr 4-5, s. 93; W. Namysłowski, *O bartnikach w dawnej Serbji*, „BP” 1924, nr 4, s. 75; L. Pierzchała, *Rodowód Lubienieckich*, „BP” 1930, nr 6, s. 148; L. Weber, *O pszczelnictwie staropolskim*, „BP” 1932, nr 1, s. 16; W. Kranowski, *Pszczelarstwo przed Janszą i dzisiaj*, „BP” 1935, nr 6, s. 181.

⁴⁰⁵ J. Rundstein, *Dowód w procesie bartnym na Mazowszu w XVI-XVII w.*, „BP” 1927, nr 6, s. 190; tenże, *Pozew w kodyfikacjach prawa barnego XVI i XVII wieku na Mazowszu*, „BP” 1928, nr 9, s. 292; tenże, *Ogólny przebieg procesu bartnego według kodyfikacji Niszczyckiego*, „BP” 1928, nr 10, s. 330; tenże, *Koszty sądowe i kary w prawie bartnym na Mazowszu w XVI i XVII wieku*, „BP” 1928, nr 12, s. 395; J. Szczudło, *Najwcześniejsza wiadomość o znakach bartnych w Polsce*, „BP” 1933, nr 9-10, s. 225.

⁴⁰⁶ F. Türschmid, *Do historii ogrodnictwa*, „BP” 1881, nr 3, s. 33; nr 4-5, s. 49; nr 8, s. 119; Z. Gawarecki, *Postęp ogrodnictwa w wieku XIX*, „BP” 1902, nr 1-3, s. 21.

⁴⁰⁷ *Projekt prawa dla ochrony pszczelnictwa i uregulowania dotyczących stosunków prawnych*, „BP” 1875, nr 16-17, s. 251; *Prawa i rozporządzenia dotyczące pszczelnictwa a obowiązujące w Austrii*, „BP” 1881, nr 13, s. 206; *Projekt ustawy o obsadzaniu dróg drzewami*, „BP” 1884, nr 10, s. 145; S. Lachowski, *Drobna własność rolna i ogrodnictwo*, „BP” 1903, nr 1-2, s. 16; W. Chmura, *Za uzdalenie pszczoł nie może być pszczelarz karany*, „BP” 1910, nr 9, s. 165; J. Chojnacki, *Potrzeba ustawodawstwa w Polsce chroniącego hodowlę pszczoł, oraz potrzeba opieki Państwa nad zawodem pszczelarzkim*, „BP” 1922, nr 7-8, s. 193; F. Geisheimer, *Proces o zabicie koni przez pszczoły*, „BP” 1928, nr 4, s. 117; L. Pawłowski, *Ustawa o walce z gnilcem*, „BP” 1930, nr 10, s. 225; *Kary za niszczenie i uszkodzanie drzewek*, „BP” 1936, nr 2, s. 61; *W sprawie projektu ustawy o ubezpieczeniu pasiek*, „BP” 1939, nr 9, s. 249.

⁴⁰⁸ K. Hamböck, *Które gatunki węgierek i śliwek nadają się najlepiej do suszenia i które suszarnie okazały się najlepszymi*, „BP” 1891, nr 3-4, s. 76; B. Lubicz, *Urządzenia suszarni*, „BP” 1891, nr 5, s. 108; tenże, *O suszeniu owoców i warzyw*, „BP” 1891, nr 5, s. 105; nr 8-9, s. 187; nr 10-12, s. 231; 1892, nr 1, s. 2; nr 2, s. 30; S. J. *O użytkowaniu owocu*, „BP” 1893, nr 8-9, s. 196; T. Ciesielski, *Wyrabianie jablecznika tudzież wina z jablek i gruszek*, „BP” 1895, nr 6-7, s. 123; tenże, *O suszeniu owoców i warzyw*, „BP” 1901, nr 5-6, s. 102; nr 7-8, s. 139; nr 9-10, s. 162; nr 11-12, s. 192; J. Hamernik, *Przeróbka owoców*, „BP” 1896, nr 9-10, s. 196; L. Bach, *Tłocznia dźwigowa do wytłaczania soków z owoców*, „BP” 1932, nr 7-8, s. 203.

wykorzystywanej w przemyśle fermentacyjnym, do wytworzenia takich napoi alkoholowych jak miód pitny, wino i piwo⁴⁰⁹ (5 i 2).

Opublikowano także dwa artykuły dotyczące plagiatu⁴¹⁰ popełnionego przez Franciszka Molickiego wydaniem książki *Najnowsze bartnictwo czyli Zakładanie i prowadzenie pasiek sposobem najlepszym, najpraktyczniejszym, najtańszym, najłatwiejszym, najprostszym, najprędzszym, jak najmniej wymagającym pracy, czasu, nakładu pieniężnego, a zapewniającym szybkie rozpowszechnienie pszczelnictwa i możliwie największe dochody z pasiek*, Warszawa 1895. Publikacja była plagiatem dzieła T. Ciesielskiego *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku, oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu. Część I. Przyroda pszczół*, Lwów 1888. Ciesielski zwrócił uwagę na uprawnienia, przysługujące autorom oryginalnych publikacji, zastrzegając prawo przedruku i tłumaczenia artykułów z „BP”: *Przerabianie miodu* („BP” 1887, nr od 1-2 do 21-24; 1887 nr 1 i 2) oraz *Zkąd pobierają pszczoły zimą wodę* („BP” 1890, nr 5-6-7 s. 107-116).

W „BP” znalazły się też prace poświęcone architekturze krajobrazu (14 i 6)⁴¹¹, w których autorzy podkreślali znaczenie drzew i krzewów w miejscach publicznych, pisali o wykorzystaniu roślin ozdobnych w kształtowaniu przestrzeni miast i wsi. Omawiano rośliny założeń parkowych i ogrodów publicznych.

Opublikowano artykuły istotne z punktu widzenia genealogii oraz dane autobiograficzne (1 i 7), dotyczące J. Lubienieckiego i J. Dzierżona⁴¹² scalające, a także uzupełniające, zebrane dotychczas informacje o tych dwóch najbardziej znaczących postaciach dla rozwoju polskiego pszczelarstwa. Po roku 1918 ukazywały się w „BP”

⁴⁰⁹ M. Wojnarowski, *Piwo miodowe*, „BP” 1876, nr 22, s. 353; F. Wartenberg, *O syceniu miodów*, „BP” 1879, nr 5, s. 69; nr 6, s. 87; nr 7, s. 105; nr 8, s. 120; nr 9-10, s. 141; nr 12-13, s. 184; T. Ciesielski, *Przerabianie miodu (Miody sycone, Miody owocowe, Wina owocowo-miodowe, Wina musujące, Piwo miodowe, Zasady fermentu)*, „BP” 1886, nr 1-2, s. 14; nr 3-6, s. 42; nr 5-6, s. 70; nr 7-8, s. 105; nr 9-10, s. 127; nr 11-12, s. 146; nr 13-14, s. 182; nr 15-16, s. 206; nr 17-18, s. 247; nr 19-20, s. 261; 1887, nr 1, s. 7; nr 2, s. 29; tenże, *Wina owocowe*, „BP” 1889, nr 3-4, s. 69; tenże, *Czy filtrować wina i miody?*, „BP” 1932, nr 4, s. 115; J. Watzka, *Wyrób piwa*, „BP” 1931, nr 5, s. 148.

⁴¹⁰ S. Lachowski, *Kradzież literacka*, „BP” 1894, nr 11-12, s. 228; T. Ciesielski, *W sprawie plagiatu Franciszka Molickiego*, „BP” 1896, nr 3-4, s. 51.

⁴¹¹ M. Sławiński, *O roślinach jako ozdobie kraju*, „BP” 1885, nr 11-12, s. 151; nr 13-14, s. 179; T. Ciesielski, *O zakładaniu żywych plotów*, „BP” 1889, nr 11-12, s. 280; M. Hillich, *O sadzeniu drzew w miejscach publicznych*, „BP” 1892, nr 2, s. 40; A. Błażek, *Jakie doświadczenia zrobiono pod względem obsadzania dróg drzewami owocowymi*, „BP” 1894, nr 11-12, s. 254; W. Kubik, *Ogrody dla dzieci*, „BP” 1908, nr 3-4, s. 50; A. Kwapniewski, *Żywopłot z akacji*, „BP” 1933, nr 6, s. 166; J. Smetański, *Zieleń we Lwowie*, „BP” 1936, nr 4, s. 128; nr 5, s. 160; nr 6, s. 200; tenże, *Przyozdabiamy nasze domy*, „BP” 1936, nr 5, s. 163.

⁴¹² Julian Lubieniecki, „BP” 1878, nr 1, s. 1; L. Weber, *Julian Lubieniecki*, „BP” 1924, nr 3, s. 42; Julian Lubieniecki – Polakiem, „BP” 1930, nr 4, s. 90; W. Kranowski, *Julian Lubieniecki w świetle nowych dokumentów*, „BP” 1930, nr 6, s. 144; L. Pierzchała, *Rodowód Lubienieckich*, „BP” 1930, nr 6, s. 148; tenże, *Kropka nad i o Lubienieckim*, „BP” 1930, nr 10, s. 246; B. Jagoszewski, *Julian Lubieniecki - życie działalność i pozostałości po nim*, „BP” 1939, nr 5, s. 193. Z niemieckiego, *Autobiografię ks. Dr Jana Dzierżona*, „BP” 1938, nr 1, s. 7, przetłumaczył E. Podworski.

opracowania dotyczące terminologii pszczelarskiej, które podejmowały kwestie specjalistycznego nazewnictwa czynności i przedmiotów oraz zasad ich pisowni (8)⁴¹³.

Głównie w pierwszym okresie ukazywania się „BP” czasopismo publikowało artykuły o chowie i hodowli zwierząt domowych (6 i 1), takich jak bydło domowe, drób, a nawet żółwi⁴¹⁴, całkowicie obcych dla tradycyjnych gospodarstw rolnych. Zamieszczane w „BP” artykuły dotyczące gospodarstwa domowego, poruszały głównie tematykę przechowywania, przetwórstwa i konserwacji żywności, przyrządzania potraw oraz kulinarnym zastosowaniu miodu (4 i 2)⁴¹⁵.

W latach 1875-1878 na łamach „BP” drukowano artykuły fizyka dra Tomasza Staneckiego z zakresu geologii i nauk pokrewnych oraz meteorologii praktycznej i synoptycznej (4) pod wspólnym tytułem *Z meteorologii*⁴¹⁶, a w 1882 r. *O przepowiedniach pogody*⁴¹⁷. Wyjaśniał w nich zagadnienia związane ze strukturą, mechaniką i termodynamiką atmosfery, promieniowaniem i temperaturą, ciśnieniem atmosferycznym, wiatrem, parą wodną, mgłą, chmurami, opadami, śniegiem, suszą, wilgotnością ziemi. Dostarczenie czytelnikom tych podstawowych informacji miało istotne znaczenie dla prawidłowego prowadzenia obserwacji meteorologicznych i fitofenologicznych związanych z racjonalnym chowem pszczół i uprawą roślin ogrodniczych oraz rolniczych.

Zagadnienia dotyczące produktów pochodzenia zwierzęcego, mleczarstwa oraz jajczarstwa⁴¹⁸ omawiano jedynie w pierwszym okresie wydawniczym czasopisma; także

⁴¹³ J. Leciejewski, *Staropolskie bartnictwo i jego terminologia*, „BP” 1920, nr 7-9, s. 120; L. Pawłowski, *Kilka słów w sprawie słownictwa pszczelniczego*, „BP” 1927, nr 1, s. 14; W. Ciesielski, *Terminologia pszczelarska*, „BP” 1927, nr 7, s. 225; J. Dziegielowski, *Sprawa ustalenia słownictwa polskiego pszczelniczego*, „BP” 1928, nr 5, s. 146; F. Dąbrowski, *Czy nie należałoby w pasiecznictwie ograniczyć obcych wyrazów?*, „BP” 1930, nr 10, s. 231; A. Kozikowski, *Słownictwo chorób pszczelich*, „BP” 1932, nr 1, s. 4; W. Bojarczuk, *O należyte nazwy*, „BP” 1934, nr 11, s. 311; L. Weber, *Pszczelarskie słówka łacińskie*, „BP” 1938, nr 4, s. 127.

⁴¹⁴ Z. Gawarecki, *Pielęgnowanie i chów bażantów*, „BP” 1892, nr 2, s. 44; nr 3, s. 64; nr 4, s. 87; nr 5, s. 113; nr 6, s. 134; nr 7-8, s. 163; S. I., *O korzystnej hodowli kur*, „BP” 1894, nr 2, s. 30; Z. Gawarecki, *O chowie żółwi*, „BP” 1898, nr 5-6, s. 120; P. Werner, *Samowystarczalność pastewna gospodarza*, „BP” 1937, nr 9, s. 231.

⁴¹⁵ T. Ciesielski, *O wyrabianiu konserwów*, „BP” 1890, nr 1, s. 7; nr 2-3, s. 32; E. Kruczkowska, *Sporządzanie marmelad owocowych*, „BP” 1938, nr 2, s. 63; nr 3, s. 102; nr 4, s. 132; nr 5, s. 174; też, *Miód w gospodarstwie domowym*, „BP” 1939, nr 6, s. 181.

⁴¹⁶ T. Stanecki, *Z meteorologii*, „BP” 1875, nr 2, s. 25; nr 3, s. 44; nr 4, s. 59; nr 5, s. 74; nr 6, s. 87; nr 7, s. 103; nr 8, s. 116; nr 9, s. 131; nr 10, s. 148; nr 11, s. 165; nr 12, s. 180; nr 13, s. 197; nr 14, s. 219; nr 15, s. 228; nr 16-17, s. 260; nr 19, s. 300; nr 21, s. 324; nr 22-23, s. 346; nr 24, s. 374; 1876, nr 2, s. 23; nr 3, s. 37; nr 5, s. 70; nr 8, s. 116; nr 9, s. 132; nr 11, s. 166; nr 14, s. 229; nr 20, s. 321; 1877, nr 1, s. 11; nr 2, s. 29; nr 4, s. 59; nr 7-8, s. 121; nr 23, s. 367; 1878, nr 1, s. 7; nr 4, s. 53; nr 10, s. 146.

⁴¹⁷ T. Stanecki, *O przepowiedniach pogody*, „BP” 1882, nr 12-13, s. 193; nr 14, s. 213; nr 18-19, s. 284; nr 20, s. 304.

⁴¹⁸ J. Kokurewicz, *O nabiale*, „BP” 1880, nr 12-13, s. 174; nr 14-15, s. 197; nr 16-17, s. 217; nr 18-19, s. 249; nr 20-21, s. 281; nr 22-23, s. 313; nr 24, s. 345; F. S., *Wpływ paszy na zawartość tłuszczu w mleku*, „BP” 1896, nr 5-6, s. 100.

wtedy dwukrotnie na stronach czasopisma pojawiały się kwestie społeczne, w tym niskiej stopy życiowej ludności; proponowano jednocześnie środki zaradcze⁴¹⁹.

4.2. INFORMACJE O DZIAŁALNOŚCI STOWARZYSZEŃ PSZCZELARSKICH I OGRODNICZYCH

Prospekt rozpoczynający wydawnictwo „BP”, wśród zadań czasopisma w pierwszej kolejności wymieniał jego rolę informacyjną i koordynacyjną: *Zadaniem czasopisma naszego będzie: przeprowadzać łączność pomiędzy krajowymi towarzystwami pszczelniczymi i ogrodniczymi, a tem samem nadawać rozstrzelonym po dziś dzień i stąd w części bezskutecznym ich zabiegom wybitny i jednolity kierunek [...]*⁴²⁰. W całym okresie ukazywania się czasopisma zamierzenie to było konsekwentnie realizowane, głównie w ramach powinności organu prasowego wobec organizacji sprawczych. Do wybuchu I wojny światowej w periodyku priorytetowo traktowano informacje mówiące o działalności trzech rodzimych towarzystw: w 1875 r. PGSPSJ w Kołomyi, następnie od 1876 r. GTPO we Lwowie, a od 1890 r. ZGTOiP. W okresie dwudziestolecia międzywojennego dynamiczny rozwój organizacji pszczelarskich oraz ogólnokrajowe funkcje czasopisma nałożyły nań obowiązki koordynacyjne i informacyjne nieporównanie większe niż miało to miejsce przed pierwszą przerwą wydawniczą. Do najważniejszych z reprezentowanych w tym czasie należy zaliczyć: Sekcję Pszczelarską Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie, PTP we Lwowie, NZTP, MTR i MZP we Lwowie. Wśród materiałów zamieszczanych na łamach „BP” dotyczących działalności wspomnianych lwowskich organizacji pszczelarskich było wiele doniesień o momentach przełomowych w ich historii⁴²¹.

Za pośrednictwem „BP” podawano do wiadomości czytelników zawiadomienia o terminach i programach planowanych zebrań Zarządu Centralnego, Rady delegatów, Rady ogólnej oraz Walnego Zgromadzenia⁴²². Szczególnie w pierwszych latach ukazywania się

⁴¹⁹ J. Kokurewicz, *Rada na złe czasy*, „BP” 1875, nr 9, s. 137; nr 11, s. 170; nr 12, s. 184; nr 13, s. 202; nr 14, s. 221; nr 15, s. 238; tenże, *Jak zwalczyć biedę?*, „BP” 1878, nr 1, s. 9; nr 2, s. 25; nr 3, s. 41; nr 4, s. 49; nr 5, s. 69; nr 6, s. 81; nr 7, s. 97; nr 8, s. 116; nr 11, s. 161; nr 12, s. 178.

⁴²⁰ *Prospekt*, „BP” 1875, nr 1, s. 1.

⁴²¹ *Zarys działalności Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego*, „BP” 1884, nr 15-16, s. 225; *W sprawie połączenia Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego i Towarzystwa Ogrodniczo-Sadowniczego*, „BP” 1889, nr 11-12, s. 267; *Jubileuszowa wystawa krajowa ogrodnicza i pszczelnicza*, „BP” 1898, nr 1, s. 3; *„Viribus Unitis”*, „BP” 1928, nr 4, s. 119; *Założenie Naczelnej Reprezentacji Pszczelarskiej w Warszawie*, „BP” 1933, nr 11-12, s. 291; *Założenie naczelnej organizacji pszczelarskiej w Polsce*, „BP” 1935, nr 10, s. 258; S. Blank-Weissberg, *Założenie Centralnego Związku Pszczelarzy*, „BP” 1936, nr 1, s. 21; *W sprawie unifikacji Małop. Związku Pszczelniczno-Ogrodniczego z Małop. Towarz. Rolniczym we Lwowie*, „BP” 1938, nr 3, s. 91.

⁴²² *Walne zebranie Stowarz. Pszczeln.-sadown.-jedwabn. w Kołomyi*, „BP” 1875, nr 2, s. 30; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczno-ogrodnicze: oddział Kołomyjski*, „BP” 1876, nr 11, s. 176; *Rada delegatów Gal. Tow.*

czasopisma wiele bieżących wydarzeń z życia Oddziałów, zamieszczonych w rubryce *Ruch stowarzyszeń*, dotyczyło powstających nowych placówek kształtującej się organizacji⁴²³, ich założycieli, składu aktualnych władz i dotychczasowych osiągnięć, głównie z zakresu prac oświatowych⁴²⁴.

W części czasopisma poświęconej sprawom organizacji znalazły się również wykazy prenumeratorów oraz osób, które przystąpiły do GTPO i wpłaciły na ręce redakcji należną składkę⁴²⁵. Z biegiem czasu pojawiły się w czasopiśmie informacje o reorganizacji i wskrzeszaniu oddziałów. Sytuacja powtarzała się w długim okresie ukazywania się czasopisma, gdy na skutek fuzji organizacji i wydarzeń politycznych, zmianom podlegała dawna struktura towarzystw, ich nazwy oraz zasięg terytorialny⁴²⁶. Na łamach „BP” zamieszczano informacje o innych towarzystwach działających w Galicji i inicjowanych przez nie wydarzeniach⁴²⁷. Od 1895 r. do 1912 r. nieregularnie podawano dane z Towarzystwa Pszczelniczego dla Wschodniego Śląska (Śląsk Austriacki)⁴²⁸, a także

pszczeln.-ogrodn., „BP” 1877, nr 4, s. 64; *Rada ogólna Galicyjskiego Tow. pszcz. ogrodn.*, „BP” 1878, nr 5, s. 66; *Rada Ogólna Gal. Tow. pszcz.-ogrodn.*, „BP” 1880, nr 2-3, s. 31; *Walne Zgromadzenie Gal. Tow. pszczeln.-ogrodniczego*, „BP” 1882, nr 14, s. 217; *Walne zgromadzenie Zjednocz. Gal. Towarz. dla ogr. i pszczelnictwa*, „BP” 1891, nr 6-7, s. 151; *Zebranie Rady delegatów N. Z. T. P.*, „BP” 1926, nr 2, s. 70; *Zebranie Naczelnego Związku w Warszawie*, „BP” 1929, nr 8, s. 164; *Zebranie Rady Ogólnej Małop. Związku Pszczelniczego*, „BP” 1931, nr 5, s. 162.

⁴²³ Zob. Aneks 3: Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze austriackim.

⁴²⁴ *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Lwowski*, „BP” 1876, nr 2, s. 32; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Kopyczyński*, „BP” 1877, nr 11, s. 181; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Sokalski*, „BP” 1878, nr 1, s. 12; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Brodzki*, „BP” 1879, nr 12-13, s. 199; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Bocheński*, „BP” 1880, nr 4-5, s. 60; *Oddział Gal. Tow. pszcz. ogr. w Kozłowie*, „BP” 1883, nr 5, s. 79; *Galicyjskie Towarzystwo pszczelniczego-ogrodnicze: Oddział Husiatyńsko-Sidorowski*, „BP” 1885, nr 21-22, s. 318.

⁴²⁵ *Spis prenumeratorów*, „BP” 1881, nr 10, s. 146; nr 12, s. 200; *Spis członków Oddziału Kałuskiego Zjednocz. Galic. Tow. dla ogrodnictwa i pszczelnictwa*, „BP” 1899, nr 6-7, s. 144.

⁴²⁶ *Lista pow. Towarzystw pszczelniczych lwowskiego Związku*, „BP” 1921, nr 12, s. 280; *Założenie Tow. Pszczeln. w Radziechowie*, „BP” 1926, nr 7, s. 199; *Wskrzeszenie Oddziału w Strusowie*, „BP” 1928, nr 2, s. 65; *Zawiązywanie Oddziałów w Turce, Lutowiskach, Kołomyji, Przemyślu, Rawie ruskiej, Samborze, Rudkach, Złoczowie, Brodach, Kamionce Str., Jaworowie, Przemyślanach, Horodence, Stanisławowie, Nadwórnej, Stryju i Brzeżanach*, „BP” 1928, nr 2, s. 66; *Zreorganizowanie Oddziału w Żółkwi*, „BP” 1928, nr 6, s. 208; *Założenie Oddziału w Lisku, Grzymałowie, Bolechowie, Skalacie*, „BP” 1929, nr 2, s. 39; *Zreorganizowanie Oddziału w Grodzisku*, „BP” 1929, nr 4, s. 71; *Założenie Oddziału M. Z. P. w Białym Dunajcu*, „BP” 1933, nr 2, s. 60.

⁴²⁷ *Towarzystwo pszczelno-jedwabnicze i sadownicze w Krakowie*, „BP” 1876, nr 1, s. 16; B. Garwoliński, *Komitet c. k. Towarzystwa pedagogicznego*, „BP” 1879, nr 15-16, s. 236; *Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej*, „BP” 1889, nr 3-4, s. 92; *Protokół z obrad zjazdu miłośników ogrodnictwa i pszczelnictwa we Lwowie*, „BP” 1894, nr 9-10, s. 179; *Zjazd miłośników ogrodnictwa i pszczelnictwa we Lwowie*, „BP” 1895, nr 1, s. 1.

⁴²⁸ *Towarzystwo pszczelnicze dla Śląska wschodniego w Cieszynie*, „BP” 1895, nr 8-9, s. 174; *Towarzystwo pszczelnicze dla wschodniego Śląska*, „BP” 1896, nr 5-6, s. 125; nr 9-10, s. 238; 1898, nr 3-4, s. 85; 1899, nr 8-9, s. 213; *Z Towarzystwa pszczelniczego dla wschodniego Śląska*, „BP” 1902, nr 4-6, s. 84; *Tow. pszczelnicze dla wschodniego Śląska*, „BP” 1904, nr 4-5, s. 44; F. Francus, *Z Towarzystwa pszczelniczego w Cieszynie*, „BP” 1908, nr 9-10, s. 153; tenże, *Towarzystwo pszczelnicze dla wschodniego Śląska*, „BP” 1910, nr 10-11, s. 180; J. Folwarczny, *Z towarzystwa pszczelniczego dla wschodniego Śląska*, „BP” 1910, nr 10-11, s. 199; tenże, *Z Towarzystwa pszczelniczego w Cieszynie*, „BP” 1911, nr 1-2, s. 31; F. Francus, *Z Towarzystwa pszczeln. dla wsch. Śląska*, „BP” 1912, nr 9, s. 148.

towarzystw z Czech i Moraw⁴²⁹, wchodzących w skład ziem Austro-Węgier. Wiele uwagi czasopismo poświęcało organizacjom pszczelarskim działającym pod zaborem pruskim z obszaru Wielkopolski. Podawano informacje o Towarzystwach Pszczelniczych Wielkiego Księstwa Poznańskiego m. in. z powiatu inowrocławskiego, obornickiego, szamotulskiego, średzkiego, ostrzeszowskiego i pleszewskiego⁴³⁰. W latach 1882-1885 zamieszczano informacje o zjazdach Głównego Towarzystwa Pszczelniczego na Wielkie Księstwo Poznańskie⁴³¹. Opublikowano także materiały związane z czynnościami Towarzystwa Ogrodniczego w Berlinie⁴³². „BP” informował o działaniach organizacyjnych z zakresu pszczelarstwa, jakie miały miejsce na terenie zaboru rosyjskiego⁴³³.

Od stycznia 1920 r., kiedy ukazał się pierwszy w wolnej Polsce numer czasopisma, funkcjonowało ono w zmienionej rzeczywistości geopolitycznej. Z jego łamów czytelnicy wciąż czerpali informacje dotyczące organizacji pszczelarskich różnych regionów, z których wiele znalazło się w granicach odrodzonego i scalonego państwa⁴³⁴. Informacje dotyczące działalności towarzystw przybierały formy komunikatów, okólników, odezw, ostrzeżeń, podziękowań i publikowane były w działach czasopisma noszących adekwatne do tego nazwy, a także jako *Ruch stowarzyszeń; Sprawy/wiadomości bieżące; Rozmaitości, Z życia pszczelarskiego*.

Informacje przekazywane w komunikatach kierowały do czytelników organizacje pszczelarskie, ogrodnicze i rolnicze, inspektoraty pszczelarskie oraz ministerstwa i sama redakcja⁴³⁵. Oprócz bieżących doniesień podawano w nich tak istotne informacje, jak np.

⁴²⁹ Odezwą Morawskiego Towarzystwa Pszczelniczego, „BP” 1904, nr 7, s. 81; L. Bach, *Wrażenie zjazdu czesko-słowiańskiego w Boskovicach*, „BP” 1912, nr 10-11, s. 166.

⁴³⁰ *Towarzystwo pszczelnicze Kościańskie*, „BP” 1875, nr 1, s. 12; *Towarzystwo pszczelnicze dla powiatu Obornickiego i Szamotulskiego*, „BP” 1875, nr 5, s. 76; *Towarzystwo pszczelarzy na powiat Inowrocławski W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1876, nr 11, s. 176; *Towarzystwo pszczelnicze w Koźminie W. Ks. Pozn.*, „BP” 1876, nr 15, s. 256; tamże, *Towarzystwo pszczelnicze w Szamotulach W. Ks. Pozn.*; M. Konieczny, *Towarzystwo pszczelarzy powiatu Średzkiego (Ks. Poznańskie)*, „BP” 1878, nr 17-18, s. 279; *Towarzystwo pszczelnicze na powiat Ostrzeszowski*, „BP” 1883, nr 3, s. 43; *Towarzystwo pszczelnicze na powiat Pleszewski*, „BP” 1883, nr 4, s. 62; A. Chelmiński, *Towarzystwo pszczelarzy na Srem i okolice. W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1891, nr 3-4, s. 92.

⁴³¹ *Zjazd delegatów Głównego Towarzystwa pszczeln. na W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1882, nr 12-13, s. 196; *Walne zebranie Głównego Tow. Pszczelniczego na W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1882, nr 15, s. 234; *Zebranie Wydziału Głównego Towarz. pszczelniczego na W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1883, nr 13-14, s. 215.

⁴³² *Ogrodnicze Towarzystwo w Berlinie*, „BP” 1877, nr 6, s. 108.

⁴³³ P. Wereszko, *Muzeum pszczelnicze w Warszawie*, „BP” 1882, nr 16-17, s. 268.

⁴³⁴ *Komunikat Tow. Pszczeln. w Cieszynie*, „BP” 1926, nr 2, s. 70; *Walne Zebranie T-wa Pszczeln. w Gródku Jagiell.*, „BP” 1926, nr 5-6, s. 168; *Walne zebranie Towarz. pszczel.-ogrodniczego w Sanoku*, „BP” 1927, nr 4, s. 139; *Związek Kólek i Organizacji rolniczych ziemi wileńskiej*, „BP” 1927, nr 8-9, s. 278; *Poznańskie Towarz. Pszczelarzy*, „BP” 1930, nr 8, s. 199; S. Strzebak, *Ze Związku Pszczelarskiego krakowskiego*, „BP” 1937, nr 11, s. 304.

⁴³⁵ *Komunikat Ministerstwa Rolnictwa*, „BP” 1921, nr 10, s. 236; *Komunikaty Lwowskiego Związku*, „BP” 1924, nr 1, s. 1; *Komunikat Ministerstwa Kolei Żelaznych*, „BP” 1924, nr 8, s. 196; *Komunikat Naczelnego Związku Tow. Pszczelarskich*, „BP” 1925, nr 1, s. 24; *Komunikat inspektoratu pszczelarskiego w Łucku*, „BP” 1929, nr 6, s. 120; *Komunikat Naczelnego Związku*, „BP” 1929, nr 8, s. 162; *Komunikat Małop. Towarz. Rolniczego we*

decyzje dotyczące standaryzacji rozmiarów ramki pszczelej dla pasiek w Polsce⁴³⁶. Jednym z ważniejszych tematów generujących wiele komunikatów na przestrzeni lat, była sprawa dostępności i przydziału cukru służącego do podkarmiania pszczół, w którą znacząco zaangażowały się organizacje pszczelarskie⁴³⁷.

Wskazówki i polecenia dla podległych jednostek artykułowano w postaci okólników⁴³⁸. Posługiwano się również odezwaniami, które pełniły rolę wezwania do podjęcia określonych działań, a dotyczących na przykład nadsyłania składek członkowskich, organizacji wystaw czy wzajemnej pomocy⁴³⁹. Szczególnie w obliczu zniszczeń wojennych, zagrożeń konfliktem zbrojnym i klęsk żywiołowych periodyk informował czytelników o czynnościach zaradczych⁴⁴⁰. W sytuacjach, gdy istniała obawa, że czytelnicy mogą stać się ofiarami nadużyć, czasopismo podawało stosowne ostrzeżenia⁴⁴¹. Podziękowania kierowano do instytucji, które zaprenumerowały periodyk oraz personalnie do osób działających dla dobra organizacji pszczelarskich⁴⁴².

Od początku swojego istnienia „BP” zamieszczał obszernie informacje o wystawach pszczelarskich, ogrodniczych, rolniczych i przemysłowych. Na etapie planów publikowano ogłoszenia i odezwy w sprawach organizacyjnych a także programy wystaw. Inicjatorami były organizacje związane bezpośrednio z czasopismem lub swoją działalnością nawiązujące do jego profilu. Wystawy krajowe i zagraniczne miały charakter lokalny lub międzynarodowy a pomysłodawcami i wykonawcami wielu z nich stawały się poszczególne oddziały

Lwowie, „BP” 1929, nr 9, s. 191; *Komunikat Ministerstwa Komunikacji*, „BP” 1931, nr 1, s. 34; *Komunikat M. Z. P. do Oddziałów*, „BP” 1931, nr 7, s. 201; *Komunikaty Małop. Związku Pszczelniczego*, „BP” 1934, nr 1, s. 1; *Komunikaty Mał. Tow. Ogr.*, „BP” 1936, nr 1, s. 25; *Komunikat Centralnego Związku Pszczelarzy*, „BP” 1936, nr 6, s. 190; *Od Redakcji*, „BP” 1937, nr 2, s. 33; *Od Administracji*, „BP” 1937, nr 4, s. 93.

⁴³⁶ *Komunikat Komisji dla wyboru ramki jednolitej w Polsce*, „BP” 1925, nr 4, s. 79.

⁴³⁷ *Nieopodatowany cukier dla pszczół*, „BP” 1913, nr 4-5, s. 51; *Cukier dla pszczół*, „BP” 1920, nr 1, s. 14; *Sprawa przydziału cukru dla pszczół*, „BP” 1929, nr 2, s. 40; *W sprawie przydziału cukru dla pszczół*, „BP” 1933, nr 2, s. 63; *Cukier dla pszczół potaniał*, „BP” 1935, nr 4, s. 97; *Komunikat w sprawie przydziału cukru dla pszczół*, „BP” 1935, nr 8-9, s. 247; nr 10, s. 257; *Komunikat w sprawie przydziału cukru*, „BP” 1937, nr 3, s. 88; *Sprawa rozdziału cukru*, „BP” 1938, nr 6, s. 178.

⁴³⁸ *Okólnik w sprawie pszczelnictwa i ogrodnictwa do Oddziałów Gal Tow. Pszcz. Ogr.*, „BP” 1880, nr 16-17, s. 230; *Okólnik w sprawie organizacji pszczelarzy*, „BP” 1918, nr 9, s. 137; *Okólnik w sprawie kredytów pszczelarskich*, „BP” 1928, nr 6, s. 203.

⁴³⁹ *Odezwa w sprawie wystawy pszczelnico-ogrodniczej we Lwowie*, „BP” 1881, nr 6-7, s. 95; *Odezwa w sprawie Zjednocz. Gal. Tow. dla ogrodn. i pszczeln.*, „BP” 1890, nr 5-7, s. 154; *Odezwa Zarządu Centralnego*, „BP” 1909, nr 8-9, s. 143; *Odezwa Polskiego Towarz. Pszczelarskiego we Lwowie*, „BP” 1927, nr 2, s. 67.

⁴⁴⁰ *Wzór podania o subwencję na odbudowę pasieki*, „BP” 1918, nr 10, s. 166; *Zapomogi dla zrujnowanych wypadkami wojennymi pszczelarzy*, „BP” 1920, nr 12, s. 174; *Ofiary na Wystawę Wszechrzłowską w Poznaniu*, „BP” 1928, nr 9, s. 305; K. Bajorek, *Odezwa w sprawie powodzi-pszczelarzy*, „BP” 1934, nr 9-10, s. 267; H. Reszko, *Pszczelarze dla armii*, „BP” 1938, nr 3, s. 94; *Pszczelarze na F. O. N.*, „BP” 1939, nr 7-8, s. 223.

⁴⁴¹ J. Tomkiewicz, *Ostrzeżenie*, „BP” 1909, nr 3, s. 51; *Ostrzeżenie*, „BP” 1921, nr 1, s. 18; *Ostrzeżenie*, „BP” 1933, nr 11-12, s. 291; *Ostrzeżenie*, „BP” 1938, nr 6, s. 199.

⁴⁴² *Podziękowania*, „BP” 1876, nr 1, s. 1; nr 2, s. 17; nr 3, s. 33; nr 4, s. 49; nr 5, s. 65; nr 7, s. 97; *Podziękowanie Towarz. Pszczelnicznemu w Rudniku n/S*, „BP” 1928, nr 2, s. 68; *Podziękowanie*, „BP” 1930, nr 7, s. 176; *Podziękowanie*, „BP” 1939, nr 7-8, s. 223.

lwowskich organizacji pszczelarskich⁴⁴³. Cechy, jakie im nadawano w ogłoszeniach i sprawozdaniach, określały je jako wystawy instrukcyjne, pouczające, targowe czy też jubileuszowe. Zakres tematyczny obejmował szeroki wachlarz specjalizacji, które też często ze sobą łączono: wystawy owocowe, sadownicze, pomologiczne, ogrodniczo-sadownicze, pszczelnicze, pszczelniczo-ogrodnicze, pszczelniczo-ogrodnicze i przemysłu domowego, rolniczo-przemysłowe, rolnicze i leśne, kwiatów i osobno róż, napoi owocowo-miodowych, drobiu. Organizowane wystawy odbywały się często wraz ze zjazdami władz centralnych organizacji sprawczych lub były elementem konferencji lub kongresu. Na łamach lwowskiego periodyku w latach 1875-1939 opublikowano materiały dotyczące 114 takich wydarzeń, z czego 54 dotyczyło zagranicy (43 w pierwszym okresie wydawniczym, 11 po wznowieniu czasopisma w 1918 r.), a 60 lokalizacji krajowych (35 i 25), gdzie 28 razy miejscem docelowym był Lwów. O wadze tych wydarzeń świadczy opinia lwowskiego ZGTOiP, które postrzegało je jako miejsce do [...] *a) uzyskania poglądu na stan, rozwój i kierunek pszczelnictwa i ogrodnictwa, jako też połączonego z nimi przemysłu, b) zachęcenia do postępu i zapoznania z nim szerszych kół, c) badania ulepszeń przedstawionych na wystawie, lub proponowanych w pisemnych opracowaniach, d) wymiarkowania i wytknięcia kierunku, pożądanego dla podniesienia ogólnego dobrobytu kraju, przez należyty rozwój i wyzyskanie gałęzi gospodarstwa, w zakres Towarzystwa wchodzących, e) poznamienia i zbliżenia do siebie producentów, konsumentów*

⁴⁴³ Wystawa pszczeln.-sadown. we Lwowie, „BP” 1875, nr 5, s. 77; T. Ciesielski, Wystawa i zjazd pszczelarzy niemieckich w Strasburgu, „BP” 1875, nr 20, s. 312; Wystawy: w Brukseli, Lipsku, Erfurcie, „BP” 1876, nr 8, s. 128; Wystawy: w Amsterdamie, Paryżu, Wrocławiu, „BP” 1876, nr 18, s. 295; Kongres ogrodników w Brunszwicku, „BP” 1877, nr 6, s. 108; Wystawy w Monachium, „BP” 1877, nr 9, s. 148; Wystawa pszczelnicza i ogrodnicza w Brodach, „BP” 1878, nr 13-14, s. 218; Wystawa oddziałowa pszczelniczo-ogrodnicza w Kaluszu, „BP” 1879, nr 14, s. 220; Wystawa pszczelniczo-ogrodnicza Galic. Tow. Pszcz.-Ogr. we Lwowie w r. 1881, „BP” 1880, nr 8-9, s. 125; Wystawa owoców i Walne zgromadzenie Gal. Tow. pszcz.-ogr. w Kołomyi, „BP” 1881, nr 14, s. 217; Wystawa rolniczo-przemysłowa w Przemyśle, „BP” 1882, nr 2, s. 18; Wystawy ogrodnicze, „BP” 1883, nr 5, s. 65; Wystawa pouczająca pszczelniczo-ogrodnicza Oddziału Strusowskiego, „BP” 1883, nr 15, s. 237; Wystawa ogrodniczo-sadownicza w Cieszynie, „BP” 1883, nr 21-22, s. 334; Wystawa pszczelniczo-ogrodnicza i przemysłu domowego w Tarnopolu, „BP” 1884, nr 2, s. 26; nr 9, s. 138; nr 13-14, s. 223; nr 15-16, s. 255; nr 17-18, s. 257; nr 19-20, s. 289; nr 21-22, s. 321; nr 23-24, s. 353; Wystawa pomologiczna Monarchii Austriackiej we Wiedniu, „BP” 1888, nr 6-7, s. 176; T. Ciesielski, Ogólna wystawa rolnicza i leśnicza we Wiedniu i kongres międzynarodowy, „BP” 1890, nr 8-9, s. 163; Wystawa róż, kwiatów i napoi owocowo-miodowych, „BP” 1892, nr 3, s. 60; T. Ciesielski, Powszechna wystawa krajowa w r. 1894, „BP” 1892, nr 12, s. 267; Wystawa róż i kwiatów, „BP” 1893, nr 5, s. 99; Wystawa róż we Lwowie, „BP” 1897, nr 2, s. 46; Wystawa sadownicza Towarzystwa zawodowych ogrodników we Lwowie, „BP” 1900, nr 9-10, s. 145; Wystawa drobiu w Tarnowie, „BP” 1902, nr 7-9, s. 133; Międzynarodowa wystawa pszczelnicza we Wiedniu, „BP” 1903, nr 1-2, s. 3; Wystawa pszczelarska w Bernie, „BP” 1904, nr 6, s. 69; Wielka wystawa pszczelnicza w Cieszynie, „BP” 1905, nr 2-3, s. 41; Wystawa targowa nasion, „BP” 1905, nr 11-12, s. 163; J. L., Pszczelnicza wystawa krajowa, „BP” 1907, nr 5-6, s. 118; IV Słowiański Zjazd pszczelarski w Pradze, „BP” 1914, nr 4, s. 75; I. Ogólna polska wystawa pszczelnicza i ogrodnicza we Lwowie, „BP” 1925, nr 7, s. 149; Wszecławiańska Wystawa pszczelarska i zjazd w Poznaniu, „BP” 1929, nr 7, s. 121; Wystawa pszczelnicza w Rybniku, „BP” 1934, nr 9-10, s. 295.

i kupców⁴⁴⁴. Szczególnie dużą rolę przypisywano wystawom prowincjonalnym ukazującym prawdziwy obraz postępu rolniczego i dającym szansę udziału mniej zamożnym wystawcom⁴⁴⁵. Interesujące były sprawozdania nadsyłane po zakończeniu wystaw, w których opisywano dokładnie ich organizację, podawano spisy wystawców oraz nazwiska osób nagrodzonych w poszczególnych działach i kategoriach z wyszczególnieniem typu nagrody (medale, dyplomy uznania, dyplomy honorowe, listy pochwalne, nagrody honorowe, monety pamiątkowe). Sprawozdawcami byli organizatorzy i uczestnicy wystaw, opisujący je w postaci „wrażeń” bądź „echa” z wystawy⁴⁴⁶.

Do wiadomości publicznej na stronach „BP” podawano statuty i regulaminy towarzystw pszczelarskich, a także spółek pszczelarskich i organizacji nauczycielskich, projekty ustaw oraz wyciągi z rozporządzeń państwowych⁴⁴⁷. Ważnym głosem organizacji świadczącym o potrzebie dostosowania obowiązujących podstaw prawnych i oferowanej przez jednostki państwowe pomocy, do potrzeb i realiów życia członków organizacji, były oficjalne pisma, listy otwarte do władz, petycje i prośby kierowane do Sejmu, posłów na Sejm, Rady Państwa oraz Ministerstwa Rolnictwa⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ Wystawa pszczelnicza i ogrodnicza i Walne Zgromadzenie Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa we Lwowie, „BP” 1891, nr 3-4, s. 51-52.

⁴⁴⁵ M. Krypiakiewicz, Jubileuszowa Wystawa Krajowa dla ogrodnictwa i pszczelnictwa w r. 1898 we Lwowie, „BP” 1898, nr 11-12, s. 248.

⁴⁴⁶ Pszczelnictwo na wystawie krajowej we Lwowie, „BP” 1877, nr 21, s. 324; K. M., Wystawa rolniczo-przemysłowa w Retowie na Żmudzi, „BP” 1878, nr 21-22, s. 347; T. Ciesielski, Opis działu pszczelniczego na wystawie w Tarnopolu, „BP” 1884, nr 23-24, s. 353; tenże, Pszczelnictwo na wystawie krajowej we Lwowie, „BP” 1894, nr 5-6, s. 99; M. Michalewicz, Wrażenia pszczelarza z Wystawy jubileuszowej 1898 r., „BP” 1899, nr 1-2, s. 30; Echa z Wystawy pszczelniczej we Lwowie, „BP” 1925, nr 11-12, s. 265; Z Wszechsłowińskiego Zjazdu Pszczelarzy w Poznaniu, „BP” 1929, nr 9, s. 170.

⁴⁴⁷ Ustawy Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego, „BP” 1875, nr 14, s. 209; Statut Pierwszej Galicyjskiej spółki miodowej, „BP” 1881, nr 10, s. 147; Ustawa Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa, „BP” 1889, nr 11-12, s. 269; Ustawa Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego w Warszawie, „BP” 1895, nr 3-4, s. 84; Statut Towarzystwa „Związek nauczycielski w Germakówce”, „BP” 1900, nr 9-10, s. 168; Regulamin Sekcji dla spraw pszczelniczych przy Oddziałach c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, „BP” 1918, nr 9, s. 139; Statut powiatowych Towarzystw pszczelniczych lwowskiego Związku, „BP” 1921, nr 5, s. 99; Regulamin Oddziałów Związku Pszczelniczego we Lwowie, „BP” 1927, nr 8-9, s. 263; Statut Małopolskiego Związku Pszczelniczego, „BP” 1928, nr 4, s. 121; Wyciąg rozporządzenia Ministra skarbu, „BP” 1928, nr 9, s. 276; Statut Komitetu dla spraw pszczelnictwa w Polsce, „BP” 1930, nr 7, s. 155; Projekt statutu Małopolskiego Związku Pszczelarzy, „BP” 1938, nr 9, s. 279; Statut Powiatowego Związku Pszczelarzy, „BP” 1938, nr 11, s. 324; W. Widera, Projekt ustawy o miodzie, „BP” 1938, nr 12, s. 366; Regulamin Koła Pszczelarskiego, „BP” 1939, nr 3, s. 94.

⁴⁴⁸ Prośba do Sejmu Gal. Tow. Pszczeln.-Ogrodn., „BP” 1880, nr 12-13, s. 167; Petycja do Sejmu, „BP” 1910, nr 9, s. 159; F. Zalański, Petycje do Sejmu i do Rady Państwa, „BP” 1913, nr 1-2, s. 5; Komunikat Sekcji Pszczeln. do Min. Roln., „BP” 1926, nr 8, s. 236; List otwarty do p. Błażeja Stolarskiego, posła na Sejm, „BP” 1930, nr 9, s. 201; L. Kozikowski, List otwarty do p. Ministra Skarbu, „BP” 1934, nr 2, s. 34; Memorial w sprawie pasiecznictwa, „BP” 1935, nr 6, s. 190.

4.3. SPRAWOZDANIA, PROTOKOŁY I REFERATY ZE ZJAZDÓW

Od początku funkcjonowania periodyku redakcja zabiegała o to, by towarzystwa pszczelnicze i ogrodnicze dostarczały sprawozdania, z których czytelnicy mogliby czerpać informacje dotyczące przebiegu i efektów podejmowanych inicjatyw oraz zamierzeń organizacji zajmujących się propagowaniem wiedzy z zakresu rolnictwa, jednocześnie stwarzając możliwości współpracy na polu wspólnych obszarów działania. Bardzo istotna, sprawozdawcza rola czasopisma polegała na publikacji różnego rodzaju podsumowań. Na zebraniach, posiedzeniach, zjazdach, zarówno władz centralnych jak i licznych oddziałów, przedstawiano *Sprawozdania z czynności* za określony czas. Podobnie jak w przypadku komunikatów, zawiadomień i zaproszeń, sprawozdania były dostarczane przede wszystkim przez organizacje lwowskie⁴⁴⁹. W pierwszym okresie wydawania czasopisma podawano sprawozdania Głównego Towarzystwa Pszczelniczego na Wielkie Księstwo Poznańskie i Centralnego Towarzystwa Ogrodniczego na Wielkie Księstwo Poznańskie⁴⁵⁰. Po drugiej przerwie wydawniczej, oprócz centralnej Polski sprawozdania dotyczyły m.in. Śląska i Wileńszczyzny⁴⁵¹. Informacje z życia Małopolskiego Towarzystwa Ogrodniczego stanowiły element istniejącego w latach 1937-1938 *Działu ogrodniczo-sadowniczego i zielarskiego*, redagowanego przez Jana Smetańskiego⁴⁵².

Podobną formę miała sprawozdawczość z międzynarodowych i krajowych konferencji oraz kongresów, organizowanych często wraz z tematycznymi wystawami. Fachowa ocena tych wydarzeń była najczęściej domeną członków redakcji i stałych,

⁴⁴⁹ *Rada Ogólna X-ta i Sprawozdanie za r. 1883 Gal. Tow. Pszczeln.-Ogrodniczego*, „BP” 1884, nr 4, s. 63; *Sprawozdanie z czynności Oddziału pszcz. ogrodn. Sokalskiego*, „BP” 1895, nr 12, s. 237; *Sprawozdanie z odbytej misji pszczelniczo-ogrodniczej Oddziału Kałuskiego*, „BP” 1899, nr 6-7, s. 143; *Sprawozdanie Zjednoczonego Gal. Tow. dla ogrodnictwa i pszczelnictwa za rok 1912*, „BP” 1913, nr 1-2, s. 3; *Sprawozdanie Sekcji Pszczeln. Towarz. Gospod. za r. 1925*, „BP” 1926, nr 5-6, s. 168; *Sprawozdanie z posiedzenia Wydziału M. Z. P.*, „BP” 1931, nr 1, s. 33; *Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia spółdzielni "Pszczola"*, „BP” 1931, nr 2, s. 66; *Sprawozdanie z działalności M. Z. P. we Lwowie w r. 1934*, „BP” 1935, nr 4, s. 119; *Sprawozdanie dyrektora Lwowskiej Izby Rolniczej*, „BP” 1937, nr 3, s. 87.

⁴⁵⁰ *Sprawozdanie Główn. Tow. pszczeln. na W. Ks. Poznańskie za r. 1882*, „BP” 1883, nr 11, s. 173; *Sprawozdanie Główn. Tow. pszczeln. na W. Ks. Poznańskie za r. 1883*, „BP” 1883, nr 12, s. 185; *Sprawozdanie z wystawy pszczelniczej w Rogoźnie w W. Ks. Poznańskim*, „BP” 1883, nr 19-20, s. 307; *Główne Tow. pszczeln. na W. Ks. Poznańskie. Sprawozdanie za rok 1883*, „BP” 1884, nr 8, s. 120; *Sprawozdanie za rok 1884 z rozwoju i czynności Główn. Towarz. pszczelniczego na W. Ks. Poznańskie*, „BP” 1885, nr 9-10, s. 140; *Sprawozdanie z czynności Centralnego Towarzystwa ogrodniczego na Wielkie Księstwo Poznańskie za rok 1893*, „BP” 1894, nr 3, s. 66.

⁴⁵¹ *Sprawozdanie z działalności T-wa Pszczeln. w Wilnie*, „BP” 1926, nr 5-6, s. 166; *Sprawozdanie Okr. Tow. Pszczeln. w Częstochowie*, „BP” 1926, nr 11-12, s. 323; *Sprawozdanie z Walnego Zebrania Śląskiego Związku Pszczelniczego*, „BP” 1928, nr 6, s. 204; *Sprawozdanie z Walnego Zebrania Oddziału w Sanoku*, „BP” 1929, nr 5, s. 92; *Sprawozdanie ze zjazdu pszczelarzy ziemi krakowskiej*, „BP” 1930, nr 3, s. 70; *Sprawozdanie z posiedzenia Sekcji Administracyjnej Państw. Naczelnej Rady Zdrowia*, „BP” 1938, nr 12, s. 353.

⁴⁵² *Z życia Mał. Tow. Ogrodn.*, „BP” 1937, nr 5, s. 156; *Sprawozdanie M. Z. P. z działalności za rok 1936*, „BP” 1937, nr 10, s. 259; *Z życia Małopolskiego Towarzystwa Ogrodniczego we Lwowie*, „BP” 1938, nr 5, s. 176.

wyróżniających się poziomem merytorycznego przygotowania, współpracowników periodyku⁴⁵³. Drukowano także sprawozdania z wycieczek, podróży zagranicznych i krajowych, których celem były: udział w kursie, zjeździe, odwiedziny wzorowych pasiek prowadzonych przez pszczelarzy uznawanych w swojej branży za autorytety, a także zapoznanie się z metodami prowadzenia gospodarki pszczelarskiej przez inne narodowości⁴⁵⁴.

Ważnych informacji o poziomie umiejętności praktycznych z zakresu pszczelarstwa i stanie zdrowotnym pasiek, dostarczały sprawozdania z kontroli dokonywanych przez instruktorów pszczelarskich działających samodzielnie w terenie z ramienia właściwych organizacji⁴⁵⁵. Po roku 1918 r. pojawiły się, zaliczone do tej samej grupy, sprawozdania z pasiek prywatnych redaktora „BP” L. Webera, jego objazdów pszczelarskich⁴⁵⁶ oraz pasiek doświadczalnych⁴⁵⁷.

Istotnym źródłem informacji o działalności organizacji, jej obradach i podejmowanych decyzjach, były protokoły⁴⁵⁸. Należy też wspomnieć o referatach wygłaszanych przy okazji

⁴⁵³ J. Marcinków, *Wrażenia z międzynarodowego Kongresu pszczelarzy w Gdańsku i w Mszeno*, „BP” 1905, nr 11-12, s. 169; tenże, *Sprawozdanie z międzynarodowego Kongresu i wystawy pszczelniczej w Frankfurcie nad Menem*, „BP” 1908, nr 1-2, s. 4; tenże, *Echo ze Zjazdu pszczelarzy w Budapeszcie*, „BP” 1911, nr 9-10, s. 134; tenże, *Trzeci wszechsłowiański Kongres pszczelarski w Moskwie 1912 r.*, „BP” 1914, nr 4, s. 76; nr 5-6, s. 101, nr 7-8, s. 136; L. Weber, *Sprawozdanie z 6 Międzynarodowego Kongresu pszczelniczego w Marsylii*, „BP” 1924, nr 4, s. 66; nr 5, s. 102; W. Fusek, *Wrażenie z kongresu w Pradze*, „BP” 1927, nr 7, s. 220; nr 8-9, s. 252; A. Kozikowski, *Relacja delegatów z konferencji pszczelarskiej w Min. Rolnictwa*, „BP” 1936, nr 9-10, s. 264; *Wszechświatowy kongres pszczelarski w Paryżu*, „BP” 1937, nr 3, s. 61; nr 6, s. 175; *Sprawozdanie z ogólnopolskiego zjazdu pszczelarskiego w Katowicach*, „BP” 1938, nr 9, s. 267.

⁴⁵⁴ A. Błażek, *Szkice z podróży za granicę*, „BP” 1897, nr 2, s. 28; nr 3, s. 52; nr 4-5, s. 102; nr 6-7, s. 137; P. Szuber, *Sprawozdanie z wycieczki na kurs pszczelarski do Wiednia*, „BP” 1905, nr 1, s. 22; A. Cyburt, *Z wycieczki pszczelarskiej do Pana Marcinkowa*, „BP” 1909, nr 8-9, s. 159; J. Tomkiewicz, *Z wycieczki pszczelniczej*, „BP” 1910, nr 1, s. 4; *Z podróży po Włoszech*, „BP” 1927, nr 1, s. 33; W. Fusek, *W Bahrowcu u Webera*, „BP” 1928, nr 9, s. 279; *Wycieczka na Wszechsłowiański Zjazd pszczelarzy w Poznaniu*, „BP” 1929, nr 8, s. 163; K. Kozikowski, *Naukowa wycieczka pszczelarska przez Z.S.S.R.*, „BP” 1932, nr 5, s. 142.

⁴⁵⁵ *Sprawozdanie okręgowego instruktora pszczelnictwa*, „BP” 1918, nr 10, s. 161; *Sprawozdanie instruktora pszczelarskiego*, „BP” 1927, nr 4, s. 140; *Sprawozdanie instr. Kwapniewskiego z Czortkowa*, „BP” 1929, nr 4, s. 71; *Sprawozdanie instruktoratu pszczelarskiego w Białymstoku*, „BP” 1930, nr 4, s. 101; A. Kwapniewski, *Z objazdu powiatu borszczowskiego i zaleszczyckiego*, „BP” 1930, nr 7, s. 165; S. I., *Sprawozdanie z kontroli zdrowotności pasiek*, „BP” 1939, nr 9, s. 244.

⁴⁵⁶ L. Weber, *Z mych objazdów po pasiekach*, „BP” 1932, nr 12, s. 327; tenże, *Z mej pasieki pod Jaremczem*, „BP” 1933, nr 5, s. 133; nr 7-8, s. 191; tenże, *Z mych wakacyjnych objazdów*, „BP” 1935, nr 8-9, s. 230; tenże, *Z moich objazdów pszczelarskich*, „BP” 1937, nr 7-8, s. 197; nr 9, s. 225; tenże, *Z moich objazdów pasiek*, „BP” 1939, nr 9, s. 238.

⁴⁵⁷ L. Weber, *Sprawozdanie z pasieki doświadczalnej pod Jaremczem*, „BP” 1928, nr 8, s. 241; J. Watzka, *Z pasieki doświadczalnej w Zagrobeli*, „BP” 1929, nr 7, s. 128.

⁴⁵⁸ *Filia Stowarzyszenia pszczel.-sadown.-jedwabn. w Olejowie*, „BP” 1875, nr 13, s. 207; *Protokoły z posiedzeń Zarządu centralnego Zjednoczonego Gal. Towarzystwa dla ogrodnictwa i pszczelnictwa*, „BP” 1892, nr 4, s. 91; *Protokół posiedzenia Rady Ogólnej Zjedn. Galic. Towarzystwa dla ogrodnictwa i pszczelnictwa*, „BP” 1893, nr 5, s. 101; *Protokół ze zjazdu delegatów Tow. pszczeln. w Warszawie*, „BP” 1922, nr 6, s. 133; *Protokół z pierwszego ogólnopolskiego Kongresu Pszczelniczego we Lwowie*, „BP” 1925, nr 10, s. 240; *Protokół z posiedzenia członków Wydziału Związku Pszczelniczego we Lwowie*, „BP” 1927, nr 1, s. 31; *Protokół Polskiego Towarz. Pszczelarskiego we Lwowie z Walnego Zebrania*, „BP” 1927, nr 2, s. 68; *Sprawozdanie z zebrania Rady Ogólnej M. Z. P. we Lwowie*, „BP” 1933, nr 3, s. 65; *Protokół z konferencji w sprawie cukru w Warszawie*, „BP” 1934, nr 9-10, s. 291; *Protokół z zebrania Oddziału w Toustem*, „BP” 1934, nr 9-10, s. 295; *Protokół z Zebrania Rady Ogólnej M. Z. P. we Lwowie*, „BP” 1938, nr 7, s. 210.

walnych zgromadzeń, zjazdów, zebrań, posiedzeń, wystaw, wydarzeń okolicznościowych, takich, jak np. rozpoczęcie kursu pszczelniczego. Ich treść w całości lub w postaci streszczenia publikował na swoich łamach „BP”⁴⁵⁹. Niejednokrotnie posiłkowano się odczytami pochodzącymi z towarzystw zagranicznych. Poruszały one istotne i aktualne problemy z zakresu pszczelarstwa oraz ogrodnictwa. Dotyczyły popularyzowania przetwórstwa, gospodarki pszczelarskiej i sadownictwa wśród ludności wiejskiej.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego czasopismo publikowało zestawienia finansowe takie jak zamknięcia rachunkowe, bilanse i preliminarze budżetowe, które informowały o kondycji finansowej i możliwościach lwowskich organizacji pszczelarskich⁴⁶⁰. Warte odnotowania są doniesienia o działalności prowadzonej przez instruktorów za pomocą kolejowego wagonu pszczelarskiego⁴⁶¹, który od 1924 r. w różnych punktach na terenie całego kraju, oferował kursy pszczelarskie, porady i wskazówki z dziedziny gospodarki pszczelarskiej, a także dostarczał uli i narzędzi pszczelarskich⁴⁶².

⁴⁵⁹ T. Ciesielski, *Czy łączność Towarzystw pszczelniczych jest pożądaną i na jakiej podstawie mogłaby być urzeczywistnioną* (Walne Zgromadzenie Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego), „BP” 1877, nr 21, s. 317; K. Godzień, *O potrzebie łącznej pracy* (Odczyt p. K. Godzienia na posiedzeniu Rzeszowskiego Oddziału Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego), „BP” 1879, nr 17, s. 253; A. Schutty, *O potrzebie rozpowszechniania drzew owocowych* (Odczyt na zebraniu Oddziału Buczackiego), „BP” 1879, nr 18, s. 267; B. Garwoliński, *Czy gospodarka w ramowych ulach jest już na szczycie doskonałości?* (Odczyt wygłoszony na Walnym Zgromadzeniu w Jarosławiu), „BP” 1879, nr 23-24, s. 346; *O sporządzaniu i przechowywaniu win owocowych* (Streszczenie odczytu prof. dr Nesslerera w Towarzystwie Gospodarkim w Esslingen), „BP” 1888, nr 10-12, s. 267; M. Szwałkowski, *Jakiej budowy ule okazały się dla włościan najodpowiedniejszemi?* (Referat na Zjazd Pszczelniczno-Ogrodniczy podczas wystawy we Lwowie 1894), „BP” 1894, nr 9-10, s. 191; *Powstawanie płci u pszczół* (Odczyt nauczyciela Dickel, wygłoszony na zjeździe pszczelarzy w Salcburgu przetłumaczył i zestawił J. Hamernik), „BP” 1899, nr 1-2, s. 11; nr 3, s. 61; nr 4-5, s. 93; nr 6-7, s. 150; nr 8-9, s. 197; J. Kubala, *Stare i nowe grzechy pszczelarzy* (Odczyt Józefa Kubali, gajowego z Olszyn, na zgromadzeniu Towarzystwa pszczelniczego dla Wschodniego Ślązka w Cieszynie dnia 12 maja 1900), „BP” 1900, nr 7-8, s. 136; J. Leciejewski, *Spoleczne znaczenie pszczelnictwa* (Wykład przygotowany na rozpoczęcie kursu pszczelniczego), „BP” 1918, nr 6, s. 89; *Odczyt wygłoszony na zebraniu Rady Ogólnej Związku Towarzystw Pszczelniczych we Lwowie dnia 8 września 1921 przez Jana Marcinkowa z Mizunia Nowego*, „BP” 1921, nr 12, s. 270; J. Krauss, *O społecznym znaczeniu i szkodnikach postępowego bartnictwa*, (Treść wykładu, wygłoszonego na pszczelniczno-pomologicznej wystawie w Jarosławiu dnia 8-go września 1923 r.), „BP” 1924, nr 1, s. 6; nr 2, s. 24; nr 3, s. 49; W. Jankowski, *Stan pszczelnictwa w Polsce i choroby zakaźne pszczół* (Referat, wygłoszony na XIII Zjeździe Przyrodników i Lekarzy w Wilnie, dnia 27 września r. 1929), „BP” 1929, nr 11, s. 218; J. Wójcik, *Rośliny miododajne i lecznicze* (Streszczony referat, wygłoszony na zebraniu Rady Ogólnej M. Z. P. we Lwowie w dniu 5 maja 1935 r.), „BP” 1935, nr 6, s. 169; K. Bajorek, *Standarty uli w Polsce* (Referat wygłoszony w dniu 2 maja 1937 roku na Ogólnopolskim Zjeździe Pszczelarzy w Poznaniu), „BP” 1937, nr 7-8, s. 192.

⁴⁶⁰ J. Szmidt, *Zamknięcie rachunkowe Polskiego Tow. Pszczelarskiego we Lwowie za rok 1919*, „BP” 1920, nr 5-6, s. 110; *Zestawienie rachunkowe Naczelnego Związku Tow. Pszczeln.*, „BP” 1922, nr 9, s. 237; *Bilans ZTP we Lwowie*, „BP” 1923, nr 11-12, s. 123; *Bilans Małop. Związku Pszczelniczego za r. 1929 i 1930*, „BP” 1931, nr 5, s. 165; *Sprawozdanie kasowe M. Z. P. za r. 1933*, „BP” 1934, nr 5, s. 141; *Preliminarz budżetowy M. Z. P. na r. 1934*, „BP” 1934, nr 5, s. 143; *Bilans M. Z. P. za r. 1935*, „BP” 1936, nr 5, s. 156.

⁴⁶¹ Inicjatorem tego przedsięwzięcia był Teodor Rembalski, referent pszczelnictwa w Ministerstwie Kolei. Patrz: *Poświęcenie wagonu pszczelarskiego*, „BP” 1924, nr 5, s. 100.

⁴⁶² *Z objazdów wagonu pszczelarskiego*, „BP” 1931, nr 8, s. 237.

4.4. PRZEGLĄDY KRAJOWYCH ORAZ ZAGRANICZNYCH CZASOPISM PSZCZELARSKICH I OGRODNICZYCH

Już od drugiego roku obecności „BP” na rynku wydawniczym, w dziale *Literatura Pszczelnicza*, analizowano zawartość zagranicznych – zwłaszcza francuskich i niemieckich - czasopism z zakresu pszczelarstwa i ogrodnictwa. Przeglądy czasopism były realizowane do końca jego wydawania z przerwami w latach 1880-1881, 1886-1904 (1888, 1901, 1904 pojedyncze doniesienia) oraz 1906-1907. Tytuły rubryk ulegały zmianom, np.: *Czasopisma pszczelnicze i ogrodnicze*, *Przegląd pszczelarskich czasopism słowiańskich*, *Pszczelarstwo zagraniczne*; *Z obcych czasopism pszczelarskich* - łącznie uwzględniono 106 tytułów periodyków⁴⁶³. Były to w przeważającej części czasopisma pszczelarskie (80 tyt.) o profilu rolniczym, przyrodniczym (19 tyt.) oraz ogrodnicze (7 tyt.). Dostarczanie w „BP” informacji z czasopism zagranicznych w dużej mierze uzależnione było od nielicznego grona odpowiednich współpracowników, władających biegle wieloma językami lub specjalizujących się w literaturze pszczelarskiej przynajmniej jednego kraju. Redakcja czasopisma po drugiej przerwie wydawniczej podkreślała fakt udanej współpracy w tym zakresie: *Tak bogatego przeglądu nie posiada żadne czasopismo zagraniczne, bo brak tam takiego pracownika jakim jest nasz czcigodny recenzent, władający kilkunastoma językami. Ale nie dość znać języki, aby pisać recenzje, trzeba być również dobrym fachowcem; a właśnie dr Leciejewski, jako dobry i doświadczony pszczelarz, może trafnie wypowiadać swe krytyczne uwagi i dzielić się nimi z szerokim ogółem naszych Czytelników*⁴⁶⁴.

Odpowiednie rubryki, dużym nakładem pracy prowadzili przede wszystkim, w pierwszym okresie ukazywania się czasopisma, P. Szuber, J. Leciejewski, L. Bach. Po wznowieniu periodyku w 1918 r. był to nadal Leciejewski oraz L. Weber (głównie literatura francuska i włoska), W. Wiązecki, Józef Watzka (literatura rosyjska), W. Kranowski, Franciszek Nowak (literatura anglojęzyczna), Jarosław Krauss, W. Dubaniowski, M. Bielski, S. Witkoś, Z. Stande. Wśród periodyków, z których wybrane treści mogli poznać czytelnicy „BP”, były tytuły czasopism z kontynentu europejskiego, Azji, Ameryki Północnej, Afryki i Australii, drukowane m. in. w języku niemieckim, rosyjskim, angielskim, francuskim, włoskim, czeskim, słowackim, słoweńskim, białoruskim i ukraińskim, a ich ozdobne winiety pojawiały się okresowo w treści przeglądu⁴⁶⁵. W grupie siedmiu najczęściej poddawanych analizie czasopism (występujących w ponad 10 rocznikach

⁴⁶³ Zob. Aneks 4: Periodyki uwzględnione w przeglądzie prasy krajowej i zagranicznej na łamach „Bartnika Postępowego” w latach 1875-1939.

⁴⁶⁴ *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1925, nr 1, s. 16.

⁴⁶⁵ Tamże, nr 7, s. 164.

„BP”), były periodyki uznawane za niekwestionowanych liderów, propagujących najnowsze wiadomości z zakresu pszczelarstwa: „Včela Brněnská” (w r. 1899 zmiana tytułu na Včela Morawska”), „Český Včelař”, „American Bee Journal”, „Bienen-Vater”, „Leipziger Bienen-Zeitung”, „L'Apiculteur”, „Gleanings in Bee Culture”. Ich staż wydawniczy przeważnie znacznie przekraczał wiek lwowskiego „BP”.

Większość czasopism była analizowana zaledwie w jednym lub w kilku zeszytach, a dobór materiału w poszczególnych latach zależał w znacznym stopniu od prowadzącego rubrykę. Szczególnie w przypadku prasy zagranicznej przegląd dotyczył często numerów czasopism wydanych nawet kilka miesięcy wcześniej. Długowieczność „BP” sprawiła, że był on świadkiem powstawania i upadku wielu tytułów polskojęzycznych periodyków pszczelarskich⁴⁶⁶. W przeglądzie czasopism poświęcono im stosunkowo niewiele uwagi poddając analizie - przed pierwszą przerwą wydawniczą, tytuły: „Pasiecznik”, „Dodatek Pszczelniczy”, „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy”, natomiast w okresie dwudziestolecia międzywojennego periodyki: „Pszczelarz”, „Bartnik Wielkopolski”, „Sad i Pasieka”, „Pszczelnictwo Polskie” i „Pszczelarz Śląski”. Wśród doniesień zagranicznych były informacje o japońskim czasopiśmie pszczelarskim „Youhou-no-tomo” („Przyjaciel pszczelarzy”)⁴⁶⁷ oraz polskojęzycznym periodyku „Pszczelarz w Paranie” wydawanym w Kurytybie, stolicy Parany, stanu płożonego na południu Brazylii⁴⁶⁸. Wyjątkiem wśród doniesień stała się informacja o zamknięciu czasopisma „Sad i Pasieka” z Miechowa⁴⁶⁹.

Szczegółowość analizy i jej forma przybierały w „BP” różną postać. Tytuł pojawiający się w przeglądzie po raz pierwszy opatrywano często odpowiednim opisem w postaci charakterystyki profilu periodyku i danych wydawniczych⁴⁷⁰. Podawano spisy treści z krótkim streszczeniem poszczególnych pozycji⁴⁷¹. W przeważającej części streszczano, podsumowując niejednokrotnie własnym komentarzem, wybrane artykuły bądź zagadnienia zaczerpnięte z łamów omawianego czasopisma⁴⁷². Tematem w tym przypadku były sprawy

⁴⁶⁶ Aneks 5: Polskojęzyczne czasopisma pszczelarskie, ukazujące się w okresie funkcjonowania „Bartnika Postępowego” 1875-1939.

⁴⁶⁷ *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1924, nr 9, s. 227.

⁴⁶⁸ *Nowe wydawnictwa*, „BP” 1930, nr 12, s. 292.

⁴⁶⁹ *Sprawy bieżące*, „BP” 1930, nr 1, s. 21.

⁴⁷⁰ *Literatura ogrodnicza*, „BP” 1876, nr 20, s. 326; *Czasopisma pszczelnicze i ogrodnicze*, „BP” 1878, nr 2, s. 31; J. Leciejewski, *Przegląd pszczelarskich czasopism słowiańskich*, „BP” 1909, nr 3, s. 45; tenże, *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1921, nr 5, s. 107; J. Watzka, *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1928, nr 2, s. 59; W. Dubaniowski, *Z obcej prasy pszczelarskiej*, „BP” 1935, nr 4, s. 123.

⁴⁷¹ *Wyjątki z pism obcych*, „BP” 1884, nr 17-18, s. 285; *Przegląd czasopism*, „BP” 1920, nr 10-11, s. 155; *Z piśmiennictwa*, „BP” 1927, nr 6, s. 210.

⁴⁷² P. Szuber, *Wyjątki z pism obcych*, „BP” 1883, nr 15, s. 238; J. Leciejewski, *Z obcych pism*, „BP” 1909, nr 6-7, s. 135; *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1923, nr 17-18, s. 277; *Przegląd czasopism pszczelarskich*,

dotyczące gospodarki pszczelarskiej, różnych gałęzi ogrodnictwa, aktualnych problemów, odkryć naukowych, nowoczesnych rozwiązań technicznych oraz wydarzeń. Przez krótki okres (nr 7-10 z 1936 r.) osobną rubrykę dotyczącą prasy zagranicznej miał też dział ogrodniczy.

Numery recenzyjne czasopism, jak zaznaczono na łamach „BP”, pozyskiwano w drodze wymiany z innymi redakcjami⁴⁷³: *Związek utrzymuje nadal kontakt z zagranicznymi organizacjami pszczelarskimi, śledząc ruch poza granicami kraju. Dla wymiany myśli bratnie organizacje pszczelarskie zagraniczne nadsyłają do biura Związku swe czasopisma, z których zamieszcza się w „Bartniku” ciekawsze wydarzenia czy zdobycze wiedzy*⁴⁷⁴. Wyodrębnienie w periodyku wiedzy zaczerpniętej z przeglądu czasopism, było informacją samą w sobie: *Nie dawno czytałem artykuł w gazecie niemieckiej, nie przypominam sobie w której i gdzie, prawie dosłownie z „Bartnika Postęp.” przetłumaczony. Lecz Niemiec nie chce się przyznać, że w obce stroi się pióra, my zaś z dumą piszemy: „Wyjątki z pism obcych” dając tym samym czytelnikom „Bartnika Postęp.” możliwość rozróżniania własnego ziarna od cudzej plewy*⁴⁷⁵. Redakcja w odpowiedzi na pojawiające się głosy krytyki podkreślała, jak wielkie znaczenie ma przegląd czasopism pszczelarskich w informowaniu o postępach nauki: *Każde pismo poważne, szanujące się, a tym więcej starające się o polor europejski, powinno bacznie uwzględniać postęp u innych narodów, gdyż w przeciwnym razie, zasklepiając się na swoim ciasnym podwórku, bez „okna na Europę” i trwając upornie na przeczulonym punkcie nie uzasadnionej tu zresztą dumy narodowej, naraża się tylko w ostatecznej konsekwencji na przygnębiające rozczarowanie, bolesny zawód i stratę.*⁴⁷⁶

Szczytowym punktem rozwoju działu przeglądu czasopism w okresie dwudziestolecia międzywojennego, było jego wyodrębnienie w postaci bezpłatnego dodatku do „BP” o tytule „Pszczelarstwo Zagraniczne”. W pierwszym numerze z sierpnia 1930 r. Redakcja pisała na ten temat w następujący sposób: *Aby dać jaśniejszy przegląd pszczelarstwa zagranicznego, postanowiliśmy, począwszy od niniejszego numeru, zbierać osobno wszelkie wiadomości, zebrane z obcych czasopism pszczelarskich. Dział ten będzie redagował dotychczasowy recenzent czasopism zagranicznych, ks. W. Kranowski [...]*⁴⁷⁷. Zamieszczane materiały w postaci artykułów i doniesień dotyczyły m.in. historii zagranicznych organizacji pszczelarskich, gospodarki pszczelarskiej, biologii i chorób pszczół. Wiele przytaczanych

„BP” 1929, nr 6, s. 115; *To i owo*, „BP” 1934, nr 3, s. 94; *Z pszczelarskiej prasy zagranicznej*, „BP” 1938, nr 6, s. 196.

⁴⁷³ *Przegląd pszczelarskich czasopism słowiańskich*, „BP” 1909, nr 3, s. 45.

⁴⁷⁴ *Sprawy bieżące*, „BP” 1936, nr 6, s. 172.

⁴⁷⁵ P. Szuber, *Wyjątki z pism obcych*, „BP” 1883, nr 10, s. 159.

⁴⁷⁶ W. Kranowski, *W sprawie sprawozdania z obcych czasopism*, „BP” 1927, nr 6, s. 200.

⁴⁷⁷ *Od Redakcji*, „Pszczelarstwo Zagraniczne”, „BP” 1930, nr 1, s. 1.

informacji pochodziło z przeglądu prasy, których dokonywały cytowane czasopisma. Od 1939 r. Redakcja zapoczątkowała ciekawą inicjatywę powrotu do treści już kiedyś publikowanych, a stanowiących własny dorobek czasopisma. Regularny przedruk archiwalnych fragmentów tak tłumaczono: *Po wydaniu sześćdziesięciu roczników naszego pisma postanowiliśmy, numer po numerze, zamieszczać kolejno ważniejsze artykuły, jakie ukazywały się w „Bartniku Postępowym”, począwszy od jego założenia, tj. od r. 1875 [...]. Z artykułów, napisanych przed przeszło 60 laty, można stwierdzić, że wiele dawnych hasel nie różni się zasadniczo od dzisiaj rzuconych, tylko, że poszły w zapomnienie*⁴⁷⁸.

4.5. INFORMACJE O NOWOŚCIACH WYDAWNICZYCH ORAZ RECENZJE

W „BP” publikowano doniesienia z rynku wydawniczego oraz recenzje wybranych pozycji literatury fachowej o tematyce dotyczącej głównie działów produkcji rolniczej, zarówno krajowej jak i zagranicznej. W pierwszym okresie wydawniczym tego typu informacje pojawiały się nieregularnie w działach: *Literatura* oraz *Rozmaitości* (podających również przegląd czasopism) i rubrykach: *Literatura popularna*, *Krytyka i bibliografia*, *Z literatury pszczelniczej*, *Z literatury pszczelarsko ogrodniczej*. Wydawnictwa omawiane były w dużej mierze anonimowo. Wybierając formę not bibliograficznych typowych dla krótkich zapowiedzi wydawniczych, pozbawionych adnotacji, ograniczano się do wskazania autora, tytułu i miejsca wydania. Do najważniejszych, podpisanych recenzentów należeli: K. Krasicki, P. Szuber, T. Ciesielski, M. Michalewicz, G. Metelski, J. Leciejewski oraz A. Braun.

Po pierwszej przerwie wydawniczej omawiany typ informacji był prezentowany w działach: *Recenzje*, *bibliografia*, *z literatury pszczelarskiej*, *Nowe wydawnictwa*, *Nowe książki* oraz rubrykach o zmieniających się nazwach, m.in.: *Z literatury entomologicznej*, *Ze staropolskiej literatury bartniczej*, *Z bibliografii pszczelniczej*, *Z piśmiennictwa rolniczego*, *Z obcej literatury pszczelniczej*, *Nowość wydawnicza*. Wśród recenzentów wymienić należy przede wszystkim wysokiej klasy specjalistów: J. Leciejewskiego, J. Marcinkowa, W. Kranowskiego, W. Fuska, L. Webera, W. Wiążeckiego, J. Watzkę, L. Pierzchałę, A. Kozikowskiego, M. Bielskiego.

Recenzje cechował różny stopień szczegółowości, podyktowany wiedzą i wnikliwością recenzenta. Omówienie struktury i strony edytorskiej dzieła, tematyki z podkreśleniem jej aktualności lub nowatorstwa, składały się na ogólną ocenę

⁴⁷⁸ Co pisał „Bartnik Postępowy” w n-rze 1, 2, roku 1875, „BP” 1939, nr 1, s. 25.

i w konsekwencji polecenie lub odrzucenie danego tytułu jako lektury pożytecznej dla czytelników „BP”. Oprócz pochwał dla autorów nie brakowało oczywiście ocen negatywnych, które często były obszernymi, wielostronicowymi opracowaniami. J. Leciejewski, oprócz uchybień merytorycznych, z wielką wytrwałością piętnował błędy stylistyczne: *Dochodzą mnie wieści, że niektórzy pp. autorzy gniewają się na mnie, że im wytykam błędy językowe. Jestem slawistą i polonistą i jest wprost moim obowiązkiem, dbać o czystość języka. Weźmy za wzór pisma niemieckie lub francuskie, dbające niezmiernie o czystość języka. Zresztą myślą się szanowni autorzy, posądzając mnie o złośliwość względem siebie. Wytykając błędy, mam na uwadze setki czytelników, którym chcę wskazać, jakich błędów mają się wystrzegać, zwłaszcza, że wielu z nich zajmuje się piśmiennictwem. Jeżeli zwracam uwagę na błędy językowe, podaję zarazem umotywowanie, dlaczego tak a nie inaczej pisać należy. Jeżeli nie będziemy się starali wszyscy o poprawny język, dojdziemy do tego, że będziemy pisali różnymi gwarami, a nie wspólnym językiem literackim*⁴⁷⁹. Recenzje niejednokrotnie były pretekstem do głębszej polemiki⁴⁸⁰.

Największą i najbardziej istotną grupę, o której informował „BP”, stanowiły książki, broszury, pamiętniki i notatniki pasieczne. Tematyka dotyczyła przede wszystkim pszczelarstwa z jego najważniejszymi zagadnieniami, traktującymi o chowie i hodowli pszczół, chorobach pszczelich, ulach, roślinach pożytkowych i produktach pszczelich. Opublikowano 93 recenzje, a w przypadku 26 nowości informowano zamieszczając opisy bibliograficzne. Wśród recenzowanych książek znalazły się publikacje w języku polskim (85 poz.) oraz tłumaczenia z języka niemieckiego, czeskiego, rosyjskiego, ukraińskiego, francuskiego, bułgarskiego i litewskiego. Nauki rolnicze, poza pszczelarstwem, reprezentowały także inne specjalności, w tym po 9 pozycji z zakresu uprawy poszczególnych roślin polowych, ogrodnictwa, uprawy warzyw oraz roślin ozdobnych. Mniej licznie reprezentowane były publikacje dotyczące sadownictwa, hodowli zwierząt, przemysłu chemicznego i technologii chemicznej, chorób i ochrony roślin uprawnych. Nie zapomniano o czytelnikach zainteresowanych ogólnymi zagadnieniami rolnictwa, jedwabnictwa oraz entomologii⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ J. Leciejewski, *Z literatury pszczelarskiej*, „BP” 1921, nr 11, s. 256.

⁴⁸⁰ S. Röhrenscheff, *Odpowiedź autorowi recenzji: "12 miesięcy w pasiece"*, „BP” 1920, nr 2, s. 31; L. Weber, *Odpowiedź na ocenę "Hodowli pszczół"*, „BP” 1921, nr 5, s. 91; S. Brzóska, *Z powodu oceny "Praktycznego pszczelnictwa"*, „BP” 1923, nr 5-6, s. 59; W. Andrzejewski, *Niesprawiedliwa krytyka*, „BP” 1937, nr 5, s. 140.

⁴⁸¹ Mowa o takich pozycjach, jak np. A. E. Stelmasiewicz *Ogrodnictwo warzywne dla użytku wieśniaków polskich* (Warszawa 1862); Karola Langiego *Ogród warzywny, jego urządzenie i pielęgnowanie roślin warzywnych* (Kraków 1875); Guido Kraffta *Uprawa roślin gospodarskich jako to: zbóż, roślin pastewnych, okopowych, handlowych, olejnych, farbiarskich, z opisem szkodliwych roślin i owadów z 136 drzeworytami* (Warszawa 1876) w przekładzie Modesta Laurysiewicza; Stefana Jankowskiego *Uprawa ziemniaków*

W grupie recenzowanych publikacji warto przytoczyć prace Jana Ramoszyńskiego *Zasady pszczelnictwa* (Warszawa 1871), książkę autorstwa Michała Girdwojnia *Anatomia pszczoły* (Paryż 1875) zawierającą 12 tablic litograficznych, dzieło Aleksandra Butlerowa, *Pszczola jej życie i główne prawidła rozumowego hodowania pszczół* (Suwałki 1877) tłumaczone z języka rosyjskiego przez Baltazara Grabowskiego oraz K. Krasickiego *Gospodarstwo pszczelne w słomianych bezdenkach we Wielkopolsce, kószkami zwanych* (Gniezno 1879).

Zaledwie kilka recenzji poświęcono pamiętnikom i notatnikom pasiecznym, które ukazywały się w języku polskim, czeskim, niemieckim, bułgarskim oraz serbskim. Trudno stwierdzić dlaczego tak się działo, ponieważ pamiętniki, będąc świadectwem zagranicznych zjazdów pszczelarskich (Sofia 1910, Belgrad 1911), niosły dużą dozę cennych informacji merytorycznych jak i nowości. Podobnie niewielkim zainteresowaniem cieszyły się notatniki pasieczne. Była to forma dziennika, w prowadzeniu którego pomagały fachowe porady na określony miesiąc roku oraz specjalne tabele do samodzielnego uzupełnienia uwzględniające specyfikę chowu i hodowli pszczół, np. Franciszka Adamca *Zapisnik wczelarzsky na rok 1912* (Brno 1911) czy Włodzimierza Gapanowicza *Dziennik pasieki*, (Białystok 1937). Porównywalna była sytuacja w zakresie recenzowania kalendarzy, pełniących jednocześnie funkcję poradników na kolejne miesiące roku. Zawierały one artykuły fachowe, informacje o literaturze przedmiotu, instytucjach sprawczych, asortymencie przydatnych narzędzi i maszyn, cenników handlowych oraz różnorodności w postaci ciekawostek ze świata. Kalendarze wydawane były w języku polskim, czeskim i niemieckim. Oprócz kalendarzy wydawanych przez GTPO, „BP” reklamował również w r. 1876 *Kalendarz pedagogiczny*, a w roku 1887 *Ilustrowany Kalendarz „Ogniska Domowego”*.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego informacje o nowościach wydawniczych publikowano regularnie, a dorobek polskiej literatury pszczelarskiej prezentował się znacznie bardziej okazale. Dzieła kształtujące poglądy i umiejętności krajowych pszczelarzy były w dużej mierze efektem pracy najbardziej aktywnych działaczy organizacji pszczelarskich tego okresu. Zapewne warto wymienić kilka z nich, jak podręczniki J. Lorenza⁴⁸², K. Szalkiewicza⁴⁸³, Stefana Röhrenscheffa⁴⁸⁴ opracowanie

(Warszawa 1911); Edwarda Nehriga *Cebula oraz rośliny pokrewne* (Warszawa 1923); Stefana Makowieckiego *Drzewa i krzewy ozdobne przydatne do hodowli w klimacie Polski* (Lwów, Warszawa 1937); Wincentego Tokarza *Wyrób win i miodów* (Lwów, Warszawa 1927); Ludwika Spissa *Najnowsze sposoby wyrobu win w domu (z owoców, miodu i zboża)* (wyd. 2, Warszawa, Kraków 1930), Władysława Ciesielskiego *Jak wyrabiać wino z żyta?* (wyd. 6, Łódź 1930), wykład streszczony z prac drukowanych w miesięczniku „Winiarstwo Domowe”.

⁴⁸² J. Lorenz, *Najnowsza gospodarka w pasiece. Podręcznik dla pszczelarzy*, Tarnów 1921.

J. Leciejewskiego⁴⁸⁵ wydane nakładem PTP, szereg prac L. Webera⁴⁸⁶, liczne prace Tadeusza Ciborowskiego⁴⁸⁷, książkę Leonarda Kozikowskiego redaktora czasopisma „Pasięka Pomorska” *Choroby, pasorzyty (!) i szkodniki pszczoły miodnej* (Lwów 1935), która została wyróżniona pierwszą nagrodą na konkursie MZP we Lwowie. Trzeba też wspomnieć o pracy zbiorowej najwybitniejszych pszczelarzy rosyjskich w tłumaczeniu W. Kranowskiego zatytułowanej *Vademecum pszczelarza praktyka* (Sieniawa 1935).

Kilkakrotnie podjęto się recenzji dzieł określanych jako „zabytki” literatury pszczelarskiej⁴⁸⁸: Publiusza Wergiliusza Maro *Georgiki* (29 r. p.n.e.); *Nauka około pasiek z informacji pana Walentego Kąckiego anno XDCXII w Komarnie u mnie Jana Ostroroga, wojewody poznańskiego spisana* (Zamość 1614, wyd 2. 1631), Joachima Chreptowicza *Opisanie gospodarstwa pszczolowego w Szczorszach sporządzone roku 1785* (Warszawa 1785).

4.6. SPISY BIBLIOGRAFICZNE

Wykazy odrębnych jednostek piśmienniczych zestawionych w postaci spisu, były na łamach czasopisma „BP” przedstawione zaledwie trzykrotnie. Dwa z nich opracowano w celach handlowych, jednak zadania marketingowe były dużo mniej istotne w porównaniu z walorami informacyjnymi. W rubryce *Obca literatura* „BP” z 1877 r. opublikowano listę 50 tytułów wydawnictw zwartych⁴⁸⁹. Przy każdym z nich, oprócz cen rynkowych, podano informację o autorze. Całość prezentowanego materiału piśmienniczego dotyczyła literatury niemieckojęzycznej. Zakres tematyczny dzieł obejmował różne specjalizacje ogrodnictwa.

⁴⁸³ K. Szalkiewicz, *Podręcznik do racjonalnego pszczelnictwa*, Wilno 1922; tenże, *Podręcznik do poznawania i hodowli roślin miododajnych z 94 rycinami w tekście*, Wilno 1926.

⁴⁸⁴ S. Röhrenscheff, *12 miesięcy w pasiece. Praktyczny podręcznik do nowszego sposobu hodowli pszczół dla przyjemności i pożytku, oparty na własnym doświadczeniu*, Tarnów 1917.

⁴⁸⁵ J. Leciejewski, *Pszczelarz praktyczny czyli nauka pszczelarstwa postępowego w zwięzłym streszczeniu*, Lwów 1921.

⁴⁸⁶ L. Weber, *Hodowla pszczół według nowoczesnych zasad pszczelnictwa z szczególnym uwzględnieniem gospodarki w ulach amerykańskich czyli nadstawkowych* (Lwów 1920), *Choroby i szkodniki pszczół* (Lwów 1923), *Caloroczna gospodarka w pasiece* (Lwów 1923), *Pasięka. Ilustrowany podręcznik o hodowli pszczół dla zysku, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarki w ulu "składanym" (pomysłu autora) wydany przez Leonarda Webera, inspektora pszczelnictwa w towarzystwie Gospodarkiem we Lwowie, oraz redaktora „BP”* (Lwów 1925); *Pszczola i ul: dzieło przejrane i uzupełnione przez Kamila P. Dadanti'a, redaktora American Bee Journal*” (Lwów 1925; wyd. 2, Lwów 1930) Lorenzo Langstrotha i Karola Dadanta, przetłumaczone z czwartego wydania francuskiego i uzupełnione wiadomościami o pszczelnictwie polskim, przez W. Kranowskiego i L. Webera.

⁴⁸⁷ T. Ciborowski, *Pszczoły czyli nauka o pszczelem życiu i naturze*, Wilno 1927; tenże, *Praca w pasiece*, Wilno 1927; tenże, *Ul warszawski i jego zaopatrzenie*, Wilno 1927; tenże, *Jak pszczoły hodować by dawały dużo miodu*, Łomża 1931; tenże, *Jedwabnictwo*, Łomża 1934.

⁴⁸⁸ J. Walentyłowicz, *Najstarsza książka polska o pszczelnictwie*, „BP” 1918, nr 5, s. 84, nr 6, s. 97; W. Fusek, *Ze staropolskiej literatury bartniczej*, „BP” 1924, nr 7, s. 169; S. Monasterski, *Z piśmiennictwa*, „BP” 1929, nr 5, s. 96; W. Kranowski, *Jeszcze o Wergiliuszu i jego „Georgikach”*, „BP” 1931, nr 2, s. 51.

⁴⁸⁹ *Obca literatura*, „BP” 1877, nr 4, s. 66.

Zarówno dla ówczesnych czytelników jak i oceniany z perspektywy czasu, opublikowany spis stanowi ważny element bibliografii dziedzinowej. Gdy w 1928 r. administrację „BP” przejęła Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego we Lwowie, na łamach czasopisma ukazał się spis zawierający 44 tytuły polecane przez tę placówkę⁴⁹⁰. Prezentowane, wyłącznie polskojęzyczne wydawnictwa zwarte, dotyczyły tematyki pszczelarskiej (26 tyt.) i ogrodniczej (16 tyt.). Opis bibliograficzny zawierał nazwisko autora, tytuł, rok wydania, objętość dzieła i cenę sprzedaży. Wśród wydawnictw zwartych z zakresu pszczelarstwa znajdowały się popularne dzieła autorów takich jak: S. Brzósko, T. Ciborowski, T. Ciesielski, K. Lewicki, J. Lorenz, S. Röhrenscheff, K. Szalkiewicz i L. Weber oraz wielu mniej znanych pisarzy. L. Kozikowski w *Liście otwartym do Pana Ministra Skarbu w Warszawie*, w sprawie podniesienia normy przydziału cukru na podkarmianie pszczół, zamieścił krótką, liczącą 11 pozycji bibliografię literatury z zakresu pszczelarstwa, w tym 9 publikacji w języku niemieckim i 2 w języku angielskim. W 1924 r. na łamach „BP” za sprawą S. Wolskiego pojawił się apel, w którym autor nawoływał do opracowania bibliografii dziedzinowej poświęconej pszczelarstwu w następującym układzie: *1. Dzieła, traktujące o anatomii i fizjologii pszczoły, atlasy, przepowiednie. 2. Książki, traktujące o chorobach pszczół, o sposobie ich leczenia, apteczka pszczelarza. 3. Książki, traktujące o szkodnikach pszczół, o mikroorganizmach szkodliwych i pożytecznych, przyrządzanie preparatów dla mikroskopu, badania za pomocą mikroskopu. 4. Literatura o pielęgnowaniu pszczół, o rachunkowości na pasiece. 5. O roślinach miododajnych i szkodliwych dla pszczół (botanika), o sposobach sporządzania zielnika roślin miododajnych i szkodliwych oraz atlasy tychże. 6. Literatura o sprzętach, używanych w pszczelnictwie i o zabudowaniach w pasiece. 7. Dzieje i statystyka pszczelnictwa, biografie zasłużonych pszczelarzy. 8. Czasopisma pszczelnicze jakie były i są w języku polskim oraz ważniejsze w obcych językach. 9. Prawo o pszczelnictwie polskim i obce. 10. Książki, traktujące o technicznym przerabianiu miodu i wosku oraz propolisa, np. miodosytnictwo, wyrabianie pierników, sztucznej węzy, świec i inne. 11. Książki o spółdzielczej organizacji w pszczelnictwie*⁴⁹¹.

Pierwszą bibliografię poświęconą wyłącznie literaturze pszczelarskiej zebrał i opublikował T. Grochowski. Mało znana wersja, która ukazała się w częściach (lata 1918-1919) na łamach krakowskiego czasopisma „Pszczelarz” zawierała w sumie 146 pozycji⁴⁹². Warto nadmienić, że w serii „Biblioteki Redakcji Bartnika Postępowego”, staraniem

⁴⁹⁰ Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego we Lwowie, „BP” 1928, nr 6, s. 209.

⁴⁹¹ S. Wolski, *Nieco o bibliografii pszczelnictwa*, „BP” 1924, nr 8, 201.

⁴⁹² L. Kośny, *Krakowski „Pszczelarz”*, cz. 2., „Pasieka” 2018, nr 2, s. 60.

lwowskiej Sekcji Pszczelarskiej Towarzystwa Gospodarskiego, wydano w 1925 r. *Zarys Bibliografii Pszczelniczej Polskiej* Grochowskiego, będący drukiem samoistnym, zawierającym 204 pozycje literatury. Ważną rolę tego wydawnictwa dostrzegali m.in. J. Leciejewski pisząc, iż: [...] *uznają wartość powyższej broszury, bo daje wielką pomoc naukowo piszącym w dziedzinie pszczelnictwa i godna jest pochwały i polecenia każdemu pszczelarzowi*⁴⁹³. Wydanie drugie ukazało się we Lwowie, w 1931 r. pod zmienionym tytułem *Polska bibliografia pszczelnicza*, dzięki MZP we Lwowie i podawało 318 pozycji. Rozproszone dane bibliograficzne publikowane m.in. na łamach lwowskiego czasopisma, przed ukazaniem się drukiem pierwszego spisu T. Grochowskiego, mogły stanowić materiał źródłowy dla innych opracowań⁴⁹⁴. Po opublikowaniu bibliografii dziedzinowej z zakresu pszczelarstwa, literaturę tematu analizowano i klasyfikowano z pozycji jak najpełniejszego uzupełnienia tego wydawnictwa⁴⁹⁵. Funkcję taką spełniła na łamach „BP” publikacja W. Kranowskiego *Uzupełnienie polskiej bibliografii pszczelniczej*⁴⁹⁶, która zawierała 21 tytułów wydawnictw z lat 1778-1883. R. Tomaszewski w artykule *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*, za istotny wkład autora uzupełnień w gromadzeniu materiałów źródłowych, uznał także obszerny zbiór wybranych części wydawnictw zwartych i czasopism krajowych oraz zagranicznych, a także literatury pięknej, stwierdzając, że W. Kranowski [...] *rozumiał bibliograficzną wartość utworów i fragmentów* [...]⁴⁹⁷. Publikacja drukowana w odcinkach, która dostarczała tych informacji nosiła tytuł *Materiały do historii polskiego pszczelarstwa: pszczoła w pięknej literaturze polskiej*⁴⁹⁸ i zawierała w sumie 144 pozycje.

Projekt i zasady tworzenia skorowidza zagadnień pszczelarskich, występujących w „BP” oraz w innych czasopismach pszczelarskich i wydawnictwach zwartych z tego zakresu, podał na łamach periodyku stały współpracownik P. Szuber⁴⁹⁹. Całość wiedzy z pszczelarstwa proponował umieścić w trzech działach: I. Przyroda pszczół, II. Ule różnego

⁴⁹³ J. Leciejewski, *Z literatury pszczelarskiej*, „BP” 1925, nr 7, s. 162.

⁴⁹⁴ W artykule *Najstarożytniejszy traktat o pszczołach drukowany w języku polskim*, „BP” 1898, nr 9-10, s. 195, C. Rytel podał informacje o dwóch tłumaczeniach na język polski dzieła *Ruralium commodorum libri XII*, Piotra de Crescentiisa, zawierającego w księdze 10 bardzo obszerny i szczegółowy traktat poświęcony pszczołom. Pierwszego przekładu dokonał Andrzej Trzycieski, Kraków 1549 r., *O sprawach pożytków wiejskich albo rolnych, ksiąg dwanaście przez Piotra Crescentyna*, drugiego Bartłomiej Kłodziński, Kraków 1570 r., *Crescentyna Piotra księgi o gospodarstwie i opatrzeniu rozmnożeniu rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne, na wielu miejscach z niemalą pilnością poprawione i rozszerzone*. Patrz również op. cit. J. Leciejewski, *Najstarsza książka polska ...*

⁴⁹⁵ M. Kokociński, S. Mendrała, *Literatura pszczelnicza ... „Bartnik Wielkopolski”* 1938, nr 12, s. 358.

⁴⁹⁶ W. Kranowski, *Uzupełnienie polskiej Bibliografii Pszczelniczej*, „BP” 1934, nr 2, s. 59.

⁴⁹⁷ R. Tomaszewski, op. cit. *O bibliografii* ... , „Biblioteka” 2008, nr 12, s. 34.

⁴⁹⁸ W. Kranowski, *Materiały do historii polskiego pszczelarstwa: pszczoła w pięknej literaturze polskiej*, „BP” 1934, nr 2, s. 56; nr 3, s. 78; nr 4, s. 112; nr 5, s. 161; nr 6, s. 187; nr 11, s. 313; nr 12, s. 333; tenże, *Pszczoła w pięknej literaturze polskiej*, „BP” 1934, nr 1, s. 16; nr 2, s. 56.

⁴⁹⁹ P. Szuber, *W jaki sposób można z roczników „Bartnika” korzystać*, „BP” 1883, nr 6-7, s. 93.

rodzaju, III. Gospodarka pszczelna; rozbudowywanych następnie na rozdziały, a te z kolei na paragrafy. Na łamach „BP” został opublikowany skorowidz oraz spis treści⁵⁰⁰ dwóch części najważniejszego dzieła pszczelarskiego w dorobku T. Ciesielskiego *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku, oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu*. Grupując pokrewne treściowo zagadnienia wspomnianego dzieła, Kazimierz Loga ułatwił czytelnikom dostęp do ważnych zagadnień rozproszonych w treści, za co T. Ciesielski wyraził autorowi słowa uznania i szczerzej wdzięczności: *Przewielebny Ks. Dr. Loga z Siemianówki, zestawił mozolnie niniejszy alfabetyczny opis treści I-go i II-go tomu Bartnictwa, za co mu wraz z nami będą serdecznie wdzięczni wszyscy czytelnicy Bartnictwa*⁵⁰¹.

4.7. INFORMACJE BIOGRAFICZNE

Jako jedną grupę w „BP” można traktować działy, w których przekazywano informacje biograficzne, a których nazwy brzmiały różnie w różnych okresach czasu: *Życiorysy, Wspomnienia pośmiertne, Nekrologi*. Część przynależnych tu materiałów znalazła się też w działach *Rozmaitości, Ruch stowarzyszeń, Wiadomości bieżące*.

Nekrologi pisała zazwyczaj Redakcja, natomiast szersze wspomnienia o zmarłych do 1914 r. były autorstwa T. Ciesielskiego, J. Leciejewskiego i J. Marcinkowa; od 1918 r. pisali je L. Pierzchała i L. Weber. Informacje podawane do publicznej wiadomości ukazywały się w przeważającej części na bieżąco, chociaż zdarzały się kilkumiesięczne opóźnienia spowodowane różnymi przeszkodami w przepływie informacji. Przybierały one formę biogramu lub krótkiej noty biograficznej przedstawiającej daną postać, uzupełnionej informacjami przynależnymi tradycyjnemu nekrologowi z zastosowaniem szaty graficznej charakterystycznej dla klepsydry, a treść uzupełniono wizerunkami zmarłych wykonanych w technice rysunku lub fotografii.

Z punktu widzenia wartości informacyjnej czy nawet szerzej – źródłowej - ważniejsze były te biogramy, które przybierały formę obszernych publikacji bogatych w dane o życiu i dokonaniach wspomianej osoby, jej dorobku piśmienniczym, rozszerzane o elementy analizy oraz podsumowania. Wśród 16 postaci, których pamięć przywoływano na łamach „BP”, w pierwszym okresie wydawniczym było 8 współpracowników tego czasopisma, m.in. Franciszek Ksawery Rolla, Bronisław Garwoliński, Józef Kokurewicz, Paweł Szuber i Zygmunt Gawarecki. W materiałach zamieszczonych w dziale *Ruch*

⁵⁰⁰ K. Loga, *Treść Bartnictwa Dra Ciesielskiego zestawil Ks. Dr. K. Loga (Tom 1 i Tom 2)*, „BP” 1906, nr 11-12, s. 174.

⁵⁰¹ Tenże, *Skorowidz Bartnictwa Dra Teofila Ciesielskiego*, „BP” 1906, nr 11-12, s. 131.

stowarzyszeń, znalazły się informacje o dwóch postaciach ważnych w ZGTOiP, a mianowicie Zygmuncie Dembowskiem i Stanisławie Lachowskim⁵⁰². Oprócz pszczelarzy Polaków, którzy w sposób znaczący przyczynili się do postępu w swojej dziedzinie, w gronie wspomnianych osób znaleźli się obcokrajowcy, pszczelarze o światowej renomie, m.in.: August Berlepsch, Aleksander Michajłowicz Butlerow, Bernhardt Rietsche. W okresie dwudziestolecia międzywojennego opublikowano wspomnienia pośmiertne redaktorów i współpracowników „BP”, upamiętniono redaktorów innych czasopism pszczelarskich wydawanych w Polsce oraz redaktorów zagranicznych czasopism pszczelarskich (np. Amos Ives Root, wydawca czasopisma „Gleanings in Bee Culture”, Jovan Jovanowicz, redaktor czasopisma „Pcelar” - Organu Serbskiego Towarzystwa Pszczelarskiego; Stefan Soudek, redaktor czasopisma „Včela Morawska”; Kamil Dadant, wydawca i redaktor czasopisma „American Bee Journal”, Jarosław Rytíř, redaktor miesięcznika „Český Včelař”).

Informowano także o osobach ważnych z punktu widzenia ich roli politycznej lub wspierających rozwój pszczelarstwa, nie związanych bezpośrednio z jego praktyczną stroną. Warto wymienić tu marszałka Józefa Piłsudskiego; prezydenta miasta Lwowa, posła do Sejmu Krajowego, członka honorowego MZP - Józefa Neumanna; dyrektora Krajowego Związku Przemysłowego, profesora Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie, prywatnie syna Teofila Ciesielskiego – Kazimierza, czy Mariana Joachima Kuziela, zecera składającego przez wiele lat zeszyty czasopisma „BP”.

Na łamach periodyku zamieszczano też życiorysy osób żyjących, zasłużonych dla pszczelarstwa i ogrodnictwa oraz związane z ich życiem informacje rocznicowe⁵⁰³. W 1924 r. L. Weber regularnie przybliżał czytelnikom postaci znamienitych pszczelarzy zagranicznych, m.in.: Franciszka Hubera (1750-1831), twórcy pierwszego ula rozbieranego nazywanego książkowym, Jana Mehringa (1815-1878), wynalazcy sztucznej węzy; Wawrzyńca Langstrotha (1810-1895), wynalazcy ramki ruchomej i ula nadstawkowego, autora wiekopomnego dzieła *Hive and the Honey-bee* (Nordhampton 1853); Karola Dadanta (1817-1902), wynalazcy oraz światowego potentata w produkcji uli i sprzętu pszczelarskiego; Franciszka Hruszki (1819-1888), wynalazcy miodarki. W dziale sadowniczo-ogrodniczym czasopisma J. Smetański opisał postać Arnolda Röhringa (1840-1913), nauczyciela ogrodnictwa, twórcy ogrodów lwowskich, inspektora plantacji miejskich we Lwowie, autora

⁵⁰² *Nekrolog Zygmunta Dembowskiego prezesa Zjedn. Gal. Tow. dla ogrod. i pszczelnictwa*, „BP” 1896, nr 7-8, s. 148; *Stanisław Lachowski (Życiorys)*, „BP” 1903, nr 1-2, s. 4.

⁵⁰³ Przykładowo: *200-letnia rocznica urodzin Johna Huntera*, „BP” 1931, nr 2, s. 72; *W 25 rocznicę śmierci ks. Jana Dzierżona*, tamże 1931, nr 10, s. 274; *L. Weber, Franciszek Huber*, tamże 1931, nr 11, s. 310; *160 letni jubileusz pszczelarza ukraińskiego Piotra Prokopowicza*, tamże 1935, nr 8-9, s. 245.

książki *Sadownictwo* (Lwów 1881)⁵⁰⁴. Do osób, których biogramy opublikowano za ich życia należał: pierwszy honorowy członek GTPO, wybitny pisarz, publicysta, wydawca, historyk i malarz - Józef Ignacy Kraszewski⁵⁰⁵; Kazimierz Brzeziński - współpracownik „BP” i redaktor kilku tytułów czasopism, pomolog, prezes Małopolskiego Towarzystwa Ogrodniczego we Lwowie, dyrektor szkoły ogrodniczej na Wólce Kapitańskiej, członek Komisji Pomologicznej w Warszawie i radca lwowskiej Izby Rolniczej⁵⁰⁶. Swoją autobiografię przedstawił Józef Bógalski - współpracownik „BP”, opiekun pasiek Ciesielskiego w Nesterowcach (od 1885 r.), następnie w Choroścucu (od 1894 r.), członek PGSPSJ w Kołomyi⁵⁰⁷.

„BP” publikując na swoich łamach informacje biograficzne przypominał szerokiemu gronu odbiorców, jak duże znaczenie dla rozwoju nauki, szkolnictwa i ogólnie pojętego dobra społecznego mieli krajowi oraz zagraniczni propagatorzy pszczelarstwa, a także ogrodnictwa. Pełnione z poświęceniem funkcje i dorobek zawodowy opisywanych osób był świadectwem ciągłości prowadzonych prac oraz nieustannych zmaganiań w dążeniu do postępu.

4.8. SPRAWOZDANIA PSZCZELARZY

Sprawozdania z pasiek zawierały opis działalności pasiek w danym okresie czasu (najczęściej minionego roku) oraz na danym obszarze (miejscowość, powiat, województwo, państwo). Nadawano im tytuły związane z nazwą miejscowości lub - szerzej ujętej - jednostki administracyjnej, z których nadchodziły. W okresie 1875-1914 w czasopiśmie zamieszczono łącznie sprawozdania ze 169 miejscowości, głównie z terenu zaboru austriackiego. Wielokrotnie pojawiały się dane dotyczące poszczególnych powiatów np. (sokalskiego, stanisławowskiego, kołomyjskiego), guberni (kijowskiej, wileńskiej), państw (Litwy, Ukrainy), rejonów geograficznych (Wołynia, Podhala, Karpat). W okresie 1918-1939 nadsyłane przez czytelników wiadomości publikowano w działach: *Korespondencje*; *Rozprawy pszczelnicze*; *Rozprawy treści pszczelniczej i przyrodniczej*; *Rozprawy ogólne*; *Więści z pasiek*; *Głosy Czytelników*; *Z życia pszczelarskiego*. Także i one otrzymywały tytuły związane z nazwami miejscowości, w których znajdowały się opisywane pasieki. W okresie tym nadesłano sprawozdania ze 141 miejscowości i 100 obszarów administracyjnych oraz geograficznych.

⁵⁰⁴ J. Smetański, *Ogrodnik – artysta*, „BP” 1936, nr 5, s. 158.

⁵⁰⁵ T. Szumski, *Józef Ignacy Kraszewski*, „BP” 1880, nr 4-5, s. 42; nr 6-7, s. 81.

⁵⁰⁶ J. Smetański, *Kazimierz Brzeziński – prezes Małop. Tow. Ogrodniczego we Lwowie*, „BP” 1936, nr 3, s. 90.

⁵⁰⁷ J. Bógalski, *Życiorys pszczelarza*, „BP” 1911, nr 1-2, s. 7.

Przesyłane korespondencyjnie sprawozdania były zróżnicowane pod względem merytorycznym i stylistycznym. Autorzy listów należeli do różnych grup społecznych, a przedstawiane informacje z zakresu pszczelarstwa i ogrodnictwa były najczęściej wynikiem własnych, amatorskich, rzadziej zawodowych doświadczeń. Dzięki nim szerszy krąg odbiorców mógł zapoznać się ze specyfiką oraz wynikami prowadzenia gospodarki pszczelarskiej w warunkach klimatycznych przede wszystkim Galicji Wschodniej, ale też innych regionów kraju i zagranicy⁵⁰⁸. Podawano obserwacje bieżące i podsumowania z lat ubiegłych dotyczące przebiegu pogody, sposobu gospodarowania, stanu pasiek przeważnie z terenu, na którym zamieszkiwał autor⁵⁰⁹. Do nielicznych należały materiały dotyczące ogrodnictwa⁵¹⁰. Sposób przedstawiania tych informacji przez „BP” był przedmiotem rozważań jednego ze współpracowników periodyku Pawła Szubera, który pisał: [...] *nasz „Bartnik” mojem zdaniem powinienby ogłaszać sprawozdania, ale nie tak pojedynczo porozrywane, lecz w pewnych okresach czasu i ile możliwości na raz, by czytelnik miał przed okiem cały obraz, mógł takowy na raz przeglądać, porównać jedne pasieki z drugimi i ze swoją, a potem mieć już wolną głowę od przewracania kartek pojedynczych numerów ze sprawozdaniami. Najstosowniejszy czas do robienia i przesyłania sprawozdań, uważam miesiące zimowe. W tym czasie powinni pasiecznicy ze wszystkich stron spieszyć ze swojemi*

⁵⁰⁸ Z. Gawarecki, *Pszczelnictwo u włościan na Polesiu*, „BP” 1894, nr 1, s. 17; S. Kowalewski, *Pszczelnictwo na Kaukazie*, „BP” 1898, nr 9-10, s. 231; H. Trembecki, *Pszczelnictwo ze wsi Muzycz Kijowskiej guberni*, „BP” 1899, nr 8-9, s. 195; J. Majcherek, *Sprawozdanie o stanie pasiek z Karpat*, „BP” 1899, nr 10, s. 226; F. Chodkowski, *Pszczelnictwo na Podolu*, „BP” 1904, nr 3, s. 30; J. Kiczmer, *Sprawozdanie ze stanu pszczelnictwa w Bialskiej okolicy w 1905*, „BP” 1905, nr 9-10, s. 150; J. Trojnar, *Stan pasiek w okolicy Rakszawy w 1905*, „BP” 1905, nr 11-12, s. 190; G. Metelski, *Pasieki w okolicy Zaloziec i Brodów w roku 1904 i 5.*, „BP” 1906, nr 1-2, s. 12; J. Leciejewski, *Pszczelnictwo w Czechach*, „BP” 1907, nr 1-2, s. 4; tenże, *Pszczelarstwo w Bułgarii*, „BP” 1908, nr 7-8, s. 99; tenże, *Pszczelnictwo w Czarnogórze*, „BP” 1913, nr 1-2, s. 19; J. Tomkiewicz, *Stan pasiek w Wykotach p. Sambor*, „BP” 1908, nr 1-2, s. 20; S. Dybaś, *Stan pszczelnictwa w okolicy Żmigrodu*, „BP” 1911, nr 7-8, s. 123; L. Bach, *Z pasieki Hoffmanna w Janesvill*, „BP” 1921, nr 6, s. 120; W. Dydusiak, *Pszczelnictwo przemysłowe na Podolu*, „BP” 1925, nr 8, s. 184; Z. Hlebowicz, *Pszczelnictwo w Ameryce*, „BP” 1927, nr 7, s. 234; B. Sołtys, *O gospodarce pszczelnej w Karpatach Wschodnich*, „BP” 1928, nr 11, s. 360; A. Kwapniewski, *Pszczelnictwo śląskie*, „BP” 1930, nr 9, s. 208; J. Watzka, *Stan pszczelnictwa w Tarnopolszczyźnie*, „BP” 1935, nr 11, s. 301; W. Wiącek, *Rozważania na temat ub. roku w okolicach podwarszawskich*, „BP” 1937, nr 4, s. 114; A. Deptuch, *Rok 1938 w okolicach Rymanowa*, „BP” 1938, nr 10, s. 302.

⁵⁰⁹ J. Bógalski, *Pogląd na rok 1895 pod względem pszczelnictwa*, „BP” 1896, nr 3-4, s. 88; tenże, *Pogląd na rok 1902*, „BP” 1903, nr 1-2, s. 9; F. Francus, *Jakim był rok miniony dla pszczelnictwa w Szląsku austriackim*, „BP” 1904, nr 4-5, s. 66; J. Bógalski, *Pogląd na rok 1906 w Pszczelnictwie*, „BP” 1907, nr 1-2, s. 17; J. Marcinków, *Ogólny wynik z roku pszczelarskiego 1906*, „BP” 1907, nr 3-4, s. 53; J. Tomkiewicz, *Rok 1907 a pszczoły*, „BP” 1908, nr 1-2, s. 22; J. Marcinków, *Ogólny wynik z pszczelnictwa z roku 1907*, „BP” 1908, nr 3-4, s. 40; O. Siery, *Sprawozdanie pszczelarskie z r. 1908*, „BP” 1909, nr 1-2, s. 9; tenże, *Sprawozdanie pszczelarskie za rok 1909*, „BP” 1910, nr 5-6, s. 106; tenże, *Sprawozdanie pszczelarskie za rok 1910*, „BP” 1911, nr 5-6, s. 80; J. Tomkiewicz, *Lata 1909 i 1910 a pszczoły*, „BP” 1910, nr 10-11, s. 177; J. Marcinków, *Rok pszczelnictwa 1910*, „BP” 1910, nr 10-11, s. 181; H. Sozański, *Pszczelnictwo na Podkarpaciu w r. 1926*, „BP” 1926, nr 8, s. 229; L. Bach, *O tegorocznej zimowli pszczoł*, „BP” 1929, nr 7, s. 133; E. Uranowicz, *Tegoroczna zimowla*, „BP” 1932, nr 7-8, s. 205; A. Żuczek, *Kronika pszczelarska mej pasieki, streszczona za r. 1934*, „BP” 1935, nr 2, s. 53.

⁵¹⁰ *Sadownictwo w Stanach Zjednoczonych*, „BP” 1879, nr 23-24, s. 363; A. Praun, *W sprawie uprawy Saradeli*, „BP” 1883, nr 8, s. 125; J. Kiczmer, *Ze stanu sadownictwa w okolicy Bialskiej*, „BP” 1905, nr 9-10, s. 150.

sprawozdaniemi. „Bartnik” zebrawszy je i zestawivszy, na raz wszystkie ogłosić powinien jednak tak, by jak najmniej miejsca zajmowały, a zatem w rubrykach: Zimowano, - wystawiono, - uzyskano roi, – miodu, - wosku, - zazimowano⁵¹¹.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego zwrócono uwagę na cel i poprawność przekazywanych w korespondencji danych pisząc na łamach czasopisma: *Jeżeli myślisz, Przyjacielu, że Twe sprawozdanie potrzebne jest tylko dlatego by niem zająć skromne, a bardzo potrzebne miejsce na łamach „BP”, czy też innego pisma, to się grubo mylisz. Na podstawie zamieszczanych sprawozdań ogół pszczelarzy wyrabia sobie zdanie o całokształcie pszczelnictwa, wyciąga wnioski logiczne, nieraz pobieżne, co stanowi materiał przedwstępny do realnych poczynań. Dla wielu też stanowi to wskazówki, np. jak postąpić przy ewentualnych przeniesieniach pasiek na lepsze miejsca. Choćby tylko tyle, to widzisz, że sprawozdanie Twe ma znaczenie. Dlatego też pamiętaj o tem, że: 1. Sprawozdanie nie może być zbyt pobieżne. 2. Nigdy nie wymieniaj okolicy ogólnikowo, np. „z Lubelskiego” itp., bo wiedz, że Hrubieszów i Puławy to lubelskie, a Luboml i Zdobunów to Wołyń (jedno od drugiego tak daleko, że gdy w Puławach agrest kwitł, to w Chełmie Lub. miało to miejsce o całe 10 dni później). Sprawozdanie tak obszerne opisz wówczas, jeżeli posiadasz dane z całego województwa. 3. Pisząc o miejscowości, zawsze wymień województwo lub powiat. 4. Staraj się niczego nie ukrywać ani pomijać. 5. Pisz, w miarę możliwości, nie wyłącznie o swej pasiece, a w ogóle o danej miejscowości. 6. Jeżeli nie masz co pisać, według Twego zadania, każdego roku, to pisz przynajmniej raz na parę lat. Ale pisz⁵¹². Opis historii własnej praktyki pszczelarskiej był niejednokrotnie okazją do poruszenia spraw natury społecznej, edukacyjnej czy politycznej. Autorzy listów inspirowali się również aktualną problematyką poruszaną na łamach „BP”. Miało to szczególne odzwierciedlenie w materiałach publikowanych w dziale *Głosy czytelników* (utworzonym w 1931 r.), gdzie autorzy listów otwierali własne dyskusje i prowadzili ożywioną polemikę⁵¹³.*

⁵¹¹ P. Szuber, *Wyjątki z hanowerskiego „Bienenwirthschaftliches Centralblatt” nr 11 z listopada 1882*, „BP” 1883, nr 1, s. 15.

⁵¹² S. Bolman, *Wskazówki dla piszących sprawozdania*, „BP” 1932, nr 9, s. 252.

⁵¹³ E. Uranowicz, *Uwagi do korespondencji Fr. Nowaka o projekcie ustawy pszczelarskiej*, „BP” 1931, nr 9, s. 264; F. Pichór, *Odpowiedź w sprawie ula Czyński*, „BP” 1932, nr 2, s. 55; B. Sołtys, *Precz z brudną polemiką*, „BP” 1933, nr 1, s. 25; B. Piotrowski, *W odpowiedzi prof. Kozikowskiemu*, „BP” 1934, nr 3, s. 85; A. Falkowski, *Dyskusja w sprawie „Audiatum et altera pars”*, „BP” 1935, nr 1, s. 16; J. Andrasiewicz, *W sprawie przeróbki ula Ciesielskiego*, „BP” 1936, nr 3, s. 84; J. Strauss, *Jeszcze o „amatorstwie w pszczelnictwie i o opodatkowaniu pasiek”*, „BP” 1937, nr 3, s. 83; K. Batsch, *Ostrożniej z artykułami młodszych pszczelarzy*, „BP” 1938, nr 3, s. 84; W. Kłoda, *Jeszcze jeden głos w sprawie ustawy o miodzie*, „BP” 1939, nr 4, s. 117.

4.9. INFORMACJE O BIEŻĄCYCH PRACACH W PASIECE I OGRODZIE

Popularyzacji wiedzy specjalistycznej służyły publikacje dotyczące zmian zachodzących w przyrodzie w cyklach rocznych, a przedstawiające aktualną wiedzę praktyczną. Tutaj znalazły swoje miejsce prace opisujące działania, które należało wykonać w danym miesiącu lub porze roku, łączące tematykę pszczelarską i ogrodniczą: *Roboty pasieczne i ogrodnicze na styczeń* (1875, nr 2, s. 27), *Roboty pasiecznicze i ogrodnicze na cały rok* (1884, nr 1, s. 10), T. Ciesielski, *Roboty w pasiece i ogrodzie latem i jesienią* (1902, nr 4-6, s. 66), a także traktujące wymienione specjalności oddzielnie, np. szereg artykułów Ciesielskiego poświęconych tej tematyce⁵¹⁴. Zamieszczano je w takich działach, jak: *Rozprawy ogólne*, *Rozprawy pszczelnicze* oraz *Rozprawy ogrodnicze*. Określenie „rozprawy” nie oznaczało, jak współcześnie, publikacji naukowych, ale zawierało porady fachowe. Po przerwie wydawniczej kontynuowano prowadzenie doradztwa związanego z bieżącymi pracami pszczelarskimi i ogrodniczymi, zmieniając z biegiem czasu nazwy działów na bardziej adekwatne, jak *Wiadomości bieżące*, *Roboty w pasiece* (istniejący od 1923 r.), *Dział ogrodniczo-sadowniczy i zielarski*. Większość porad dotyczyła tematyki pszczelarskiej, zwłaszcza kolejności prac w pasiece w zmieniających się porach roku czy nawet miesiącach. Okresowo dołączano także kalendarz prac ogrodniczych, np. J. Smetański, *Kalendarz prac ogrodniczych na styczeń – grudzień* (1937, nr 1, s. 30).

Wyniki ankiety przeprowadzonej przez Redakcję „BP” wśród czytelników czasopisma, a opublikowane w styczniowym numerze z 1932 r. ujawniły, iż oczekiwali oni rozszerzenia działu dotyczącego praktycznych zajęć pasiecznych. Informacje o pracach w pasiece i ogrodzie w ciągu roku bazowały najczęściej na doświadczeniu i wiedzy osób najbardziej kompetentnych, czyli redaktorów prowadzących „BP”⁵¹⁵. Tematyka gospodarki pszczelarskiej w ujęciu cyklu rocznego dotyczyła kontrolowania pasiek zimą, przygotowania nowych ramek i uli, analizy zeszłorocznych zapisków pasiecznych, wystawiania uli

⁵¹⁴ T. Ciesielski, *Roboty w pasiece w miesiącu marcu*, „BP” 1889, nr 1-2, s. 35; tenże, *Zajęcia wiosenne w ogrodzie*, tamże; tenże *Roboty w pasiece przed zimą*, tamże 1891, nr 8-9, s. 210; tenże, *Pielęgnowanie pszczół po miodobraniu i jesienią*, tamże 1898, nr 5-6, s. 126; tenże, *Roboty w pasiece na Październik Listopad i Grudzień* tamże 1904, nr 11-12, s. 159); tenże, *Czynności w pasiece wiosną*, tamże 1907, nr 3-4, s. 78.

⁵¹⁵ Wybrane prace o charakterze poradniczym T. Ciesielskiego z zakresu ogrodnictwa: *Nieco o pielęgnowaniu drzew owocowych*, „BP” 1887, nr 9-10, s. 215; *Zajęcia wiosenne w ogrodzie*, „BP” 1889, nr 1-2, s. 38; *Roboty wiosenne w ogrodzie*, „BP” 1894, nr 2, s. 45, nr 4, s. 94; *Wskazówki do pielęgnowania roślin*, „BP” 1906, nr 1-2, s. 1; nr 3-4, s. 51; nr 5-6, s. 78. Wybrane publikacje L. Webera zamieszczone w dziale *Roboty w pasiece: Wyzimowanie pszczół*, „BP” 1923, nr 3, s. 32; *Pierwszy oblot pszczół*, „BP” 1923, nr 4, s. 43; *Pierwszy przegląd pni*, „BP” 1923, nr 5-6, s. 56; *Powiększanie gniazda*, „BP” 1923, nr 8, s. 85; *Wzmacnianie pni*, „BP” 1923, nr 9, s. 95; *Roje naturalne*, „BP” 1923, nr 10, s. 106; *Miodobraniem*, „BP” 1923, nr 14, s. 145; *Pszczelnictwo wędrownie*, „BP” 1923, nr 15, s.157; *Pielęgnowanie pszczół po miodobraniu*, „BP” 1923, nr 16, s. 165; *Podkarmianie spekulacyjne*, „BP” 1923, nr 17-18, s. 275; *Przygotowanie pni do zimowli*, „BP” 1925, nr 10, s. 250.

na pasieczyska, czynności pszczelarza związanych z pierwszym oblotem pszczół, pierwszego przeglądu wiosennego, uzupełniania braków pokarmu, łączenia rodzin, sposobów pobudzania rozwoju rodzin pszczelich, wyrównywania siły rodzin, wychowu matek pszczelich, likwidowania nastroju rojowego, tworzenia odkładów, odbierania miodu i jego konfekcjonowania, wymiany matek, zapobiegania rabunkom, zwalczania chorób i szkodników, układania gniazda na zimę, podkarmiania na zimę, magazynowania plastrów, ich przetapiania, zabezpieczenia uli na zimę (zabezpieczanie wylotów, ocieplanie uli, ochrona uli przed ptakami). Kalendarz prac ogrodniczych w sadzie, szkółce, ogrodach warzywnych i kwiatowych przywoływał tematy: porządkowania terenu, przeglądania przechowywanych warzyw i owoców, niszczenia zimujących stadiów owadów, przycinania drzew i krzewów, przygotowywania rozsady, sadzenia i pielęgnowania, zwalczania chwastów, nawożenia, przesadzania, zbioru nasion (m.in. nasion z szyszek), ochrony roślin przed mrozem.

4.10. INFORMACJE SKIEROWANE DO POCZĄTKUJĄCYCH PSZCZELARZY

Podobnie, jak w przypadku bieżących prac w pasiece i ogrodzie, informacje publikowane z myślą o początkujących, zawierały opisy podstawowych prac w oparciu o kalendarz. W pierwszym okresie wydawniczym „BP” ulokowano je w dziale *Rozprawy pszczelnicze*, w okresie dwudziestolecia międzywojennego w działach: *Roboty w pasiece*, *Dział dla początkujących*, *Rozprawy treści pszczelniczej*, *To i owo*, *Dział dla początkujących pszczelarzy*.

Przeznaczeniem tych materiałów było przyciągnięcie, zachęcenie i wprowadzenie nowych czytelników w podstawowe zagadnienia dotyczące gospodarki pszczelarskiej. Wiadomości stanowiące źródło aktualnych porad były przekazywane w sposób opisowy, wpisane w szerszy kontekst zmian zachodzących w przyrodzie, formułowane prostym, przystępnym dla laików językiem, z uwydatnieniem spraw najbardziej istotnych⁵¹⁶. Zastosowano również oryginalną formę przekazu w postaci opowiadań, którą reprezentowały teksty T. Ciesielskiego i P. Szubera⁵¹⁷. Wśród informacji skierowanych do początkujących

⁵¹⁶ T. Kwiatkowski, *Przestroga dla początkujących pasieczników w czasie robienia sztucznych roi*, „BP” 1876, nr 10, s. 157; T. Ciesielski, *Uwagi dla początkujących na czerwiec*, „BP” 1887, nr 5, s. 132; tenże, *Rady dla początkujących pszczelarzy. Rozmnażanie pasieki*, „BP” 1890, nr 4, s. 75; J. Krauss, *Rady dla początkujących*, „BP” 1932, nr 1, s. 12; nr 2, s. 35; nr 3, s. 66; nr 4, s. 98; nr 5, s. 130; nr 6, s. 166; K. Batsch, *Wskazówki dla początkujących i mało praktycznych pszczelarzy*, „BP” 1934, nr 7, s. 231.

⁵¹⁷ T. Ciesielski, *Uwagi dla początkujących pasieczników*, „BP” 1876, nr 5, s. 68; nr 6, s. 82; nr 8, s. 113; nr 10, s. 145; nr 12, s. 177; tenże, *Gawędy niedzielne. Rady dla początkujących pszczelarzy*, „BP” 1900, nr 1-2, s. 9; nr 3-4, s. 52; P. Szuber, *Pogadanka o pszczolach dla początkujących*, „BP” 1883, nr 11, s. 161, nr 12, s. 177, nr 13-14, s. 193; nr 19-20, s. 301; nr 21-22, s. 321; Stary Rój (pseud.), *Roboty w pasiece na grudzień*, „BP” 1931, nr 12, s. 348.

pszczelarzy znalazły się opracowania prezentujące wiedzę podręcznikową jak np. fragmenty z drugiej części *Bartnictwa* T. Ciesielskiego⁵¹⁸, ewentualnie omawiające szczegółowo jedno zagadnienie, np. cykl publikacji podających obszerną wiedzę o trutniach⁵¹⁹.

4.11. ZESTAWIENIA STATYSTYCZNE

Nośnikiem bardzo cennych informacji publikowanych na łamach czasopisma „BP” były zestawienia danych statystycznych, dotyczących zjawisk i zdarzeń obserwowanych w przyrodzie oraz działalności o charakterze gospodarczym, związanej z terytorialnym rozmieszczeniem produkcji, określonymi zyskami i stratami. Zestawienia statystyczne na łamach czasopisma podawane były w formie tabel, wykresów oraz punktów w tekście publikacji (wyodrębnionej struktury wierszy). Stanowiły materiał dowodowy i ilustracyjny dla artykułów, korespondencji, sprawozdań czy doniesień z konferencji oraz wystaw.

Metody pozyskania danych, ich prezentacja oraz sposób analizy, różniły się w zależności od wiedzy i przygotowania merytorycznego współpracowników periodyku. Propozycje ujednoczenia tematyki danych, przesyłanych przez czytelników i wprowadzenia oznaczeń liczbowych umożliwiających obliczenia statystyczne, podawał w swoich publikacjach ks. M. Michalewicz: *W dziedzinie wiedzy ludzkiej, zajęła statystyka bardzo wybitne stanowisko. Wiele nauk zawdzięcza jej swój rozwój. I sz[anowna] „Redakcja Bartnika” przejęta wartością statystyki, starała się i do pszczelnictwa ją zastosować [...] statystyka [...] ogólnikowych wyrażen nie znosi i posługuje się wyłącznie liczbami*⁵²⁰. Temat ten podjął w polemice P. Szuber, podając własne propozycje, a także przykłady zapisu danych meteorologicznych w zastosowaniu do hodowli pszczoł⁵²¹. W okresie dwudziestolecia międzywojennego na problematykę statystyki pszczelarskiej zwracał uwagę redaktor L. Weber pisząc: *Żaden postępowy pszczelarz nie obejdzie się bez prowadzenia w swej pasiece dokładnych zapisków, [...] do tego celu służą specjalne formularze [...] zapiski*

⁵¹⁸ T. Ciesielski, *Rady dla początkujących pszczelarzy. Pielęgnowanie pszczoł wiosną*, „BP” 1901, nr 1-2, s. 1.

⁵¹⁹ [?] Kazanowski, *Truteń*, „BP” 1936, nr 9-10, s. 253; nr 11, s. 286; nr 12, s. 317.

⁵²⁰ M. Michalewicz, *Do statystyki pszczelnictwa*, „BP” 1883, nr 6-7, s. 84. Patrz również inne publikacje autora: *Do statystyki pszczelnictwa*, „BP” 1883, nr 21-22, s. 336; *Sposób prowadzenia statystyki pasieczniczej*, „BP” 1885, nr 7-8, s. 95; nr 9-10, s. 124; nr 11-12, s. 157; nr 13-14, s. 183; nr 15-16, s. 217; nr 17-18, s. 249; nr 19-20, s. 264; *Dodatek do sposobu prowadzenia statystyki pasieczniczej*, „BP” 1885, nr 21-22, s. 295; *Drugi dodatek do sposobu prowadzenia statystyki pasieczniczej*, „BP” 1886, nr 3-4, s. 49; nr 7-8, s. 97; nr 9-10, s. 113; nr 11-12, s. 141.

⁵²¹ P. Szuber, *W sprawie dat statystycznych*, „BP” 1883, nr 19-20, s. 301; oraz pozostałe publikacje autora: *Zapiski pasiecznicze*, „BP” 1884, nr 11-12, s. 187; *W sprawie zapisków pasieczniczych*, „BP” 1884, nr 21-22, s. 336; *Zestawienie meteorologiczne z roku 1884*, „BP” 1885, nr 1-2, s. 27; *Pogląd na tabelę statystyczno-pasieczniczą*, „BP” 1885, nr 21-22, s. 297.

te są wprost niezbędne, ponieważ przy ich pomocy nabywamy dokładnych wiadomości i doświadczeń [...] ⁵²².

Użyteczne dla czytelników informacje oraz wnioski powstawały dzięki analizie danych wtórnych, gdzie korzystano z efektów pracy osób trzecich i instytucji, a także pozyskanych bezpośrednio z gospodarstwa autora publikacji czy pasieki doświadczalnej. W obu przypadkach służyły one poparciu określonych teorii. Zestawienia statystyczne zamieszczane na łamach czasopisma prezentowały czytelnikom treści z zakresu chowu i hodowli pszczół, produkcji roślinnej, rachunkowości towarzystw, organizacji oraz gospodarstw, meteorologii, produktów pochodzących z hodowli zwierząt gospodarskich, a także – choć sporadycznie - z zakresu nauk społecznych.

Od początku ukazywania się czasopisma charakterystycznym działem publikującym wyniki obserwacji czytelników stały się *Daty statystyczne*. Pierwszym materiałem w tym dziale było - zamieszczone w numerze 1 i 2 z roku 1875 - *Zestawienie i obliczenie dochodu kilku pasiek z okolicy Zborowa*, autorstwa Modesta Wojnarowskiego, dyrektora Filii Olejowskiej PGSPSJ. Także Ciesielski, w numerze 12 z 1875 r., zwrócił się do czytelników o przesyłanie na kartach korespondencyjnych dat statystycznych, które miały posłużyć opracowaniu *Karty Miodności Galicji*. W odpowiedzi na apel redaktora czytelnicy zaczęli nadsyłać dane statystyczne przedstawiające opisy pasiek z wyszczególnieniem sposobu chowu pszczół w miejscowości swojego zamieszkania bądź powiatu, liczby roi i rodzaju używanych uli, liczby członków (w przypadku oddziałów towarzystwa), odnotowywanych chorób pszczelich i dochodów z pasieki. Dane o liczbie pni nadeszły także z Wielkiego Księstwa Poznańskiego (obwodu rejencyjnego poznańskiego oraz bydgoskiego) ⁵²³.

Mapa Ciesielskiego, przy tworzeniu której wykorzystano informacje zebrane do końca listopada 1876 r. ⁵²⁴ była bezpłatnie rozsyłana wraz z czasopismem wszystkim, którzy pomogli w gromadzeniu danych. W 1882 r. pojawiła się informacja o kolejnym wydaniu opracowania, powstałego na bazie nadsyłanych zestawień, p.t. *Mapa Pszczelnicza Galicji* wykonana w Zakładzie Artystyczno-Litograficznym Jędrzeja Kostkiewicza we Lwowie ⁵²⁵. Stan pszczelarstwa w Galicji Wschodniej i Zachodniej za lata 1903-1904 czytelnicy „BP” mogli poznać dzięki danym przedstawionym przez c. k. Statystyczną Centralną Komisję („BP” 1906, nr 5-6, s. 75). W okresie dwudziestolecia międzywojennego źródłem informacji prezentującym osiągnięcia dla całego kraju były zestawienia opublikowane pod wspólnym

⁵²² L. Weber, *Zapiski pszczelarskie*, „BP” 1921, nr 4, s. 67.

⁵²³ *Daty statystyczne*, „BP” 1875, nr 21, s. 334.

⁵²⁴ *Odezwa*, „BP” 1876, nr 22, s. 360.

⁵²⁵ *Od redakcji*, „BP” 1883, nr 1, s. 16.

tytułem *Pszczelnictwo na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej* („BP” 1925, nr 10, s. 252). W zestawieniach danych pochodzących z obserwacji i doświadczeń znalazły się diagramy oraz wykresy m.in.: rejestrowanej temperatury, ilości wosku i miodu uzyskanych z pni doświadczalnych, a także kontrolnych. Oprócz badań prowadzonych przez indywidualnych pszczelarzy, cennych informacji dostarczały pszczelarskie stacje obserwacyjne rozlokowane na terenie Małopolski Wschodniej i Wielkopolski.

Zestawienia statystyczne z zakresu meteorologii dotyczyły danych określających temperatury dla danej miejscowości, opisujących strefy klimatyczne, cechy fizyczne wody w różnych stanach skupienia czy oddziaływanie ruchów powietrza. Spośród opublikowanych materiałów warto wymienić prace na temat stopni ciepła obserwowanych we Lwowie w grudniu 1874 r. („BP” 1875, nr 3, s. 46), średnich temperatur w poszczególnych porach roku dla Krakowa, Rzeszowa, Lwowa, Stanisławowa, Czerniowców („BP” 1875, nr 4, s. 60), spostrzeżenia dotyczące temperatur, opadów, prężności pary wodnej, kierunku i siły wiatru w kontekście wytwarzania nektaru przez rośliny („BP” 1914, nr 5-6, s. 105-111) itp.

Szczególną wartość można przypisać zestawieniom wieloletnim, gdzie utrwalono dane meteorologiczne i zmiany różnych cech pasiek w poszczególnych miejscowościach np.: Płotycz (region tarnopolski) w okresie 10 lat (1870-1879) („BP” 1880, nr 4-5, s. 52); 16 lat (1877-1892) na Bukowinie („BP” 1893, nr 3, s. 54-56); 30 lat obserwacji (1892-1921) z pasieki J. Marcinkowa, Nowy Mizuń („BP” 1922, nr 6, s. 149).

Czytelnikom przedstawiano również zestawienia przychodów i wydatków prac w gospodarstwie, obsługi wystaw oraz działalności organizacji pszczelarskich (np. PTP we Lwowie, NZTP, Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelniczych we Lwowie, MZP we Lwowie) i ich oddziałów.

W całym okresie ukazywania się „BP” na jego łamach zamieszczano wyniki obserwacji i eksperymentów dotyczących roślin miododajnych, nasiennictwa, hodowli roślin uprawnych, ich sprzedaży, przetwórstwa, składu chemicznego, potrzeb nawozowych i klimatycznych, takich jak czas kwitnienia niektórych roślin z okolic Lwowa.

Dostarczane czytelnikom informacje związane z danymi statystycznymi miały wymiar edukacyjny zawarty w przedstawianych interpretacjach oraz dyskusjach na temat zasad prawidłowego pozyskiwania i zapisu. Nie do przecenienia było kształtowanie poglądów odbiorców na skalę i charakter zjawisk przyrodniczych oraz gospodarczych odnotowywanych w pojedynczych majątkach rolnych, regionie lub na poziomie krajowym.

4.12. INFORMACJE HANDLOWE

Przekazywane w czasopiśmie informacje o wartości oraz wymianie towarów i usług, dotyczące produkcji rolniczej, a w szczególności pszczelarskiej i ogrodniczej, stanowiły ważny element w kształtowaniu wyspecjalizowanych procesów gospodarczych.

W pierwszym okresie wydawniczym na łamach czasopisma (najczęściej na początku lub na końcu roku) umieszczano spisy nasion i przedmiotów, które Towarzystwo swoim członkom ofiarowywało lub sprzedawało na preferencyjnych warunkach⁵²⁶. W ogłoszeniach oferowano m.in. pasieki, produkty pszczele, miody pitne, sprzęt pszczelarski, nasiona roślin miododajnych oraz drzewka owocowe. Reklamowane akcesoria pszczelarskie polecały przedsiębiorstwa polskie i zagraniczne, ale oferty sprzedaży uli zdecydowanie zdominowali producenci krajowi. Ich liczba w okresie dwudziestolecia międzywojennego jeszcze bardziej wzrosła. Należy dodać, że wśród ogłoszeń znalazła się także literatura specjalistyczna i oferty zatrudnienia, które zamieszczali pszczelarze i ogrodnicy szukający posady oraz instytucje, folwarki czy gospodarstwa rolne w celu znalezienia odpowiedniego fachowca. Po 1885 r. rola ogłoszeń drobnych, drukowanych regularnie na ostatnich kartach czasopisma, stała się marginalna, chociaż stosowano je sporadycznie aż do końca wydawania periodyku, natomiast informacje handlowe sensu stricto rozproszone były w różnych miejscach, np. *Rozprawy pszczelnicze*⁵²⁷; *Rozprawy ogólne*⁵²⁸; *Rozmaitości*⁵²⁹ czy *Korespondencje*⁵³⁰.

Właściwy dział informacji handlowych powstał w pierwszych latach dwudziestolecia międzywojennego, ponieważ redaktorzy i współpracujący z pismem specjaliści chcieli, aby prace prowadzone przez czytelników skutkowały osiągnięciem dodatniego efektu finansowego. Stąd wprowadzenie działu handlowego i zamieszczanie ogłoszeń oraz reklam, co niejednokrotnie stawało się istotnym bodźcem do rozwoju wybranej przez czytelnika specjalności. O celowości podjęcia takiej decyzji pisał Pierzchała: [...] *pośredniczyć będziemy*

⁵²⁶ *Spis nasion i przedmiotów odstępowanych członkom Gal. Tow. pszcz. ogr. i prenumeratom Bartnika*, „BP” 1882, nr 3, s. 48; *Spis nasion i przedmiotów, które Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa ofiaruje swym członkom po niższych cenach*, „BP” 1890, nr 10-12, s. 259; *Spis nasion i przedmiotów, które Towarzystwo po niższych cenach swym członkom jako też prenumeratom Bartnika ofiaruje*, „BP” 1891, nr 1-2, s. 38; *Spis nasion i przedmiotów pszczelniczych i ogrodniczych*, „BP” 1896, nr 1-2, s. 37; *Spis nasion, drzewek i książek, które Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa po niższych cenach swym Członkom, Zarządowi szkół, jako też prenumeratom „Bartnika” ofiaruje*, „BP” 1905, nr 1, s. 17.

⁵²⁷ J. Marcinków, *O cenach miodu*, „BP” 1908, nr 5-6, s. 79; F. Zalański, *O sprzedaży miodu*, „BP” 1909, nr 10-11, s. 182.

⁵²⁸ J. Leciejewski, *Ruch handlowy w pszczelnictwie*, „BP” 1913, nr 4-5, s. 62; F. Zalański, *Nierozwiązane zadanie sprzedaży miodu*, „BP” 1913, nr 12, s. 172.

⁵²⁹ L. Tabecki, *Ceny przedmiotów w Muzeum Warszawskim*, „BP” 1884, nr 21-22, s. 349; F. Zalański, *Słoiki na miód*, „BP” 1910, nr 3-4, s. 68; nr 5-6, s. 84; tenże, *Etykiety na miód*, „BP” 1910, nr 5-6, s. 102.

⁵³⁰ F. Słoński, *Wypróbowane gatunki kartofli*, „BP” 1882, nr 4, s. 70; J. Mrozek, *W sprawie sprzedaży miodu*, „BP” 1910, nr 7-8, s. 141.

między stronami interesowanymi a naszymi członkami, pragniemy bowiem, aby tak jedni jako i drudzy mieli korzyści: pierwsi z faktu istnienia „Pol. Tow. Pszczelarskiego”, drudzy z racji należenia do niego⁵³¹. Rzeczywiście, producenci (hodowcy) i pośrednicy (handlowcy) korzystali z informacji o cenach rynkowych oraz dostępnych towarach, zaś Redakcja prosiła o nadsyłanie informacji handlowych z innych, poza Lwowem, większych miast Polski. Publikowano informacje handlowe pozyskane także z obcej prasy pszczelarskiej, np. z Francji („La France Apicole”), Włoch („L`Apicoltore Moderno”), Austrii („Bienen-Vater”).

Spośród reklamodawców rodzimych, przestrzeń inseratową „BP” w sposób widoczny zdominowała w latach 1924-1938 oferta lwowskiej Spółdzielni pszczelarzy „Pszczola”. Z formy ogłoszenia korzystały także inne przedsiębiorstwa, jak Spółka dla przemysłu i handlu pszczelniczego „Barć” w Warszawie, Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska w Lublinie, c. k. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie we Lwowie, Handel Towarów Kolonialnych i Delikatesów we Lwowie, Fabryka Pierników i Świec Woskowych, Prywatny Instytut Gospodarczego Kształcenia Kobiet.

W okresie działalności „BP” swoje anonse zamieściły w nim 43 czasopisma⁵³². W większości (41 tytułów) były to periodyki polskie. Reprezentowały one głównie zagadnienia o tematyce społeczno-kulturalnej (m.in. „Gazeta Świąteczna” „Gwiazdka Cieszyńska”, „Przegląd Światowy”, „Głos Polski” „Gazeta Wiejska”, „Ruch społeczno-ekonomiczny”), rolniczo-przemysłowej (np. „Zagroda Wzorowa, Przewodnik Kółek Rolniczych”, „Ziemianin”, „Wiadomości Rolnicze”, „Rolnik”, „Rolnik Szląski”), pszczelarskiej („Pszczelarz”, „Pasiecznik”, „Der Deutsche Bienenfreund”, „Pszczelowod i Sadowod”), ogrodniczej („Ogrodnik Polski”, „Miesięcznik Ogrodniczy”, „Przegląd Ogrodniczy”, „Hasło Ogrodniczo-Rolnicze”) religijnej i filozoficznej (np. „Gazeta Niedzielną”, „Przegląd Filozoficzny”).

Przedstawiane na łamach periodyku informacje handlowe, oprócz pomocy w osiągnięciu korzyści czysto finansowych, niosły ze sobą niezwykle ważny przekaz, istotny dla rozwoju wiedzy pszczelarzy. Były odzwierciedleniem postępu w różnych dziedzinach nauki oraz świadectwem najbardziej wydajnych i poszukiwanych rozwiązań, wdrażając efekty prac nad sprawdzonymi technologiami oraz konstrukcjami, a także badań nad selekcją gatunków hodowlanych zwierząt i roślin.

⁵³¹ L. Pierzchała, *Viribus unitis*, „Pasiecznik Wzorowy” 1919, nr 10-12, s. 82.

⁵³² Zob. Aneks 6: Czasopisma reklamowane przez „Bartnika Postępowego” 1875-1939.

4.13. LISTY DO REDAKCJI

Jak zostało wyżej powiedziane, fachowe poradnictwo czytelnicy uzyskiwali dzięki korespondencji prywatnej lub odpowiedziom Redakcji publikowanym w odpowiednich działach. O współpracę czytelników Redakcja zabiegała w całym okresie ukazywania się periodyku, poprzez apele: *W przekonaniu, że tylko zjednoczonymi siłami zdołamy godnie i odpowiednio służyć sprawie publicznej, ośmiela się redakcja prosić wszystkich dobrze myślących obywateli kraju, by ją raczyli łaskawie wspierać radą i czynem*⁵³³ i w innym numerze [...] *prosimy gorąco o współpracę na łamach naszego Bartnika, który chętnie podejmie rzeczową polemikę w kwestiach, dotychczas mało znanych lub jeszcze całkowicie nierozstrzygniętych*⁵³⁴.

Listy opatrzone imieniem, nazwiskiem i miejscem zamieszkania nadawcy, w latach 1875- 1914 zamieszczano w działach: *Korespondencje; Rozmaitości; Od Redakcji; Rozprawy ogólne*. Pytania zadawane przez czytelników dotyczyły spraw organizacyjnych, gospodarki pszczelarskiej, aspektów prawnych, finansowych oraz zdrowotności pasiek. Odpowiedzi udzielali redaktorzy „BP”, czytelnicy i współpracownicy czasopisma - pszczelarze uznani za fachowców z odpowiednią wiedzą i stażem oraz pracownicy instytucji badawczych. Trafiające do redakcji korespondencje oraz artykuły podlegały selekcji, przeprowadzanej przez T. Ciesielskiego. Publikacje, jakie otrzymywał odbiorca periodyku, według zapewnień Ciesielskiego nie zmieniały swojego charakteru w drodze korekty: *Redakcja nigdy nie poważy się zmienić myśli i treści żadnej korespondencji, jedynie chyba tylko formę w tym celu ażeby drugich niepotrzebnie nie drażnić*⁵³⁵, uwagi natomiast deklarował redaktor umieszczać w postaci komentarzy. Pomimo skarg autorów, odrzucane były materiały o niskiej wartości merytorycznej i o charakterze napastliwym w stosunku do innych osób⁵³⁶. *Chcąc mieć jednolity w piśmie kierunek nie goniący za chwilowym efektem, nie schlebiający słabostkom ludzkim, nie popierający żadnych osobistych interesów, jest redaktor zniewolony większą część pisma zapelniać własnymi artykułami obce zaś artykuły przeglądać starannie, najczęściej mozolnie przerabiać i dostrajać je do zasadniczego tonu pisma*⁵³⁷.

Na listy nie publikowane na łamach czasopisma, w miarę swoich możliwości i przy pomocy nadesłanych znaczków pocztowych, odpowiadała Redakcja. Już w początkowym okresie istnienia periodyku na jego łamach wprowadzono system tzw. Odpowiedzi, które

⁵³³ *Od Redakcji*, „BP” 1875, nr 24, s. 370. Patrz również *Od Redakcji*, „BP” 1894, nr 11-12, s. 227.

⁵³⁴ *Z pierwszym rocznikiem drugiego półwiecza*, „BP” 1929, nr 1, s. 1.

⁵³⁵ P. Szuber, *Wszystkiego po trosze*, „BP” 1882, nr 21, s. 334.

⁵³⁶ T. Ciesielski, *Dola redaktorska*, „BP” 1893, nr 4, s. 77.

⁵³⁷ *Od Redakcji*, „BP” 1889, nr 11-12, s. 244.

charakteryzowały się zwięzłą formą, często jednozdaniowymi sformułowaniami, z podaniem inicjałów i skrótów nazw miejscowości nadawców. Z powodu nadmiernych kosztów, w 1906 r. zaprzestano przyjmowania korespondencji, której nadawcy nie opłacili przesyłki⁵³⁸.

W okresie 1918-1939 nastąpił znaczący rozwój działów, w których publikowano wypowiedzi odbiorców korespondencji: *Sprawy bieżące*; *Odpowiedzi Redakcji*; *Pytania i odpowiedzi*; *Komunikaty docentury pszczelnictwa Politechniki lwowskiej*; *Kącik prawniczy*; *Kącik podatkowy*. Rubryka *Pytania i odpowiedzi* w 1936 r., pojawiła się odrębnie w dziale Sadowniczo-Ogrodniczym „BP”. Bardzo istotne dla czytelników informacje, uzyskane drogą korespondencji, znajdowały się w dziale *Komunikaty Docentury Pszczelnictwa*, funkcjonującym jedynie w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Warto zwrócić uwagę na oficjalny komunikat prof. inż. A. Kozikowskiego z Instytutu Ochrony Lasu Politechniki Lwowskiej, który ukazał się w styczniu 1927 r.: *Chcąc pszczelarzom iść na rękę, podejmę się w miarę możliwości i sił oznaczania bezpłatnego chorób i szkodników. Proszę przeto pp. pszczelarzy, instruktorów itd. o przesyłanie chorych, czy padłych pszczół zauważonych szkodników, kawałków plastra z chorym czerwiem itd. [...] W miarę możliwości będę udzielał interesowanym wprost lub w Bartniku Postępowym objaśnień i wskazówek zwalczania szkodników czy chorób*⁵³⁹. Od udzielonej w nr 3, z 1927 r. pierwszej odpowiedzi A. Kozikowski rozpoczął bezinteresowne badania zakaźnych chorób pszczelich, których wyniki publikowano nieregularnie w zeszytach „BP”⁵⁴⁰. Nadsyłane przez czytelników zapytania wraz z próbkami, przynosiły obopólną korzyść tj. z jednej strony materiał badawczy, natomiast z drugiej diagnozę na obecność chorób grzybowych, bakteryjnych, szkodników pszczół (uzyskaną na podstawie analizy owadów, czerwiu, wosku), a także odpowiedzi dotyczące przesłanych próbek miodu (wyniki dotyczyły dojrzałości, czyli zawartości wody oraz ewentualnych zafałszowań).

Szczegółowa analiza korespondencji zamieszczonej na łamach czasopisma, wobec braku materiałów redakcyjnych, jest cennym źródłem informacji o odbiorze czytelnicznym periodyku, o czym będzie mowa w dalszej części pracy.

4.14. SPISY WSPÓLPRACOWNIKÓW

Zebrane i publikowane każdorazowo po zakończeniu roku wydawniczego zestawienia zawierały, poza spisem treści, także indeksy alfabetyczne nazwisk osób, których teksty

⁵³⁸ *Od Redakcji*, „BP” 1906, nr 3-4, s. 64.

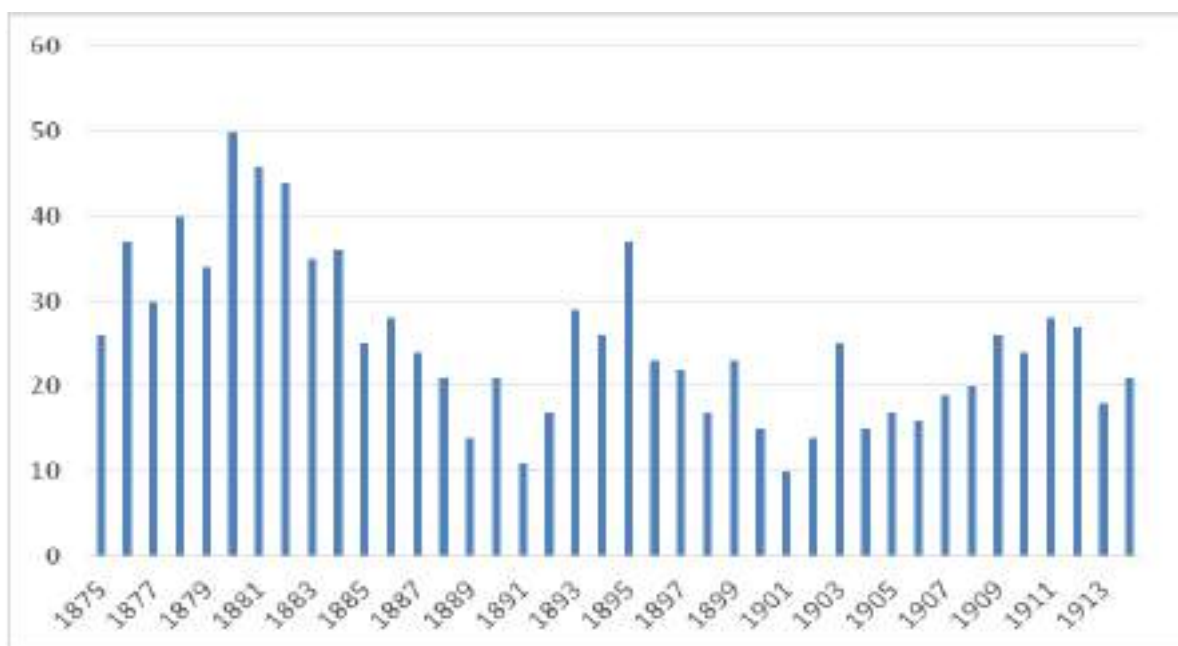
⁵³⁹ *Komunikat*, „BP” 1927, nr 1, s. 34.

⁵⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności Wydziału M. Z. P. za rok 1935*, „BP” 1936, nr 6, s. 172.

umieszczono na łamach „BP”. W pierwszym okresie wydawniczym kilkakrotnie, m.in. w latach 1891, 1892, 1895, 1905, 1906 spisy współpracowników opatrywano dodatkowo liczbami porządkowymi. Do 1914 r. w przeważającej części imiona autorów pozostawiano w formie inicjału, natomiast od 1918 r. normą było podawanie ich rozwiniętej wersji. Grono współpracowników „BP” zasilili pod koniec lat 30. XX w., autorzy związani z Małopolskim Towarzystwem Ogrodniczym we Lwowie, co zostało odnotowane w odrębnych spisach z roku 1936 (10 osób) i z 1937 r. (11 osób). Poza możliwością szybkiego zorientowania się przez czytelnika w składzie współpracowników czasopisma spisy stwarzały możliwość dotarcia do ich tekstów.

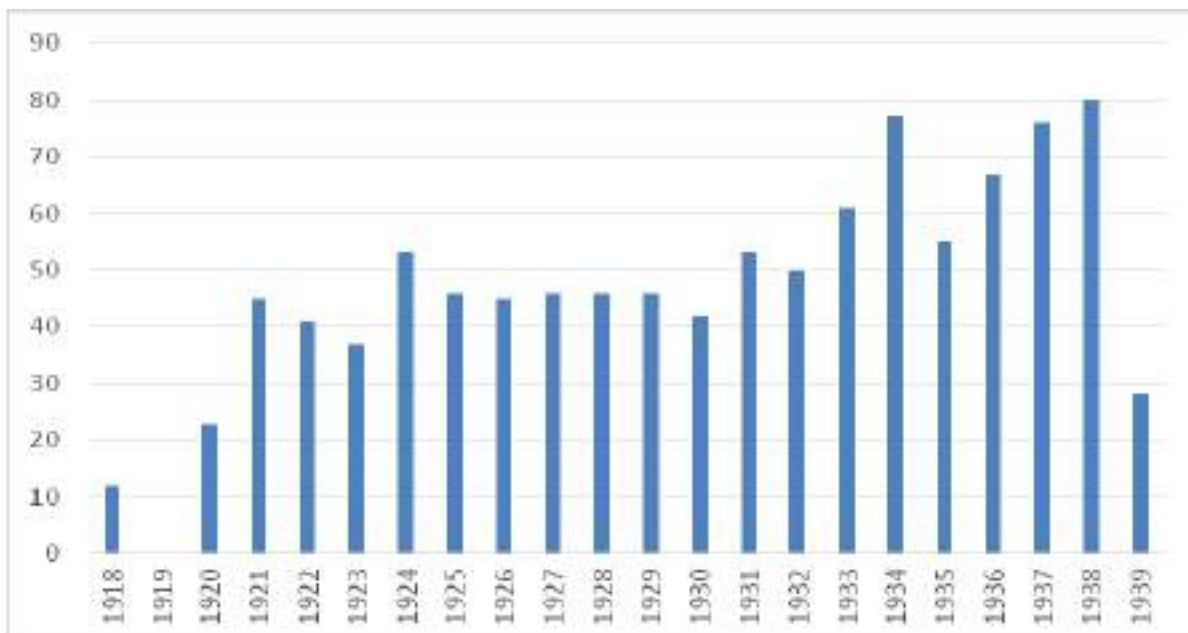
Zwraca uwagę fakt, iż dane zestawione z dłuższego okresu czasu dostarczają nam informacji o dynamice zmian na przestrzeni lat i rozwoju periodyku. Roczniki 1914, 1918 i 1939 przedstawiały wartości odbiegające od pozostałych, ponieważ w ich obrębie nastąpiły kilkumiesięczne przerwy w wydawaniu czasopisma.

Wykres nr 1. Dynamika liczebności współpracowników „Bartnika Postępowego” w okresie 1875-1914

Przebieg dynamiki liczebności współpracowników w latach 1875-1913 wskazuje jednoznacznie na duże zainteresowanie współpracą z „BP” w pierwszym dziesięcioleciu jego działania (z największą liczbą w 1880 r., kiedy odnotowano 50 współpracowników) i jego załamanie w roku 1891 (11 współpracowników) oraz 1901 (10 współpracowników).

Wykres nr 2. Dynamika liczebności współpracowników „Bartnika Postępowego” w okresie 1918-1939

W dwudziestoleciu międzywojennym następował powolny wzrost liczby współpracowników czasopisma. Pułap powyżej 40 współpracowników osiągnięty w 1921 r. był utrzymywany w latach kolejnych, z wyjątkiem 1923 r. (kiedy nastąpił nieznaczny spadek do 37 osób) oraz ostatniego roku ukazywania się czasopisma (28 osób), niepełnego wydawniczo (do rąk czytelników trafiło 8 zeszytów czasopisma, w tym jeden łączony lipiec – sierpień). Wyrównany poziom zwierający się pomiędzy 42 a 46 współpracowników, przypadał w „BP” na lata 1925-1930.

ROZDZIAŁ 5.

ODBIÓR CZYTELNICZY „BARTNIKA POSTĘPOWEGO”

Wszystko, co zostało do tej pory powiedziane na temat „BP” pozwala nam stwierdzić, że przez 60 lat był on czasopismem żywo obecnym na rynku wydawniczym. Jego twórca i redaktor naczelny, Teofil Ciesielski, a także jego następcy starali się, aby wpisywało się ono w szeroki zakres zainteresowań docelowej grupy odbiorców. A byli nimi zarówno członkowie organizacji pszczelarskich i ogrodniczych współpracujących z redakcją, jak też znaczna grupa osób nie związanych formalnie z czasopismem, ale zajmujących się hodowlą pszczół, jedwabników i rolnictwem zawodowo. Pochodzili z różnych środowisk oraz terytoriów, a zachętą do prenumerowania tytułu była tematyka czasopisma, uwzględniająca przemiany gospodarcze, cywilizacyjne, nowe badania naukowe i nowiny techniczne, przy jednoczesnym oferowaniu przez redakcję różnego rodzaju ulg finansowych, w tym zwolnienia z opłat dla członków organizacji, których organem był „BP”⁵⁴¹.

Chcąc określić strukturę zawodową czytelników czasopisma musimy posiłkować się wyłącznie danymi dostępnymi na jego łamach. Przykładowo Oddział Olejowski GTPO opublikował w 1880 r. dane, z których wynika, że na 57 członków przypadało 10 nauczycieli, 10 właścicieli dóbr, 8 właścicieli domów i dzierżawców, 8 pszczelarzy i pasieczników, 8 leśniczych i nadleśniczych, 4 urzędników publicznych i prywatnych, 3 gospodarzy wiejskich, 3 księży ruskich, 2 księży łacińskich i 1 ogrodnik⁵⁴². W Oddziale Czortkowskim ZGTOiP w 1900 r. wśród 65 członków największą grupę stanowili nauczyciele ludowi (13 osób), następnie rolnicy (10 osób), właściciele dóbr (9 osób) oraz ogrodnicy (5 osób)⁵⁴³. Jak wynika z danych dotyczących współpracowników „BP” w całym okresie jego obecności na rynku wydawniczym (1875-1914; 1918; 1920-1939), było to odpowiednio 378 i 514 osób. Z tego zatrudnienie w strukturach organizacji pszczelarskich znalazło odpowiednio 52 i 70 osób (w tym instruktorów pszczelarskich odpowiednio 3 i 17), a redaktorów czasopism – 10 i 17. Wśród wykonywanych zawodów dominowali nauczyciele (43 i 25), osoby duchowne (35 i 17) oraz urzędnicy (22 i 24).

Wykształcenie wyższe posiadało 109 osób w pierwszym i 89 osób w drugim okresie; niewielką grupę stanowili wśród nich pracownicy uczelni wyższych (odpowiednio 8 i 7) reprezentujący Uniwersytet Lwowski, Politechnikę Lwowską, Krajową Szkołę Gospodarstwa

⁵⁴¹ *Odpowiedzi od Redakcji*, „BP” 1893, nr 5, s. 118.

⁵⁴² *Zestawienie*, „BP” 1880, nr 20-21, s. 312.

⁵⁴³ *Sprawozdanie z czynności Oddziału Czortkowskiego Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa*, „BP” 1900, nr 3-4, s. 78.

Lasowego we Lwowie, Akademię Rolniczą w Dublanach, Akademię Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Dane te są bardzo interesujące i zdają się potwierdzać opinię o wysokospecjalistycznym charakterze czasopisma.

Oczywiście pismo prenumerowała nie tylko inteligencja, duchowieństwo, nauczyciele, ale przede wszystkim ziemianie, [...] którzy – w opinii Józefa Szockiego - *gremialnie uczestniczyli w gromadzeniu księgozbiorów domowych, a w ich obrębie prasy polskiej, traktując ją jako dobro kulturowe na równi z książką i innymi polskimi dokumentami*⁵⁴⁴. Wiadomo też, że „BP”, szczególnie w pierwszym okresie wydawniczym, docierał do najuboższych i najmniej wykształconych warstw społecznych. *Przemiany w oświacie ludowej, mimo ograniczenia ich przez konserwatywną szlachtę galicyjską, wpływały na świadomość chłopów [...]*⁵⁴⁵. Z obliczeń Jerzego Jarowieckiego wynikało, że [...] *O ile w 1880 r. średnio w Galicji było 80% analfabetów, to w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej wskaźnik analfabetyzmu spadł już poniżej 50 %*⁵⁴⁶.

Inicjatywą redaktora Ciesielskiego było pozyskanie czytelników także z grona młodzieży szkolnej, która już na etapie nauczania początkowego, mogła mieć dostęp do wiedzy przekazywanej przez omawiane czasopismo. I rzeczywiście, za sprawą Rad Powiatowych m.in. w okręgach tarnopolskim, myślenickim, czortkowskim, rzeszowskim, Żółkwi, Kamionce i Kałuszu oraz Rad Szkolnych Okręgowych m.in. w okręgu wadowickim, Złoczowie, Kołomyi, Tarnowie, Zaleszczykach i Sokalu, zarządy szkół w gminach i miejscowościach zapisywały, na preferencyjnych warunkach, prenumeratę czasopisma dla swoich podopiecznych ze szkół ludowych. Pismem z dnia 20 września 1884 r. (L. 8371), Rada Szkolna Krajowa zawiadomiła administrację „BP” o decyzji zalecającej czasopismo dla bibliotek Szkół Ludowych⁵⁴⁷, a w 1889 r. Wydział Krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej zaprenumerował czasopismo dla 40 czytelników ludowych⁵⁴⁸. Wśród prenumeratorów znalazła się również Wyższa Szkoła Ludowa w Brodach. Gdy w roku 1894 T. Ciesielski

⁵⁴⁴ J. Szocki, *Prasa w księgozbiorach domowych Lwowa i innych miejscowości Galicji Wschodniej okresu zaborów*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, t. 12, z. 1, s. 45. Autor podaje, że w analizowanych 304 księgozbiorach domowych nie zidentyfikował kolekcji, której właściciel należał do stanu chłopskiego.

⁵⁴⁵ Tamże, s. 52.

⁵⁴⁶ J. Jarowiecki, *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864-1934*, [w:] Kraków - Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, Kraków 1999, t. 4, s. 211.

⁵⁴⁷ *Spis szkół ludowych, dla których Bartnik zaprenumerowany*, „BP” 1875, nr 12, s. 191; 1876, nr 2, s. 32; nr 3, s. 47; nr 4, s. 62; nr 5, s. 80; nr 7, s. 112; 1877, nr 2, s. 35; nr 4, s. 66; nr 9, s. 148; *Spis szkół dla których Bartnik zapisany*, „BP” 1878, nr 2, s. 32; nr 3, s. 48; nr 5, s. 79; *Wykaz szkół i gmin dla których zaprenumerowano Bartnika*, „BP” 1879, nr 2, s. 32; nr 3, s. 48; nr 4, s. 64; nr 6, s. 96; *Spis szkół, dla których Bartnik zapisany*, „BP” 1880, nr 1, s. 15; nr 4-5, s. 62.

⁵⁴⁸ *Doniesienie*, „BP” 1889, nr 3-4, s. 92.

został wybrany przez Radę Miasta Lwowa na delegata do Rady Szkolnej Krajowej, za jego sprawą, w miarę wystarczających funduszy, szkoły lwowskie były zaopatrywane w niektóre materiały naukowe, w tym czasopismo „BP”. Działania te były zgodne z wytycznymi Rady Ogólnej ZGTOiP w 1895 r.⁵⁴⁹.

Oprócz wspomnianych czytelni ludowych, w propagowaniu czytelnictwa „BP” brały udział czytelnie związkowe organizacji rolniczych, ogrodniczych i pszczelarskich. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, 1 marca 1923 r. nastąpiło otwarcie dobrze zaopatrzonej czytelni Związku Towarzystw Pszczelniczych we Lwowie, dostępnej dla członków organizacji dwa razy w tygodniu, a od września tegoż roku codziennie⁵⁵⁰ i oferującej na miejscu: [...] *prawie wszystkie czasopisma pszczelnicze polskie, niemieckie, francuskie, włoskie, angielskie, amerykańskie, czeskie, i jugosłowiańskie oraz dzieła z zakresu pszczelnictwa, polskie i zagraniczne*⁵⁵¹.

Zainteresowanie periodykiem w obrębie gospodarstw domowych jest stosunkowo trudne do oszacowania. Udokumentowane są przypadki odczytywania fragmentów czasopisma na spotkaniach ludności wiejskiej z instruktorami prowadzącymi wykłady, co cieszyło się dużym zainteresowaniem ze strony odbiorców⁵⁵². Do prenumeraty zachęcano w różnych częściach kraju uczestników kursów pszczelarskich⁵⁵³. Na łamach czasopisma apelowano, aby było ono przekazywane osobom zainteresowanym innymi niż pszczelarstwo działami produkcji roślinnej i zwierzęcej, jak np. hodowcom jedwabników, gdyż sprzyjało to rozprzestrzenianiu się jego treści⁵⁵⁴. Poza osobami prywatnymi działania takie podejmowały także instytucje, np. Husiatyńsko-Sidorowski Oddział GTPO, gdzie na jednym z posiedzeń dyskutowano: *Ustanowienie sposobu przesyłania odczytanych egzemplarzy „BP” pomiędzy członkami*⁵⁵⁵ oraz Związek Pszczelarski w Strzyżowie, którego członkowie

⁵⁴⁹ Protokół z posiedzenia Rady Ogólnej Zjednoczonego Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa z dnia 19 kwietnia 1895 r., „BP” 1895, nr 8-9, s. 171. Zob. też T. Ciesielski, *Sprawozdanie dra Teofila Ciesielskiego jako delegata Rady król.-stoł. miasta Lwowa do Rady Szkolnej Krajowej*, Lwów 1905, s. 30.

⁵⁵⁰ *Ogłoszenia*, „BP” 1923, nr 17-18, s. 281.

⁵⁵¹ *Sprawy bieżące*, „BP” 1923, nr 5-6, s. 62.

⁵⁵² S. Röhrenscheff, *Odezwa do pp. Kierowników Czytelni powiatu tarnowskiego i innych*, „BP” 1913, nr 6-7, s. 101.

⁵⁵³ J. Wnęk, *Sądeckie rolnictwo w polskiej literaturze naukowej i popularnonaukowej 1918-1939*, „Rocznik Sądecki” 2012, t. 40, s. 263.

⁵⁵⁴ G. Legin, *Do producentów surowca jedwabnego*, „BP” 1933, nr 7-8, s. 211; J. Piątek, *Odezwa!*, „BP” 1893, nr 3, s. 64; *Korespondencje*, „BP” 1912, nr 1-2, s. 20.

⁵⁵⁵ *Ruch stowarzyszeń*, „BP” 1885, nr 21-22, s. 318.

na spotkaniu założycielskim uchwalili przeprowadzenie zakupu (z części zgromadzonych składek), prenumeraty „BP” na ręce jednego pszczelarza dla każdej gminy⁵⁵⁶.

Biorąc pod uwagę zasięg terytorialny, stwierdzić trzeba, że największe zainteresowanie odbiorców znalazł „BP” na obszarze Galicji Wschodniej, skąd pochodziła najliczniejsza grupa korespondentów czasopisma.

Tabela 6. Liczba korespondentów „BP” według reprezentowanych regionów w latach 1875-1939

Terytorium	1875-1914	1918-1939
Galicja w tym:	153	149
woj. lwowskie (Huculszczyzna)	47	62
woj. tarnopolskie (Podole)	47	20
woj. krakowskie	32	49
woj. stanisławowskie	27	18
Dawne Królestwo Polskie (woj. centralne): lubelskie, warszawskie, białostockie, kieleckie, łódzkie	24	36
Kresy wschodnie (woj. wschodnie): wołyńskie, wileńskie, poleskie, nowogródzkie	7	24
Dawny zabór pruski (woj. zachodnie): poznańskie, pomorskie	8	17
woj. śląskie	-	7
Razem korespondentów	198	233

Zródło: obliczenia własne na podstawie analizy zawartości „BP” z lat 1875-1939.

Powyższe dane zdają się potwierdzać relacje korespondentów⁵⁵⁷ i Redakcji czasopisma: *Największej liczby odbiorców dostarczają nam powiaty: Lwowski, Brzeżański, Samborski, Jasielski, Puławski, Krasnostawski i Żywiecki. W kilkunastu powiatach Królestwa nie mamy ani jednego prenumeratora. Tak tedy soki żywotne tak pod względem moralnym jak materialnym czerpie dotąd „Bartnik Postępowy” niemal wyłącznie z Małopolski⁵⁵⁸.* Pomimo okresowego wzrostu znaczenia czasopisma jako ogólnopolskiego organu organizacji pszczelarskich w II Rzeczypospolitej i zmiany proporcji w liczbie prenumeratorów w różnych

⁵⁵⁶ *Wiadomości bieżące*, „BP” 1920, nr 5-6, s. 108.

⁵⁵⁷ J. Marcinków, *Pszczola w głębi Karpat*, „BP” 1896, nr 1-2, s. 3.

⁵⁵⁸ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1921, nr 12, s. 264.

regionach kraju, ogólna tendencja pozostawała bez zmian do ostatnich lat istnienia periodyku: *Najwięcej prenumeratorów rekrutuje się z województwa krakowskiego, poczem lwowskiego, poznańskiego, kieleckiego, wileńskiego, warszawskiego, tarnopolskiego, łódzkiego i innych*⁵⁵⁹. Dzięki wymianie z redakcjami innych czasopism fachowych, pismo znane było nie tylko na terenie Europy, ale też i poza nią np. w środowisku pszczelarzy australijskich⁵⁶⁰, wśród emigrantów polskich w Brazylii⁵⁶¹ oraz - za pośrednictwem konsulatu amerykańskiego w Warszawie - także polonii w Stanach Zjednoczonych⁵⁶².

O przywiązaniu lokalnych społeczności do „głosu” swoich „małych ojczyzn” świadczą już przytaczane, a nie zrealizowane koncepcje konsolidacji czasopism pszczelarskich⁵⁶³. Jedynie periodyki działające z „BP” na najbliższym, wspólnym geograficznie obszarze, były skłonne przekazać mu swoich czytelników. W historii czasopisma „BP” zdarzyło się to trzykrotnie, gdy swoje łamy zamykała „Gazeta Pszczelnicza” wydawana w Kołomyi, lwowski „Pasiecznik Wzorowy” oraz krakowski „Pszczelarz”⁵⁶⁴.

W formułowanych opiniach czytelnicy podkreślali, że profesjonalizm, z jakim prowadzono periodyk, wynikał z wiedzy i doświadczenia redaktora. Uważali, iż powinien on mieć [...] *gruntowne wyspecjalizowanie w danym przedmiocie od ogólnych rzeczy do szczegółów, znajomość samej rzeczy i różnych przedmiotów z nią związanych, ogólne wyższe wykształcenie przyrodnicze, pewne doświadczenie oparte na szeregu lat praktyki rozumnej, itp.*⁵⁶⁵. Postacią taką był zapewne T. Ciesielski, propagator pozytywistycznych idei, znający potrzeby społeczeństwa, jego warunki materialne i poziom wykształcenia, realizujący hasło „pracy u podstaw”. Od korespondentów otrzymywał niezmiennie wyrazy szacunku oraz podziękowania za trudy wydawnictwa „BP”. Prowadząc czasopismo przez okres czterech dekad był wzorem do naśladowania dla kolejnych redaktorów. W okresie dwudziestolecia międzywojennego redaktorzy W. de Préval, L. Weber oraz komitet redakcyjny „BP”, korzystając z kapitału doświadczeń poprzednika, swoim poziomem wiedzy, sprawnym zarządzaniem oraz bezstronnością i bezkonfliktowym rozwiązywaniem problemów, gwarantowali czytelnikom wysoki poziom czasopisma i rzetelne informacje. Nazwiska

⁵⁵⁹ *Sprawozdanie M. Z. P. z działalności za rok 1936*, „BP” 1937, nr 10, s. 259.

⁵⁶⁰ *Przegląd czasopism pszczelarskich*, „BP” 1924, nr 10, s. 300.

⁵⁶¹ *Nowe wydawnictwa*, „BP” 1930, nr 12, s. 292.

⁵⁶² *Sprawy bieżące*, „BP” 1923, nr 16, s. 167.

⁵⁶³ *Zjazd delegatów Tow. Pszczelniczych na Pomorzu*, „BP” 1924, nr 7, s. 186; *Od Redakcji*, „Pszczelnictwo Polskie” 1925, nr 1, s. 2; *Unifikacja pism*, „Pasięka Pomorska” 1930, nr 2, s. 39-40.

⁵⁶⁴ L. Kośny, *Legendarne periodyki pszczelarskie*, „Pasięka” 2016, nr 3, s. 52; tenże, „Pasięcznik Wzorowy”..., „Pasięka” 2017, nr 6, s. 55; tenże, *Krakowski „Pszczelarz”*, cz. 3., „Pasięka” 2018, nr 3, s. 59.

⁵⁶⁵ *Uwagi pszczelarza*, „BP” 1896, nr 1-2, s. 34.

J. Leciejewskiego, L. Pierzchały, A. Kozikowskiego, W. Kranowskiego, W. Dubaniowskiego, S. Brzóska, J. Lorenza wpisały się trwale w rozwój polskiego pszczelarstwa okresu II Rzeczypospolitej, a ich obecność na łamach czasopisma miała wpływ na popularność tytułu.

Wśród zamieszczanych przez Redakcję opinii o zawartości pisma, obok pochwał pojawiały się sugestie, które zdaniem czytelników mogłyby jeszcze zwiększyć atrakcyjność czasopisma poprzez zmiany w jego wyglądzie, w treści, objętości czy częstotliwości ukazywania się; większości szata graficzna „BP” bardzo odpowiadała⁵⁶⁶.

Oczekiwania czytelników były dyskutowane w gronie redakcyjnym w całym okresie jego ukazywania się. Niepokój autorów budził fakt, że czytelnikami „BP” byli na ogół wzorowi pszczelarze, natomiast nie trafiał on do osób, które - trwając w błędnym przeświadczeniu o sposobie hodowli i chowu pszczół - w rzeczywistości najbardziej go potrzebowały⁵⁶⁷. Zachęcali więc czytelników do nadsyłania materiałów do publikacji, co dawałoby im poczucie odpowiedzialności za wspólny, pszczelarski organ prasowy. O szerszą opinię na temat periodyku poproszono czytelników dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym. Ogłoszona przez redakcję w nr 12 „BP” z 1931 r. ankieta, dotyczyła zapatrywań odbiorców m.in. na temat działów czasopisma: *Prosimy zatem o nadsyłanie swych cennych uwag, najpóźniej do dnia 10. stycznia przyszłego roku, w następujących sprawach: 1. Jaką objętość Bartnika Postępowego zachować na przyszłość, większą czy mniejszą? 2. Czy pozostać przy tym samym formacie? 3. Czy, w razie zwiększenia formatu lub objętości, podwyższyć wysokość prenumeraty? 4. Jakie działy należałoby rozszerzyć, a jakie ścieśnić? 5. Czy pismo ma ukazywać się jako miesięcznik, dwumiesięcznik, czy kwartalnik? [...] Po otrzymaniu tych uwag zbierze się Wydział naszego Związku i, na podstawie nadesłanych życzeń, zdecyduje o sposobie wydawania naszego pisma*⁵⁶⁸.

Wyniki przedstawiono w styczniowym numerze „BP” z roku 1932: *Prawie jednomyślnie oświadczyli się nasi P. T. Czytelnicy za zatrzymaniem dotychczasowej formy i objętości pisma, jako też kierunku myśli. Otrzymaliśmy wiele życzeń, aby pismo ukazywało się regularnie, na pierwszego każdego miesiąca. [...] Wielu Czytelników życzy sobie, aby znacznie rozszerzyć dział praktycznych zajęć pasiecznych, o ile możliwości objaśnianych rysunkami, jak to dawniej, przed kilku laty, nasza redakcja praktykowała*⁵⁶⁹. Zwracano

⁵⁶⁶ J. Piątek, *Odezwa!*, „BP” 1893, nr 3, s. 61; F. Zalański, *Czego potrzebuje pasiecznictwo polskie*, „BP” 1908, nr 9-10, s. 140; S. Budzyński, *W jaki sposób można osiągnąć możliwie najwyższy rozwój naszego pszczelnictwa*, „BP” 1912, nr 4-5, s. 62; S. Malinowski, *Jak zaradzić żeby Bartnik częściej wychodził*, „BP” 1913, nr 8, s. 116; J. Rząca, *Rozpowszechniajcie „Bartnika Postępowego”*, „BP” 1934, nr 2, s. 34.

⁵⁶⁷ K. Batsch, *Jeszcze o miodzie podolskim*, „BP” 1932, nr 12, s. 341.

⁵⁶⁸ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1931, nr 12, s. 329.

⁵⁶⁹ *Wyniki ankiety*, „BP” 1932, nr 1, s. 1-2.

również uwagę, że szczególnym powodzeniem cieszą się artykuły doświadczonych i znanych z publicystycznych wypowiedzi fachowców⁵⁷⁰.

Opinie na temat analizowanego tytułu zamieszczano również na łamach innych pism. Interesujące były te, które publikowano w czasopismach pokrewnych tematycznie. Przybierały one postać reklamy, krótkich doniesień, ale i artykułów całościowo omawiających pismo – działa się to często na zasadzie wzajemności. Dzięki spisom treści lub fragmentom cytowanych tekstów, miały one wpływ na rozszerzenie się grona osób świadomych istnienia periodyku i zaznajamiały ich z jego treścią. Do lwowskiego czasopisma odwoływano się na łamach m.in.: „Gazety Pszczelniczej”, „Pasicznika”, „Pasięki”, „Przeglądu Pszczelniczo-Ogrodniczego”, „Bartnika Wielkopolskiego”, „Pszczelarza Śląskiego”, „Przeglądu Rolniczo-Ogrodniczego” (dodatek do „Gazety Rolniczej”), „Pszczelnictwa Polskiego”⁵⁷¹. Podobna sytuacja dotyczyła prasy popularnej, a także o profilu przyrodniczym, rolniczym i przemysłowym⁵⁷², jak: „Zgoda”, „Ziemianin”, „Kórniczanie”, „Włościanin”, „Gwiazdka Cieszyńska”, „Ruch Literacki”, „Gospodyni Wiejska”, „Warta”, „Przegląd Katolicki”, „Niedziela”, „Gospodyni Miejska i Wiejska”, „Gazeta Warszawska”, „Przewodnik Kółek Rolniczych”, „Przegląd Ogrodniczy”. Oczywiście, pojawiały się również teksty negatywne, w których starano się zniechęcić do lektury lwowskiego czasopisma i odebrać mu czytelników na zasadzie konkurencji⁵⁷³.

Warto sobie uświadomić, że od stycznia 1875 r. do września 1939 r. powstawało i upadało wiele tytułów polskojęzycznych czasopism pszczelarskich. Za pomocą dostępnych źródeł oszacowano ich liczbę na co najmniej 22, z czego 9 przypadało na okres do 1914 r.,

⁵⁷⁰ J. Łęzny, *Głosy czytelników*, „BP” 1938, nr 4, s. 117.

⁵⁷¹ *Różne wiadomości*, „Gazeta Pszczelnicza” 1875, dodatek do nr 2, s. 18; *Przegląd pism pasieczniczych*, „Pasicznik” 1883, nr 5, s. 114; *Przegląd pism pszczelniczych*, „Pasięka” 1897, nr 2, s. 26; *Przegląd czasopism i artykułów pszczelniczych*, „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy” 1913, nr 6, s. 92; *Przegląd polskich czasopism pszczelniczych*, „Pszczelnictwo Polskie” 1927, nr 11, s. 350; *Z obcych czasopism*, „Pszczelarz Śląski” 1928, nr 1-2, s. 19; *Z czasopism pszczelniczych*, „Przegląd Rolniczo-Ogrodniczy” 1930, nr 45, s. 1732; *Ze świata pszczelarskiego*, „Bartnik Wielkopolski” 1934, nr 12, s. 191.

⁵⁷² *Ogłoszenia*, „Zgoda. Pismo dla wsi i miast” 1875, nr 8, s. 106; *Ogłoszenia*, „Ziemianin. Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy” 1875, nr 3, s. 21; *Wiadomości literackie*. „Bartnik Postępowy”, „Kórniczanie” 1875, nr 19, s. 4; *Ogłoszenia*, „Włościanin. Pismo dla ludu” 1876, nr 1, s. 8; *Ogłoszenia*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1876, nr 1, s. 8; *Miscellanea*, „Ruch Literacki” 1876, nr 3, s. 52; B. Grabowski, *Pszczolnictwo. Przyczynek do historii pszczolnictwa krajowego*, „Gospodyni Wiejska” 1877, nr 22, s. 342; *Ogłoszenia*, „Warta” 1877, nr 133, s. 14-24; *Bibliografija*, „Przegląd Katolicki” 1878, nr 38, s. 607; *Konstrukcja i rozmiary ula Towarzystwa Pszczelniczego Galicyjskiego*, „Gospodyni Miejska i Wiejska” 1881, nr 2, s. 17; *Ogłoszenia*, „Gazeta Warszawska” 1885, nr 42, s. 4; *Poradnik dla czytelników ludowych*, „Przewodnik Kółek Rolniczych” 1892, nr 4, s. 138; *Reklama*, „Przegląd Ogrodniczy” 1935, nr 11, s. 353.

⁵⁷³ *Sprawy sporne*, „BP” 1880, nr 18-19, s. 267; P. Wereszko, *Korespondencja*, „BP” 1882, nr 4, s. 70; *Pasicznikowi*, „BP” 1886, nr 17-18, s. 251; K. Lewicki, *Od Skarbca Pszczelniczego. O ulach najtańszych i słówko z powodu „Bartnika” pana Ciesielskiego*, „Gazeta Świąteczna” 1885, nr 211, s. 4-5; A. Średniawski, *Uwagi do artykułu o ulach w „Pszczole”*, „BP” 1887, nr 1, s. 17; *Konkurencja*, „Pszczola” 1887, nr 20, s. 259.

a 13 na lata 1918-1939⁵⁷⁴. Wydawanie polskojęzycznych periodyków pszczelarskich, kończących funkcjonowanie przeważnie po kilku latach, zdaniem Ciesielskiego miało negatywny wpływ na zainteresowanie „BP” pośród pszczelarzy pozostałych zaborów⁵⁷⁵. Redakcje tych czasopism miały świadomość zarówno pozycji na rynku prasowym jak i dorobku „BP”, który z biegiem lat stał się niemalże instytucją oraz punktem odniesienia w kanonie prasy pszczelarskiej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, kiedy wyraźnie widoczna była ogólna tendencja wzbogacania oferty prasowej, spory oraz ewentualne niechęci personalne skutecznie rugowano z łamów czasopisma, aby nie psuć jego odbioru i nie odstręczać od niego czytelników. Nowe czasopisma pszczelarskie, lwowski periodyk traktował jako sojuszników dążących do wspólnego celu - podniesienia poziomu wiedzy, umiejętności oraz zamożności odbiorców.

Analizując zagadnienie czytelnictwa „BP” należy zwrócić też uwagę na działania promocyjne podejmowane przez redakcję czasopisma. Poza wspomnianymi wyżej zwolnieniami z opłat dla członków organizacji pszczelarskich, prenumerata czasopisma była jedną z nagród dla uczestników wystaw organizowanych lub współorganizowanych przez organizację lwowską⁵⁷⁶. Zarząd Centralny GTPO, w związku z organizowaną w 1879 r. Wystawą Pszczelniczo-Ogrodniczą i Przemysłu Drobrego w Jarosławiu, rozesłał do redakcji dzienników i wystawców 200 bezpłatnych egzemplarzy „BP”⁵⁷⁷. W 1921 r. Redakcja deklarowała: [...] *w najbliższej przyszłości rozesłać po całej Polsce okazowy egzemplarz naszego pisma, rozesłać bezpłatnie, rozesłać tak, aby dotarło do tych zakątków naszej ojczyzny, gdzie może nawet o istnieniu naszego pisma i wspólnego dla całej Polski organu pszczelarstwa wieść nie doszła*⁵⁷⁸. Prawie dekadę później zrealizowano promocję zagraniczną. W 1914 r. na łamach czasopisma pojawiła się po raz pierwszy reklama w postaci odezwy do członków towarzystwa i czytelników „BP”, nawołująca do przysparzania periodykowi nowych prenumeratorów i przyjaciół⁵⁷⁹, a od początku 1922 r. czasopismo, w ramach usprawnień dla prenumeratorów, wprowadziło płatność na specjalnie do tego celu założone konto bankowe, a blankiety czekowe P. K. O. dołączano do czasopisma jako osobny druk⁵⁸⁰. W 1932 r., korzystając z reklamy zewnętrznej emitowanej w Polskim Radiu, periodyk

⁵⁷⁴ Aneks 5: Polskojęzyczne czasopisma pszczelarskie, ukazujące się w okresie funkcjonowania „Bartnika Postępowego” 1875-1939.

⁵⁷⁵ *Od Redakcji*, „BP” 1909, nr 1-2, s. 3.

⁵⁷⁶ *Lista nagrodzonych*, „BP” 1925, nr 9, s. 235.

⁵⁷⁷ *V-ta Rada Ogólna Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego*, „BP” 1880, nr 6-7, s. 75.

⁵⁷⁸ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1921, nr 12, s. 264.

⁵⁷⁹ *Odezwa*, „BP” 1914, nr 4, s. 96.

⁵⁸⁰ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1922, nr 11-12, s. 273.

odnotował wzrost zainteresowania i zgłoszeń nowych prenumeratorów⁵⁸¹. Fakt, że to właśnie od liczby czytelników-prenumeratorów zależało być albo nie być czasopisma, Redakcja z perspektywy 60 lat wydawnictwa dostrzegła bardzo wyraźnie: *Sześćdziesiąt tomów, wypisanych o pszczołach, gospodarce pasiecznej, życiu pszczelarskich organizacji i t. p., to piękny dorobek kilku pokoleń pszczelarzy polskich. Przetrwaliśmy szczęśliwie lata kryzysu, zawieruchy wojenne, podkopy zdradzieckie – a pismo dalej żyje i istnieje – bo tak chcą nasi pszczelarze, podtrzymując jego byt uporczywym prenumerowaniem z roku na rok*⁵⁸².

Rola, jaką spełniał „BP” w rozwoju i popularyzacji wiedzy fachowej ewoluowała. Wyraźnie pionierski charakter miały prace publikowane w pierwszym okresie funkcjonowania czasopisma, kiedy to światowe osiągnięcia reprezentowanych w periodyku nauk, wyraźnie odbiegały od niskiego poziomu zastanego na gruncie krajowym. Po odzyskaniu niepodległości, gdy przestały istnieć ograniczenia narzucone przez układ polityczny, zmartwieniem redakcji „BP” było utrzymanie dotychczasowego wysokiego poziomu czasopisma w realiach nieustannego napływu nowych informacji⁵⁸³. Starano się w sposób ciągły rozpoznawać i zaspokajać zmieniające się potrzeby społeczeństwa. Wielokrotnie na łamach prasy fachowej oraz w literaturze omawiającej tę grupę czasopism, wymieniano funkcje i artykułowano oczekiwania, jakie powinna ona spełniać. Redaktor „Bartnika Wielkopolskiego” w artykule *Wskazówki praktyczne*, w punkcie 50 zatytułowanym *Jaką rolę odgrywa literatura pszczelarska w samokształceniu się pszczelarzy?* przekonywał: *Pisma i podręczniki pszczelarskie są drugim bardzo ważnym czynnikiem samokształcenia się pszczelarza, ale tylko wtenczas, gdy pszczelarz sobie już przyzwyczaił elementarne wiadomości z pszczelnictwa. Lektura pszczelarska otwiera przed pszczelarzem szerszy horyzont świata pszczelarskiego, otwiera mu oczy w niejednej niejasnej sprawie, zachęca go do gruntownego poznania pszczelarstwa i niejednego pociągnięcia, które dla niego może mieć wielkie znaczenie. Literatura działa w ogóle ożywiająco na pszczelarza, otwiera mu oczy na coraz inne zagadnienia i strzeże go przed najniebezpieczniejszą rzeczą: nie dopuści do tego, żeby się uważał za skończonego mistrza, który już niczego nie potrzebuje*⁵⁸⁴.

„BP” wpisując się w zakres ogólnych oczekiwań określonej grupy odbiorców periodyku fachowego, oddziaływał przede wszystkim poprzez edukację i poradnictwo. Efektywność jego społecznego oddziaływania potęgowały liczne wydawnictwa samej

⁵⁸¹ *Polskie „Radio” na usługach pszczelarstwa*, „BP” 1932, nr 2, s. 64.

⁵⁸² *Od Redakcji*, „BP” 1938, nr 1, s. 1.

⁵⁸³ *Od Redakcji*, „BP” 1927, nr 1, s. 3.

⁵⁸⁴ W. Wiedera, *Wskazówki praktyczne*, „Bartnik Wielkopolski” 1935, nr 12, s. 245-246.

redakcji i jego instytucji sprawczych oraz dodatki kolportowane wraz z czasopismem w latach 1875-1939⁵⁸⁵. W pierwszym okresie wydawniczym były to przede wszystkim przedruki artykułów zamieszczonych na łamach czasopisma. Zwielokrotnione w postaci nakładu broszur, treści niesione przez periodyk poszerzały horyzonty czytelników nie związanych z czasopismem, a miało to miejsce w przypadku co najmniej 19 wydawnictw. Wśród innych druków, których skład odbywał się w redakcji „BP” znalazły się również dzieła T. Ciesielskiego „*Bartnictwo*” (drukowane w zeszytach) i „*Miodosytnictwo*” oraz opracowania specjalne, takie jak *Mapa Pszczelnicza Galicji*, kalendarze (np. *Kalendarz Pszczelniczo-Ogrodniczy*), karty korespondencyjne służące pozyskaniu danych statystycznych, zaproszenia do przedpłaty na czasopisma, cenniki akcesoriów pszczelarskich, statuty. Redakcja „BP”, która przez [...] wydawnictwo czasopisma poświęconego pszczelnictwu i ogrodnictwu, jako też przez liczne broszury i dzieła krzewi z pomyślnym skutkiem postęp i zamilowanie do pszczelnictwa i ogrodnictwa wśród nauczycieli i ludu [...] ⁵⁸⁶ otrzymała z tego tytułu szereg odznaczeń w postaci dyplomów honorowych na krajowych wystawach ogrodniczych i pszczelarskich⁵⁸⁷.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego, podobnie jak redakcje innych periodyków pszczelarskich⁵⁸⁸, również czasopismo lwowskie wydawało broszury, które tworzyły własną serię wydawniczą. Pod nazwą „Biblioteki Redakcji Bartnika Postępowego” ukazały się m.in. publikacje: T. Grochowskiego *Zarys bibliografji pszczelnicznej polskiej* (Lwów 1925) czy L. Webera *Jak zbudować najtańszy i najprostszy ul i jak w nim gospodarzyć?* (Lwów 1925). W osobnych zeszytach redakcja „BP” drukowała dzieło *Pszczola i ul* autorstwa L. Langstrotha. Świadomość i fachową wiedzę z zakresu rolnictwa u swoich prenumeratorów, lwowski periodyk pszczelarski rozszerzał, oferując im po obniżonej cenie dostęp do innych czasopism: wydawanej w Warszawie „Gospodyni Wiejskiej i Miejskiej. Pisma ilustrowanego poświęconego gospodarstwu domowemu” oraz

⁵⁸⁵Aneks 7: Wydawnictwa Redakcji „Bartnika Postępowego”, jego instytucji sprawczych oraz dodatki kolportowane wraz z czasopismem w latach 1875-1939.

⁵⁸⁶ *Spis nagród udzielonych na Jubileuszowej Wystawie Pszczelniczo-Ogrodniczej we Lwowie*, „BP” 1906, nr 11-12, s. 160.

⁵⁸⁷ *Sprawozdanie z wystawy pszczelniczo-sadowniczo-ogrodniczej, urządzanej we Lwowie w czasie od 26 września do 4 października 1891*, „BP” 1891, nr 10-12, s. 223; *Jubileuszowa Wystawa Krajowa Ogrodnictwa i Pszczelnictwa we Lwowie*, „BP” 1898, nr 7-8, s. 147; *Nagrody na wystawie pszczelniczo-ogrodniczej*, „BP” 1903, nr 10-12, s. 29.

⁵⁸⁸ Nakładem krakowskiego „Pszczelarza” ukazały się m. in. tomiki *Biblioteczki „Pszczelarza”*: *Prawo Bartne* (1919?), *O pszczelej matce i jej hodowli*, Kraków 1919, Jana Pechaczka w tłumaczeniu (z j. niemieckiego) Ignacego Schaittera (krypt. DIS), oraz I. Schaittera *Jak robię ul amerykański i jak w nim gospodarzę*, Kraków 1920. W serii *Biblioteki Pszczelnictwa Polskiego* zostały wydane m. in: Jana Kretczmera *Kalendarz Pszczelarski*, Warszawa 1928 (informator, poradnik i notatnik), oraz J. Guderskiej, *Pasorzyty (!) roju i pszczoły*, Warszawa 1929.

rodzimych „Hodowcy drobiu. Organu krajowego towarzystwa chowu drobiu, gołębi i królików w Lwowie” czy „Miesięcznika Ogrodniczego. Organu Sekcji Ogrodniczej Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie”⁵⁸⁹. W latach 1935-1938 do „BP” dołączano bezpłatnie miesięcznik rolniczo-ogrodniczy „Plon”⁵⁹⁰.

Redakcja czasopisma oferowała pomoc bezpośrednią w postaci instrukcji słownych, ale także analizy przesłanych do badań próbek materiałów biologicznych. Wobec licznych potrzeb i ograniczonej przestrzeni periodyku stosowano odniesienia zewnętrzne, wskazujące miejsca, gdzie możliwe było uzyskanie porady oraz oceny próbek (organizacje, placówki naukowe)⁵⁹¹, a także zdobycie wiedzy (kursy, wykłady akademickie)⁵⁹². Aktywizacji społeczeństwa służyły ogłaszane na łamach czasopisma konkursy promujące wzorowe gospodarstwa pszczelarskie i sadownicze⁵⁹³, innowacyjność w rolnictwie⁵⁹⁴ oraz akcje na rzecz wzbogacenia fachowej literatury tematu⁵⁹⁵. W 1918 r. wyróżniony przez Komitet c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie pierwszą nagrodą za pracę promującą zdobycze naukowe na polu rozpoznawania i leczenia chorób pszczelich, był J. Leciejewski (*Choroby pszczół i sposoby leczenia ich*, Lwów 1918) oraz w 1934 r. przez MZP, za broszurę o podobnej tematyce, Leonard Kozikowski (*Choroby, pasorzyty (!) i szkodniki pszczoły miodnej ...*, Lwów 1935).

Odbiorcy „BP” nie mieli wątpliwości co do pozytywnego oddziaływania czasopisma: *Jeżeli Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze z 10 oddziałów złożone i Bartnik Postępowy społeczeństwo nasze na bezdroża prowadzą, lub niepotrzebnie zatrudniają – to niech je władze opiekuńcze przed opinią publiczną oskarżą, po niedostatecznej obronie osądzą i na proch zetrą*⁵⁹⁶ oraz skutków tej działalności: [...] stworzył [„BP”] nowe rzesze

⁵⁸⁹ *Ogłoszenia*, „BP” 1881, nr 21-22, s. 352; *Zniżenie ceny prenumeraty „Hodowcy Drobiu”*, „BP” 1904, nr 4-5, s. 68; *Sprawy bieżące*, „BP” 1921, nr 3, s. 54.

⁵⁹⁰ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1935, nr 1, s. 3.

⁵⁹¹ W „BP” z 1925 r., nr 8, s. 203, zakomunikowano, że badania chorób pszczół i czerwiu będą prowadzone przez Zakład Bakteriologiczny przy Instytucie Weterynaryjnym w Warszawie.

⁵⁹² *Sprawy bieżące. Wykłady pszczelnictwa na Politechnice lwowskiej*, „BP” 1923, nr 5-6, s. 62; *Sprawy bieżące. Kursa pszczelarskie dla pracowników kolejowych*, „BP” 1927, nr 11, s. 318; *Sprawy bieżące. Kursy pszczelnictwa, jedwabnictwa i przerobów owocowych*, „BP” 1928, nr 6, s. 202; *Sprawy bieżące. Otwarcie kursów Państwowego Zakładu Ogrodniczo-Pszczelarskiego w Zaleszczykach*, „BP” 1933, nr 1, s. 30; *Zimowy kurs pszczelniczo-ogrodniczy we Lwowie*, „BP” 1933, nr 9-10, s. 258.

⁵⁹³ Na ten temat pisał na łamach „BP” w 1929 r., nr 8, s. 152, W. Wiązecki w artykule *Konkursy pszczelnicze. Wśród zamieszczonych w czasopiśmie zapowiedzi były m. in.: Ogłoszenie konkursu*, „BP” 1875, nr 4, s. 63, *Ruch stowarzyszeń. Olbrzymie nagrody*, „BP” 1882, nr 4, s. 71.

⁵⁹⁴ *Nagroda*, „BP” 1885, nr 5-6, s. 94; *Komunikaty Naczelnego Związku Towarzystw Pszczelniczych Rzeczypospolitej Polskiej*, „BP” 1925, nr 8, s. 203.

⁵⁹⁵ *Zawiadomienia. Odezwy. Okólniki. Protokoły*, „BP” 1918, nr 3, s. 55; *Komunikat Małopolskiego Związku Pszczelniczego. Konkurs na podręcznik chorób pszczelich*, „BP” 1933, nr 4, s. 97.

⁵⁹⁶ J. Kokurewicz, *Przeciw Biedzie. Drobny przemysł gospodarski*, Lwów 1877, s. 27.

*postępowych pszczelarzy, roznoszących wiedzę bartniczą po całej Polsce*⁵⁹⁷. Opinię tę podzielało również środowisko pszczelarskie i pszczelarze będący niekwestionowanymi autorytetami w swojej dziedzinie: *Pismu temu ma pszczelnictwo polskie w ogóle bardzo wiele do zawdzięczenia. Bartnik obudził je z uśpienia, dał popęd do zawiązywania stowarzyszeń pszczelniczych, jego zasługą jest utworzenie ula tak zwanego normalnego, a przynajmniej galicyjskiego, który i u nas tu znalazł szerokie pole; Bartnik ogłosił szereg cennych artykułów pszczelarskich, słowem, zubożył wiedzę i praktykę pasieczną. Tym więcej zaś godzien chwały i tym większa jego zasługa, że stał i stoi wyłączną niemal ofiarnością i poświęceniem jednego męża. Nie mówimy nic o stronie sadownictwa czy ogrodnictwa, boć i temu działowi nie skąpił miejsca i uwagi*⁵⁹⁸.

Przekazywana w „BP” wiedza służyła poprawie warunków ekonomicznych zarówno jednostek, jak i szerszych warstw społeczeństwa nie tylko przez zwiększenie umiejętności odbiorców, ale także poprzez wpływ czasopisma na czynniki gospodarcze warunkujące opłacalność produkcji. Materiały prasowe w postaci oryginalnych artykułów oraz recenzji, publikowane na łamach czasopisma, odzwierciedlały i jednocześnie kształtowały świadomość społeczną w tym zakresie. Pamięć o zasługach czasopisma, jego wpływie na społeczeństwo, przekładającym się bezpośrednio na sferę gospodarczą był akcentowany przede wszystkim w środowisku pszczelarskim: *Kto nie pamięta tych większych wzorowych pasiek zakładanych po różnych powiatach kraju; tych kursów naukowych; wystaw pszczelniczych – „Bartnika Postępowego” a ponad tem wszystkim tej cichej, zawsze pogodnej, pszczelej pracowitości postaci Profesora Dra Teofila Ciesielskiego?*⁵⁹⁹.

Rola periodyku wpisywała się w przyjęty na obszarze jego głównego oddziaływania kierunek prac, gdyż - jak podawał w publikacji *Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji* Jan Wnęk - *Znaczna część galicyjskich ideologów pracy gospodarczej piszących o produkcji roślinnej i zwierzęcej pokładała większą nadzieję na rozwój ekonomiczny kraju w rolnictwie niż w przemyśle*⁶⁰⁰. Przeciwdziałanie biedzie, wyrównywanie dysproporcji ekonomicznych wśród warstw społecznych, było realizowane odmiennie w przypadku czasopism dla ludu i periodyków fachowych, takich jak „BP”. Ryszard Terlecki wyraził na ten temat następującą opinię: *O ile jednak tzw. pisma dla ludu starały się uprzystępnąć wiedzę rolniczą i gospodarską wśród najmniej wykształconych i korzystających jedynie z praktycznych*

⁵⁹⁷ 1875-1925, „BP” 1925, nr 1, s. 3.

⁵⁹⁸ *Przegląd pism pszczelniczych*, „Pasiecznik” 1883, nr 3, s. 59.

⁵⁹⁹ *Do Braci Pszczelarzy*, „Pszczelarz” 1918, nr 1, s. 1-2.

⁶⁰⁰ J. Wnęk, *Popularyzacja wiedzy rolniczej...*, s. 97.

doświadczeń rolników, o tyle wymienione czasopisma fachowe przeznaczone były dla czytelników dysponujących już nie tylko wykształceniem ogólnym, ale także pewnym zasobem wiedzy teoretycznej. Pisma dla ludu przede wszystkim dbały o podniesienie ogólnej kultury życia na wsi, natomiast popularne pisma fachowe mogły na znacznie wyższym poziomie upowszechniać naukę dobrego gospodarowania⁶⁰¹.

Sposobem, jakim czasopismo „BP” starało się wpływać na rozwój gospodarczy kraju przełomu XIX i XX w. były starania o wpływ na politykę ustawodawczą państwa i propagowanie informacji handlowych (sprzedaż, skup, reklama). Równie ważny okazał się merytoryczny wkład w tworzenie placówek spółdzielczych⁶⁰² oraz organizowanie wystaw branżowych. Kampanie społeczne, w których agitowano i mobilizowano odbiorców czasopisma, przyniosły wymierny efekt w postaci założenia m.in. „Pierwszej Galicyjskiej Spółki Miodowej, Stowarzyszenia zarejestrowanego z nieograniczoną poręką”, „Spółki owocarskiej w Nadwornie”, „Pszczoly. Spółdzielni z ograniczoną odpowiedzialnością we Lwowie”, „Spółdzielczej Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej pszczelarzy Naczelnego Związku Organizacji Pszczelniczych”, „Związkowej Miodosytni we Lwowie”⁶⁰³. O olbrzymim oddziaływaniu społecznym⁶⁰⁴ i trudnej do oszacowania interakcji ekonomicznej świadczą dane liczbowe eksponentów oraz zwiedzających, obecnych na większych wystawach krajowych i zagranicznych opisywanych przez „BP”⁶⁰⁵. Wystawy umożliwiały

⁶⁰¹ R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki ...*, s. 80.

⁶⁰² *Kilka słów w sprawie spółki ogrodniczej*, „BP” 1895, nr 8-9, s. 189; L. Weber, *O organizacji pasiek spółdzielczych*, „BP” 1928, nr 7, s. 277; W. Wiązecki, *Pasieka spółdzielcza*, „BP” 1928, nr 10, s. 312; L. Weber, *Opis naszej miodosytni*, „BP” 1932, nr 2, s. 50; *W sprawie założenia spółdzielni pszczelarskiej w Sanoku*, „BP” 1932, nr 5, s. 158.

⁶⁰³ *Pierwsza Galicyjska spółka miodowa*, „BP” 1881, nr 6-7, s. 89; *Statut Pierwszej Galicyjskiej spółki miodowej*, „BP” 1881, nr 10, s. 147; *Spółka owocarska w Nadwornie*, „BP” 1900, nr 1-2, s. 44; *Sprawy bieżące. Założenie Spółdzielni „Pszczola”*, „BP” 1924, nr 1, s. 14; *Różne. Wpis firmy spółdzielni*, „BP” 1924, nr 7, s. 188; *Założenie Spółdzielczej Kasy Pszczelarskiej w Warszawie*, „BP” 1928, nr 10, s. 337; *Otwarcie miodosytni*, „BP” 1930, nr 11, s. 251; *Uruchomienie związkowej miodosytni we Lwowie*, „BP” 1931, nr 10, s. 299.

⁶⁰⁴ J. Dybiec, *Edukacyjne aspekty wystaw ogrodniczych i sadowniczych w Galicji w latach 1853-1914*, [w:] *Mysł edukacyjny w Galicji 1772-1918. Ciągłość i zmiana*, pod red. C. Majorjka, A. Meissnera, seria: *Galicja i jej dziedzictwo*, Rzeszów 1996, t. 8, s. 340.

⁶⁰⁵ Wystawa Pszczelnico-Ogrodnicza w Brodach z 1878 r., zgromadziła 114 wystawców natomiast zwiedzających było ok. 6 tys.; Wystawa Pszczelnico-Ogrodnicza i Przemysłu drobnego w Jarosławiu z 1879 miała 305 wystawców i ponad 10 tys. zwiedzających; Wystawa Owocowa w Kołomyi i Zjazd Pomologów (1881 r.), liczyły 288 wystawców; na Wystawie Pszczelnico-Ogrodniczej i Przemysłu Domowego w Tarnopolu (1884 r.), odnotowano 342 wystawców; Jubileuszowa Wystawa Krajowa dla ogrodnictwa i pszczelnictwa zorganizowana w r. 1898 we Lwowie, zgromadziła 338 wystawców („BP” 1898, nr 11-12, s. 247-249); na Wystawie Sadowniczej w Tarnowie (1902 r.), było 154 wystawców a w czasie 2 pierwszych dni odwiedziło ją 1500 zwiedzających („BP” 1902, nr 7-9, s. 122, 134); liczba wystawców na Wystawie Pszczelnico-Ogrodniczej we Lwowie (1903 r.) wynosiła 224, a w ciągu 5 dni zwiedziło ją 10 tys. osób („BP” 1903, nr 8-9, s. 2); I Targi Północne w Wilnie (1928 r.), w pierwszym dniu zwiedziło 10 tys. osób („BP” 1928, nr 10, s. 326); dane podsumowujące VI Wszechrówniański Kongres Pszczelarski w Belgradzie mówiły o ponad 700 wystawcach i ponad 20 tys. zwiedzających („BP” 1934, nr 11, s. 304); przez 5 dni Pokazu Owocarskiego we Lwowie, odwiedziło go ponad 1 tys. zwiedzających („BP” 1937, nr 11, s. 314).

i ułatwiały fachowe oraz naukowe oznaczenie przedstawianego na nich materiału⁶⁰⁶, a także rozbudzały ruch gospodarczo-przemysłowy.

Pamiętajmy też, że jednemu z najdłużej ukazujących się czasopism lwowskich towarzyszyła swoista „wymiana” pokoleniowa jego czytelników, którzy sięgali po nie ponad pół wieku, mając gwarancję wysokiego poziomu merytorycznego i urozmaiconych sposobów popularyzowania wiedzy fachowej.

⁶⁰⁶ *O pokazie ogrodniczym*, „BP” 1937, nr 11, s. 313.

ZAKOŃCZENIE

Rozwój pszczelarskiej wiedzy fachowej w XIX w., odzwierciedlony w publikacjach prasowych i wydawnictwach zwartych oraz działalności stowarzyszeń sprawił, że niejako naturalną konsekwencją, ale także i koniecznością, stało się powołanie do życia periodyków poświęconych tej tematyce. Pomimo znacznego dorobku piśmienniczego z zakresu pszczelarstwa na obszarze zaboru rosyjskiego i intensywnej działalności organizacji pszczelarskich zaboru pruskiego, powstanie polskojęzycznych pszczelarskich czasopism fachowych w pierwszej kolejności na terenie Galicji Wschodniej, upatrywać należy w warunkach politycznych panujących pod zaborem austriackim. Rola, jaką odegrał „Bartnik Postępowy” była w znacznym stopniu zasługą redaktorów i znamienitych współpracowników, którzy mieli największy wpływ na czasopismo. Rozwój nauki na łamach „BP” prześledzić można w warunkach wyjątkowych, stworzonych przez spójny charakter czasopisma osadzonego przez 61 lat w jednej lokalizacji, także w tym, że cztery dekady prowadził je redaktor należący do kadry profesorskiej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Szeroki zakres tematyki pszczelarskiej i ogrodniczej, podejmowany na łamach kolejnych roczników przez autorów mających dostęp do coraz większego zasobu wiedzy, był upowszechniany wśród przedstawicieli różnych warstw społecznych skupionych wokół czasopisma.

Podstawy wiedzy z zakresu pszczelarstwa, jakimi dysponowała nauka w XIX w. były wypracowane przy udziale dorobku piśmienniczego m.in. W. Kąckiego, K. Kluka, J. Chreptowicza, M. Witwickiego, J. Nagórskiego, P. Leśniewskiego, J. Dzierżona, J. Lubienieckiego, J. Dolinowskiego oraz A. Mieczysłowskiego, reprezentujących różne ziemie dawnej Rzeczypospolitej. Odkrycia naukowe Polaków rejestrowane i omawiane na arenie międzynarodowej stawały się elementem postępu tej specjalizacji.

Zabór austriacki wyróżniała spośród pozostałych największa liczba ukazujących się czasopism rolniczych i z przemysłem rolnym związanych. Ewolucja prasy poprzedzającej powstanie „BP” przebiegała od periodyków ogólnoinformacyjnych, zawierających działy lub dodatki o tematyce gospodarczej do czasopism poświęconych zasadniczo jednej z jej dyscyplin rozpatrujących zarówno teorię jak i praktykę. Można przyjąć, że okresem przełomowym dla rozwoju czasopism poruszających tematy gospodarcze zarówno o charakterze ogólnym jak i specjalistycznym w Galicji, były lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX w. To właśnie Lwów, miasto stołeczne Galicji Wschodniej, stało się w 1875 r. miejscem wydawania „BP”, czasopisma o specjalistycznym profilu, który

wzmocnił i uzupełnił tematycznie dział polskiej prasy fachowej, a dane zawarte w niniejszej pracy wskazują jednoznacznie na jego charakter popularnonaukowy. W dotychczasowej literaturze przedmiotu omawiane czasopismo najczęściej było przywoływane dla potrzeb egzemplifikacyjnych w opracowaniach dotyczących prasy galicyjskiej, omawianej według różnych kryteriów: profilu, instytucji sprawczych czy częstotliwości ukazywania się, jednak nie rozwijających wątku specjalistycznego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego.

W ocenie „BP”, zwłaszcza w okresie XIX w., trudno pominąć rolę jednostki i wpływów ideologicznych epoki. Nowych bodźców do ożywienia myśli społeczno-ekonomicznej i pobudzenia aktywności młodej inteligencji lwowskiej dostarczali w Galicji przybywający z terenów pozostałych zaborów naukowcy, absolwenci tamtejszych uniwersytetów, do których należał T. Ciesielski. Początki jego działalności redakcyjnej przypadają na okres zasadniczego kształtowania się ideologii pozytywistycznej w zaborze austriackim (lata 1864-1881), która odzwierciedlona była na płaszczyźnie twórczości literackiej oraz naukowej. Próby dotarcia z wiedzą fachową do chłopskich i robotniczych warstw społecznych poprzez redagowanie czasopism dla czytelników ludowych, towarzystw branżowych czy oświatowych, wpisywało się w założenia tego prądu kulturowego i filozoficznego. Twórca czasopisma pozostawał w latach 1875-1914 wydawcą indywidualnym, który zapewnił mu podstawy materialne, zabezpieczając tym samym jego ciągłość wydawniczą. Pierwszy etap działalności periodyku, przypadający na okres autonomii galicyjskiej, obciążony był jednak uciążliwym i negatywnie wpływającym na finanse wydawcy tzw. stemplem dziennikarskim. Pomimo ciągłych kłopotów z pozyskaniem odpowiedniej liczby prenumeratorów, uzasadnionej ekonomicznym progiem egzystencji periodyku, nie miały one większego wpływu na zmiany w profilu czasopisma i obniżenie jakości publikowanych materiałów.

Przyjęta w „BP” struktura działów oraz zmiany w niej zachodzące były efektem analizy aktualnego zapotrzebowania, inspirując czytelników i dając dobry przykład innym redakcjom periodyków pszczelarskich. Pojawiający się w „BP” podział treści zawartej w poszczególnych rocznikach (w okresie 1875-1914 było 18 nazw działów, w latach 1918-1939 - 86 nazw działów i ich modyfikacji), porządkował informacje według grup tematycznych oraz potrzeb użytkowników periodyku. Wpisując się w ogólne tendencje rozwojowe modelu czasopism gospodarczych, „BP” uległ podczas dwudziestolecia międzywojennego znacznej specjalizacji wynikającej m.in. z nowych realiów tworzonych przez wzrastającą liczbę tytułów prasy fachowej. Wtedy też, w odróżnieniu od czasopism właśnie powstających w Galicji, reaktywowany jako czasopismo o wieloletnim stażu, miał

utorowaną drogę do odbiorców w całej Polsce. Kolejni redaktorzy zawsze starali się pozyskiwać nowe pokolenia czytelników i współpracowników. Na długowieczność periodyku i przemianę pokoleniową, którą dokumentowało czasopismo, zwracano wielokrotnie uwagę. W podsumowaniu rozpoczynającym 38 rok „BP” pisano: *Jest to okres przeszło jednego pokolenia ludzkiego, toteż w tym czasie przesunął się w łamach Bartnika cały zastęp dzielnych pszczelarzy, którzy po krótszym lub dłuższym współpracownictwie legli, snem wieczności spowici. Cześć im i sława! gdyż przyczynili się oni do podźwignięcia naszego, tak nam wszystkim drogiego pszczelnictwa na wyżyny dzisiejszej doskonałości*⁶⁰⁷.

Jak wykazano, wyznacznikiem postępowej myśli prezentowanej na łamach „BP” w zakresie teorii i praktyki byli znakomici autorzy dysponujący odpowiednią wiedzą. Swój poziom czasopismo zawdzięczało głównie takim osobom jak: T. Ciesielski, Z. Gawarecki, P. Szuber, J. Marcinków, P. Bazański, T. Stanecki, M. Sławiński, J. Leciejewski, M. Łowicki, J. Kokurewicz, F. Zalański, J. Piątek, B. Macieszkiewicz, L. Weber, W. Kranowski, J. Krauss, J. Watzka, W. Dubaniowski, J. Rząca, E. Uranowicz, A. Żuczek, W. Kołodziejczyk, S. Bolman, A. Kwapniewski i S. Witkoś. To oni stanowili grupę współpracowników najbardziej aktywnych. Pomimo małej liczebności charakteryzował ich - oprócz doświadczenia oraz znajomości fachowej literatury zagranicznej - także własny dorobek publicystyczny w postaci książek, broszur, artykułów zamieszczanych w innych periodykach. Popularność dostarczanych przez nich materiałów wynikała również z kompetencji w sferze edukacji i pracy oświatowej. Dotyczyło to szczególnie nauczycieli szczebla wyższego, średniego i podstawowego, duchownych oraz instruktorów związanych z organizacjami o charakterze rolniczym.

Zaplanowana przez Redakcję i modyfikowana przez preferencje współpracowników tematyka czasopisma była dla odbiorców przede wszystkim użyteczna, spełniając kryterium aktualności w odniesieniu do postępu w nauce, bieżących wydarzeń i sezonowości prac. Zakres i bogactwo zagadnień będących przedmiotem dyscyplin naukowych reprezentowanych w „BP” służyły głównie zaspokojeniu potrzeb czytelników zainteresowanych produkcją zwierzęcą, w tym przypadku pszczelarstwem (w mniejszym stopniu jedwabnictwem czy hodowlą innych gatunków inwentarza żywego) oraz produkcji roślinnej (ogrodnictwo, sadownictwo, warzywnictwo, kwiaciarstwo i uprawy rolnicze). Zasadniczy charakter periodyku, pozostający w obrębie nauk rolniczych, uzupełniały tematy

⁶⁰⁷ *Od Redakcji*, „BP” 1912, nr 1-2, s. 3.

z zakresu historii nauki, nauk społecznych (ekonomia, prawo), przyrodniczych, sztuki, w przeważającej części tworząc kontekst dla profilu czasopisma.

W poszczególnych działach funkcjonujących w czasopiśmie, prezentujących różne gatunki wypowiedzi prasowych, istniała specjalizacja merytoryczna, którą realizowano dzięki odpowiednio dopasowanym do tematyki periodyku środkom informacji. Rozwój nauk, reprezentowanych przez czasopismo został uwidoczniiony w niniejszej pracy poprzez dane zebrane metodą empiryczną, zestawione w wyodrębnionych grupach.

Nośnikami wiedzy, której poszukiwali czytelnicy „BP” były specjalistyczne artykuły popularnonaukowe, przeglądy krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych, zestawienia statystyczne, sprawozdania, odezwy ze zjazdów, informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje, spisy bibliograficzne, a także korespondencje. Porady praktyczne docierały do czytelników poprzez informacje o bieżących pracach w pasiece (gdzie część z nich skierowana była do początkujących pszczelarzy), informacje handlowe, informacje o działalności stowarzyszeń pszczelniczych i korespondencje. Wszystkie sposoby popularyzowania wiedzy fachowej charakteryzowała aktualność danych, doceniana szczególnie w odniesieniu do nauki oraz zapotrzebowania w cyklu prac sezonowych. Cechą periodyku był postęp, sygnalizowany już w tytule czasopisma: *Pismo nasze, idąc z postępem czasu i życia, uwzględniając w jak najszerszej mierze wszelkie zdobycze naszych i obcych doświadczeń, pogłębianych chemią, mikroskopem, oraz wszelkimi środkami, jakimi tylko nauka i praktyka rozporządza, pragnie być barwnym odzwierciedleniem pszczelnictwa polskiego. Bartnikowi Postępowemu jest obcą, gdyż taką być musi, skostniała stagnacja, martwe wyczerpanie, krępująca zawilość lub ściśle wymierzona przestrzeń pracy, gdyż wszelki postęp, podobnie jak nasza pszczoła, nie znosi żadnych ograniczeń. Swobodnym on być musi, by tętnił życiem, pociągał twórczym ruchem, rozkwitał indywidualną wiosną duszy, a niszczył grobową pleśń doczesności!*⁶⁰⁸. Udział „BP” w rozwoju nauki odbywał się w drodze rejestracji i rozpowszechniania wyników badań utrwalanych wśród czytelników.

Określając najistotniejsze formy przekazywania informacji, kształtujące różnorodnością opinii i tematów sposób myślenia odbiorców, brano pod uwagę przede wszystkim artykuły, funkcjonujące w „BP” pod nazwą rozpraw. Artykuły o charakterze naukowym pojawiały się sporadycznie, natomiast o popularnonaukowych cechach

⁶⁰⁸ *Od Wydawnictwa*, „BP” 1931, nr 3, s. 73.

większości materiałów decydowały głównie cele i metody postępowania autorów. Zarówno publikowanie jak i czytanie zamieszczanych prac służyło pełniejszemu poznaniu poruszanych zagadnień, samokształceniu i podnoszeniu kwalifikacji. Wagę wielu problemów dostrzegano po wyodrębnieniu z większego zakresu tematycznego. Przekazywanie postępowych treści w relacjach z zagranicą odbywało się na zasadzie dwukierunkowego przepływu informacji.

Wiedza dotycząca anatomii, systematyki, fizjologii, etologii i bionomii pszczoły miodnej, podlegała w artykułach z tego zakresu modyfikacji i uzupełnieniom wraz z rozwojem specjalizacji, metod badawczych i służącej im aparatury. Przeważająca liczba wypowiedzi, konfrontowanych z doświadczeniami krajowymi i zagranicznymi, dotyczyła gospodarki pasiecznej, gdzie najbardziej istotne były sprawy prac pasiecznych oraz chowu i hodowli pszczół. Potwierdzenie bądź rozwiązanie przedstawianych tutaj tez oraz problemów, w odniesieniu do obserwacji własnych i innowacyjnych projektów, uzyskiwano na łamach czasopisma niejednokrotnie po kilku, a nawet kilkudziesięciu latach. Rzecznikiem postępu był „BP” podczas pierwszego okresu funkcjonowania, szczególnie w kwestiach dotyczących chorób i szkodników pszczół, rozpowszechniania ula rozbieralnego tzw. słowiańskiego i przetwarzania miodu.

W dwudziestoleciu międzywojennym ważnymi kwestiami omawianymi przez „BP”, które szczególnie wpływały na postęp profilowej specjalizacji periodyku, były zagadnienia dotyczące uli ramowych różnych systemów, procesów związanych z hodowlą matek pszczelich ich selekcji i ulepszania ras, a także bazy pokarmowej dla pszczół. W okresie tym czasopismo brało udział w procesie wprowadzania ważnych zmian, których celem stało się ujednolicenie terminologii pszczelarskiej, promując nazwy poprawne i zachęcając do ich powszechnego stosowania. Zasługi periodyku w popularyzacji wiedzy z zakresu ogrodnictwa dotyczyły przede wszystkim jego XIX-wiecznej historii, w której - dzięki publikacjom o najważniejszych zagadnieniach nauki pomologii i szkółkarstwa - nastąpił rozwój jakościowy, a także ilościowy upraw drzew oraz krzewów owocowych w gospodarstwach wiejskich, głównie na obszarze Galicji. Czasopismo oferowało artykuły, w których podobne informacje przytaczano wielokrotnie oraz takie, do których czytelnik mógł powracać jedynie z pomocą archiwalnych roczników czasopisma. Dotyczyło to serii tematycznych publikacji opisujących zjawiska meteorologiczne, a także materiałów z etnologii, genealogii oraz historii pszczelarstwa, jedwabnictwa i ogrodnictwa. Należy zaznaczyć, że Redakcja nieustannie podejmowała starania nad zwiększeniem funkcji informacyjnej czasopisma. Niektóre z zastosowanych zmian były krótkotrwałe jak np. wprowadzone jedynie w nr 1 z 1926 r., związane jedno-dwuzdaniowe opisy tematyki, umieszczane przy tytule artykułów. Od 1931 r.

powszechne na łamach czasopisma stało się wyróżnianie ważniejszych fragmentów artykułów za pomocą pogrubionej czcionki. W 1930 r. komitet redakcyjny rozpatrywał kwestię zamieszczania pod artykułami streszczeń w językach obcych. Przykładem dbałości redakcji czasopisma o rzetelny przekaz były działania podejmowane pomiędzy wydrukowaniem czasopisma a jego kolportażem. Stale wzrastała też rola materiału ilustracyjnego w postaci rycin, fotografii oraz tabel i wykresów, co było odnotowywane w toku analizy rozwoju periodyku.

To omawianemu czasopismu, w znacznej mierze, swój rozwój zawdzięczały lwowskie stowarzyszenia pszczelarskie i ich liczne oddziały. Poza informacjami związanymi stricte z wewnętrznym mechanizmem działania, jak statuty i regulaminy, przekazywane za pośrednictwem czasopisma różne formy komunikatów, brały udział w realizacji podejmowanych przez te organizacje inicjatyw. Na szczególną uwagę zasługiwały informacje o wystawach pszczelarskich, ogrodniczych, rolniczych i przemysłowych o randze krajowej, międzynarodowej oraz zagranicznych, które wspomagały popularyzację wiedzy na szeroką skalę.

Sprawozdawczy charakter informacji o funkcjonowaniu stowarzyszeń zarówno lwowskich jak i innych regionów, szczególnie z Wielkopolski czy Śląska, w zwięzłej formie dostarczał czytelnikom „BP” wiedzy o kondycji finansowej, a także efektywności działań rodzimych oraz obcych organizacji. Podsumowania publikowane po zakończeniu wystaw, międzynarodowych i krajowych konferencji oraz kongresów, sprawozdania z wycieczek, podróży zagranicznych i krajowych, z kontroli dokonywanych przez instruktorów pszczelarskich, miały ogromne znaczenie, przedstawiając faktyczny stan wdrażania wiedzy w różnych lokalizacjach, często o odmiennych warunkach gospodarczych i politycznych. Przytaczane przez „BP” referaty, towarzyszące ważnym wydarzeniom, sygnalizowały aktualną problematykę i kierunki rozwoju dyscyplin naukowych, w które angażowało się czasopismo.

Niezależnie od faktu, czy periodyk reprezentował stowarzyszenia z wyboru wydawcy i właściciela, jak to miało miejsce w pierwszym okresie wydawniczym, czy też powołania do tego z racji pełnionej funkcji organu prasowego, nie został zdominowany przez treści służące informacji o ich działalności. Należy nadmienić, iż w toku powstawania niniejszej pracy wspomniane dane dokumentacyjne, przedstawiały dużą wartość historyczną będąc niejednokrotnie jedynym źródłem ustalenia faktów.

Wymagające wysoko wykwalifikowanych współpracowników i dużych nakładów pracy, omówienie publikacji z krajowych oraz zagranicznych czasopism o profilu przede

wszystkim pszczelarstwu, dawało czytelnikom „BP” dostęp do niezbędnego, aktualnego zasobu wiedzy specjalistycznej. Doświadczenie osób odpowiedzialnych za ten dział periodyku, pozwalało na dostarczenie informacji z wyselekcjonowanego materiału czasopism fachowych w stopniu podstawowym bądź jako pogłębioną analizę w oparciu o kilka tytułów. Ocena treści pochodzących z przeglądu prasy dokonana przez autorów była cechą opiniotwórczą, która rozpowszechniana za pomocą czasopisma kształtowała światopogląd odbiorców „BP”. Rola czasopisma w popularyzowaniu tego rodzaju informacji znacząco wzrosła w okresie dwudziestolecia międzywojennego, czego dowodem był m.in. wydawany okresowo dodatek „Pszczelarstwo Zagraniczne”.

Należy podkreślić, że „BP” jako narzędzie pomocne w rozpowszechnianiu literatury o tematyce dotyczącej głównie działów produkcji rolniczej, oddziaływał na „ukierunkowane” czytelnictwo swoich odbiorców. Użytkownicy książek uzyskiwali informacje o ich istnieniu, podstawowych cechach, a także planach wydawniczych. Dotyczyło to również broszur, pamiętników, notatników pasiecznych, kalendarzy oraz wydawnictw periodycznych, wobec których, prócz doniesień, stosowano w „BP” krytyczną analizę. Źródłem wiedzy na temat literatury tematu były także ogłoszenia i reklamy zamieszczane przez periodyk.

Zestawienia bibliograficzne, jakie „BP” podawał dla określonej swoim profilem dyscypliny, miały charakter bieżący i retrospektywny. Reprezentowały je głównie publikowane na łamach czasopisma katalogi księgarskie, które mimo swych funkcji komercyjnych posiadały cechy potrzebne do identyfikacji w badaniach teoretycznych i praktycznych. Niezmiernie istotnym wydarzeniem było dostarczenie w 1925 r., szerokiemu gronu pszczelarzy polskich, wydanego w serii „Biblioteki Redakcji Bartnika Postępowego”, *Zarysu bibliografii pszczelniczej polskiej* T. Grochowskiego. Wraz z kolejną edycją z 1931 r., wspomniany spis stał się podstawą bibliografii dziedzinowej, stanowiąc punkt odniesienia i bazę do dalszej rozbudowy, w czym czynnie uczestniczyło czasopismo „BP”. Periodyk zajmował się również wypracowaniem metodyki sporządzania spisów bibliograficznych, proponując utworzenie odpowiednich działów, dostosowanych do potrzeb jego adresatów. Oprócz skorowidza dzieła T. Ciesielskiego *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku, oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu*, „BP” miał dla czytelników propozycję zasad tworzenia indeksów zagadnień pszczelarstwu z czasopism reprezentujących wiedzę tej specjalizacji.

„BP” upamiętniał, propagując określony etos pracy, osoby zasłużone dla rozwoju głównych dyscyplin reprezentowanych przez periodyk – pszczelarstwa i ogrodnictwa, których działania miały szczególne znaczenie dla organizacji lwowskich oraz jednostki wybitne,

znane ze swych osiągnięć na arenie międzynarodowej. Jubileusze były okazją do przybliżenia m.in. życiorysów osób żyjących. „BP” dostarczał informacji niezbędnych w badaniach prasoznawczych wobec siebie samego oraz innych tytułów prasy pszczelarskiej. Niemal połowa materiałów opublikowanych w czasopiśmie, zawierająca informacje biograficzne, dotyczyła jego współpracowników. Przekazywał również najistotniejsze fakty i zdarzenia z życia redaktorów czasopism pszczelarskich polskich i zagranicznych, opisując ich wkład w popularyzację wiedzy fachowej.

Do bardzo pożądaney przez odbiorców „BP” grupy materiałów poradnictwa fachowego należały prace zawierające przypomnienia, kalendarze robót, zajęcia na określony czas. Popularyzując najnowsze doświadczenia z zakresu pszczelarstwa, a także w mniejszym stopniu ogrodnictwa, czasopismo brało udział w profilowanej edukacji czytelników i pełniło funkcję przewodnika w przeprowadzaniu czynności praktycznych. Pojawianie się nowych odbiorców, Redakcja periodyku wykorzystywała, by okresowo przekazać wiedzę fachową stopnia podstawowego.

„BP” uczestniczył w pozyskiwaniu wyników badań, na podstawie których można było prześledzić dynamikę rozwoju pszczelarstwa na obszarze Galicji. Oprócz map, przedstawiających stan pszczelarstwa w Galicji sporządzonych przez T. Ciesielskiego (dzięki informacjom uzyskanym z kart korespondencyjnych rozsyłanych wraz z „BP”), dane statystyczne przy pomocy osobnych szczegółowych kwestionariuszy pozyskiwał także Zarząd Centralny GTPO od Zarządów Oddziałów. Upowszechnianie oraz analiza i interpretacja danych liczbowych dotyczyły w periodyku przede wszystkim chowu i hodowli pszczół, produkcji roślinnej, meteorologii, produktów pochodzących z hodowli zwierząt gospodarskich oraz rachunkowości towarzystw, organizacji i gospodarstw. Wśród opublikowanych wyników doświadczeń szczególnie cenne były te, które pochodziły z obserwacji wieloletnich. Wytyczne, pomocne w powstawaniu zestawień statystycznych były, podobnie jak w przypadku wcześniej przytaczanych sposobów popularyzowania wiedzy fachowej, obiektem dyskusji na łamach czasopisma. Wyodrębnione dzięki danym liczbowym istotne cechy zjawisk przyrodniczych i gospodarczych, dostarczały podstaw do ścisłych analiz naukowych.

Istotny dla odbiorców „BP” obraz zysków i wydatków związanych z tematyką głównych działów periodyku, kształtowały informacje handlowe. Czasopismo stwarzało warunki do obrotu towarami i usługami, poszukiwanymi przez reprezentantów wąskich specjalizacji. Cenniki, ogłoszenia w postaci anonsów, obwieszczeń, powiadomień lub specjalnie wyodrębnionej części inseratowej periodyku, przekazywały wiedzę o aktualnie

oferowanym asortymencie i jego wartości. Odzwierciedlały zarówno zmiany zachodzące w samej reklamie, krajowej przedsiębiorczości oraz spółdzielczości, jak i proporcjach udziału w rynku firm zagranicznych. Udoskonalane przez lata, uzyskane dzięki praktyce i metodom hodowlanym produkty w postaci m.in. uli, akcesoriów pszczelarskich, rasowych matek pszczelich, nasion warzyw, kwiatów, odmian drzew i krzewów owocowych, roślin ozdobnych, nawozów mineralnych, były dla odbiorców „BP” wyznacznikiem postępu.

Listy od czytelników publikowane na łamach „BP” stanowiły materiał dostarczający opisów, danych i opinii, wspomagających strategię rozwoju specjalizacji reprezentowanych przez periodyk. Wśród korzyści z informacji przekazywanych w korespondencji, nadsyłanej przede wszystkim przez indywidualnych odbiorców czasopisma, najważniejsze miejsce zajmowała utrzymywana na bieżąco łączność, szczególnie w Galicji Wschodniej, ale i pozostałymi zaborami oraz zagranicą. Relacje umożliwiające poznanie specyfiki działań innych, znajdujących się w grupie osób o tych samych zainteresowaniach, były bezcennym świadectwem reprezentowanego poziomu wiedzy fachowej, a czasopismo „BP” starało się kształtować merytoryczną wartość tych wypowiedzi. Poradnictwo, jakie pojawiało się na łamach periodyku w odniesieniu do pytań zawartych w korespondencji, realizowali czytelnicy, Redakcja oraz przedstawiciele instytucji zewnętrznych. W pierwszym okresie działalności periodyku wyjątkową rolę spełniały próbki umożliwiające stawianie diagnoz, przez T. Ciesielskiego, z czego korzystał także A. Kozikowski w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Poprzez spisy współpracowników, które były stałym składnikiem rocznych zestawień treści periodyku, powstawał aparat pomocniczy umożliwiający szybką orientację czytelnika w zakresie prac twórców „BP” pośród wielotomowego wydawnictwa.

„BP”, którego nakład na przestrzeni lat zawierał się przeważnie w przedziale 1–2 tys. egzemplarzy, podlegał ograniczeniom nie tylko niskiego czytelnictwa charakterystycznego dla zaboru austriackiego, ale także wybranej specjalizacji i swoistej hierarchii popularności, która swoje maksimum osiągała na obszarze Galicji Wschodniej (Małopolski Wschodniej). Poruszana przez „BP” problematyka istotna dla tej lokalizacji była atutem i siłą jednoczącą odbiorców. Zapobiegała rozproszeniu czytelników, gdy likwidowano pszczelarskie czasopisma fachowe funkcjonujące w tym samym regionie, a periodykom pszczelarskim reprezentującym inne terytoria kraju przysparzała argumentów, aby nie ulegać wizjom konsolidacji i zachować swoją odrębność. Czasopismo drogą prenumeraty trafiało głównie do rąk członków organizacji pszczelarskich i ogrodniczych, młodzieży szkolnej, natomiast wtórni odbiorcy w gospodarstwach domowych stanowili grupę o trudnej do oszacowania

liczebności. Periodyk propagowany był przez własne środowisko redakcyjne i współpracowników, prasę, czytelnie ludowe, a także związkowe należące do organizacji pszczelarskich, ogrodniczych oraz rolniczych. Nie bez znaczenia była szeroka współpraca autorska z tymi organizacjami i innymi wydawnictwami na terenie trzech zaborów, ale także po roku 1918, co zapewne miało wpływ na zmiany wprowadzane w regionalnych czasopismach pszczelarskich końca XIX i pierwszej połowy XX w. Szczegółowe badania porównawcze są możliwe do prowadzenia, ale wymagają już innego typu opracowania.

„BP” brał udział w procesach informacyjnych przekazując wiadomości z zakresu dziedzin nauki, które służyły czytelnikom w pogłębianiu wiedzy fachowej. Kształtował oświatę zawodową, spełniając tym samym ważną rolę w podniesieniu ogólnego umysłowego wykształcenia społeczeństwa i postępu całego narodu. Poruszając problemy branżowe oraz służąc kompetentnym doradztwem inicjował także działania motywujące odbiorców do wytrwałego podwyższania kwalifikacji poprzez m.in. konkursy, wydawnictwa dodatkowe, wystawy oraz szkolenia. Trzeba podkreślić, że czasopismo miało poważny wpływ na rozwój wiedzy specjalistycznej z zakresu pszczelarstwa wśród różnych warstw społecznych, informowało o jej postępach w innych krajach, dawało możliwość widzenia własnego kraju w szerszej perspektywie. Co istotne, wykraczało daleko poza tę specjalizację prezentując materiały także z innych nauk, zwłaszcza rolnictwa i nauk biologicznych.

Na podstawie przeprowadzonych w dysertacji analiz można stwierdzić, że wyjściowy materiał w postaci roczników „BP” stanowi wyjątkowo bogaty obszar badawczy, umożliwiający prowadzenie interesujących, interdyscyplinarnych prac z pogranicza nauk przyrodniczych i humanistycznych. Można mieć nadzieję, że w znacznym stopniu przyczyni się do wzbogacenia historii prasy polskiej przełomu wieku XIX i XX o nowe fakty i wnioski. Warto pamiętać, że zawartość treściowa „BP” jest niezwykle cennym źródłem dostarczającym materiałów faktograficznych i dokumentacyjnych, rekompensujących brak archiwaliów Redakcji, a także instytucji sprawczych i pozwala na prześledzenie procesów rozwoju w obrębie specjalizacji opisywanych na łamach czasopisma. Z punktu widzenia zawartości merytorycznej czasopisma, ustalenia oraz wnioski sformułowane w pracy wskazują, że poruszana problematyka w wielu kwestiach daje możliwość wyodrębnienia nowych zagadnień, które wymagać będą opracowań szczegółowych przez historyków pszczelarstwa. Takie analizy wykraczają poza ramy niniejszego opracowania, ale podkreślić trzeba, że czasopismo warte jest pogłębionych badań jako ważny element dziedzictwa kulturowego, prezentującego historię rozwoju gospodarczego oraz społecznego.

ANEKSY

Aneks 1. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze pruskim

Lp.	Nazwa towarzystwa	Miejsce i data powstania	Prezesi	Wybitni działacze	Informacje dodatkowe (formy działalności, filie i oddziały)
1	Wydział Rolniczo-Przemysłowy w Gostyniu	Gostyń 1838	bd.	-	-
2	Towarzystwo Rolnicze Gnieźnieńskie	Gniezno 1838	bd.	-	-
3	Śląskie Towarzystwo Pszczelnicze w Kopicach	Kopice, powiat Grodków 1847	Wilhelm Brukisch	Jan Dzierżon - współzałożyciel Towarzystwa	-
4	Związek Pszczelarzy w Głogówku	Głogówek 1847	bd.	-	-
5	Związek Pszczelarzy na Rawicz i Okolicę z siedzibą w Sierakowie	Sieraków 1852	bd.	Karol Liebe, nauczyciel	-
6	Centralne Towarzystwo Gospodarcze	Poznań 1861	bd.	-	-
7	Towarzystwo Pszczelnicze w Zbarzewie	Zbarzew 1862	bd.	-	-
8	Związek Pszczelarski w Prudniku	Prudnik 1864	bd.	-	-
9	Kółko Rolnicze w Dolsku powiat Śrem	Dolsk 1866	bd.	-	-
10	General-Verein für Schlesien Und Umgegend	Wrocław 1868	bd.	-	-
11	Towarzystwo Pszczelne na powiat kościański	Kościan 1870	Walenty Buczowski	-	-

12	Stowarzyszenie pszczelnicze w Skwierzynie nad Wartą	Skwierzyna 1873	bd.	-	-
13	Stowarzyszenie pszczelnicze w Jutrosinie koło Krobi	Jutrosin 1874	bd.	-	-
14	Stowarzyszenie pszczelnicze w Środzie Wielkopolskiej	Środa Wielkopolska 1874	bd.	-	-
15	Bydgoski Centralny Związek Pszczelarski	Bydgoszcz 1874 (w 1882 roku związek ten przeniósł swoją siedzibę do Poznania)	bd.	-	W 1882 r. zmiana nazwy na Centralne Towarzystwo Pszczelnicze na Prowincję Poznańską
16	Koło Pszczelnicze na powiat obornicki	bd. 1875	P. Frajtag	-	-
17	Towarzystwo Pszczelnicze na powiat szamotulski	bd. 1875	bd.	-	-
18	Koło Pszczelarzy Kujawskich	bd. 1876	Ks. Piotr Pacieszyński	Daniel Rakowicz, nauczyciel szkół elementarnych był założycielem i zasłużonym działaczem społecznym. Stanisław Buchholz	-
19	Towarzystwo Pszczelarzy na powiat inowrocławski	Inowrocław 1876	bd.	-	-
20	Towarzystwo na Koźmin i okolicę	Koźmin 1876	bd.	-	-

21	Towarzystwo Pszczelnicze w Zbąszyniu	Zbąszyn 1877	bd.	-	-
22	Stowarzyszenie ku krzewieniu zamięłowania w pszczelnictwie na powiat Babimostki	bd. 1878	bd.	-	Utworzone przez hodowców pszczół z Jaromierza
23	Stowarzyszenie Pszczelnicze w Rogoźnie	bd.	bd.	Ignacy Klawek (znajdował się w gronie założycieli stowarzyszenia)	-
24	Związek Prowincjonalny w Pile	Piła 1878	bd.	-	-
25	Towarzystwo Popierania Hodowli Pszczół na Leszno i okolicę - Der Verein zur Förderung der Bienenzucht für Lissa Und Umgegend)	Leszno 1879	bd.	-	-
26	Odolanach	Odolany 1879	bd.	-	-
27	Jeżycach	Jeżyce 1879	bd.	-	-
28	Stowarzyszenie Pszczelarzy w Pile	Piła 1879	bd.	-	-
29	Towarzystwo Pszczelnicze na Krotoszyn i Okolicę	Krotoszyn 1879	Leon Stabrowski	-	-
30	Towarzystwo Pszczelnicze na Powiat Krobski i Okolicę	bd. 1879	Leon Stabrowski	-	-
31	Towarzystwo w Opalenicy, powiat bukowski	Opalenica 1880	bd.	-	-
32	Nakle	Nakło 1881	bd.	-	-

33	Główne Towarzystwo Pszczelnicze na Wielkie Księstwo Poznańskie	Leszno 1881	Aleksander Kwiatkowski	W zarządzie oprócz Niemców zasiadał także W. Buczkowski.	-
34	Towarzystwo Pszczelnicze na powiat ostrzeszowski	Myjomice 1882	bd.	-	-
35	Centralne Towarzystwo Pszczelnicze na Prowincję Poznańską	Poznań 1882	bd.	-	-
36	Pleszewie	Pleszew 1883	bd.	-	-
37	Osiecznej	Osieczna 1883	bd.	-	-
38	Strzelnie	Strzelno 1886	bd.	-	-
39	Śremie	Śrem 1887	od 1889 roku przewodniczył Augustyn Chełmiński	-	-
40	Krzyżu	Krzyż 1887	bd.	-	-
41	Towarzystwo Gospodarki Pszczelniczej na Prowincję Poznańską	Poznań? 1887	bd.	-	-
42	Koło pszczelarzy w Kościanie	Kościan 1890	bd.	-	-
43	Koło pszczelarzy w Śmiglu	Śmigiel 1890 (1889?)	bd.	-	-
44	Towarzystwo Pszczelnicze na Lubonię i okolicę	Luboń 1893	bd.	-	-
45	Towarzystwo Pszczelnicze na Otorowo i Okolicę	Otorowo 1895	bd.	Z inicjatywy Augustyna Chełmińskiego	-
46	Towarzystwo Pszczelnicze w Gieczu	Giecz 1897	bd.	-	-

47	Towarzystwo Bartnicze w Ostrowie Wielkopolskim	Ostrów Wielkopolski 1899 (urzędowa rejestracja statutu)	bd.	L. Stabrowski (uczestniczył w zebraniu założycielskim towarzystwa w Ostrowie Wielkopolskim)	Towarzystwo Bartnicze w Ostrowie Wielkopolskim na powiat odolanowski, zorganizowano w 1879 r.
48	Związek Pszczelarzy na Łabędy i Okolice	Łabędy 1900	Jan Wosiek	Emanuel Biskupek	Związek obejmował zasięgiem: Gliwice, Czechowice, Niepasice, Rzączyce, Pyskowice, Dzierzną, Gogolin

Aneks 2. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze rosyjskim

Lp.	Nazwa towarzystwa	Miejsce i data powstania	Prezesi	Wybitni działacze	Informacje dodatkowe (formy działalności, filie i oddziały)
1	Królewskie Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Warszawie	Warszawa 1810	Ludwik Gutakowski	Aleksander Stanisław Potocki, Antoni Trębicki	Wydział III chowu inwentarzy nie podejmował prac dotyczących pszczelarstwa gdyż ówczesna produkcja nastawiona była głównie na przemysł owczarski. W 1811 r. zawiązano departamentalny oddział lubelski
2	Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie	Hrubieszów 1816	Rodzina Grotthusów (kolejno Józef, Krzysztof, Edward i Gustaw)	-	Założone przez Stanisława Staszica, towarzystwo było prekursorem spółdzielczości wiejskiej
3	Jedwabnicza Spółka Akcyjna	Warszawa 1853	Józef Sikorski	-	W 1853 r. w Warszawie grupa przedsiębiorców założyła Jedwabniczą Spółkę Akcyjną, zatwierdzoną formalnie w r. 1855. Przetrwała 30 lat do 1885 r. W okresie późniejszym dała początek Towarzystwu Jedwabniczemu
4	Towarzystwo Rolnicze	Warszawa 1858	Andrzej Zamoyski	Stanisław Aleksandrowicz, Jan Tadeusz Lubomirski	Praca na rzecz rozwoju rolnictwa oraz jego gałęzi w zaborze rosyjskim. Wydawanie „Roczników Gospodarstwa Krajowego”

5	Towarzystwo Ogrodnicze Warszawskie	Warszawa 1884	Jerzy Aleksandrowicz	Edmund Jankowski	Towarzystwo Ogrodnicze wydawało czasopisma: „Ogrodnik Polski”, „Ogrodnik”, „Roczniki Nauk Ogrodniczych”; prowadziło zakład doświadczalny w Morach
6	Warszawskie Towarzystwo Jedwabnicze	Warszawa 1890	Emilian Broniewski ; następnie Jan Banzemer	Aleksander Łapiński, Wiktor Magnus, Aleksander Makowiecki, Antoni Nagórny	Towarzystwo popierało rozwój jedwabnictwa w kraju poprzez: dostarczanie zdrowej greny, skup wyprodukowanych kokonów jedwabnika, organizowanie szkoleń i wystaw
7	Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	Warszawa 1894	Władysław Branicki	Kazimierz Chrapowicki, Emil Weidel, Paulin Dąbrowski, Maksymilian Malinowski , Kazimierz Werner i Aleksander Nowiński	Towarzystwo wydawało pismo fachowe „Pszczelarz i ogrodnik”. Odziedziczyło ono część majątku w postaci dwóch budynków i pozostałości eksponatów po istniejącym w latach 1882-1889 Muzeum Pszczelniczym, Kazimierza Lewickiego . Towarzystwo podlegało władzy Ministerium Dóbr Państwa w Departamencie Rolnictwa i Przemysłu Rolnego, do którego składało coroczne sprawozdania z działalności

Aneks 3. Towarzystwa i organizacje rolnicze oraz pszczelarskie w zaborze austriackim

Lp.	Nazwa towarzystwa	Miejsce i data powstania	Prezesa	Wybitni działacze	Informacje dodatkowe (formy działalności, filie i oddziały)
1	C. K. Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie z siedzibą we Lwowie	Lwów 1827 (1829?), faktyczną działalność rozpoczęło ono 3 VII 1845	Leon Sapieha	-	Stawiało sobie za cel podniesienie poziomu krajowego gospodarstwa wiejskiego. Powoływało w zależności od bieżących potrzeb odpowiednie sekcje
2	Komitet Gospodarczo-Rolniczy dla okręgu Wolnego Miasta Krakowa	Kraków 1845	bd.	-	Propagował nowoczesne metody prowadzenia gospodarstwa wiejskiego
3	Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Krakowie	Kraków 1847	bd.	-	Do 1847 r. Komitet Gospodarczo-Rolniczy dla okręgu Wolnego Miasta Krakowa, następnie zmiana nazwy na Towarzystwo Gospodarczo-Rolnicze w Krakowie. Organizacja zatwierdzona została postanowieniem władz 4 VII 1850 r.
4	Sekcja Pszczelnicza przy Towarzystwie Gospodarczym	Lwów 1856	bd.	-	Po śmierci (1862 r.) Lubienieckiego, który pracował energicznie i wytrwale na polu podźwignięcia pszczelnictwa krajowego, działalność sekcji zamarła niemal zupełnie
5	Towarzystwo Pszczelno-Jedwabnicze i Sadownicze	Kraków 1865	Antoni Kozubowski	-	Towarzystwo prowadziło szeroką współpracę z innymi organizacjami, w dziedzinie jedwabnictwa, sadownictwa i pszczelarstwa

6	Towarzystwo Sadowniczo-Ogrodnicze	Lwów 1866	Włodzimierz Russocki	<p>Protektorem Towarzystwa był ówczesny minister rolnictwa Alfred Potocki. Wiceprezesem wybrano Ludwika Pierożyńskiego. W skład zarządu wchodził między innymi Konstanty Kluczenko</p>	<p>Wydawało organ towarzystwa, czasopismo "Iris", zamieszczające rozprawy ogrodnicze, sadownicze, pszczelnicze i jedwabnicze. Następnie "Flora : czasopismo botaniczno-ogrodnicze"</p>
7	Towarzystwo Rolnicze	Cieszyn 1869	bd.	-	Placówka polska wpływającą na całe życie gospodarcze regionu
8	Pierwsze Galicyjskie Stowarzyszenie dla Pszczelnictwa, Jedwabnictwa i Sadownictwa	Kołomyja 1870	Jan Naumowicz; od 1873 Jan Ramoszyński	-	Wydawało "Gazetę Pszczelniczą". Towarzystwo prowadziło aktywną działalność organizując szkolenia i wystawy pszczelarskie
9	Sekcja Pszczelniczo-Ogrodnicza Towarzystwa Rolniczego	Cieszyn 1872	bd.	-	W roku 1872 na zebraniu w Czytelni Ludowej powstała w Cieszynie Sekcja Pszczelniczo-Ogrodnicza Towarzystwa Rolniczego nie posiadająca odrębnego statutu
10	Pierwsze Galicyjskie Stowarzyszenie dla Pszczelnictwa, Jedwabnictwa i Sadownictwa	1874	Modest Wojnarowski	-	Filia Złoczowsko-Brzeżańska

11	Pierwsze Galicyjskie Stowarzyszenie dla Pszczelnictwa, Jedwabnictwa i Sadownictwa	1874	K. Kluczenko,	T. Ciesielski (zastępca prezesa)	Oddział lwowski
12	Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	Lwów 1876	Teofil Ciesielski	Porfiry Bazański, - (wiceprezes); K. Kluczenko (skarbnik); T. Merunowicz- (sekretarz od 1881 r.)	W 1881 roku Towarzystwo zorganizowało we Lwowie Pierwszą Galicyjską Spółkę Miodową stanowiącą pierwszą na ziemiach polskich spółdzielnię pszczelarską. W dorobku Towarzystwa znalazły się bardzo udane wystawy: we Lwowie (1875 r.), w Brodach (1878 r.), Jarosławiu (1879 r.), Kołomyi (1881 r.), Tarnopolu (1884 r.)
13	Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	Henryk Straszewski,	Józef Siedmiograj – zastępca prezesa	Oddział w Rzeszowie
14	Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	Robert Nabelak,	Eugeniusz Wajgart – zastępca prezesa	Oddział w Żółkwi
15	Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	Jan Bałtarowicz	Zawiązany staraniem Karola Germanissa; Wiktor Baworowski	Oddział w Strusowie (późniejszy Oddział Strusowsko-Mikuliniecki)
16	Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	Józef Kerekjarto	Zawiązany staraniem Teodora Senika	Oddział w Tarnopolu

17	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	J. Łukianowicz	-	Oddział Kopczyński
18	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1876	Bazyli Czeremski	-	Oddział Skalski
19	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1877	Klemens Postruski	Zawiązany staraniem Mikołaja Halki i Antoniego Jakimowskiego	Oddział w Wojniłowie (później jako Oddział Wojniłowski-Kałuński)
20	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1878	Jan Kaliniewicz	Zawiązany staraniem Bolesława Oratyńskiego	Oddział Trembowelski
21	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1878	Jerzy Szalbot	-	Oddział w Mościskach
22	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	bd.	bd.	-	Oddział w Spasowie
23	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1879	Oktaw Sala	Atanazy Paszkowski (zastępca prezesa), Bronisław Garwoliński (sekretarz)	Oddział Brodzki
24	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1879	Włodzimierz Gniewosz	-	Oddział Buczański
25	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	bd.	Władysław Koziebrodzki	-	Oddział Cieszanowski-Jarosławski

26	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	bd.	Ks. Jan Szuber	Biczaj Bazyli	Oddział Radziechowski
27	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	bd.	Zofia Szymanowska	-	Oddział Sokalski
28	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1879	bd.	-	Oddział Stryjski
29	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1879	Michał Szklarz (prof.)	Michał Taźbierski (założyciel); Jan Różański (sekretarz)	Oddział Bocheński
30	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	18..?	Tomasz Ochocki	Krzyżanowski	Oddział Czortkowski
31	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1883	Dionizy Trzeciak	-	Oddział w Kozłowie
32	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1883	Bronisław Ujejski	Zawiązany staraniem Floriana Izdebskiego	Oddział Strzeliński
33	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1884	Herman Czez de Lindenwald	Zawiązany staraniem Leona Rzeszowskiego	Oddział Bialski
34	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1885	Wincenty Szamocki	-	Oddział Husiatyńsko-Sidorowski
35	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1884	Semkowicz	M. Nowakowski (sekretarz)	Oddział Tłustecki
36	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	1883	Jędrzej Mazaraki	-	Oddział Olejowsko-Załoziecki
37	Galiczyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze	bd.	Wiktor Łodziński	-	Oddział Myślenicki

38	Towarzystwo „Kółek Rolniczych” we Lwowie	Lwów 1881	Bolesław Augustynowicz	-	Służyło podniesieniu dobrobytu i oświaty
39	Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa	Lwów 1890	Z. Dembowski prezes	S. Lachowski (sekretarz)	W 1897 zawiązał się oddział Sośnicki
40	Towarzystwo Ogranicze w Krakowie	Kraków 1893	bd.	-	-
41	Towarzystwo Pszczelnicze dla Śląska Wschodniego	Cieszyn 1895	Jana Folwarczny	-	-
42	Towarzystwo Zawodowych Ogródników we Lwowie	Lwów 1899	Kazimierz Piątkowski	Adam Błażek (sekretarz) - ogrodnik, pomocnik T. Ciesielskiego w Ogrodzie Botanicznym Wszechnicy	-

Źródło: zestawienie własne na podstawie wykorzystanej literatury.

Aneks 4. Periodyki uwzględnione w przeglądzie prasy krajowej i zagranicznej na łamach „Bartnika Postępowego” w latach 1875-1939

Lp.	Tytuł	Miejsce wydawania i data powstania	Redaktor	Informacje dodatkowe	Lokalizacja w „Bartniku Postępowym”
1	„Allgemeine Zeitung für Bienenzucht”	Konstancja (Niemcy)	bd.	-	1905
2	„American Bee Journal”	Hamoilton (USA) 1861 r.	Samuel Wagner	Amerykańskie czasopismo pszczelarskie, zaczęło ukazywać się w styczniu 1861 r. w stanie Illinois. Od początku współpracownikiem i doradcą periodyku był L. Langstroth, a od listopada 1867 Charles Dadant	1921-1926, 1928-1934, 1936-1937
3	„Archiv für Bienenkunde”	Goetze, Mayen (Belgia)?, Berlin (Niemcy) 1919 r.	Ludwik Armbruster	„Archiwa pszczelarskie: czasopismo poświęcone wiedzy o pszczołach i pszczelarstwie”	1929, 1933, 1934-1935, 1938

4	„Bartnik Wielkopolski”	Poznań (Polska) 1920 r.	Augustyn Chełmiński; następnie Wiktor Widera	Wydawany przez Wielkopolski Związek Towarzystw Pszczelniczych	1921-1923, 1925, 1929
5	„Беларуская Борць” /„Biełaruskaja Borć”	Wilno (Polska) 1934 r.	L. Wojcikowa	Miesięcznik poświęcony pszczelarstwu i hodowli roślin leczniczych. Wychodził w języku białoruskim	1935
6	„Bienen-Vater. Organ des österreichischen Reichsvereines für Bienenzucht” [„Ojciec pszczeli: dziennik austriackiej korporacji pszczelarskiej”]	Wiedeń (Austria) 1869 r.	bd.	Organ Centralnego Towarzystwa Pszczelniczego w Wiedniu. Czasopismo ukazywało się od 1 maja 1869 r.	1909, 1918, 1921- 1926, 1929, 1931, 1933-1936, 1938
7	„Bienenwirtschaftliches Centralblatt”	Hanower (Niemcy) 1864 r.	Riemschneider	Organ wspólny kilku Towarzystw pszczelniczych	1878, 1883
8	„Biltienigen Lundgren”	(Niemcy)?	bd.	-	1932
9	„Bluszcz”	Warszawa (Polska) 1865 r.	Stefania Podhorska- Okolów	Ilustrowany tygodnik kobiecy	1932
10	„British Bee Journal”	Londyn (Wielka Brytania) 1873 r.	bd.	Brytyjskie czasopismo pszczelarskie – Londyn, Bedford Street, tygodnik lokalny	1905, 1922-1924

11	„Bulletin d'agriculture de la Suisse Romande”	Lozanna (Szwajcaria)	P. Manuel, H. Demierre	-	1920
12	„Bulletin de la Societé Romande d'Apiculture”	Dailens (Szwajcaria) 1904 r.?	F. Schumacher	Miesięcznik. Biuletyn francuskojęzycznego Towarzystwa Pszczelarskiego	1913
13	„Český včelař: časopis věnovaný zájmům a pokroku českého včelařství”	Praga (Czechy) 1867 r.	Josef Mikuláš-Boleslavský; Gustav Zverina; Josef Kebrle	-	1909, 1912, 1918, 1920-1929, 1934-1936
14	„Creșterea albinelor” [„Pszczelarstwo”]	Bukareszt (Rumunia) 1926 r.?	Stamatelache	Rumuńskie czasopismo pszczelarskie	1928
15	„De Bie”	(Holandia)	bd.	-	1905
16	„Der Blumen- und Pflanzenbau”	Berlin (Niemcy) 1886 r.	bd.	-	1936
17	„Der Deutsche Imker”	Praga (Czechosłowacja) 1888 r.	bd.	Organ Niemieckiego Krajowego Stowarzyszenia Związków Pszczelarskich w Czechosłowacji. Drukowany w j. niemieckim	1913
18	„Der Donauland-Imker” [„Pszczelarz z Krainy Dunaju”]	Wiedeń (Austria) 1891	Josef Scharl	Od numeru 11 z 1938 r., tytuł został zmieniony na „Der oberösterreichische Imker”	1939

19	„Der Elsässisch-Lothringische Bienen-Züchter. Bulletin de la Société d Alsace-Lorraine”	Strasburg (Francja) 1871 r.	Denkler	-	1883-1885
20	„Der praktische Ratgeber im Obst- und Gartenbau und in der Geflügelzucht”	Frankfurt nad Odrą (Niemcy) 1886 r.	Trowitzsch	Z dodatkiem „Der praktische Imker” („Praktyczny pszczelarz”)	1905
21	„Deutsche Illustrierte Bienenzeitung”	Lipsk (Niemcy) 1883 r.	bd.	Niemiecka ilustrowana gazeta pszczelarska. Organ głównych stowarzyszeń pszczelarskich w „Królestwie Saksonii”	1908, 1912, 1929
22	„Deutscher Bienenfreund”	Crimmitschau (Niemcy) 1864 r.	L. Krancher	-	1905
23	„Dodatek Pszczelnicy”	Warszawa (Polska) 1888 r.	ks. Julian Jakubowski	Dwutygodnik, dodatek do „Przemysłowca” i „Gospodarza”	1888
24	„Eichstädter Bienenzeitung”	Eichstätt, Nördlingen? (Niemcy) 1845 r.	Andreas Schmidt	Organ Związku Pszczelarstwa Niemieckiego i Austriackiego wydawany od 1845 r. W czasopiśmie publikował Jan Dzierżon	1876, 1878
25	„Gartenflora. Allgemeine Monatsschrift für deutsche, russische und schweizerische Garten- und Blumenkunde”	Erlangen, Stuttgart następnie Berlin (Niemcy) 1852 r.	Edward Regel	Dr Edward Regel pełnił funkcję dyrektora Ogródu Botanicznego w Petersburgu. Po I wojnie światowej czasopismo wychodziło w Berlinie jako organ Niemieckiego Towarzystwa Ogrodniczego	1876

26	„Gazeta Grudziądzka”	Grudziądz, Poznań (Polska) 1894 r.	Wiktor Kulerski	Pismo informacyjno-polityczne	1934
27	„Gazeta Polska”	Warszawa (Polska) 1826 r.	bd.	Ogólnopolski dziennik informacyjno-polityczny wydawany w latach 1826–1907	1878
28	„Gleanings in Bee Culture” [„Pokłosie pszczelarskie”]	Medina (USA) 1873 r.	A. I. Root	Amerykańska gazeta fachowa, ukazywała się od roku 1873 w stanie Ohio	1905, 1912-1913, 1921-1929
29	„Głos Rolniczy”	Tarnów (Polska) 1901 r.	Prof. Tadeusz Czaykowski	Dwutygodnik poświęcony wszystkim gałęziom gospodarstwa wiejskiego i domowego	1904
30	„Gospodyni Wiejska, pismo ilustrowane dla kobiet”	Warszawa (Polska) 1877 r.	Józef Lipiński	Czasopismo ukazywało się dwa razy w miesiącu	1877-1878
31	„Gość Puszcząński”	Nowogród pod Łomżą (Polska) 1919 r.	Adam Chętnik	Początkowo dwutygodnik, następnie miesięcznik. Czasopismo zajmowało się głównie sprawami Kurpi i Mazur	1922
32	„Hodowca Drobiu”	Lwów (Polska) 1900 r.	Józef Szpilman, Henryk Mańkowski Stanisław Fibich	Organ krajowego towarzystwa chowu drobiu, gołębi i królików we Lwowie	1901
33	„Illustrierte Monatsblätter für Bienenzucht”	Klosterneuburg (Austria) 1901 r.	bd.	-	1905

34	„Ilustrowany Kurier Codzienny”	Kraków (Polska) 1910 r.	Marian Dąbrowski	Dziennik polityczno-informacyjny	1932
35	„Jugoslovenska Pčela”	Zagrzeb (Chorwacja)	I. Sobola, Bobina	-	1920-1924, 1927, 1933
36	„Кавкаские пчеловодство” / „Kawkaskie Pczelowodstwo”	Krasnodar? (Rosja)	bd.	-	1932
37	„Kłosy. Tygodnik Ilustrowanym Warszawski”	Warszawa (Polska) 1865 r.	Antoni Pietkiewicz	Polski tygodnik ilustrowany, wydawany w Warszawie w okresie 1865–1890	1878
38	„Коллективное пчеловодное дело” / „Kollektiwnoje Pczelowodnoje Dieło”	Moskwa (Rosja) 1930 r.	bd.	Połączone „Пчеловодное дело” (1921-1929) i „Пчеловод-практик” (1926-1929). Następca było „Пчеловодство” (od nr 2 z 1932 r.)	1932
39	„L' Abeille” [„Pszczola”]	Québec (Kanada)	C. Vaillancourt	Miesięcznik wychodzący we francuskiej części Kanady w Ameryce Północnej, w prowincji Quebec, wydawany przez związek pszczelarzy wspomnianej prowincji, na którego czele stał dyrektor M. C. Vaillancourt, minister rolnictwa	1922, 1924-1926, 1928-1929
40	„L' Apicoltore Moderno”	Turyń (Włochy) 1910 r.	D. G. Angeleri	Ilustrowany miesięcznik, urzędowy organ narodowego syndykatu pszczelniczego w Turynie	1923, 1926-1927, 1929-1930

41	„L` Apicoltura Italiana”	Ancona (Włochy) 1905 r.	bd.	Organ Związku pszczelarzy włoskich w Anconie (Federazione Apistica Italiana)	1922-1929, 1938
42	„L` Apiculteur”	Paryż (Francja) 1856 r.	Henri Hamet	Czasopismo miesięczne wychodzące w Paryżu od października 1856 r. Najstarsze i najbardziej rozpowszechnione czasopismo pszczelarskie we Francji	1876, 1910, 1912, 1920, 1922-1924, 1926-1928, 1930-1931, 1936
43	„La Colmena. Revista Apícola”	Madryt (Hiszpania) 1921 r.	Narciso José Liñan y Heredia	Miesięczny magazyn pszczelarski. (Wydawany w języku włoskim?)	1930-1931, 1936
44	„La France Apicole”	Châteauroux (Francja) 1892 r.	R. Couallier	-	1926-1928
45	„La Gazette Apicole”	Chateauroux (Francja) 1900 r.	bd.	-	1924-1926, 1929
46	„Le bulletin de la ferme” [„Biuletyn Rolniczy”]	Québec (Kanada) 1913 r.	bd.	Wydawany w latach 1913-1936	1932
47	„Leipziger Bienen-Zeitung” [„Lipska Gazeta Pszczelarska”]	Lipsk (Niemcy) 1885?	Liedloff	-	1913, 1918, 1920-1926, 1932-1935, 1938-1939
48	„Luxemburgische Bienen-Zeitung”	(Luksemburg) 1886 r.	L. Wagner	Organ Luksemburskiego Stowarzyszenia Pszczelarzy (Luxemburger Landesverband für Bienenzucht)	1905

49	„Märkische Bienen=Zeitung”	Poczdami, Berlin (Niemcy) 1911 r.	Johannes Aisch; Börschel	Oficjalny organ Komitetu Pszczelarskiego w Izbie Rolniczej w Brandenburgii i w Berlinie	1918
50	„Méhészet” [„Pszczelnictwo”]	Budapeszt (Węgry) 1904 r.?	bd.	Organ pszczelarzy węgierskich, miesięcznik	1925
51	„Mitteilungen über Bienen - Geflügel - und Kaninchenzucht, Gartenbau und Fischerei” [„Wiadomości o Hodowli Pszczół i Drobiu”]	Linz (Austria) 1890 r.?	bd.	Miesięcznik	1909
52	„Möller`s Deutsche Gärtner-Zeitung”	Erfurt (Niemcy) 1886 r.	Ludwig Möller	-	1936
53	„Národní Politika”	(Czechy) 1883 r.	Josef Janda	Dziennik wydawany od 1883 r., do maja 1945 r.	1934
54	„Ogrodnik Polski”	Warszawa (Polska) 1879 r.	Edmund Jankowski, Władysław i Józef Kaczyńscy, Franciszek Szanior	Dwutygodnik poświęcony wszystkim gałęziom ogrodnictwa. Wydawnictwo Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego	1879
55	„Опытная пасека” /„Opytnaja Pasiaka” [„Pasiaka Eksperymentalna”]	Tuła (Rosja) 1926 r.	F. Tunin	Organ Тульского товарищества пчеловодов	1926, 1927

56	„Österreichisch-ungarische Bienen-Zeitung”	(Austria) 1878 r.	Schachinger	Podtytuł: „Dziennik dla podnoszenia i rozpowszechniania pszczelarstwa”	1905
57	„Пасічник” /„Pasicznyk”, następnie Пасічник - Колгоспник /„Pasicznyk - Kolhoznyk”	Pryłuka, następnie Charków, Kijów (Ukraina) 1931 r.	bd.	Пасічник - Колгоспник był wydawany w latach 1931–1937. Język ukraiński. Nakład 1000 egzemplarzy	1926, 1928, 1930-1931, 1933-1935
58	„Pasicznik”	Wonieść (Polska) 1883 r.	ks. Józef Stagraczyński	Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu	1884
59	„Pcelar”	Belgrad (Serbia) 1903 r.	Jowan P. Jowanowicz	Organ serbskiego towarzystwa pszczelarskiego	1924-1925, 1927, 1929, 1931, 1933
60	„Pčelarski Glasnik” [„Pszczelarski Posłaniec”]	(Serbia)?	bd.	Wydawany w języku chorwackim	1932
61	„Pčela”	Sofia (Bułgaria) 1907?	Dymitr Jocow; I. Wańczew	Miesięcznik założony w 1907 r ?, organ bułgarskiego związku pszczelniczego „Nektar”	1908-1909, 1924, 1930, 1935
62	„Пчелник” /„Pczelnik”, [„Pszczelarz”]	Orenburg (Rosja) 1907 r.?	bd.	-	1909
63	„Пчела” /„Pczela”, [„Pszczoła”]	Jekaterynosław (Rosja) 1900 r.	Michaił Novoselsky	Organ Екатеринославскаго Общества Пчеловодства	1909
64	„Пчеловод-практик” /„Pczelowod Praktik”	Moskwa (Rosja) 1926 r.	A. E. Titow	Miesięcznik. Wychodził nakładem Izmailowskiej naukowo-doświadczalnej pasieki i moskiewskiego Towarzystwa Gospodarstwa Wiejskiego	1928, 1930

65	„Пчеловодная жизнь” („Pczelowodnaja Żizń”, „Pszczelarskie Życie”)	Wiatka (Rosja) 1905 r.	M. A. Diernow	Ilustrowany magazyn postępowego pszczelarstwa	1909, 1911
66	„Пчеловодное хозяйство” /„Pczelowodnoje chozajstwo”	Dniepropawłowsk (Ukraina) 1911 r.	Michaił Novoselsky	-	1914
67	„Пчеловодное дело” /„Pczelowodnoje Dieło”	Moskwa (Rosja) 1921 r.	A. E. Titow	Ukazywał się co miesiąc, zastąpił czasopismo wydawane przed I wojną światową pt. „Pczelowodnaja Żizń”	1924-1930
68	„Пчеловодство” /„Pczelowodstwo”, „Bartnictwo”	Wiatka (Rosja)	N.N. Balhozin	-	1909, 1925, 1936, 1938
69	„Pomologische Monatshefte. Organ des deutschen Pomologen- Vereins und des pomologischen Instituts in Reutlingen”	Stuttgart (Niemcy) 1855 r.	Johann Georg Conrad Oberdieck, Eduard Lucas	„Miesięczniki Pomologiczne” Organ Niemieckiego Stowarzyszenia Pomologów	1878
70	„Posener Bienenwirt”	Poznań (Polska) 1907 r.	Grzegorz Snowadzki	Organ Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych	1921-1922, 1933- 1934

71	„Praktický Radce Včelařů” [„Praktyczny Doradca Pszczelarzy”]	Koleč (Czechy) 1903 r.	Václav Švarc	Miesięcznik. Praktyczny przewodnik dla pszczelarzy, pismo poświęcone wszystkim interesom pszczelarzy w Czechach, na Morawach, Śląsku i Słowenii	1910-1911, 1913
72	„Практическое пчеловодство” /„Praktičeskoje Pczelowodstwo”	Kozłów (Rosja) 1925 r.	M. D. Orzewski	Organ Kozłowskiego Spółdzielczego Towarzystwa Pszczelarskiego. Miesięcznik	1926, 1929
73	„Praktyczny Hodowca”	Brody (Polska) 1878 r.	Antoni Popiel	Pismo poświęcone hodowli zwierząt domowych, sprawom gospodarczym, przemysłowym i handlowym	1879
74	„Приамурское пчеловодство” /„Priamurskoje pczelowodstwo”, [„Bartnictwo nad Amurem”]	Благовещенск (Rosja) 1914 r.	W. Grudnow	Pierwsze i jedyne czasopismo pszczelarskie na całą Syberię	1914
75	„Prietenul Apicoltorului” [„Przyjaciel pszczelarzy”]	Kiszyniów (Mołdawia) 1921 r.	В. Логин	Organ pszczelarzy rumuńskich, miesięcznik, wydawany w języku rumuńskim i rosyjskim	1925
76	„Przegląd Ogrodniczy”	Lwów, Warszawa (Polska) 1916 r.	Zygmunt Hellwig, Piotr Dąbrowski	Organ Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego oraz Małopolskiego Towarzystwa Ogrodniczego we Lwowie	1927-1928

77	„Przegląd Pszczelnico-Ogrodniczy”	Warszawa (Polska) 1913 r.	Adam Braun	Organ Towarzystwa Pszczelnico-Ogrodniczego w Warszawie. Ukazywał się w latach 1913-1914	1913
78	„Przyrodnik”	Tarnów (Polska) 1879 r.	Zygmunt Morawski	Dwutygodnik popularny. Wychodził od listopada 1879 r. Red. Zygmunt Morawski był prof. gimnazjalnym	1879
79	„Pszczelarz Śląski”	Katowice (Polska) 1928 r.	A. Seweryn	Ilustrowany miesięcznik. Organ Śląskiej Hodowli Pszczół i Śląskiego Związku Organizacji Pszczelniczych w Katowicach	1928
80	„Pszczelarz”	Kraków (Polska) 1918 r.	Józef Lorenz	Organ Towarzystwa Pszczelniczego w Krakowie	1920-1921
81	„Pszczelnictwo Polskie”	Warszawa (Polska) 1925 r.	Stanisław Brzóska	Naczelny Związek Towarzystw Pszczelniczych w Warszawie z zamiarem stworzenia ‘wspólnego ogniska’ dla pszczelarzy z całej Polski, rozpoczął od 1 kwietnia 1925 r. wydawanie własnego organu	1925, 1929
82	„Rucher de Sud Quest”	bd.	bd.	-	1918
83	„Sad i Pasięka”	Miechów (Polska) 1920 r.	Julian Piwowarski	Periodyk był organem Fermy Ogrodniczo-Pszczelniczej i Doświadczalnej Stacji Pszczelniczej, Sad i Pasięka w Miechowie	1920-1923, 1927-1929

84	„Schweizerische Bienenzeitung”	Aarau (Szwajcaria) 1877 r.	Clivia Mueller	Wydawany od 1877 r., organ Deutschschweizerischen Vereine für Bienenzucht	1905, 1931
85	„Slovenski čebelar”	Lublana (Słowenia) 1898 r.	August Bukovec	Organ Towarzystwa Pszczelarskiego Słoweńskiego	1923, 1928, 1930- 1931, 1935
86	„Slovensky Včelar” [„Pszczelarz Słowacki”]	Trnava (Słowacja) 1923 r.	Jur Babka	-	1924-1925, 1927, 1929-1930, 1933, 1935-1936
87	„Степное пчеловодство” /„Stepnoje pczelowodstwo”, [„Bartnictwo stepowe”]	Nowoczerkask (Rosja) 1907 r.	Семен Петрович Раздольски	Organ Dońskiego Towarzystwa Pszczelniczego	1909
88	„Süddeutsche Bienenzeitung”	München (Niemcy) 1900 r.?	bd.	-	1918
89	„The Australasian Beekeeper” , [„Pszczelarz Australijski”]	Maitland (Australia) 1903 r.	bd.	-	1924, 1926, 1931- 1932
90	„The Bee World” , [„Świat Pszczeli”]	Benson (Wielka Brytania) 1919 r.	bd.	Pismo międzynarodowe wydawane przez Klub Pszczelarski (The Apis Club) w Benson w Anglii	1924-1926, 1928- 1929, 1932
91	„The South African Bee Journal”	Johannesburg (RPA) 1921 r.	bd.	Organ Południowoafrykańskiej Federacji Stowarzyszeń Pszczelarzy	1932

92	„Труды Казанского общества пчеловодов” /, „Trudy kazanskogo obszczestwa pczelowodstwa”, [„Prace Pszczelniczego Tow. Kazańskiego”]	Kazań (Rosja) 1905 r.	bd.	Periodyk wypełniały m. in. raporty członków, informacje o działalności towarzystwa i jego oddziałów, oryginalne artykuły, przetłumaczona literatura, kronika i ogłoszenia	1909
93	„Українське пасічництво” / „Ukrainskije Pasicznyctwo”	Lwów (Polska) 1923 r.	Eugeniusz Arkhipenko	„Ukrajinske Pasicznyctwo” (1923-1929), „Ukrajinske Mołoczarstwo” (1926-1927) i „Supriaha” (1926-1928), były dodatkami do czasopisma gospodarczego „Silśkyj Swit” (1923-1929)	1923, 1925
94	„Українське бджільництво” /, „Ukrajinskie bżilnictwo”, [„Ukrajinskie pszczelnictwo”]	Petersburg (Rosja) 1906 r.	E. Arkhipenko	Czasopismo ukazywało się w latach 1906- 1910	1909
95	„Український пасічник” /, „Ukrajinskyj Pasicznyk”	Tarnopol? (Ukraina), Lwów (Polska) 1928?	W. Pyłypczuk; M. Borowski	1928?—1939, specjalistyczny miesięcznik reprezentujący wysoki poziom wiedzy fachowej, wydawany przez Krajowe Towarzystwo Gospodarcze „Silśkyj Hospodar”	1914, 1933-1934
96	„Ungarische Agrarkorrespondenz”	(Węgry)?	bd.	-	1913

97	„Ungarische Biene” („Węgierska pszczoła”)	(Węgry)? 1873 r.	bd.	Deutsches Organ des Ungar. Landes-Bienenzüchter-Vereines	1913
98	„Včela Brněnská. Časopis včelařů moravských” (wersja niemieckojęzyczna „Honigbiene von Brünn”); zmiana tytułu na „Včela Morawska” [„Pszczola Morawska”]	Brno (Czechy) 1867 r.	Emil Krones; wersja niemieckojęzyczna na Josef Lauermaun; Stefan Soudek	Miesięcznik. Pierwszy numer ukazał się 30 marca 1867 r. Czasopismo ukazywało się w dwóch wersjach: czeskiej i niemieckiej. Miesięcznik „Včela Brněnská” (do 1898), później „Včela Moravská”. Reprezentowało wysoki poziom zawodowy	1876-1877, 1882-1885, 1908-1912, 1918, 1924-1928, 1930
99	„Včelařské rozhledy, měsíčník pro československé včelaře”	Praga (Czechosłowacja) 1923 r.	Ivan F. Kitzberger	Miesięcznik. Zawierał wiele artykułów polemicznych	1924-1928, 1933
100	„Včelarsky Obzor”	Praga (Czechy) 1933 r.	František Eichner	-	1934
101	„Vereins-Blatt” [„Vereinsblatt des Heidekultur-Vereins für Schleswig-Holstein”]	Kilonia (Niemcy) 1872 r.	bd.	Organ Towarzystwa Pszczelniczego dla Szleszwiku i Holsztynu (Schleswig-Holstein)	1878
102	„Western bee journal”	Kingsburg, Hanford - Kalifornia (USA) 1904 r.	F. Adelsbach	-	1905

103	„Wiadomości Weterynaryjne”	Lwów, Warszawa, Poznań (Polska) 1919 r.	bd.	Miesięcznik naukowo-praktyczny. Organ polskich lekarzy weterynaryjnych. Ukazywał się w latach 1919-1939	1931
104	„Вестник русского общества пчеловодства” /„Wiestnik ruskago obszczestwa pczelowodstwa”, [„Biuletyn Rosyjskiego Towarzystwa Pszczelarskiego”]	Petersburg (Rosja) 1891 r.	С.П. Глазенап	Organ Rosyjskiego Towarzystwa Pszczelarskiego wydawany pod patronatem wielkiego księcia Jerzego Michajłowicza	1909
105	„Winiarstwo Domowe”	Łódź (Polska) 1925 r.	Władysław Ciesielski	Miesięcznik ilustrowany poświęcony krzewieniu przemysłu winiarskiego w kraju. Ukazywał się od września 1925 r.	1926, 1927
106	„Wisconsin Beekeeping” [„Pszczelarstwo w stanie Wiskonsin”]	Wiskonsin (USA) 1924 r.	bd.	Amerykańskie prowincjonalne czasopismo pszczelarskie	1926

Aneks 5. Polskojęzyczne czasopisma pszczelarskie ukazujące się w okresie funkcjonowania „Bartnika Postępowego” 1875-1939

Lp.	Tytuł i podtytuł periodyku wraz ze zmianami	Miejsce wydawania, data rozpoczęcia i zakończenia wydawnictwa	Założyciele i Redaktorzy	Informacje dodatkowe
1	„Bartnik Śląski. Organ urzędowy Stowarzyszenia Pszczelarzy Śląskich”	I - VIII ? 1939	Stanisław Długołęcki ?	Wydawany dzięki pomocy Zarządu Wielkopolskiego Związku Pszczelarskiego
2	„Bartnik Wielkopolski” -„Organ Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych”; -„Organ Oficjalny Związku Bartników Wielkopolskich”; -„Organ Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych w Poznaniu”; -„Organ Wielkopolskiego Związku Pszczelarzy”	Poznań, I 1920 - VIII 1939	Redaktorzy odpowiedzialni, kolejno: Augustyn Chełmiński, Kazimierz Szczerkowski (1924-1926); Stefan Pniewski (1926); Józef Dzięgielowski (1926-1927); Wiktor Widera (1927-1931); Edmund Woźny (1931-1933); Ludwik Liczbański (1933-1934), E. Woźny (1934), W. Widera (1934-1939)	Miesięcznik. Pierwszy wspólny nr (7-9) „Bartnika Wielkopolskiego” i „Posener Bienenwirt” ukazał się we wrześniu 1919 r. W pierwszym i drugim roku funkcjonowania „Bartnik Wielkopolski” wydawany był nieregularnie. Powielany w: Poznańskiej Drukarni Nakładowej T. A., Poznań (1920); czcionkami drukarni „Poradnika Gospodarskiego” w Poznaniu (1922); J. Pankowskiego w Gnieźnie (1930); J. B. Lange w Gnieźnie (1934); L. Misiaka (dawn. D. O. K. VII) Poznań (1939)

3	„Gazeta Pszczelnicza”	Kołomyja, I 1874 - XII 1875	W pierwszym roku wydawania „Gazety Pszczelniczej” redaktorem odpowiedzialnym był Tytus Tchórzewski. Od początku roku 1875 funkcję tą pełnił Mikołaj Berezowski	Miesięcznik. Wydawana była staraniem i nakładem Pierwszego Galicyjskiego Stowarzyszenia Pszczelniczo-Sadowniczo-Jedwabniczego w Kołomyi. Powielano ją w drukarni Michała Biłousa w Kołomyi
4	„Ogród. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony sprawom ogrodnictwa i pszczelnictwa krajowego. Organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego”	Warszawa, II 1907 - XII 1912	Wychodził pod kierunkiem Stanisława Rutkowskiego. Dział pszczelniczy prowadził Kazimierz Werner (do roku 1908, w latach następnych jego zadania przejęli Stanisław Brzóska i Adam Braun). Redaktor odpowiedzialny Emil Waydel (Prezes Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego)	Miesięcznik. Organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego w Warszawie. Druk „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz) ul. Złota 24
5	„Organ Prowincjonalnego Towarzystwa Pszczelarzy na Wielkie Księstwo Poznańskie”	Międzychód, Poznań, VII 1892 - XII 1893	Redaktor odpowiedzialny Wentzel (z Międzychodu – przewodniczący Prowincjonalnego Związku Pszczelarzy na Wielkie Księstwo Poznańskie. Od nr 7,8,9 (kwiecień, maj, czerwiec) 1893 Augustyn Chełmiński	Miesięcznik; ukazywał się nieregularnie. Za tłumaczenie z niemieckiego odpowiedzialni byli: p. E. Dymek (Kurantowice pod Kwilczem), p. Pujanek (z Międzychodu), A. Chełmiński (Brodnica). Druk Matthias Koppenhell w Międzychodzie; Franciszek Chocieszynski w Poznaniu

6	„Pasiecznik Wzorowy. Organ Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego we Lwowie”	Lwów, I 1918 - XII 1919	Redaktor naczelny i odpowiedzialny Ludwik Pierzchała	Miesięcznik. W 1919 r. ukazywał się nieregularnie. Lokum Redakcji i Administracji udostępniało Polskie Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie, w roku 1918 - Lwów, ul. Frydrychów 10, natomiast w roku 1919 – Lwów, ul. Zimorowicza 17. Powielany w Drukarni Udziałowej we Lwowie, a po okresie 6 miesięcy w drukarni L. Wiśniewskiego (Lwów, ul. Piekarska 32)
7	„Pasiecznik. Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu”	Poznań, I 1883 - XII 1887	Redaktorem i nakładcą czasopisma był ksiądz Józef Kalasanty Stagraczyński	Miesięcznik. Był redagowany w miejscowości Wonieść (Woynitz) koło Starego Bojanowa (Alt Boyen) w powiecie kościańskim; drukowany czcionkami E. Schmaedickiego w Poznaniu
8	„Pasieka Pomorska” -„Miesięcznik poświęcony pszczelarstwu pomorskiemu. Organ Związku Towarzystw Pszczelarzy Pomorskich”; -„Miesięcznik poświęcony pszczelarstwu praktycznemu. Organ Pomorskiego Związku Pszczelarzy”	Grudziądz – Brodnica, Toruń, III 1927 - VII 1939	Redaktor odpowiedzialny Leonard Kozikowski (współredagował Józef Bułka); od 1937 r. Stanisław Szydłowski	Miesięcznik. Powielano go w: Drukarni „Ziemi Michałowskiej” w Brodnicy n. Drwęcą; czcionkami „Drukarni Brodnickiej” - M. Wojciechowski, Brodnica; Drukarni J. K. Kuszel, Toruń. Czasopismo wznowione po zakończeniu II wojny światowej, pod tytułem „Pasieka Pomorska. Ilustrowany miesięcznik pszczelarstwa polskiego. Organ Pomorskiego Związku Pszczelarzy”, funkcjonowało w latach 1945-1947 pod redakcją S. Szydłowskiego

9	<p align="center">„Pasięka. Miesięcznik ilustrowany poświęcony pszczelnictwu praktycznemu”</p>	<p align="center">Lublin, I – VII (VIII) 1931</p>	<p>Redaktor Wojciech Bojarczuk, redaktor odpowiedzialny Stanisław Jasiński</p>	<p>Miesięcznik. Ukazywał się nieregularnie. Wydawcami byli: Wojewódzkie Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych w Lublinie (ul. Szpitalna 5) i Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska w Lublinie, (ul. Lipowa 3). Czcionkami: Drukarni Leona Milarskiego, Lublin (Aleje Raławickie 2); Zakładów Graficznych J. Pietrzykowskiego, Lublin (Kościuszki 4)</p>
10	<p align="center">„Pasięka. Organ Centralnej Sekcji Pszczelarskiej przy C.T.O i K.R. ”</p>	<p align="center">Warszawa, I 1938 - VIII 1939</p>	<p>Redaktor odpowiedzialny Stanisław Maryniak. Komitet redakcyjny: Franciszek Bober, Wojciech Bojarczuk, Antoni Demianowicz, Henryk Firko, Stanisław Jasiński, Stanisław Sekutowicz</p>	<p>Miesięcznik. W 1938 r. ukazywał się nieregularnie. Wydawca: Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych w Warszawie. Zakłady Drukarskie W. Piekarniaka, Warszawa (ul. Okólnik 10). Druk periodyku był wznowiony po zakończeniu II wojny światowej w latach 1946-1948, p.t. „Pasięka. Organ Centralnego Związku Pszczelarzy R.P.”; czasopismo redagował komitet, powielala Drukarnia Toruńska nr 4, Spółdzielni Wydawniczej „Wiedza” w Toruniu</p>

11	<p>„Pasięka. Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu”</p>	<p>Poznań, XII 1896 (wydanie zerowe dołączone do gazety informacyjno-politycznej „Wielkopolanin”) - 1919 ?</p>	<p>Z powodu rygorystycznych zakazów zaborcy pruskiego faktyczny redaktor Augustyn Chełmiński ukrywał się pod nazwiskami współpracowników i pseudonimami: Władysław Adamczewski (pełniący funkcję stałego korektora i kolportera pisma), Franciszek Chociszewski, Władysław Skrzydlewski, Stanisław Wagner, Józef Szmyt, Jan Kasproski, Franciszek Laurentowski</p>	<p>Miesięcznik. Ukazywał się nakładem i drukiem Franciszka Chocieszyńskiego w Poznaniu</p>
12	<p>„Przegląd Pszczelnico-Ogrodnicy. Miesięcznik obrazkowy. Organ Towarzystwa Pszczelnico-Ogrodniczego w Warszawie”</p>	<p>Warszawa, I 1913 - VI 1914</p>	<p>Wychodził pod kierunkiem Stanisława Rutkowskiego. Redaktor Adam Braun; od 1914 r. redaktor Włodzimierz Gorjaczkowski i kierownicy: Stanisław Brzóska oraz Waclaw Zaykowski (reprezentował stronę ogrodniczą periodyku)</p>	<p>Miesięcznik. Organ Towarzystwa Pszczelnico-Ogrodniczego w Warszawie. Druk „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz) ul. Złota 24</p>

13	<p>„Pszczelarz i Ogrodnik. Organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego”</p>	<p>Warszawa, I 1897 - I 1907</p>	<p>Wychodził pod kierunkiem Stanisława Rutkowskiego. Dział pszczelniczy prowadził Kazimierz Werner. Redaktor odpowiedzialny Emil Waydel (Wiceprezes Tow. Pszczelniczo-Ogrodniczego)</p>	<p>Miesięcznik. Organ Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego w Warszawie. Druk „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz) ul. Złota 24</p>
14	<p>„Pszczelarz Polski” - „Niezależny ilustrowany miesięcznik poświęcony rozwojowi postępowego pszczelnictwa w Polsce”. Od nr 3 (marzec) 1930 r.</p> <p>„Pszczelarz Polski Sad i Pasięka” - „Niezależny ilustrowany miesięcznik. Organ polskich pszczelarzy i miłośników ogrodnictwa, oraz Związku Towarzystw Pszczelnicznych w Krakowie”. Od nr 1 (styczeń) 1932 r.</p> <p>„Pszczelarz Polski i Ogród” - „Niezależny ilustrowany miesięcznik poświęcony rozwojowi postępowego pszczelnictwa w Polsce”</p>	<p>Warszawa, I 1930 - VIII 1939</p>	<p>Redaktor naczelny Stanisław Brzóska; współredagowali: Julian Piwowarski, Leopold Pawłowski, Józef Przyłuski; po 1931 r. komitet redakcyjny stanowili: F. Balcer, M. Białkowski, L. Błoński, Jadwiga Brzóska Guderska, Ignacy Młodkowski, Olgierd Pawłowicz-Wojtkowicz, L. Pawłowski, J. Piwowarski, J. Przyłuski, B. Zdanowski, K. Wojnar</p>	<p>W pierwszych latach funkcjonowania zawierał dodatek: „Młody Pszczelarz i Ogrodnik” przeznaczony dla początkujących i młodzieży. Po 1931 r. organ: Częstochowskiego Towarzystwa Pszczelniczego, Krakowskiego Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelnicznych Zachodniej Małopolski, Małopolskiego Towarzystwa Pszczelniczego, Warszawskiego Towarzystwa Pszczelarzy, Wileńskiego Towarzystwa Pszczelniczego i in. Druk „Prasa Polska” S. A. Warszawa</p>

15	<p>„Pszczelarz Śląski” -„Organ Śląskiej Hodowli Pszczół. Ilustrowany miesięcznik poświęcony postępowej hodowli pszczoł i podniesieniu produkcji pasiecznej na Kresach Zachodnich”; -„Organ Śląskiej Hodowli Pszczół i Śląskiego Związku Organizacji Pszczelniczych w Katowicach. Ilustrowany miesięcznik poświęcony postępowej hodowli pszczoł i podniesieniu produkcji pasiecznej na Kresach Zachodnich”</p>	<p>Katowice, I 1928 – VIII (IX) 1928</p>	<p>Redaktor odpowiedzialny Antoni Seweryn</p>	<p>Drukiem: K. Miarki, Spółki Wyd. z ogr. por. w Mikołowie; Śląskich Zakładów Graficznych i Wydawniczych "Polonia", Sp. Akc. w Katowicach</p>
16	<p>„Pszczelarz. Organ Pszczelarzy z Małopolski i Kongresówki”</p>	<p>Katowice, VII 1928 – VIII (IX) 1928</p>	<p>Leopold Pawłowski i Antoni Seweryn</p>	<p>Ukazały się dwa numery: 7 oraz 8-9, 1928 r. Czasopismo wydane jako kontynuacja „Pszczelarza” krakowskiego, było wierną kopią nr 5-7 oraz 8-9 periodyku o nazwie „Pszczelarz Śląski”. Administracja mieściła się w Katowicach, na ul. Wincentego Pola nr 22. Drukiem Śląskich Zakładów Graficznych i Wydawniczych „Polonia”, Sp. Akc. w Katowicach</p>

17	<p>„Pszczelarz” -„Organ Towarzystwa Pszczelniczego w Krakowie”; -„Organ Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelarskich w Krakowie”</p>	<p>Kraków, I 1918 - XII 1920</p>	<p>Redaktor odpowiedzialny Józef Lorenz</p>	<p>Miesięcznik. Redakcja i Administracja czasopisma mieściła się początkowo przy ul. Stolarskiej 6, w Krakowie; od nr 4 z 1918 roku znalazły nową siedzibę przy placu Szczepańskim 8, którą stanowiło biuro Komitetu c. k. Towarzystwa Rolniczego; od nr 3 z 1919 przeniosły się na ulicę Basztową 21, do gmachu Starostwa. Periodyk powielano w: Drukarni „Prawdy” w Krakowie pod zarządem Stanisława Starostki; Drukarni W. L. Anczyca i Spółki w Krakowie; Drukarni Związkowej w Krakowie pod zarządem J. Dziubanowskiego</p>
18	<p>„Pszczelarz” -„Pismo poświęcone wyłącznie pszczelnictwu. Organ Towarzystw Pszczelnicznych w Wielkiem Księstwie Poznańskiem”; -„Czasopismo dla Pasieczników”</p>	<p>Krotoszyn, Ostrów, Poznań, Gniezno, I 1880 - XII 1884</p>	<p>Założycielem czasopisma i jego pierwszym redaktorem był Leon Stabrowski; od nr 8 z 1881 r. dr Kazimierz Krasicki; od 1882 r. Antoni Skalski</p>	<p>Miesięcznik. Redagowany w Chociszewicach koło Pępowa, Krotoszynie, Gnieźnie, Lwowie. Drukowany w Krotoszynie i Ostrowie przez F. Kosmälę, u W. Simona w Poznaniu, następnie w Gnieźnie u J. Langiego</p>
19	<p>„Pszczelnictwo Polskie. Organ Naczelnego Związku Towarzystw Pszczelnicznych Rzeczypospolitej Polskiej”</p>	<p>Warszawa, IV 1925 - XI 1929</p>	<p>Redaktor naczelny, odpowiedzialny Stanisław Brzóska. Komitet redakcyjny o zmieniającym się na przestrzeni lat składzie: Juliusz Brudkowski, Irena</p>	<p>Miesięcznik. Druk Synów St. Niemiry, Warszawa (Pl. Napoleona 4); Warszawskie Zakłady Graficzne, Warszawa (Wilcza 60); Zakłady Graficzne Straszewiczów, Warszawa (Leszno 112)</p>

			<p>Szczypiorska, Antoni Margoński, K. Bajorek, F. Betley, Wojciech Bojarczuk, H. Dzierzbicka, Tadeusz Ciborowski, W. Cygański, B. Henke, Wacław Kranowski, Jan Kretzmer, W. Lehman, Julian Piwowarski, J. Przyłuski, Teodor Rembalski, A. Skibicki, Irena Szczypiorska, Leonard Weber, Ksawery Szalkiewicz, Henryk Szymański, S. Wolski</p>	
20	„Pszczoła”	<p>Warszawa, IV 1886 - IV? 1888</p>	<p>Redaktorem i wydawcą był Kazimierz Lewicki</p>	<p>Miesięcznik, następnie od stycznia 1887 dwutygodnik, w roku 1888 powtórnie jako miesięcznik. Redakcja znajdowała się w Warszawie na ul. Koszyki nr 1, w siedzibie Muzeum Pszczelniczego („Skarbca Pszczelniczego”). Powielany w warszawskich drukarniach, kolejno: Zawiszewskiego (Nowy Świat nr 42), B. Kopczyńskiego (Daniłowiczowska nr 4), następnie S. Niemiery (Plac Warecki 4)</p>

21	<p align="center">„Sad i Pasięka”</p> <p>-„ Z działem Rolniczo-Gospodarczym. Miesięcznik poświęcony sprawom rozwoju i prowadzeniu sadów, pasiek i rolniczo-gospodarczym”;</p> <p>-„Kwartalnik poświęcony sprawom zakładania i prowadzenia sadów i pasiek”;</p> <p>-„Kwartalnik ilustrowany poświęcony sprawom zakładania i prowadzenia sadów i pasiek”;</p> <p>-„Kwartalnik ilustrowany poświęcony sprawom zakładania i prowadzenia ogrodów i pasiek”;</p> <p>-„Kwartalnik ogrodniczo-pszczelniczy”</p>	<p align="center">Miechów, IV 1920 – VII (XII) 1929</p>	<p>Założyciel i redaktor Julian Piwowarski</p>	<p>Miesięcznik. Ukazywał się nieregularnie. Od 1924 r jako kwartalnik. Organ Okręgowego Związku Kółek Rolniczych w Miechowie i Związku Powiatowych Towarzystw Pszczelniczych Województwa Kieleckiego. Organ Doświadczalnej Stacji Pszczelniczej w Miechowie. Organ Fermy Ogrodniczo-Pszczelniczej i Doświadczalnej Stacji Pszczelniczej w miejscowości Sad i Pasięka w Miechowie. Powielany w drukarni Stefani Jeżewskiej w Miechowie (ul. Jagiellońska 3)</p>
22	<p align="center">„Szkoła Pszczelarska. Wydawnictwo miesięczne, obejmujące hodowlę pszczoł i ziół lekarskich”</p>	<p align="center">Częstochowa, (I-III) 1938</p>	<p>Redaktor i wydawca Antoni Kamiński</p>	<p>Prawdopodobnie ukazał się tylko jeden numer czasopisma. Druk: Zakłady Graficzne F. D. Wilkoszewskiego, Al. N. M. Panny 52</p>

Aneks 6. Czasopisma reklamowane przez „Bartnika Postępowego” 1875-1939

Lp.	Tytuł	Miejsce i czas wydawania	Informacje dodatkowe	Pierwsza informacja reklamowa w "Bartniku Postępowym" (rok)
1	„Biblioteka Domowa”	Lwów bd.	-	1882
2	„Bonus Pastor”	Lwów 1877-1882	Pismo poświęcone teologii i duszpasterstwu katolickiemu	1877
3	„Chata”	Lwów 1876-1892	Czasopismo ludowe ku nauce i rozrywce dla starszych i dzieci	1881
4	„Der Deutsche Bienenfreund”	Crimmitschau (Niemcy) 1864 r.-bd.	„Niemiecki miłośnik pszczół”. Organ Pszczelarzy Głównego Stowarzyszenia Pruskiej Prowincji Saksonii	1876
5	„Express Lubelski i Wołyński”	Lublin 1931-1939	Tytuł poprzedni: Express Lubelski (1923-1930). Dziennik z dodatkiem „Ilustracja Świąteczna”	1937
6	„Gazeta Niedzielną”	Lwów 1902-1939	Tygodnik dla rodzin katolickich	1931
7	„Gazeta Świąteczna”	Warszawa 1881-1939	Czasopismo społeczno-kulturalne	1883
8	„Gazeta Wiejska”	Lwów 1869-1888	Czasopismo społeczno-kulturalne	1882
9	„Głos Gospodyń Wiejskich”	Lwów 1934-1939	Dwutygodnik ilustrowany. Organ Związku Kół Gospodyń Wiejskich Południowo-Wschodnich Województw we Lwowie. Publikował artykuły fachowe gospodarcze, rolnicze, prawne, społeczne, z dziedziny wychowania dzieci, szkolnictwa, gospodarstwa kobiecego, szycia i trykotarstwa oraz przemysłu domowego	1936

10	„Głos Polski”	bd.	Pismo dla klasy pracującej	1892
11	„Gospodarz Polski”	Warszawa 1927-1937	Bezpartyjny, ilustrowany tygodnik ludowy publikujący sprawozdania z prac Rządu i obrad sejmowych, wiadomości z kraju i szerokiego świata, fachowe artykuły rolnicze	1927
12	„Gospodyni Wiejska”, następnie „Gospodyni Wiejska i Miejska”	Warszawa 1877-1881	Pismo ilustrowane dla kobiet poświęcone gospodarstwu domowemu, obejmujące gospodarstwo mleczne, hodowlę zwierząt domowych, hodowlę drobiu i ptactwa, ogrodnictwo kwiatowe, sadownictwo, warzywnictwo, pszczolnictwo [!], jedwabnictwo, kucharstwo, piekarstwo i wszelkie gałęzie wchodzące w zakres zajęć kobiecych. Dla prenumeratorów "Bartnika" w Galicji cena na "Gospodynię" była zmniejszona	1881
13	„Gwiazdka Cieszyńska”	Cieszyn (Śląsk austriacki) 1848-1939	Pismo poświęcone nauce, przemysłowi, zabawie i wiadomościom politycznym	1876
14	„Hasło Ogrodniczo- Rolnicze”	Tarnów 1932-1949	Miesięcznik. Organ Okręgowego Towarzystwa Rolniczego. Podawał rady i wskazówki dla ogrodników, rolników, hodowców oraz pasieczników	1934
15	„Hodowca”	Warszawa 1884-1886	Tygodnik ilustrowany, poświęcony hodowli inwentarza żywego, sportowi i weterynarii popularnej (zamieszczał artykuły z dziedziny pszczelarstwa)	1883
16	„Korespondent Płocki”	Płock 1876-1888	Ukazywał się dwa razy w tygodniu. Pismo poświęcone sprawom kościelnym	1877
17	„Kosmos”	Lwów 1876-1927	Miesięcznik. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika	1876

18	„Kurjer Polski”	Lwów 1875-bd.	Dziennik informacyjny	1875
19	„Miesięcznik Ogrodniczy”	Lwów 1917-1922	Organ Sekcji Ogrodniczej Tow. Gospodarskiego we Lwowie	1921
20	„Nowiny”	Lwów 1876-1892	Dodatek do czasopisma „Chata”	1881
21	„Ognisko Domowe”	Lwów 1883-1888	Czasopismo literackie, artystyczne, naukowe i społeczne	1883
22	„Ogrodnik Polski”	Warszawa 1879-1905	Dwutygodnik. Pismo poświęcone sprawom ogrodnictwa. Red. Edmund Jankowski	1881
23	„Orędownik”	Poznań 1871-1922	Pismo dla polskiego stanu średniego	1892
24	„Pasiecznik”	Wonieść 1883–1887	Pismo poświęcone pszczelnictwu postępowemu	1883
25	„Пчеловод и Садовод” / „Pczelowod i Sadowod”	Kijów bd.	Rusko-ukraińskie czasopismo	1906
26	„Poradnik Gospodarski”	Poznań 1889-1948	Czasopismo tygodniowe, Urzędowy Organ Izby Rolniczej – Wielkopolskiego Towarzystwa Kółek Rolniczych – Związku Stowarzyszeń Plantatorów Buraków Cukrowych Wielkopolski i Pomorza wraz z dodatkami: Rolnik-Spółdzielca, Gospodyni Wiejska i Poradnik Ogrodniczy	1929
27	„Posiew”	Warszawa 1906-1939	Tygodnik katolicko-narodowy, pismo bezpartyjne dla wsi i miast. Zamieszczał artykuły historyczne, przyrodnicze, geograficzne i społeczne. Zawierał dodatki: „Słowo Boże”, „Rady Gospodarskie”	1930

28	„Prawda”	Cieszyn (Śląsk austriacki) bd.	-	1876
29	„Przegląd Filozoficzny”	Warszawa 1897-1949	Czasopismo pod red. Warszawskiego Instytutu Filozoficznego	1910
30	„Przegląd Ogrodniczy”	Lwów, Warszawa 1923-1950	Tytuł poprzedni: „Miesięcznik Ogrodniczy”. Ilustrowane czasopismo ukazujące się co miesiąc poświęcone praktyce i teorii ogrodnictwa pod redakcją inż. Piotra Dąbrowskiego. Organ Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego i Małopolskiego Tow. Ogrodniczego we Lwowie	1930
31	„Przegląd Światowy”	Warszawa 1917-1930	Czasopismo miesięczne poświęcone wszystkim gałęziom wiedzy	1923
32	„Przewodnik Kółek Rolniczych”	Lwów 1889-1928	Czasopismo wychodziło nakładem Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie	1909
33	„Przyjaciel Domowy”	Lwów 1868-1887	Dodatek do czasopisma "Gazeta Wiejska"	1877
34	„Pszczelarz”	Poznań, Gniezno 1880-1884	Czasopismo dla pasieczników. Red. L. Stabrowski następnie K. Krasicki	1880
35	„Rolnik Szląski”	Nawsie, Cieszyn, Katowice 1885-1939	Czasopismo rolnicze, organ Towarzystwa Rolniczego dla Księstwa Cieszyńskiego z dodatkiem „Przegląd Polityczny”	1892
36	„Rolnik”	Lwów 1867-1939	Pismo tygodniowe rolnicze organ c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie	1897
37	„Ruch społeczno-ekonomiczny”	Poznań 1875-1882	Wydawca: Związek Spółek Zarobkowych	1876

38	„Siew”	Warszawa 1921-1934	Bogato ilustrowany tygodnik. Organ Centralnego Związku Młodzieży Wiejskiej. Prenumeratorzy „Siewu” otrzymywali bezpłatnie miesięcznik „Teatr ludowy” organ Związku Teatrów Ludowych	1930
39	„Tygodnik Rolniczy”	Warszawa 1872-1882	Czasopismo poświęcone przemysłowi rolno-spożywczemu	1877
40	„Wiadomości Rolnicze”	Lwów 1934-1938	Tygodnik poświęcony sprawom rolniczym, organizacyjnym i społecznym. Wydawnictwo Lwowskiej Izby Rolniczej	1935
41	„Zagroda Wzorowa, Przewodnik Kółek Rolniczych”	Kraków 1929-1939	Periodyk powstał z połączenia dwóch czasopism: „Zagroda Wzorowa” (1925-1928) i „Przewodnik Kółek Rolniczych” (1889-1928). Ilustrowany Tygodnik Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego. Pismo zawodowe. Informował o ruchu rolniczo-społecznym, spółdzielczości rolniczej i o cenach handlowych produktów rolniczych. Dodatki: „Przewodnik Gospodyń”, „Wiedza i życie”, „Głos Ochrony Roślin”, „Przewodnik Ogrodniczy”	1930
42	„Ziemianin”	Poznań 1850-1923	Tygodnik rolniczo-przemysłowy, organ Centr. Tow. Gospod. w W. Ks. Poznańskim	1876
43	„Zorza”	Warszawa 1866-1905	Pismo tygodniowe ilustrowane dla ludu miejskiego i wiejskiego. Redaktor i wydawca Józef Grajner. Zawierało bezpłatny dodatek „Poradnik dla gospodyń i mniejszych posiadaczy rolnych”	1877

Aneks 7. Wydawnictwa Redakcji „Bartnika Postępowego”, jego instytucji sprawczych oraz dodatki kolportowane wraz z czasopismem w latach 1875-1939

Lp.	Miejsce i rok wydania	Autor	Tytuł	Instytucja sprawcza	Informacje dodatkowe
1	bd. 1876	-	Karty korespondencyjne	-	W 1876 r. razem z nr 18 „Bartnika Postępowego” rozesłano opłacone karty korespondencyjne służące pozyskaniu dat statystycznych do stworzenia <i>Karty miodności Galicji</i>
2	bd. 1876	-	Zaproszenie do przedpłaty na czasopismo „Der deutsche Bienenfreund”	-	Załączone jako dodatek do nr 24 „Bartnika Postępowego” z r. 1876
3	Lwów 1877	-	<i>Kalendarz Pszczelniczo-Ogrodniczy na rok 1878</i>	Wydano staraniem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego we Lwowie	Skład w Redakcji „Bartnika Postępowego”
4	Lwów 1877?	Teofil Ciesielski	<i>Karta Miodności Galicji</i>	-	Wydanie dofinansowane przez c. k. Ministerstwo Rolnictwa
5	Lwów 1877	Józef Kokurewicz	<i>Przeciw biedzie drobny przemysł gospodarski. Spisał z doświadczenia J. K.</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Przedruk z „Bartnika Postępowego” (1877 r.). Dochód cały przeznaczony na wykończenie kopca Unii. Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki

6	Lwów 1878	-	<i>Kalendarz Pszczelniczko-Ogrodniczy na rok 1879</i>	Wydano staraniem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczko-Ogrodniczego we Lwowie	Skład w Redakcji „Bartnika Postępowego”
7	Lwów 1879	-	<i>Kalendarz Pszczelniczko-Ogrodniczy na rok 1880</i>	Wydano staraniem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczko-Ogrodniczego we Lwowie	Skład w Redakcji „Bartnika Postępowego”
8	Lwów 1879	Józef Kokurewicz	<i>Aforyzmy gospodarskie</i>	Wydano staraniem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczko-Ogrodniczego we Lwowie	-
9	bd. 1880	-	Materiały związane z wystawą w Jarosławiu: Odezwa wystawowa (400 egzemplarzy); Programu Wystawy i Walnego Zgromadzenia Gal. Towarzystwa Pszczeln.-Ogrodn. (400 egz.); Karty legitymacyjne (700); Karty uczestnictwa (700); Dyplomy za medale (10); Listy pochwalne (100)	Zarząd Centralny Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczko-Ogrodniczego we Lwowie	-

10	bd. 1881	-	Karty korespondencyjne	-	Przy pomocy „Bartnika Postępowego” rozesłano 600 kart korespondencyjnych z wydrukowanymi rubrykami, celem zbierania dat statystycznych dotyczących stanu pszczelnictwa i sadownictwa w roku ostatnim (wypełniona powróciła jedynie połowa)
11	Lwów 1881	Seweryn Manasterski	<i>O uprawie chmielu</i>	Wydano nakładem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego we Lwowie	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
12	Lwów 1881	Stanisław Myszkowski (tłum. z j. niem.)	<i>Kilka uwag o zakładaniu ogrodów szkolnych</i>	Wydano nakładem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego we Lwowie	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
13	Lwów 1881	Józef Kokurewicz	<i>O nabiale</i>	Wydano nakładem Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczno-Ogrodniczego we Lwowie	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
14	bd. 1882	Teofil Ciesielski	<i>Mapa Pszczelnicza Galicji</i>	-	Rozsyłana z nr 1 „Bartnika Postępowego” z 1883 r., prenumeratorom, którzy uiścili opłatę za bieżący rok. Proponowana w sprzedaży jako osobne wydawnictwo. Przedstawiała stan pszczelnictwa z r. 1882

15	bd. 1883	Teofil Ciesielski	<i>Mapa Pszczelnicza Galicji</i>	-	Rozsyłana z nr 2, po korekcie błędu wykrytego w mapie wydanej pod koniec 1882 r.
16	Lwów 1884	Teofil Ciesielski	<i>Zeszyty dzieła Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku, oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu. Część I. Przyroda pszczół</i>	-	W nr 17-18 „Bartnika Postępowego” z 1884 r., s. 288, zamieszczono zapowiedź druku dzieła w zeszytach (zeszyt pierwszy opuścił już drukarnię). Przesyłka następowała po uprzednim opłaceniu prenumeraty w Administracji czasopisma
17	Lwów 1886	Emil Folakowski	<i>O uprawie winogradu</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Odbitka z „Bartnika Postępowego”. Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki
18	Lwów 1888?	Maciej Wszelaczyński	<i>Uprawa pieczarek</i>	-	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
19	Lwów 1891	Zygmunt Gawarecki	<i>Sposoby powiększania urodzajności drzew owocowych</i>	Nakładem Wydawnictwa „Bartnika Postępowego”	Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku
20	Lwów 1891	Bogumił Lubicz	<i>O suszeniu owoców i warzyw</i>	Nakładem Wydawnictwa „Bartnika Postępowego”	Praca konkursowa, nagrodzona przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku

21	Lwów 1892	Teofil Ciesielski	<i>Miodosytnictwo czyli sztuka przerabiania miodu i owoców na napoje</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Wydanie drugie powiększone. Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego” Lwów, Łyczakowska 93
22	Lwów 1892	Zygmunt Gawarecki	<i>Pielęgnowanie i chów bażantów i perlic (czyli pantarek)</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego”, Lwów, Łyczaków 93. Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku
23	Lwów 1893	Zygmunt Gawarecki	<i>Pielęgnowanie Czerwca Polskiego (Coccus Polonicus)</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego”, Lwów, Łyczaków 93. Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku
24	Lwów 1895	Zygmunt Gawarecki	<i>Trufle i ich sztuczne pielęgnowanie</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego”, Lwów, Łyczaków 93. Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku
25	bd. 1895	-	Fotografia	-	Dołączona do nr 8-9 „Bartnika Postępowego” fotografia przedstawiała obecnych na posiedzeniu z okazji 25-lecia założenia i działalności Galicyjskiego Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego we Lwowie
26	Lwów 1897	Emil Folakowski	<i>O uprawie winogrodu z uwzględnieniem stosunków klimatycznych kraju naszego</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Odbitka z „Bartnika Postępowego”. Czcionkami drukarni J. Czaińskiego w Gródku

27	Lwów 1897	Teofil Ciesielski	<i>Własności odżywiające i lecznicze miodu</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Przedruk artykułu z „Bartnika Postępowego” 1896, nr 11-12. Czcionkami drukarni J. Czaińskiego w Gródku
28	Lwów 1898	Adam Sąsiedzki	<i>Wąż i żmija (Tropinodotus natrix i Pelias berus)</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Przedruk artykułu z „Bartnika Postępowego” 1898, nr od 3-4 do 7-8. Czcionkami drukarni J. Czaińskiego w Gródku
29	Lwów 1898	Teofil Ciesielski	<i>Miodosytnictwo czyli sztuka przerabiania miodu i owoców na napoje</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Wydanie trzecie powiększone. Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego” Lwów, Łyczakowska 93. Z drukarni J. Czaińskiego w Gródku
30	bd. 1900	-	Cennik rzeczy pszczelniczych Barona Rothschutza w Weikselburgu (Kraina)	-	Jako dodatek do numeru nr 1-2 „Bartnika Postępowego”
31	Lwów 1902	Zygmunt Gawarecki	<i>Nieurodzajność drzew owocowych i sposoby jej usunięcia</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Czcionkami Drukarni Ludowej we Lwowie
32	Lwów 1902	Bogumił Lubicz (T. C)	<i>O suszeniu owoców i warzyw</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Praca konkursowa, nagrodzona przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Czcionkami Drukarni Ludowej we Lwowie

33	Lwów 1903	Antoni Głodziński	<i>O urządzeniu i prowadzeniu ogrodu szkolnego przy szkole ludowej typu wiejskiego</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
34	Lwów 1908	Teofil Ciesielski	<i>Miodosytnictwo czyli sztuka przerabiania miodu i owoców na napoje</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Wydanie czwarte powiększone przepisami wyrabiania napoi bezalkoholowych. Główny skład w Administracji „Bartnika Postępowego”
35	Lwów 1911	Teofil Ciesielski	<i>Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin, zwierząt i ludzi?</i>	Nakładem autora	Odbitka z „Bartnika Postępowego”
36	Lwów 1918	Jan Leciejewski	<i>Choroby pszczół i sposób leczenia ich. Według najnowszych badań zestawił, Prof. Dr. Jan Leciejewski</i>	Nakładem C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego	„Biblioteczka Bartnika Postępowego”. Praca konkursowa, uwieńczona nagrodą C.K. Tow. Gosp. we Lwowie
37	Lwów 1921	Jan Leciejewski	<i>Pszczelarz Praktyczny czyli nauka pszczelarstwa postępowego w zwięzłym streszczeniu</i>	Nakładem Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego we Lwowie	Biblioteka Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego. Tom I

38	bd. 1922	-	Blankiet czekowy P. K. O.	-	Od r. 1922. Przeznaczony do wypełnienia i opłacenia Redakcji „Bartnika Postępowego” należności za zaległe i przyszłe okresy prenumeraty. Dołączany regularnie przynajmniej raz w roku
39	Lwów 1924	-	Deklaracja przystąpienia do „Pszczoly” Spółdzielni pszczelarzy	-	Karta pocztowa z oświadczeniem przystąpienia jako członek do „Pszczoly” Spółdzielni pszczelarzy z ogr. odp. Częstotliwość dołączania tej karty do zeszytów „Bartnika Postępowego” nie jest znana
40	Lwów 1925	Leonard Weber	<i>Jak zbudować najtańszy i najprostszy ul i jak w nim gospodarzyć?</i>	Sekcja Pszczelarska Towarzystwa Gospodarskiego Wschodniej Małopolski we Lwowie	„Biblioteka Redakcji Bartnika Postępowego”. Broszura dołączona bezpłatnie do nr 5 czasopisma
41	Lwów 1925	Tadeusz Grochowski	<i>Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej</i>	Sekcja Pszczelarska Towarzystwa Gospodarskiego Wschodniej Małopolski we Lwowie	„Biblioteka Redakcji Bartnika Postępowego”
42	bd. 1925	Vincenzo Asprea	<i>Hodowla matek pszczelich</i>	-	Zapowiedź wydania - „Bartnik Postępowy” 1925, nr 7. Tłumaczenie włoskiej broszury
43	bd. 1925	-	<i>Jak się wyrabia węzę i sposób jej użycia</i>	-	Zapowiedź wydania - „Bartnik Postępowy” 1925, nr 7

44	Lwów 1925	W. L. Langstroth, Karol Dadant	<i>Pszczola i ul</i> , tom 1	Wydano nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Dzieło przejrzone i uzupełnione przez Kamila P. Dadant`a. Z czwartego wydania francuskiego przetłumaczyli Władysław Kranowski i Leonard Weber
45	Lwów 1926	W. L. Langstroth, Karol Dadant	<i>Pszczola i ul</i> , tom 2	Wydano nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Dzieło przejrzone i uzupełnione przez Kamila P. Dadant`a. Z czwartego wydania francuskiego przetłumaczyli Władysław Kranowski i Leonard Weber
46	Lwów 1927	Leonard Weber?	<i>Ul leżak związkowy (Roota) i gospodarka w nim</i>	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Sekcja Pszczelarska Tow. Gospodarskiego. Opracowano staraniem Związku Pszczelniczego we Lwowie
47	bd. 1927	-	Deklaracja przystąpienia do Związku Pszczelniczego we Lwowie	-	Dołączona do nr 5 „Bartnika Postępowego”
48	Lwów 1928	-	<i>Ilustrowany katalog narzędzi pszczelarskich. Nr 2 („Pszczola” Spółdzielnia Pszczelarska)</i>	-	Z nr 1, „Bartnika Postępowego” 1928 r. Częstotliwość dołączania katalogu do zeszytów czasopisma nie jest znana
49	Lwów 1928	Teofil Ciesielski	<i>Miód pszczelny jako środek odżywczy i leczniczy</i>	Nakładem Małopolskiego Związku Pszczelniczego we Lwowie	Wydanie trzecie (dwa wcześniejsze nie posiadały daty wydania). Odbitka z „Bartnika Postępowego”

50	Lwów 1929-1930	W. L. Langstroth, Karol Dadant	Zeszyty dzieła <i>Pszczola i ul</i> , tom 2	Nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Dzieło przejrzane i uzupełnione przez Kamila P. Dadant`a. Z czwartego wydania francuskiego przetłumaczyli Władysław Kranowski i Leonard Weber. Ostatnia informacja dotycząca druku zeszytów dzieła, pochodząca z okładki „Bartnika Postępowego” 1930, nr 6, mówi o wydany arkuszu nr 24, tomu 2
51	Lwów 1930	W. L. Langstroth, Karol Dadant	<i>Pszczola i ul</i> , tom 1	Wydano nakładem Redakcji „Bartnika Postępowego”	Nakład drugi. Dzieło przejrzane i uzupełnione przez Kamila P. Dadant`a. Z czwartego wydania francuskiego przetłumaczyli Władysław Kranowski i Leonard Weber; z dodatkami o pszczelnictwie polskim
52	Lwów 1930	-	„Pszczelarstwo Zagraniczne : bezpłatny dodatek do „Bartnika Postępowego”	-	Małopolski Związek Pszczelnicy (Lwów)
53	Lwów 1931	-	Katalog przyborów pszczelarskich spółdzielni „Pszczola”	-	Z nr 1, „Bartnika Postępowego” 1931 r. Częstotliwość dołączania katalogu do zeszytów czasopisma nie jest znana
54	Lwów 1931	Tadeusz Grochowski	<i>Polska Bibliografia Pszczelnicza</i>	Nakładem Małopolskiego Związku Pszczelnicznego we Lwowie	Wydanie drugie, uzupełnione. Czcionkami Drukarni Kresowej we Lwowie

55	Lwów 1933	-	Kalendarz „Bartnika Postępowego” na rok 1934	-	W postaci kolorowego plakatu (zawierał reklamę „Bartnika Postępowego” oraz spółdzielni „Pszczoła”)
56	Lwów 1933?	Jan Szczudło	<i>Najwcześniejsza wiadomość o znakach bartnych w Polsce</i>	Związek Tow. Pszczeln. i Tow. Gosp.	Nadbitka z „Bartnika Postępowego” 1933, nr 9-10
57	Lwów 1935	Leonard Kozikowski	<i>Choroby, pasorzyty (!) i szkodniki pszczół</i>	Małopolski Związek Pszczelarski	Praca wyróżniona pierwszą nagrodą na konkursie Małopolskiego Związku Pszczelarskiego. Sprzedawana w siedzibie Administracji „Bartnika Postępowego” Lwów, ul. Kopernika 18
58	Chorzów 1934-1939	-	„Plon”	Zjednoczone Fabryki Związków Azotowych w Mościcach i Chorzowie	Miesięcznik rolniczo-ogrodniczy „Plon” od 1935 r. otrzymywał bezpłatnie każdy kto opłacił z góry prenumeratę „Bartnika Postępowego” przynajmniej za pół roku. Z nr 6, 1938 r., wstrzymano dostarczanie tego dodatku
59	bd. 1935-1936	-	<i>Kalendarz Rolniczo-Sadowniczo-Hodowlany na rok 1936; Kalendarz Rolniczo-Sadowniczo-Hodowlany na rok 1937</i>	-	Kalendarz o stronach odwracalnych. Otrzymywał go każdy prenumerator „Bartnika Postępowego”, który wyrównał opłaty zaległe i opłacił przynajmniej pierwszy kwartał roku następnego
60	Lwów 1938	-	<i>Statut Powiatowego Związku Pszczelarzy</i>	-	Dołączony do nr 11 „Bartnika Postępowego” z 1938 r.

SPIS TABEL, ILUSTRACJI I WYKRESÓW

Tabele

Tabela 1. Liczba organizacji pszczelarskich, ich filii i wydawanych tytułów czasopism.

Tabela 2. Aktywność publikacyjna autorów „BP” w latach 1875-1914.

Tabela 3. Aktywność publikacyjna autorów „BP” w latach 1918-1939.

Tabela 4. Liczbowe zestawienie wszystkich typów informacji zawartych w „BP” (1875-1939).

Tabela 5. Zakres tematyczny artykułów opublikowanych w „Bartniku Postępowym” w latach 1875-1939.

Tabela 6. Liczba korespondentów „BP” według reprezentowanych regionów w latach 1875-1939.

Ilustracje

Ryc. 1. Portrety redaktorów czasopisma „Bartnik Postępowy”: Teofila Ciesielskiego, Władysława de Préval i Leonarda Webera.

Ryc. 2. Portrety ważniejszych współpracowników „Bartnika Postępowego”: Jana Marcinkowa, Jana Leciejewskiego, Waclawa Kranowskiego.

Ryc. 3. Strona tytułowa czasopisma z 1875 r.

Ryc. 4. Ilustrowana winieta wprowadzona na okładce „Bartnika Postępowego” od numeru 1 z 1921 r.

Ryc. 5. Ozdobna winieta „Bartnika Postępowego” z podobizną Jana Dzierżona i Teofila Ciesielskiego (wg. projektu wykonanego w 1922 r. przez Stanisława Tenerowicza).

Ryc. 6. Rycina zdobiąca okładkę „Bartnika Postępowego” od nr 1 z 1924 r. (wykonana przez nieznanego autora).

Ryc. 7. Okładka „Bartnika Postępowego” zaprojektowana przez Leonarda Webera (25 III 1924). Wprowadzona od numeru 6 z 1924 r.

Ryc. 8. Okładka „Bartnika Postępowego” wprowadzona od nr 1 z 1925 r. (projekt sygnowany przez Kliszarnię "ARS" oraz L. Webera).

Ryc. 9. Okładka „Bartnika Postępowego”, której projekt przygotował absolwent Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej, Roman Gnaedinger (wykorzystywana od stycznia 1930 r., do września 1939 r.)

Ryc. 10. Strony tytułowe „Pszczelarstwa Zagranicznego”, bezpłatnego dodatku do „Bartnika Postępowego”.

Wykresy

Wykres nr 1. Dynamika liczebności współpracowników „Bartnika Postępowego” w okresie 1875-1914.

Wykres nr 2. Dynamika liczebności współpracowników „Bartnika Postępowego” w okresie 1918-1939.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła niepublikowane

1. Buczyński Eugeniusz, *Polskie piśmiennictwo pszczelarskie*, Wierzonka 2000, [katalog]. W posiadaniu autora pracy.
2. Fojcikowa Maria, [informacje uzyskane w drodze korespondencji z prawnuczką Teofila Ciesielskiego, Marią Fojcikową (list z dnia 22.02.2017)]. W posiadaniu autora pracy.
3. Weber Leonard, *Pamiętniki*, [rękopis]. W posiadaniu Łukasza i Jerzego Weberów.
4. Weber Leonard, *Księga protokołów Wydziału od roku 1928 do ...*, [rękopis zawierający protokoły z posiedzeń Sekcji Pszczelarskiej Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego we Lwowie i Wydziału Małopolskiego Związku Pszczelniczego, sporządzone w latach 1928-1939)]. W posiadaniu Łukasza i Jerzego Weberów.
5. Zapis z rozmowy telefonicznej przeprowadzonej z Łukaszem Weberem, synem Leonarda, z dnia 15.05.2017 r. W posiadaniu autora pracy.

II. Źródła opublikowane

A. „Bartnik Postępowy” R.1:1875-R.61:1939

B. Artykuły

6. „Bartnik Postępowy”. „Warta, tygodnik poświęcony nauce, rozrywce i wychowaniu” 1875, nr 28, s. 262-263.
7. Balcer Józef, *Zjazd Rad delegatów w Warszawie*. „Bartnik Wielkopolski” 1933, nr 12, s. 201-202.
8. *Bibliografja*. „Przegląd Katolicki” 1878, nr 38, s. 607.
9. Błoński Leon, *Współczesne pszczelnictwo. Artykuł poświęcony śp. Albinie Beerowej*. „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 6, s. 161.
10. Brzóska Stanisław, *Ś.p. Dr. Jan Leciejewski*. „Pszczelnictwo Polskie” 1929, nr 4, s. 98.
11. Chełmiński Augustyn, *Zawsze to samo!* „Pasięka” 1906, nr 10, s. 153-156.
12. Ciesielski Teofil, *Über die Enwirkung der Schwerkraft im positiven und negativen Sinne auf Pflanzentheile*. „Botanische Zeitung”, Leipzig 1875, nr 5, s. 70-74.
13. Ciesielski Teofil, *Untersuchungen über die Abwärtskrümmung der Wurzel*. „Beiträge zur Biologie der Pflanzen“ 1872, nr 1-2, s. 2-30.

14. *Stan Towarzystwa po trzecim ogólnem zgromadzeniu dnia 30go czerwca 1846 roku*, [w:] *Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (Abhandlungen der k.k. Landwirthschafts-Gesellschaft für Gallizien)*, t. 1. Lwów 1846, s. 167-176.
15. Długolecki Stanisław, *Jak doszło do tego, że Stowarzyszenie Pszczelarzy Śląskich doczekało się własnego czasopisma*. „Bartnik Wielkopolski” 1939, nr 1, s. 3-4.
16. *Do Braci Pszczelarzy*. „Pszczelarz” 1918, nr 1, s. 1-3.
17. *Do Szanownych Czytelników „Gazety Pszczelniczej”!* „Gazeta Pszczelnicza” 1875, nr 11, s. 89.
18. Dolinowski Jan, *Dzierżon – jego ule i metoda pszczół chowania z doświadczeń własnych*. „Gazeta Rolnicza Przemysłowa i Handlowa” 1857, nr 8, s. 2-5; nr 10, s. 3-6; nr 11, s. 4-6.
19. Dolinowski Jan, *Praca, przemysł i gospodarność pszczół w ulu uważana stosownie do naszego klimatu*. „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1854, nr 31, s. 263-265; nr 33, s. 285-286; nr 35, s. 305-306.
20. *Doniesienie o zjeździe w Zborowie*. „Gazeta Pszczelnicza” 1874, nr 9, s. 74-75.
21. Dzierżon Jan, *Gutachten über die von Herrn Direktor Stöhr in ersten und zweiten Kapitel des general Gutachtens aufgestellten Fragen*. „Bienenzeitung” 1845, nr 11, s. 109-113; nr 12, s. 119-121.
22. Dzierżon Jan, *Spostrzeżenia pszczolarskie w roku ubiegłym i nieco o pszczolach włoskich*. „Ziemiańin. Tygodnik rolniczo-przemysłowy” 1863, nr 19, s. 7-8.
23. Dzierżon Jan, *Sztuka zrobienia złota nawet z zielska*. „Tygodnik Polski Poświęcony Włościanom” 1845, nr 20, s. 77-78.
24. Dzierżon Jan, *Wyjaśnienie uzdolnienia matki pszczolnej, składania jaj pszczolnych i trutowych zawsze w odpowiednie komórki*. „Gazeta Rolnicza, Przemysłowa i Handlowa” 1857, nr 40, s. 2-3.
25. Dzierżon Jan (tłum. Leon Stabrowski), *Pszczelnictwo, tak samo przyjemna, jak donośna gałąź gospodarcza*. „Pszczelarz” 1880, nr 1, s. 1-3.
26. Dzierżon Jan, *Dzierżona spostrzeżenia pszczolarskie w roku ubiegłym i nieco o pszczolach włoskich*. „Gwiazdka Cieszyńska” 1863, nr 12, s. 93; „Gazeta Rolnicza” 1863, dodatek do nr 16, s. 141; „Ziemiańin” 1863, nr 19, s. 7-8.
27. *Gospodarstwo, przemysł i handel*. „Gazeta Narodowa” 1873, nr 231, s. 3.
28. Grabowski Baltazar, *Pszczolnictwo. Przyczynek do historii pszczolnictwa krajowego*. „Gospodyni Wiejska” 1877, nr 22, s. 342-346.

29. *Jednodniówka wydana ku czci Senatorów Jakóba Bojki i Andrzeja Średniawskiego w dniu obchodu 35-letniej rocznicy Ich pracy publicznej dnia 28 września 1924 r. w Wierzchosławicach.* Kraków 1924, s. 1-8.
30. *Juliana Lubienieckiego wniosek, podający środki do dźwignienia pszczelnictwa krajowego,* [w:] *Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego,* Lwów 1856, t. 20, s. 56-64.
31. Kokociński Marian, Mendrala Stanisław, *Literatura pszczelnicza w ujęciu bibliograficznym za lata 1920-1938.* „Bartnik Wielkopolski” 1938, nr 12, s. 358-367.
32. *Komunikat Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych.* „Bartnik Wielkopolski” 1930, nr 7, s. 85.
33. *Konkurencja.* „Pszczola” 1887, nr 20, s. 259-261.
34. *Konstrukcja i rozmiary ula Towarzystwa Pszczelniczego Galicyjskiego.* „Gospodyni Miejska i Wiejska” 1881, nr 2, s. 17-21.
35. Kranowski Waclaw, *Nieco z bibliografii pszczelniczej polskiej.* „Pszczelnictwo Polskie” 1926, nr 10, s. 347-348; 1927, nr 3, s. 73-75; nr 11, s. 336-337.
36. Krasicki Kazimierz, *O wiosennem podbieraniu miodu i wosku.* „Ziemianin. Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy” 1867, nr 16, s. 127-130.
37. *Kronika miejscowa i zagraniczna,* „Czas” 1874, nr 298, s. 2-3.
38. *Kronika.* „Gazeta Lwowska” 1874, nr 296, s. 3.
39. Kwiatkowski Aleksander, *Ważność pszczelnictwa jako czynnik kulturowy.* „Ziemianin. Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy” 1882, nr 42, s. 382-383.
40. Kwiatkowski Aleksander, *Znaczenie i wpływ oczka i dobrze urządzonego wewnątrz ula, jako najważniejszy czynnik nie tylko w szczęśliwym przezimowaniu, ale i w rozwoju pszczół.* „Ziemianin. Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy” 1879, nr 45, s. 384-385, 1879, nr 49, s. 419-420, 1880, nr 8, s. 61-62.
41. Leśniewski Paweł, *Uwagi nad obecnym u nas stanem pszczolnictwa.* „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny”, 1838, nr 14, s. 109-110; nr 15, s. 113-116; nr 16, s. 125-126.
42. Leśniewski Paweł, *Cel i zasady przewiewnego chowu pszczół.* „Tygodnik Rolniczo-Technologiczny”, 1838, nr 29, s. 221-223; nr 30, s. 229-231; nr 31, s. 237-239.
43. Lewicki Kazimierz, *Od Skarbcza Pszczelniczego. O ulach najtańszych i słówko z powodu „Bartnika” pana Ciesielskiego.* „Gazeta Świąteczna” 1885, nr 211, s. 4-5.
44. Lisiecki Franciszek, *Ocena dzieła „Pszczolnictwo polskie” wydanego staraniem Adama Mieczysłowskiego.* Warszawa 1858 r. „Ziemianin, pismo poświęcone rolnictwu i przemysłowi” 1858, poszyt 3, s. 423-426.

45. Lubieniecki Julian, *Jak ściągać roje z takich pni, które leżą na wierzchu a nie roją się?* „Ziemianin. Dodatek rolniczy do Dziennika Poznańskiego” 1860, nr 28, s. 2-3.
46. Makowski Franciszek, *Pszczołarz*. „Gazeta Podhalańska” 1918, nr 29, s. 3-4.
47. Mendrala Stanisław, *Recenzja dzieła ks. W. Kranowskiego pt. Z pszczelarstwa słowiańskiego, rozprawy, artykuły i luźne zdania wybrane na język polski przełożone i swymi uwagami zaopatrzone*. „Bartnik Wielkopolski” 1938, nr 8, s. 249-251.
48. Mendrala Stanisław, *Rozwój organizacyj pszczelniczych na zachodnich ziemiach polskich*. „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 6, s. 190 – 192.
49. Mendrala Stanisław, *Rozwój organizacyj pszczelniczych na zachodnich ziemiach polski (ciąg dalszy)*. „Bartnik Wielkopolski” 1937, nr 8, s. 260-263.
50. Mieczysław Adam, *Pszczelnictwo w Płockiem*. „Pszczoła” 1886, nr 5, s. 6-8.
51. *Miscellanea*. „Ruch Literacki” 1876, nr 3, s. 52.
52. Nagórski J., *O bartnictwie, czyli dzikim chowie pszczół w lasach*. „Sylwan” 1827, nr 4, s. 392-421.
53. Nagórski J., *O pszczelnictwie*. „Piast, czyli Pamiętnik Technologiczny” 1830, t. 13, s. 20-35; t. 14, s. 5-19; t. 15, s. 5-14; t. 16, s. 5-21; t. 17, s. 5-17; t. 18, s. 5-29; t. 19, s. 5-18; t. 20, s. 5-16; t. 21, s. 5-10; t. 22, s. 5-9; t. 23, s. 5-8.
54. Nowak Stanisław, *Walne zebranie pszczelarzy powiatów sądowych Starego Sącza i Muszyny odbyło się w Piwnicznej dnia 23 czerwca 1920 r.* „Pszczołarz” 1920, nr 7-8, s. 114-115.
55. *Od Redakcji*. „Pszczelnictwo Polskie” 1925, nr 1, s. 2-4.
56. *Od Stowarzyszenia Pszczelniczo-Sadowniczo-Jedwabniczego w Kolomyi*. „Gazeta Pszczelnicza” 1874, dodatek do nr 3, s. 25-26.
57. *Od Wydawnictwa*. „Wiarus” 1874, nr 99, s. 1.
58. *Od Zarządu Towarzystwa Pszczelniczo-Ogrodniczego*. „Pszczołarz i Ogrodnik” 1897, nr 1, s. 1-2.
59. *Odznaczenia wystawców*. „Architekt. Miesięcznik poświęcony Architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu” 1913, z. 1, s. 12-13.
60. *Ogłoszenia*. „Gazeta Warszawska” 1885, nr 42, s. 4.
61. *Ogłoszenia*. „Gwiazdka Cieszyńska” 1876, nr 1, s. 8;
62. *Ogłoszenia*. „Warta” 1877, nr 133, s. 1424.
63. *Ogłoszenia*. „Włościanin. Pismo dla ludu” 1876, nr 1, s. 8.
64. *Ogłoszenia*. „Zgoda. Pismo dla wsi i miast” 1875, nr 8, s. 106.
65. *Ogłoszenia*. „Ziemianin. Tygodnik Przemysłowo-Rolniczy” 1875, nr 3, s. 21.

66. *Ogłoszenia urzędowe. Spadki.* „Gazeta Lwowska” 1931, nr 228, s. 7.
67. *Ogłoszenie.* „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 10-11, s. 172.
68. Pawłowski Leopold, *Korespondencje.* „Bartnik Wielkopolski” 1927, nr 7, s. 111-112.
69. Pierzchała Ludwik, *Na nowej placówce.* „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 1-2.
70. Pierzchała Ludwik, *Pszczelarzom w odpowiedzi.* „Gazeta Lwowska” 1919, nr 191, s. 4.
71. Pierzchała Ludwik, *Skrzynka redakcyjna.* „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 12-14.
72. Pierzchała Ludwik, *Ś. p. Dr. Teofil Ciesielski (garść wspomnień).* „Pasiecznik Wzorowy” 1918, nr 1, s. 3-5.
73. Pierzchała Ludwik, *Viribus unitis.* „Pasiecznik Wzorowy” 1919, nr 10-12, s. 81-84.
74. Pierzchała Ludwik, *W interesie pszczelarzy.* „Kurjer Lwowski” 1917, nr 394, s. 7.
75. *Połączenie organizacji rolniczych.* „Gazeta Lwowska” 1929, nr 83, s. 2.
76. Połujański Aleksander, *Pszczelnictwo polskie.* „Ziemianin. Dodatek rolniczy do Dziennika Poznańskiego” 1860, nr 34, s. 3-4.
77. Prokopowicz Piotr, *Rzut oka na pszczelnictwo i otrzymywane z niego korzyści.* „Dziennik Wileński. Nauki Stosowane do Rolnictwa, Rękodzieł, Sztuk, Rzemiosł, Gospodarstwa, i Handlu” 1830, t. 11, s. 97-105.
78. *Protokół Walnego Zebrania Prezesów i Delegatów Wielkopolskiego Związku Towarzystw Pszczelniczych odbytego dnia 27 kwietnia o godz. 10.30 w Sali Ogrodu Zoologicznego w Poznaniu.* „Bartnik Wielkopolski” 1930, nr 6, s. 95-97.
79. *Przegląd czasopism i artykułów pszczelniczych.* „Przegląd Pszczelniczo-Ogrodniczy” 1913, nr 6, s. 92-94.
80. *Przegląd pism pasieczniczych.* „Pasiecznik” 1883, nr 5, s. 112-114.
81. *Przegląd pism pszczelniczych.* „Pasiecznik” 1883, nr 3, s. 59-63.
82. *Przegląd pism pszczelniczych.* „Pasięka” 1897, nr 2, s. 26-28.
83. *Przegląd polskich czasopism pszczelniczych.* „Pszczelnictwo Polskie” 1927, nr 11, s. 348-350.
84. *Poradnik dla czytelników ludowych.* „Przewodnik Kółek Rolniczych” 1892, nr 4, s. 136-138.
85. *Reklama.* „Przegląd Ogrodniczy” 1935, nr 11, s. 353.
86. *Różne wiadomości.* „Gazeta Pszczelnicza” 1875, dodatek do nr 2, s. 17-18.
87. *Ruch służbowy. Szkoły średnie, ogólnokształcące, zakłady kształcenia nauczycieli, szkoły zawodowe i powszechne.* „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego” 1932, nr 8-9, s. 531-542.
88. *Sekcja botaniczno-zoologiczno-mineralogiczna.* „Dziennik V. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich” 1888, nr 1, s. 6-7.

89. *Sekcja geologii, mineralogii, botaniki i zoologii*. „Dziennik IV. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu” 1884, nr 2, s. 27-28.
90. *Sekcja geologii, mineralogii, botaniki i zoologii*. „Dziennik IV. Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu” 1884, nr 5, s. 16-17.
91. *Skrzynka redakcyjna*. „Paszcznik Wzorowy” 1918, nr 4, s. 71.
92. *Sprawozdanie ze zjazdu pszczelarzy i ogrodników połączonego z wystawą we Lwowie 26-29 września 1875 r.* „Gazeta Pszczelnicza” 1875, nr 9, s. 73-75.
93. *Ś.p. Edmund Uranowicz*. „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 3, s. 77.
94. Tucewicz Anna, *O urządzeniu wychowalni i prowadzeniu hodowli jedwabników w szkołach dla celów dydaktycznych i gospodarczych*. „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1937, nr 5, s. 260-263.
95. *Unifikacja pism*. „Pasięka Pomorska” 1930, nr 2, s. 39-40.
96. *Wiadomości bieżące*. „Miesięcznik Sadowniczo-Ogrodniczy” 1918, nr 7, s. 214-215.
97. *Wiadomości literackie, naukowe i artystyczne*. „Gazeta Narodowa” 1874, nr 84, s. 3.
98. *Wiadomości literackie*. „Bartnik Postępowy”. „Kórniczanie” 1875, nr 19, s. 4.
99. *Wiadomości osobiste*. „Dziennik Urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicji” 1907, nr 20, s. 345-349.
100. Widera Wiktor, *Wskazówki praktyczne*. „Bartnik Wielkopolski” 1935, nr 12, s. 244-246.
101. Witwicki Mikołaj, *O karmieniu pszczół i ratowaniu chorych*. „Rozmaitości” 1818, nr 14, s. 115-116; nr 15, s. 121-124.
102. Witwicki Mikołaj, *O potrzebie zachowania i pielęgnowania barci w naszych lasach*. „Gazeta Polska” 1828, nr 30, s. 115.
103. Witwicki Mikołaj, *Rys dzisiejszego pszczolnictwa*. „Przewodnik Rolniczo-Przemysłowy” 1837, nr 13, s. 291-296.
104. Witwicki Mikołaj, *Środki ratowania pszczół, aby do reszty z głodu niewyginęły na wiosnę roku następnego*. „Izys Polska” 1827, t. 1, cz. 1, s. 48-61.
105. *Wspomnienie pośmiertne*. „Pszczelarz Polski i Ogród” 1937, nr 3, s. 80.
106. *Wspomnienie pośmiertne*. *Ś.p. Ksawery Szalkiewicz*. „Pszczelarz Polski Sad i Pasięka” 1930, nr 8, s. 175.
107. *Z czasopism pszczelniczych*. „Przegląd Rolniczo-Ogrodniczy” 1930, nr 45, s. 1732-1733.
108. *Z działalności Towarzystwa Gospodarskiego na polu ogrodnictwa w latach 1918-1920*. „Miesięcznik Ogrodniczy. Organ Sekcji ogrodniczej Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie” 1921, nr 1-2, s. 1-3.
109. *Z obcych czasopism*. „Pszczelarz Śląski” 1928, nr 1-2, s. 19-20.

110. *Z pod Kościana (Pszczolarstwo)*. „Wiarus” 1873, nr 11, s. 2.

111. *Ze świata pszczelarskiego*. „Bartnik Wielkopolski” 1934, nr 12, s. 189-192.

C. Rozdziały w pracach zbiorowych

112. Ciesielski Teofil, *Pszczoly a bogactwo krajowe*, [w:] *Kalendarz „Ogniska Domowego” bogato ilustrowany, informacyjny, gospodarski, historyczny i powieściowy, zastosowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicji z przepisami dla domowej apteczki i kuchni na rok pański 1887, który jest rokiem zwyczajnym liczącym dni 365*. Lwów 1887, s. 65-68.

113. *Czy teoria Darwina o wrażliwości szczytu korzenia jest prawdziwą?*, [w:] *Sprawozdanie z Posiedzeń Naukowych w Sekcjach X Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie*. Pod red. Włodzimierza Sieradzkiego. Lwów 1907/8, s. 62-64.

114. Dolinowski Jan, *O pszczołach rabowniczych - środki ich oddalenia*, [w:] *Kalendarz Popularno-Ziemiański*. Warszawa 1855, s. 23-24.

115. Komierowski Roman, *Rys historyczny I-go dwudziestopięcioletniego istnienia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w W. Ks. Poznańskim do 1885 r.*, [w:] *Księga Jubileuszowa wydana w 50 rocznicę założenia Centralnego Towarzystwa Gospodarczego w Wielkim Księstwie Poznańskim, 1861-1911*. Poznań 1911, s. 1-42.

116. Leciejewski Jan, *Życiorys ś. p. Dra Teofila Ciesielskiego, prof. Uniwersytetu Lwowskiego, największego badacza przyrody pszczół i najwięcej zasłużonego pszczelarza w Polsce*, [w:] Röhrnschef Stefan, *12 miesięcy w pasiece*. Tarnów 1925, s. 341-345.

117. *O wpływie siły ciężkości na wzrost roślin dwuliściennych*, [w:] *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie (19-24 lipca 1875 r.)*. Lwów 1876, s. 217-224.

118. *Ustawa dla projektowanego stowarzyszenia pszczolarzy w Warszawie*, [w:] Dolinowski Jan, *Pszczolnictwo praktyczne czyli chów pszczół w ulu ramowym zastosowanym do naszego klimatu*. Warszawa 1875, s. 247-255.

D. Książki

119. *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Piątej Sesji Szóstego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1894*, Alegat 228. Lwów 1894.

120. *Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Drugiej Sesji Ósmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1904. Alegat 41. [Kadencja VIII, sesja II, al. 41].* Lwów 1904-1905.
121. Bednarski Szczęsny, *Materyały do historyi o drukarniach w Polsce, a mianowicie o drukarniach lwowskich i prowincjonalnych.* Lwów 1888.
122. Ciesielski Teofil, *Bartnictwo czyli hodowla pszczół dla zysku oparta na nauce i wielostronnem doświadczeniu. T. 2. Gospodarka w pasiece.* Lwów 1890, (reprint Stróże 2002).
123. Ciesielski Teofil, *Od czego zależy tworzenie się osobników tak męskich jak żeńskich u roślin, zwierząt i ludzi?* Lwów 1911.
124. Ciesielski Teofil, *Sprawozdanie dra Teofila Ciesielskiego jako delegata Rady król.-stoł. miasta Lwowa do Rady Szkolnej Krajowej.* Lwów 1905.
125. *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1869.* Lemberg 1869.
126. Giller Agaton, *Polska na Wystawie Powszechnej w Wiedniu 1873 r. Listy Agatona Gillera, t. 1.* Lwów 1873.
127. Gintl Henryk, *Wykaz udziału Galicyi i wielkiego księstwa Krakowskiego na powszechnej wystawie 1873 w Wiedniu.* Wiedeń 1873.
128. Grabski Władysław, *Historia Towarzystwa Rolniczego 1858-1861 r., t. 1.* Warszawa 1904.
129. Guderska Jadwiga, *Pasorzyty (!) roju i pszczoły.* Warszawa 1929.
130. Hahn Wiktor, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego, t. 2 (1908/9-1909/10).* Lwów 1912.
131. Jarkowski Stanisław, *Polskie czasopisma rolnicze i treści pokrewnej podczas wojny 1914-1919.* Warszawa 1920.
132. *Kalendarz Astronomiczno-gospodarski na rok 1864 wydany staraniem redakcyi Gazety Rolniczej.* Warszawa 1863.
133. Kokurewicz Józef, *Przeciw Biedzie. Drobny przemysł gospodarski.* Lwów 1877.
134. Krasicki Kazimierz, *Gospodarstwo pszczelne w słomianych bezdenkach, w Wielkopolsce kószkami zwanych.* Gniezno 1879.
135. Krasicki Kazimierz, *Pszczelnictwo.* Lwów 1883.
136. Kretzmer Jan, *Kalendarz Pszczelarski.* Warszawa 1928.
137. Ludwig August, *Unsere Bienen. Ein ausführliches Handbuch über alles, was ein Imker heute wissen muss.* Berlin 1906.
138. Łopuszański Tadeusz, *Pamiętnik c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego: 1845-1894.* Lwów 1894.

139. *Pamiętnik Wszechrólwiańskiego Zjazdu Pszczelniczego i Wystawy Pszczelniczej w Poznaniu*. Warszawa-Poznań 1929.
140. Pechaczek Jan, *O pszczelej matce i jej hodowli*. Kraków 1919.
141. *Protokoły z 5. Sesyji, VI. Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1894*. Lwów 1894.
142. Prószyński Konrad, *O polskim pszczelarzu Kazimierzu Lewickim*. Warszawa 1907.
143. Schaitter Ignacy, *Jak robię ul amerykański i jak w nim gospodarzę*. Kraków 1920.
144. *Spis członków i delegatów Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego wedle powiatów*. Lwów 1914.
145. Starzyński Stanisław, *Historja Uniwersytetu Lwowskiego, t. 2 (1869-1894)*. Lwów 1894.
146. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1874*. Lwów 1874.
147. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1891*. Lwów 1891.
148. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1893*. Lwów 1893.
149. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1894*. Lwów 1894.
150. *Ukaz do rządzącego Senatu, „Dziennik praw Królestwa Polskiego” („Дневник Законов”)*. Warszawa 1867, t. 67, nr 222-226, s. 89.
151. Wiczkowski Józef, *Lwów, jego rozwój i stan kultury oraz przewodnik po mieście*. Lwów 1907.
152. Wohnout František, *Včelařova čítanka, t. 2*. Praga 1909.
153. Zgórski Alfred, *1881. Ósmy Rocznik Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi i W. Ks. Krakowskiem*. Lwów 1882.

III. Bibliografie

154. Antoniewski Stanisław, *Zarys bibliografii polskiego czasopiśmiennictwa rolniczego i pokrewnego na ziemiach polskich za okres 200 lat (1755 – 1955)*. Warszawa 1960.
155. *Bibliografia bibliofilstwa i bibliografii polskiej lata 1921 – 1922*. Kraków 1924.
156. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce 1937-1944*. Warszawa 1965.
157. *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce 1945-1946*. Warszawa 1955.
158. *Bibliografia bibliografii polskich do 1950 roku*. Wrocław 1966.

159. *Bibliografia bibliografii polskich: 1951–1960*. Wrocław 1967.
160. *Bibliografia bibliografii polskich : 1961–1970*. Warszawa 1992.
161. *Bibliografia bibliografii polskich : 1971–1985*. Warszawa 2006.
162. *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa w latach 1935–1936*. Kraków 1936.
163. *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa za rok 1928* (dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego”). Kraków 1928–1929.
164. *Bibliografia bibliografii, bibliotekarstwa i bibliofilstwa: 1930–1934*, vol. 5. Kraków 1929/30–1936.
165. Buczyński Eugeniusz, Jung Czesław, *Bibliografia Polskiego Piśmiennictwa Pszczelarskiego*. Kamianna 1987.
166. Estreicher Karol, *Bibliografia polska XIX stulecia. Tom 2, litera B*. Kraków 1961.
167. Estreicher Karol, *Bibliografia polska : część II : stulecia XV–XIX (1455–1889), t. 8–11*. Kraków 1882–1890.
168. Estreicher Karol, *Bibliografia polska : część I : stulecie XIX (1800–1880), t. 1–7*. Kraków 1870–1882.
169. Estreicher Karol, *Bibliografia polska: część IV : stulecie XIX (1881–1900), t. 1–4*. Kraków 1906–1916.
170. Grochowski Tadeusz, *Polska bibliografja pszczelnicza*. Lwów 1931.
171. Grochowski Tadeusz, *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej*. Lwów 1925.
172. Jakubski Antoni, Dyrdowska Maria, *Bibliografia fauny polskiej do roku 1880*, t. 1, Kraków 1927; t. 2, Kraków 1928.
173. Jarowiecki Jerzy, *Prasa lwowska w latach 1864 – 1918*. Bibliografia. Kraków 2002.
174. Kosiek Zdzisław, *Bibliografia polskich bibliografii gospodarstwa wiejskiego*. Warszawa 1962.
175. Królikowski Stanisław, *Bibliografia polska weterynarii i hodowli zwierząt*. Lwów 1891.
176. Kucharzewski Feliks, *Bibliografia polska techniczno-przemysłowa : obejmująca prace drukowane oddzielnie, w czasopismach lub znane z rękopisu, we wszystkich działach techniki i przemysłu, do końca 1874 roku*. Warszawa 1894.
177. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1981-1982. Warszawa 1988.
178. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1983. Warszawa 1990.
179. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1984-85. Warszawa 1991.
180. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1986. Warszawa 1991.
181. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1987-1988. Warszawa 1992-1993.

182. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1989. Warszawa 1994.
183. „Polska Bibliografia Bibliologiczna” 1990. Warszawa 1994.
184. Szwejczerowa Aniela, Groszyńska Jadwiga, *Spis polskich biologicznych czasopism i wydawnictw ciągłych znajdujących się w bibliotekach polskich*. Warszawa - Łódź 1952.
185. *Wykaz polskich bibliografii nie opublikowanych (planowanych, opracowanych i ukończonych)*, wyd. 5. Warszawa 1975.

IV. Encyklopedie i słowniki

186. *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1. Pod red. Antoniego Mączaka. Warszawa 1981.
187. *Encyklopedia pszczelarska*. Pod red. Leona Bornusa. Warszawa 1989.
188. *Encyklopedia pszczelarska*. Pod red. Jerzego Wildego. Warszawa 2013.
189. *Encyklopedia rolnicza*, t. 1. Warszawa 1890.
190. *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Pod red. Juliana Maślanki. Wrocław 1976.
191. *Polski słownik biograficzny*, t. 4. Pod red. Władysława Konopczyńskiego. Kraków 1938.
192. *Polski słownik biograficzny 1968-1969*, t. 14. Wrocław 1990.
193. *Polski słownik biograficzny*, t. 26. Wrocław 1981.
194. *Polski słownik biograficzny*, t. 39. Wrocław 1999.
195. *Słownik biograficzny techników polskich*, z. 4/5. Warszawa 1994.
196. *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej 1244-2000*. Lubawa-Toruń 2000.
197. *Słownik biologów polskich*. Pod red. Stanisława Feliksiaka. Warszawa 1978.
198. *Słownik polskich towarzystw naukowych: t. 1. Towarzystwa naukowe działające obecnie w Polsce*. Pod red. Barbary Krajewskiej-Tartakowskiej. Wrocław 1978.
199. *Słownik polskich towarzystw naukowych: t. 2. Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich, część 2*. Pod red. Barbary Sordylowej. Warszawa 1994.

V. Opracowania

A. Książki

200. Bujak Jan, *Informacja o książce i prasie w tygodnikach galicyjskich 1772-1900*, „Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, t. 109. Kraków 1989.
201. Dubiel Ludwik, *Bartnictwo i pszczelarstwo na Górnym Śląsku od XVIII do XX wieku*. Gliwice 2003.

202. Dunin-Wąsowicz Krzysztof, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*. Wrocław 1952.
203. Dybiec Julian, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*. Wrocław 1981.
204. Gnerowicz Jerzy, *Profesor Teofil Ciesielski. Pszczelarz, działacz i uczonec*. Kalisz 2016.
205. *Hodowla pszczół*. Pod red. Antoniego Demianowicza i Jadwigi Guderskiej. Warszawa 1957.
206. *Hodowla pszczół*, wyd. 2. Pod red. Leona Bornusa. Warszawa 1963.
207. *Hodowla pszczół*, wyd. 7. Pod red. Jerzego Wilde i Jarosława Prabuckiego. Poznań 2008.
208. Jarowiecki Jerzy, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945*. Kraków - Wrocław 2008.
209. Jarowiecki Jerzy, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, t. 1. Kraków 2006.
210. *Kalendarz pszczelarza na rok 1956*. Pod red. Jadwigi Guderskiej. Warszawa 1956.
211. Karłowicz Leon, *Bartnictwo i Pszczelarstwo na ziemi lubelskiej*. Lublin 2000.
212. Karłowicz Leon, *Z dziejów oświaty pszczelarskiej w Polsce*. Lublin 1993.
213. Kostrzewski Zygmunt, *Działalność organizacji pszczelarskich w Wielkopolsce*. Poznań 1987.
214. Kozłowska-Sabatowska Halina, *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864-1881*. Wrocław 1978.
215. Krochmal Anna, *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Przewodnik po zasobie archiwalnym*. Warszawa 2005.
216. Marszałek Leon, *Edytorstwo publikacji naukowych*. Warszawa 1986.
217. Mularczyk Magdalena, *Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Część 1, 1811-1945*. Wrocław 1998.
218. *Prasa polska 1864-1918*. Pod red. Jerzego Łojka, t. 1. Warszawa 1976.
219. Sobolewski Sławomir, *Jan Dolinowski duchowny – pszczelarz, konstruktor i patriota*. Chełm 2014.
220. Sroka Łukasz, *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*. Kraków 2012.
221. Szafer Władysław, *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie*. Wrocław 1973.
222. Szymusik Bogdan, *Historia pszczelarstwa polskiego w zarysie w Skansenie i Muzeum im. B. Szymusika zawarta i w IX okresach historycznych przedstawiona*. Nowy Sącz 2006.
223. Terlecki Ryszard, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii*. Wrocław 1990.
224. Turowska-Bar Irena, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do r. 1960*. Warszawa 1963.

B. Rozdziały w pracach zbiorowych

225. Borowski Stanisław, *Ludność*, [w:] *Dzieje Wielkopolski, t. 2 (Lata 1793-1918)*. Pod red. Witolda Jakóbczyka. Poznań 1973, s. 361-373.
226. Dybiec Julian, *Edukacyjne aspekty wystaw ogrodniczych i sadowniczych w Galicji w latach 1853-1914*, [w:] *Myśl edukacyjna w Galicji 1772-1918. Ciągłość i zmiana*, seria: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8. Pod red. Czesława Majorka, Andrzeja Meissnera. Rzeszów 1996, s. 331-340.
227. Jarowiecki Jerzy, *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Spółczeństwo, kultura, inteligencja. Studia historyczne ofiarowane profesor Irenie Homoli-Skapskiej*. Pod red. Elżbiety Orman i Grzegorza Niecia. Kraków - Warszawa 2001, s. 385-406.
228. Jarowiecki Jerzy, *Prasa lwowska w dobie powojennej*, [w:] *Kraków - Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.*, t. 3. Pod red. Jerzego Jarowieckiego. Kraków 1996, s. 98-116.
229. Jarowiecki Jerzy, *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864-1934*, [w:] *Kraków - Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4. Pod red. Jerzego Jarowieckiego. Kraków 1999, s. 209-235.
230. Kamiński Eugeniusz, *Organizacja Służby Ochrony Roślin w Polsce*, [w:] *Ochrona roślin. Podręcznik dla użytku Służby Ochrony Roślin, instruktorów produkcji roślinnej oraz szkół rolniczych*. Pod red. Zdzisława Dąbrowskiego, Eugeniusza Kamińskiego, Jana Ruszkowskiego. Puławy 1946, s. 20-27.
231. Korecki Andrzej, *Prasa w Brodnicy w latach 1920-1939*, [w:] *Szkice brodnickie*, t. 2. Pod red. Kazimierza Grażewskiego. Brodnica 1993, s. 273-298.
232. Kosiek Zdzisław, *Botanika*, [w:] *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*. Pod red. Kazimierza Maślankiewicza. Warszawa 1983, s. 413-480.
233. Kośny Leszek, *Teofil Ciesielski - pszczelarz, botanik, społecznik*, [w:] *Przedwojenny Lwów i jego uczeni. Sylwetki - działalność naukowa - osiągnięcia*. Pod red. Sławomira Dorockiego, Pawła Brzegowego. Kraków 2016, s. 220-235.
234. Meissner Andrzej, *Polskie czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Myśl edukacyjna w Galicji 1772-1918. Ciągłość i zmiana*, seria: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8. Pod red. Czesława Majorka, Andrzeja Meissnera. Rzeszów 1996, s. 133-148.

235. Strużek Bolesław, *Rozwój polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej w latach 1864–1918*, [w:] *Zarys polskiej myśli ekonomiczno-rolniczej do drugiej wojny światowej*. Pod red. Antoniego Żabko-Potopowicza. Wrocław 1973, s. 181-193.

236. Szwędrawski Ryszard, *Stanisław Brzóska pszczelarz, ogrodnik, autor, wydawca, niezapomniany pedagog, wychowawca pokoleń pszczelarzy i działacz społeczny*, [w:] *II Lubelska Konferencja Pszczelarska. Aktualne problemy nowoczesnego pszczelarstwa*. Pszczela Wola 2011, s. 148-150.

C. Artykuły

237. Baczmański Jan, *Sylwetki pierwszych osadników. Profesor Leonard Weber*. „Pasięka” 2008, nr 6, s. 49-50.

238. Bobrzecka Danuta, Bieguszevska Cecylia, *Polskie źródła informacji o pszczelarstwie*. „Pszczelarstwo” 1968, nr 7, s. 11-13.

239. Bojarczuk Wojciech, *Pszczelnictwo czy pszczelarstwo*. „Pszczelarz Polski” 1947, nr 11, s. 286.

240. Broy Paweł, *Jubileusz Pszczelarzy Ziemi Tarnogórskiej*. „Pszczelarstwo” 1984, nr 2, s. 20.

241. Brzozowski Stanisław, Ziemacki Władysław, *Mikołaj Witwicki, pionier postępowego pszczelnictwa w XIX wieku*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1963, seria B, z. 7, s. 135-165.

242. Brzóska-Guderska Jadwiga, *O moim ojcu*. „Pszczelarstwo” 1963, nr 9, s. 2-3.

Chomińska Zofia, *W rodzinnym mieście Profesora. 120 rocznica urodzin*. „Pszczelarstwo” 1967, nr 7-8, s. 6-8.

243. Dados Danuta, Tomaszewski Roman, *Co czytali pszczelarze?: Przyczynek do bibliografii pszczelnictwa wielkopolskiego. Cz. II*. „Pasięka” 2005, nr 2, s. 52-55.

244. Dados Danuta, Tomaszewski Roman, *Materiały do dziejów pszczelnictwa w Polsce: Ślązak. Cz. II*. „Pasięka” 2007, nr 1, s. 54-58.

245. Demianowicz Antoni, Konopacka Zofia, *Jeszcze w sprawie terminów „pszczelnictwo” czy „pszczelarstwo”?* „Pszczelarstwo” 1963, nr 11, s. 22-23.

246. Dubiel Ludwik, *Tradycyjne pszczelarstwo na Śląsku*. „Pszczelarstwo” 1961, nr 11, s. 12-13.

247. Gaweł Tadeusz, *Julian Piwowarski pszczelarz i działacz społeczny*. „Przyroda Polska” 1975, nr 7-8, s. 16.

248. Gmurczyk Elżbieta, *100-lecie organizacji ogrodniczo-pszczelarskiej Śląska Cieszyńskiego*. „Pszczelarstwo” 1973, nr 12, s. 19.
249. Gnerowicz Jerzy, Skoczylas Michał, *Profesor Teofil Ciesielski – współzałożyciel Galicyjskiego Towarzystwa dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa oraz Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika we Lwowie*. „Wszechświat” 2017, nr 10-12, s. 311-320.
250. Guderska Jadwiga, *Pszczelarze własny język mają*. „Pszczelarstwo” 1968, nr 2, s. 20-21.
251. Gutowska Jadwiga, *Czasopisma ogrodnicze w Polsce od drugiej połowy XIX w. do pierwszej wojny światowej*. „Ogrodnictwo” 1972, nr 2, s. 57-59.
252. Gutowska Jadwiga, *Rozwój ogrodnictwa w Polsce w świetle czasopism fachowych z lat 1868 – 1914*. „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej (SGGW) w Warszawie” 1973, Seria Historyczna, z. 10, s. 37-47.
253. Karłowicz Leon, *Druga pasja*. „Pszczelarz Polski” 1992, nr 3, s. 30.
254. Karłowicz Leon, *Kobiety pszczelarki w minionym stuleciu*. „Pszczelarstwo” 1985, nr 3, s. 15-17.
255. Karłowicz Leon, *Polskie pszczelarki w połowie XX wieku*. „Pszczelarstwo” 1988, nr 3, s. 19-20.
256. Karłowicz Leon, *Stefan Röhrenscheff – niezmordowany krzewiciel pszczelarskiej wiedzy*. „Pszczelarstwo” 1988, nr 12, s. 19-20.
257. Karłowicz Leon, *Teofil Ciesielski i jego „Bartnik”*. „Pszczelarz Polski” 1992, nr 4, s. 29.
258. Karłowicz Leon, *Uczony, krzewiciel, społecznik*. „Pszczelarz Polski” 1992, nr 2, s. 27.
259. Karłowicz Leon, *W dziesiątą rocznicę śmierci Leonarda Webera*. „Pszczelarstwo” 1986, nr 4, s. 17-18.
260. Karłowicz Leon, *Wspomnienie o Ksawerym Szalkiewiczzu*. „Pszczelarstwo” 1986, nr 11, s. 19-20.
261. Kirkor Stanisław, *Profesor Aleksander Kozikowski*. „Pszczelarstwo” 1956, nr 8, s. 20-21.
262. Kirkor Stanisław, *W pierwszą rocznicę śmierci*. „Pszczelarstwo” 1957, nr 7, s. 193-194.
263. Korczyńska-Derkacz Małgorzata, *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX w. – definicje i typologia*. „Roczniki Biblioteczne” 1992, t. 36, z. 1-2, s. 209-218.
264. Kośny Leszek, *„Pasiecznik Wzorowy” - organ prasowy Polskiego Towarzystwa Pszczelarskiego we Lwowie, cz. 2*. „Pasieka” 2017, nr 6, s. 52-55.
265. Kośny Leszek, *„Pszczola” Kazimierza Lewickiego*. „Pasieka” 2016, nr 6, s. 36-39.
266. Kośny Leszek, *Czasopismo w trzech odsłonach, cz. III*. „Pasieka” 2017, nr 4, s. 50-53.
267. Kośny Leszek, *Krakowski „Pszczelarz”, cz. 2*. „Pasieka” 2018, nr 2, s. 58-60.
268. Kośny Leszek, *Krakowski „Pszczelarz”, cz. 3*. „Pasieka” 2018, nr 3, s. 56-60.

269. Kośny Leszek, *Legendarne periodyki pszczelarskie*. „Pasięka” 2016, nr 3, s. 50-53.
270. Kruszewski Klemens, *Przyczynki do historii pszczelarstwa wielkopolskiego*. „Pszczelarstwo” 1972, nr 3, s. 13-14.
271. Lato Stanisław, *Galicyjska prasa dla ludu 1848-1913*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2, s. 57-74.
272. Legutko Stanisław, *Niektóre problemy czasopiśmiennictwa rolniczego*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1979, nr 3, s. 35-50.
273. Łopatkiewicz Tadeusz, *Stanisław Witkoś (1902-1982)*. „Lud” 1983, t. 67, s. 440-442.
274. Mazak Stanisław, *Dr Edward Podworski (10.IV.1896-15.X.1958)*. „Pszczelarstwo” 1961, nr 9, s. 20-21.
275. Mazak Stanisław, *Minęło 100-lecie „BP”*. „Pszczelarstwo” 1977, nr 7, s. 16-17.
276. Mazak Stanisław, *Wkład prof. Dr Teofila Ciesielskiego do apidologii światowej (dokończenie)*. „Pszczelarstwo” 1967, nr 7-8, s. 5-7.
277. Mazak Stanisław, *Wyraz „pszczelarstwo” poprawniejszy niż „pszczelnictwo”*. „Pszczelarstwo” 1962, nr 11, s. 24.
278. Myśliński Jerzy, *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, t. 8, z. 4, s. 477-500.
279. Myśliński Jerzy, *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881-1913. Część pierwsza*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, z. 1, s. 115-133.
280. Niemczuk Rudolf, *Mój Profesor*. „Pszczelarstwo” 1975, nr 12, s. 19.
281. Osiak Franciszek, *Kronika żałobna*. „Pszczelarstwo” 1971, nr 1, s. 15.
282. Osiak Franciszek, *O początkach prasy pszczelarskiej w Polsce*. „Pszczelarstwo” 1957, nr 7, s. 212-215.
283. Osiak Franciszek, *O redaktorze Stanisławie Brzósce słów kilka*. „Pszczelarstwo” 1958, nr 6, s. 163-164.
284. Osiak Franciszek, *Z dziejów literatury pszczelarskiej w Polsce (z lat 1830-1840)*. „Pszczelarstwo” 1958, nr 6, s. 188-191.
285. Papierkowski Zdzisław, *Problemy prasowo-prawne*. „Roczniki Nauk Społecznych” 1949, t. 1, s. 69-96.
286. Pietrosiński Aleksander, *Wspomnienie*. „Pszczelarstwo” 1955, nr 6, s. 21.
287. Przybytek Piotr, *Prasowa działalność wydawnicza Krakowskiego Towarzystwa Gospodarczo-Rolniczego w latach 1850-1862*. „Zeszyty Prasoznawcze” 2013, t. 56, nr 3, s. 401-425.

288. Pudłowski Leszek, *Polskie Towarzystwo Heraldyczne. Zarys dziejów 1906-1939*. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1993, nowa seria t. 1, s. 153-172.
289. Rembalski Teodor, *Ś. p. inż. Leopold Pawłowski*. „Pasięka” 1946, nr 3-4, s. 62.
290. Rychłowski Stanisław, *O ludziach, którzy wzorem zawsze nam będą*. „Pszczelarstwo” 1959, nr 3, s. 65-66.
291. Rysiewicz Maciej, *Archiwalne „Pasięki” – słowa wstępne*. „Pasięka” 2003, nr 1, s. 6-7.
292. Stanek Leon, *Wspomnienie o Teofilu Ciesielskim*. „Pszczelarstwo” 1955, nr 11, s. 22-23.
293. Starostka-Chrzanowska Halina, *O czasopismach gospodarczych*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1986, t. 25, z. 4, s. 129-131.
294. Starostka-Chrzanowska Halina, *Z badań nad statystyką galicyjskich czasopism gospodarczych (1772-1918)*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1976, nr 428, Prace Historyczne, z. 55, s. 113-126.
295. Strachalska Janina, Wojtacki Mieczysław, *Niezapomniany pedagog i wychowawca pokoleń pszczelarzy*. „Pszczelarstwo” 1963, nr 9, s. 1-2.
296. Szczepański Henryk, *Spis polskich czasopism gospodarczych (1918-1939)*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, t. 23, nr 4, s. 89-100.
297. Szocki Józef, *Prasa w księgozbiorach domowych Lwowa i innych miejscowości Galicji Wschodniej okresu zaborów*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, t. 12, z. 1, s. 35-53.
298. Tomaszewski Roman, *Nie tylko Dzierżon: wprowadzenie do bibliografii piśmiennictwa pszczelniczego na Śląsku*. „Biblioteka” 2011, nr 15, s. 25-55.
299. Tomaszewski Roman, *O bibliografii pszczelnictwa polskiego*. „Biblioteka” 2008, nr 12, s. 29-53.
300. Tomaszewski Roman, *Od Ostroroga do „Pszczelnictwa Współczesnego” – zarys wielkopolskiego piśmiennictwa pszczelniczego*. „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 65-101.
301. Wałęga Agnieszka, *„Szkoła” źródłem w badaniach historyczno-pedagogicznych polskich instytucji edukacyjnych doby zaborów*. „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, nr 2, s. 253-270.
302. Wałęga Agnieszka, *Galicyjska „Szkoła” jako przykład czasopisma pedagogicznego okresu zaborów*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2013, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 421, s. 9-28.
303. Weber Leonard, *Antoni Lankoff nie żyje*. „Pszczelarstwo” 1969, nr 11, s. 20.
304. Weber Leonard, *Z moich wspomnień pszczelarskich*. „Pszczelarstwo” 1963, nr 12, s. 18-20.
305. Witkoś Stanisław, *Ul Towarzystwa*. „Pszczelarstwo” 1966, nr 6, s. 8-9.

306. Witkoś Stanisław, *Magia i przesady bartne (w oparciu o „Bartnika Postępowego” i „Pasiecznika Wzorowego”)*. „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku” 1971, nr 14, s. 28-34.
307. Wnęk Jan, *Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji*. „Galicja. Studia i materiały” 2015, nr 1, s. 61-98.
308. Wnęk Jan, *Rozwój polskiej myśli pszczelniczej w latach 1795-1918*. „Przegląd Pszczelarski” 2010, nr 2, s. 41-45.
309. Wnęk Jan, *Sądeckie rolnictwo w polskiej literaturze naukowej i popularnonaukowej 1918-1939*. „Rocznik Sądecki” 2012, t. 40, s. 244-265.
310. Żabko-Potopowicz Antoni, *Dzieje bartnictwa w Polsce w świetle dotychczasowych badań*. „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1953, t. 15, s. 7-53.

VI. Dokumenty elektroniczne

311. *Antoni Margoński*. Dostępny w:
http://apiswiki.pl/w/index.php?title=Antoni_Margo%C5%84ski [data dostępu 21.02.2018].
312. *Centralny Katalog Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej*. Dostępny w:
<http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=7> [data dostępu 20.08.2019].
313. Krzymuski Jerzy, *Organizacje i towarzystwa rolnicze na ziemiach polskich - rys historyczny*, „Rolniczy Magazyn Elektroniczny” 2007, nr 19. Dostępny w:
<http://www.cbr.edu.pl/rme-archiwum/2007/rme19/rme.php?strona=4> [data dostępu 16.09.2016].

STRESZCZENIE

Słowa kluczowe:

„Bartnik Postępowy” (1875-1939); czasopisma pszczelarskie 19-20 w.; czasopisma ogrodnicze 19-20 w.; Teofil Ciesielski; Władysław de Préval; Leonard Weber; towarzystwa pszczelarskie (zabór pruski); towarzystwa pszczelarskie (zabór rosyjski); towarzystwa pszczelarskie (zabór austriacki)

Rola „Bartnika Postępowego” (1875-1939) w rozwoju i popularyzacji wiedzy fachowej w Polsce

Przedmiotem opracowania jest „Bartnik Postępowy”, jedno z najstarszych i najdłużej ukazujących się polskich czasopism pszczelarskich, wydawane we Lwowie w latach 1875-1939 (z przerwami w czasie zawirowań wojennych). Podstawę źródłową stanowi 61 roczników, tj. 639 zeszytów czasopisma, rozproszonych w zasobach polskich bibliotek naukowych. Wykorzystano także źródła osobiste pochodzące ze zbiorów prywatnych. Czasopismo miało charakter popularnonaukowy.

Analiza piśmiennictwa naukowego z zakresu historii prasy polskiej oraz prac omawiających historię pszczelarstwa i dzieje oświaty pszczelarskiej wykazała nieznaczne zainteresowanie badaczy „Bartnikiem Postępowym”. Poświęcono mu zaledwie kilka publikacji prezentujących skrótowo jego stronę formalną oraz fragmentaryczną analizę funkcji spełnianych przez ten periodyk. Stan badań wykazał, że czasopismem interesowali się głównie bibliografowie, historycy nauk przyrodniczych, regionaliści i praktycy.

W dysertacji przedstawiono kształtowanie się polskiego czasopiśmiennictwa pszczelarskiego w kontekście rozwoju towarzystw pszczelarskich, uwzględniając rys historyczny tych organizacji w trzech zaborach, zwłaszcza w Galicji. W pracy przypomniano tytuły dzieł z dorobku pionierów polskiego pszczelarstwa, wykazano obecność tematyki pszczelarskiej na łamach periodyków zainteresowanych sprawami gospodarki, rolnictwa, ekonomii, przemysłu i handlu, a także pism społeczno-kulturalnych; wskazano, które placówki oświatowe w sposób szczególnie wpłynęły na rozwój specjalistycznej wiedzy z zakresu pszczelarstwa. Specyfikę i problematykę czasopisma „Bartnik Postępowy” rozpatrywano w dwóch wyraźnie odrębnych okresach egzystencji periodyku, rozdzielonych przez wydarzenia I wojny światowej.

W rozdziale pierwszym (*Towarzystwa rolnicze i pszczelarskie Galicji w XIX wieku na tle podobnych organizacji w innych zaborach*) przedstawiono towarzystwa rolnicze i pszczelarskie przede wszystkim w Galicji Wschodniej, ale – dla pełnego obrazu - wskazując jednocześnie podobne organizacje w pozostałych dwóch zaborach. Uwzględniono różnice polityczne, mające wpływ na ich powstawanie i działalność.

W rozdziale drugim (*Rozwój wiedzy fachowej i jej wpływ na kształtowanie się pierwszych czasopism pszczelarskich w Polsce w XIX wieku*) omówiono rozwój wiedzy fachowej i jej wpływ na kształtowanie się pierwszych czasopism pszczelarskich w Polsce, w XIX w.

W rozdziale trzecim (*„Bartnik Postępowy. Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu” 1875-1939*) skupiono się na genezie czasopisma i roli, jaką w niej odegrał Teofil Ciesielski, pszczelarz, botanik i społecznik, aktywny działacz organizacji pszczelarskich (Galicyskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze we Lwowie, Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa), autor cennych prac naukowych z zakresu literatury fachowej. Przeanalizowane zostały także koncepcje programowe, zasady wydawania i finansowania „Bartnika Postępowego”, prace administracyjne. Przedstawiono instytucje sprawcze, składy redakcji, sposoby pozyskiwania wsparcia finansowego dla periodyku. Dążąc do określenia wartości czasopisma dla informacji naukowej określono jego strukturę ujawniając jej stosunkowo niewielką zmienność w pierwszym okresie wydawniczym (do roku 1914) oraz duże zróżnicowanie nazewnictwa działów merytorycznych, a także rubryk, w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Czasopismo, chociaż mało urozmaicone edytorsko, zawierało jednak szereg ilustracji w postaci czarno-białych rysunków, fotografii, wykresów i tabel. Dążąc do określenia znaczenia badanego czasopisma w procesie przekazywania informacji należało zebrać dane dotyczące dorobku autorów oryginalnych artykułów publikowanych w „Bartniku Postępowym”. Wsparcie merytoryczne periodyk zyskał bowiem dzięki dobrze wykształconym specjalistom przygotowanym do popularyzowania wiedzy fachowej m.in. z dziedziny pszczelarstwa, sadownictwa, warzywnictwa, kwiaciarstwa, gleboznawstwa, rolnictwa. Analiza danych zawartych w materiałach źródłowych i opracowaniach, pozwoliła na sformułowanie stwierdzenia, że z czasopismem współpracowała ówczesna elita umysłowa: profesorowie, lekarze, aptekarze, nauczyciele i kierownicy placówek oświatowych, inżynierowie i wynalazcy, księża, instruktorzy oraz wybitni działacze pszczelarscy. Autorzy reprezentowali

wszystkie dzielnice rozbiorowe, z których najliczniejszą grupę stanowili przedstawiciele Galicji Wschodniej.

W obszernym rozdziale czwartym (*Stosowane przez czasopismo sposoby popularyzowania wiedzy fachowej*) omówiono stosowane przez Redakcję sposoby popularyzowania wiedzy. Wyodrębnione rodzaje informacji to: artykuły naukowe i popularnonaukowe, informacje o działalności stowarzyszeń pszczelarskich i ogrodniczych, sprawozdania, protokoły i referaty ze zjazdów, przeglądy krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych, informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje, spisy bibliograficzne, informacje biograficzne, sprawozdania pszczelarzy, informacje o bieżących pracach w pasiece i ogrodzie, informacje skierowane do początkujących pszczelarzy, zestawienia statystyczne, informacje handlowe, listy do Redakcji, spisy współpracowników.

Chcąc określić wartość merytoryczną czasopisma, zawarte na jego łamach artykułu podzielono tematycznie z wykorzystaniem Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej. W całym okresie funkcjonowania periodyku najwięcej prac traktowało o hodowli pszczół i pszczelarstwie. W zakres tematyczny „Bartnika Postępowego” wchodziły również sadownictwo i ogrodnictwo oraz jedwabnictwo, co potwierdziło przynależność „Bartnika Postępowego” do grupy czasopism reprezentujących nauki rolnicze. W czasopiśmie odnotowano także prace dotyczące szeroko rozumianej historii nauki, nauk społecznych, przyrodniczych czy z zakresu sztuki.

Informacje o działalności stowarzyszeń pszczelarskich i ogrodniczych dostarczały sprawozdania z prac organizacji galicyjskich oraz ich oddziałów, ale również z terenów pozostałych zaborów, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski. Sprawozdawcza rola czasopisma polegała na publikacji zestawień finansowych, protokołów i referatów ze zjazdów. Na łamach „Bartnika Postępowego” dokonywano przeglądu krajowych oraz zagranicznych czasopism pszczelarskich i ogrodniczych. Analizę zawartości łącznie 106 uwzględnionych tytułów periodyków czytelnicy zawdzięczali nielicznemu gronu współpracowników, fachowców-poliglotów. Różny stopień szczegółowości posiadały informacje o nowościach wydawniczych oraz recenzje książek, broszur, pamiętników i notatników pasiecznych.

Zestaw krajowych dzieł kształtujących poglądy i umiejętności pszczelarzy znacznie okazałej prezentował się w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Spisy bibliograficzne czasopismo zamieszczało zaledwie trzykrotnie jednak propagowało opracowanie bibliografii

dziedzinowej poświęconej pszczelarstwu i wydało ją w serii „Biblioteki Redakcji Bartnika Postępowego”; brało też czynny udział w jej uzupełnianiu. Na łamach periodyku publikowano informacje biograficzne, takie jak życiorysy (również osób żyjących), wspomnienia pośmiertne czy nekrologi. Efektem własnych, amatorskich, rzadziej zawodowych doświadczeń były przesyłane do redakcji czasopisma sprawozdania pszczelarzy. Opisy zawierające przebieg pogody, sposób gospodarowania, stan pasieki, dotyczyły konkretnego okresu czasu oraz miejsca i stanowiły cenny materiał porównawczy. Popularyzowana w ten sposób wiedza specjalistyczna była również kierowana do początkujących pszczelarzy. Czytelnicy „Bartnika Postępowego” otrzymywali za jego pośrednictwem zestawienia danych statystycznych, które stanowiły materiał dowodowy i ilustracyjny dla artykułów, korespondencji, sprawozdań czy doniesień z konferencji oraz wystaw. Był to bardzo cenny materiał poznawczy, a także porównawczy. Treści z zakresu chowu i hodowli pszczół, produkcji roślinnej, rachunkowości towarzystw, organizacji oraz gospodarstw, meteorologii, produktów pochodzących z hodowli zwierząt gospodarskich przybierały często czytelną formę tabel i wykresów. Dane o aktualnych cenach, reklamy producentów i hodowców, oferty usług, anonse czasopism, pojawiały się stale ze zmiennym nasileniem w różnych miejscach periodyku. Kierowane do Redakcji listy oraz otrzymywane przez czytelników odpowiedzi dostarczały informacji przydatnych zarówno wydawcy jak i odbiorcom. Spisy współpracowników sporządzane rokrocznie przez Redakcję, służyły sprawnemu wyszukiwaniu treści z dorobku poszczególnych autorów.

Chcąc ostatecznie odpowiedzieć na pytania dotyczące społecznego i gospodarczego oddziaływania „Bartnika Postępowego” w okresie sześćdziesięciu lat, które z jednej strony przyniosły rozwój nauki i wiedzy fachowej, z drugiej - doświadczenia pierwszej wojny światowej, w rozdziale piątym (*Odbiór czytelniczy „Bartnika Postępowego”*) dokonano analizy opinii czytelników, współpracowników oraz ówczesnych recenzentów. Pochodziły one z wypowiedzi zamieszczanych na łamach czasopisma i innych, współczesnych mu periodyków oraz z badań ankietowych, które podejmowała sama Redakcja. Ustalenia dotyczące czytelników czasopisma wykazały, że dominowali wśród nich członkowie organizacji pszczelarskich, natomiast z punktu widzenia struktury zawodowej - przeważali nauczyciele, duchowieństwo oraz właściciele ziemscy. W grupie docelowej, oprócz osób zajmujących się hodowlą pszczół, jedwabników i rolnictwem, była również młodzież szkolna, czytelnicy ludowe oraz związkowe zaopatrywane w czasopismo przez samą Redakcję. Największe zainteresowanie odbiorców znalazł „Bartnik Postępowy” na obszarze Galicji Wschodniej, ale dzięki wymianie z redakcjami innych czasopism fachowych, pismo znane

było na terenie Europy i poza nią. Działania promocyjne podejmowane przez Redakcję czasopisma polegały m.in. na reklamie, na łamach periodyku oraz zewnętrznej, w środkach masowego przekazu, podczas kursów, wystaw, konferencji, a także przekazywaniu egzemplarzy czasopisma nieodpłatnie. Ważnymi cechami w ocenie czasopisma przez czytelników były kompetencje redaktorów oraz współpracowników, ich wykształcenie, doświadczenie, dorobek piśmienniczy, inicjatywy podejmowane przez redakcję m.in. w postaci wydawnictw dodatkowych.

Rola „Bartnika Postępowego” w rozwoju i popularyzacji wiedzy fachowej ewoluowała. Oddziaływał on poprzez edukację i poradnictwo, miał wpływ na politykę ustawodawczą państwa, tworzenie placówek spółdzielczych oraz organizowanie wystaw branżowych, które pobudzały ruch gospodarczo-przemysłowy.

Przedstawiony w rozprawie materiał składa się na całościową ocenę „Bartnika Postępowego” jako czasopisma fachowego, należącego do najbardziej znaczących popularnonaukowych polskich periodyków pszczelarskich. Istotnym uzupełnieniem rozprawy jest bogaty aneks zawierający zestawienia tabelaryczne różnych danych szczegółowych (spis towarzystw i organizacji rolniczych oraz pszczelarskich w trzech zaborach; polskojęzyczne czasopisma pszczelarskie z lat 1875-1939; periodyki uwzględnione w przeglądzie prasy krajowej i zagranicznej na łamach „Bartnika Postępowego”; czasopisma reklamowane przez „Bartnika Postępowego”; wydawnictwa Redakcji „Bartnika Postępowego”, jego instytucji sprawczych oraz dodatki kolportowane wraz z czasopismem).

Keywords:

Bartnik Postępowy (1875–1939); apiarian periodicals nineteenth and twentieth centuries; horticultural periodicals nineteenth and twentieth; Teofil Ciesielski; Władysław de Préval; Leonard Weber; apiarian societies (the Prussian Partition); apiarian societies (the Russian Partition); apiarian societies (the Austrian Partition)

Summary**The role of *Bartnik Postępowy* (1875–1939) in the development and popularisation of specialist knowledge in Poland**

The subject of this work is *Bartnik Postępowy* [*The Progressive Beekeeper*], one of the oldest and longest-lasting Polish apiarian periodicals, published in Lvov between 1875 and 1939 (disrupted by the first world war). Analysed are publications from 61 years, i.e. 639 issues of this journal stored in various Polish research libraries. Some personal sources from private collections have been also examined. The periodical was of a popular-scientific character.

The analysis of academic literature devoted to the history of the Polish press as well as works on the history of both beekeeping and apiarian education indicates that there has been little interest in *Bartnik Postępowy*. Only a few research works discuss it, presenting briefly its form and analysing selected functions fulfilled by it. The state of research shows that it has been of interest primarily to bibliographers, natural science historians, regionalist scholars and apiarian practitioners.

This dissertation presents the evolution of Polish apiarian periodicals in the context of the development of apiarian societies and with reference to their history in partitioned Poland, with special focus on Galicia. The thesis considers the titles of the works by Polish apiarian pioneers, shows that beekeeping issues were raised in periodicals devoted to farming, agriculture, economy, industry and trade as well as in socio-cultural magazines. It also lists educational institutions, which in particular influenced the development of the specialist knowledge of beekeeping. The character and problems of *Bartnik Postępowy* are discussed with reference to the two separate periods in which it appeared, before and after the first world war.

Chapter one (“Towarzystwa rolnicze i pszczelarskie Galicji w XIX wieku na tle podobnych organizacji w innych zaborach” [“The agricultural and apiarian societies of Galicia in the nineteenth century against a backdrop of similar organisations in the other partitions”]) presents agricultural and apiarian societies mainly in Eastern Galicia, yet with reference to similar organisations in the two other annexed parts of Poland. It considers the significant political differences, which influenced the establishment and activity of such organisations.

Chapter two (“Rozwój wiedzy fachowej i jej wpływ na kształtowanie się pierwszych czasopism pszczelarskich w Polsce w XIX wieku” [“The development of specialist knowledge and its influence on the evolution of the first apiarian periodicals in Poland in the nineteenth century”]) discusses the development of specialism and its influence on the evolution of the first apiarian periodicals in Poland in the nineteenth century.

Chapter three (“*Bartnik Postępowy. Pismo poświęcone pszczelnictwu i ogrodnictwu 1875–1939*” [“*The Progressive Beekeeper. A Periodical of Apiculture and Horticulture 1875–1939*”]) is devoted to the origins of the periodical *Bartnik Postępowy* and the role played therein by Teofil Ciesielski, an apiarist, botanist and social campaigner, activist in apiarian organisations (Galicyjskie Towarzystwo Pszczelniczo-Ogrodnicze we Lwowie [The Galician Apiarian-Horticultural Society in Lvov], Zjednoczone Galicyjskie Towarzystwo dla Ogrodnictwa i Pszczelnictwa [The United Galician Society for Horticulture and Apiculture]), the author of important research works within the scope of specialist literature. Analysed are the program concepts as well as the rules of the publishing and financing of *Bartnik Postępowy*, together with the administrative work. Chapter three also presents the institutions that triggered the establishment of *Bartnik Postępowy*, its editorial boards and its means of obtaining funds for publishing its issues. In an effort to determine its significance for information science, its structure is described, which leads to the conclusion that it changed very little during the first period of its issuing, i.e. before 1914, and that there was a great diversity in the names of its content sections and parts in the inter-war period. Although the editorial design of the periodical was not varied, it contained many illustrations in the form of black-and-white drawings, photographs, graphs and tables. In an attempt to determine the significance of *Bartnik Postępowy* for the process of conveying information, the data concerning publications by the authors of original articles it published have been collected. Substantial support for this periodical came from well-educated specialists trained in popularising knowledge from the fields of apiculture, fruit growing, vegetable raising, floriculture, soil science and agriculture. The analysis of the data contained in source

materials leads to the conclusion that *Bartnik Postępowy* collaborated with the contemporary intellectual elite: professors, medical doctors, chemists, teachers, heads of educational institutions, engineers, inventors, priests, instructors and outstanding apiarian activists. The authors came from all districts of partitioned Poland, however, most of them were from Eastern Galicia.

The extensive chapter four (“Stosowane przez czasopismo sposoby popularyzowania wiedzy fachowej” [“Means of popularising specialist knowledge used by the periodical”]) discusses the ways of popularising knowledge used by the editors. Different types of information were conveyed in: scientific and popular-scientific articles, information texts on the activities of apiarian and horticultural societies, reports, convention minutes and papers, reviews of national and international apiarian and horticultural periodicals, information texts about new publications, reviews, enumerative bibliographies, biographical information texts, reports by beekeepers, information texts on current activities in apiaries and gardens, information texts addressed to novice apiarists, collations of statistical data, commercial communications, letters to the editors and lists of collaborators.

In an attempt to evaluate the substantive value of *Bartnik Postępowy*, the articles it published have been thematically divided using the Universal Decimal Classification. Throughout the whole period of its publishing most works that appeared in *Bartnik Postępowy* discussed beekeeping and apiculture. Some other works were devoted to horticulture, gardening and sericulture, which shows that this periodical aligns with the group of agricultural journals. *Bartnik Postępowy* also included works on the widely understood history of science, social sciences and natural sciences as well as on arts.

Information on the activities of Galician apiarian and horticultural societies and their branches as well as of such societies in the other annexed lands of Poland, Great Poland in particular, was conveyed in reports. The reporting role of *Bartnik Postępowy* was carried out by publishing financial statements, convention minutes and papers read at conventions. The periodical included reviews of national and foreign apiarian and horticultural journals. Its readers could consume the analyses of 106 periodicals in total provided by a small group of collaborators and field specialists proficient in various languages. The information on new releases as well as reviews of books, booklets, diaries and apiarian notepads varied in detail.

A much bigger collation of Polish works shaping the opinions of apiarists and developing their skills was created during the inter-war period. Although, at that time, *Bartnik Postępowy* published only three bibliographies, it promoted the compilation of a discipline bibliography consisting of works on apiculture, which appeared in the series *Biblioteka*

Redakcji „Bartnika Postępowego” [*The Library of the Editors of The Progressive Beekeeper*]. The periodical contributed to its later supplementation. *Bartnik Postępowy* published biographical information texts, such as biographies (also of living persons), posthumous commemorations and obituaries. The editors also received records of personal, amateur, sometimes professional, experiences of beekeepers. Reports on weather, modes of farming or the condition of a given apiary for a particular time and place constituted good comparative material. Specialist knowledge popularised in this way was also addressed to novice apiarists. In this way, the readers of *Bartnik Postępowy* were provided with collations of statistical data, which evidenced and illustrated what was written about in articles, letters, reports or minutes of conferences and exhibitions. It makes for very interesting cognitive and comparative material. The information on raising and keeping bees, crop production as well as accounts of societies, organisations and farms, meteorology and farm animal products was often provided in the form of intelligible tables and graphs. The data on current prices, advertisements of producers and breeders, offers of service and announcements of journals varied in numbers but were ever-present on various pages of *Bartnik Postępowy*. Letters to the editors and their responses to the readers contained information useful both to the editors and to the readership. The lists of collaborators were updated every year and made it easy to search for the publications of individual authors.

In an effort to conclusively answer the questions concerning the social and agricultural impact of *Bartnik Postępowy* over the sixty years in which it appeared and which, on the one hand, were characterised by the development of science and specialist knowledge and, on the other hand, marked by the experience of the first world war, chapter five (“Odbiór czytelniczy *Bartnika Postępowego*” [“The reception of *Bartnik Postępowy* by its readers”]) analyses the opinions of readers, collaborators and contemporary reviewers. They were to be found both in *Bartnik Postępowy* and other contemporary periodicals as well as provided by the results of surveys conducted by the editors themselves. The sources concerning the readers show that most of them were members of apiary organisations and, as an examination of their professions revealed, were mostly teachers, clergymen and landowners. However, the periodical was addressed not only to people who engaged in apiculture, sericulture or agriculture but also to school students and people’s and union libraries, which were supplied with the issues of *Bartnik Postępowy* by its editors. The periodical was particularly popular in Eastern Galicia but, because of exchanges with editors of other journals, was also known in Europe and beyond. Promotional activities conducted by the editors included, among others, the advertising of the periodical in its own issues as well as in other media, at courses,

exhibitions and conferences and distributing copies free of charge. What was considered by those evaluating the periodical were professional competencies of its editors and collaborators – their education, experience and publications as well as initiatives undertaken by the editors, including publications of other kinds.

The role of *Bartnik Postępowy* in the development and popularisation of specialist knowledge evolved. The periodical exerted an impact through education and counselling, influenced state policies, the foundation of collective establishments and organisation of specialist exhibitions, which stimulated the economic-industrial movement.

The material presented in this thesis comprises a comprehensive evaluation of *Bartnik Postępowy* regarded as a specialist periodical that is among the most important Polish popular-scientific apiary journals. The thesis is considerably supplemented with a rich appendix with tables presenting various detailed data (lists of agricultural and apiary societies and organisations in the three partitions, of Polish-language apiary periodicals published between 1875 and 1939, of periodicals indexed in *Bartnik Postępowy* in reviews of national and foreign press, of periodicals advertised by *Bartnik Postępowy*, of other publications by the editors of *Bartnik Postępowy* or by the institutions that created it and additional materials distributed with the periodical).

INDEKS OSOBOWY *

A

Adamec Franciszek *104, 124*
Andrasiewicz Jan *90, 98, 102, 132*
Andrzejewski W. *123*
Andrzejowski Antoni *76, 102*
Antoniewski Stanisław *9, 46*

B

Bach Ludwik *76, 78, 79, 90, 100, 107, 112, 119, 131*
Baczmański Jan *83*
Bajorek Kazimierz *100, 113, 118*
Balcer Józef *89*
Balejko Włodzimierz *100*
Banaś J. *62*
Bardega M. *104, 105*
Batsch Karol *79, 90, 100, 101, 132, 134, 149*
Bazański Porfiry *25, 66, 73, 100, 160*
Bednarski Karol *49*
Bednarski Szczęsny *49*
Beerowa Albina *68, 77, 93*
Beneck Bertold *72*
Berezowski Mikołaj *36*
Bergman Stanisław, Kazimierz *55, 80, 89, 98, 100, 104, 106*
Berlepsch August *129*
Bernacki W. *76*
Bernolak Bronisław *102*
Bętkowski Władysław *62, 102*
Bieguszevska Cecylia *8*
Bielski Marian *80, 91, 119, 122*
Bieńkowa Maria *8*
Biskupek Emanuel *19*
Blank-Weissberg Stefan *110*
Bliźniuk P. *101*
Błażek Adam *68, 75, 104, 106, 108, 117*
Błoński Leon *92, 93*
Bobrzecka Danuta *8*
Bogdanow T. *100*
Bojarczuk Wojciech *5, 80, 88, 109*
Bojko Jakub *77*
Bolman Stefan *78, 91, 101, 102, 132, 160*
Bornus Leon *6, 18, 23, 36, 38, 52*

Borowski Stanisław *20*
Bógalski Józef *68, 75, 101, 102, 104, 130, 131*
Braun Adam *38, 59, 75, 102, 122*
Broy Paweł *20*
Brzegowy Paweł *41*
Brzeziński Kazimierz *93, 104, 105, 130*
Brzozowski Stanisław *28, 85*
Brzóska Stanisław *38, 52, 55, 71, 91, 92, 123, 126, 149*
Brzóska-Guderska Jadwiga *91*
Buczowski Walenty *21, 74*
Buczyński Eugeniusz *10, 36*
Budzyński Stanisław *149*
Burnus Leon *6*
Burszta Józef *83*
Butlerow Aleksander *124, 129*

Č

Čaplovič Jan *29*

C

Chelmiński Augustyn *37, 55, 75, 89, 112*
Chmura Wojciech *107*
Chocieszyński Franciszek *37*
Chociszewski Józef *36*
Chodkowski Franciszek *131*
Chojnacki Józef *107*
Chomińska Zofia *39*
Chreptowicz Joachim *28, 125, 158*
Ciborowski Tadeusz *125, 126*
Ciesielski Józef *39*
Ciesielski Kazimierz *129*
Ciesielski Teofil *5, 13, 15, 16, 21, 25, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 57, 59, 62, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 93, 95, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 115, 118, 122, 126, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 140, 145, 146, 148, 150, 153, 155, 159, 160, 164, 165, 166*
Ciesielski Władysław *80, 88, 108, 109, 124*
Cohn Ferdinand *39*

* Numery stron przy nazwiskach osób występujących w przypisach, podano kursywą.

Crescentiis Piotr 127
Cyburt Antoni 77, 78, 90, 102, 117
Czaiński Jan 49
Czajecka Bogusława 41
Czajkowski Tadeusz 42
Czuprowaski 34
Czyńska Onufry 78, 92
Czyszkowski Stanisław 80, 90

D

Dadant Kamil 125, 129
Dadant Karol 84, 125, 129
Dados Danuta 12, 13
Darwin Karol 39
Dąbkowski Przemysław 62
Dąbrowski Franciszek 80, 91, 101, 102, 106, 109
Dąbrowski Zdzisław 106
Dembowski Zygmunt 129
Demianowicz Antoni 5, 10, 54
Deptuch August 79, 91, 99, 131
Dernow Michał 92
Dickel 118
Dietl Józef 24
Dolinowski Jan 33, 34, 35, 158
Dorocki Sławomir 41
Dubaniowski Władysław 78, 84, 90, 119, 120, 149, 160
Dubiel Ludwik 12, 33
Dybaś Stanisław 131
Dybiec Julian 156
Dydusiak Władysław 131
Dyrdowska Maria 9, 65
Dzierżon Jan 24, 32, 33, 35, 45, 51, 57, 93, 108, 129, 158
Dzięgielowski Józef 109

E

Ender Franciszek 78
Estreicher Karol 9, 65
Eychlerowa Barbara 8

F

Falkowski Antoni 132
Faszczewski Mikołaj 58, 67, 76, 102, 104
Feliksiak Stanisław 44
Fojcikowa Maria 15, 46
Folakowski Emil 105
Folwarczny Jan 74, 111

Frajtag P. 74
Francus Franciszek 67, 74, 98, 102, 111, 131
Fusek Witold 79, 87, 102, 117, 122, 125

G

Gałecki W. 59
Gapanowicz Włodzimierz 124
Garlicka Aleksandra 6, 29
Garton Czesław 80, 91
Garwoliński Bronisław 74, 101, 111, 118, 128
Gawarecki Zygmunt 66, 69, 70, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 128, 131, 160
Gaweł Tadeusz 88
Geisheimer Franciszek 107
Girdwojń Michał 36, 124
Głodziński A. 76
Gmurczyk Elżbieta 23
Gnaedinger Roman 51
Gnerowicz Jerzy 13, 42
Godzień K. 118
Gojawiczyński Antoni 55
Goliński Stanisław 105
Göppert Heinrich, Robert 39
Górecki Apolinary 102
Grabowski Baltazar 22, 69, 124, 150
Grabski Władysław 22
Grażewski Kazimierz 12
Grochowski Tadeusz 9, 36, 126, 127, 153, 164
Groedl 71
Groszyńska Jadwiga 9
Grouven H. 73
Gryglewicz Stanisław 68, 77, 103, 104, 105
Guderska Jadwiga 5, 10, 12, 36, 39, 53, 54, 92, 153
Gutkowski Ludwik 27
Gutowska Jadwiga 12, 97, 98

H

Hahn Wiktor 8, 41
Hamböck K. 107
Hamernik J. 69, 103, 105, 107, 118
Harasowski Teofil 69, 76
Hawrylenko M. 105
Herget Antoni 42, 68, 77, 104, 105
Hillich M. 108

Hlebowicz Zygmunt 79, 90, 100, 102, 131
Hoffmann Franciszek 73
Holtzer Władysław 78, 90
Horoszewicz Nestor 76, 105
Hruszka Franciszek 129
Huber Franciszek 129
Hułak 34
Hunter John 129

I

Ilków Konstanty 79, 90, 100

J

Jagoszewski Bolesław 108
Jakóbczyk Witold 20
Jakubowski Julian 75
Jakubowski Kazimierz 55
Jakubski Antoni 9, 65
Janiczek Marian 99
Janikowski Tadeusz 80, 91, 102
Jankowski A. 100
Jankowski Stefan 123
Jankowski Władysław 55, 118
Janowski Bronisław 54, 76
Jarkowski Stanisław 50
Jarowiecki Jerzy 7, 97, 145
Jary Kazimierz 69, 76, 100
Jasiński Witold 39
Jocher Stanisław 101, 102
Joszt Adolf 102
Jovanowicz Jovan 129
Jung Czesław 10, 36

K

Kabała Leszek 15
Kahl Franciszek 107
Kamieński Julian 31
Kamiński Eugeniusz 106
Karłowicz Leon 11, 12, 13, 14, 28, 72, 73, 76, 77, 82, 92
Karpiński Jan, Jerzy 12
Karszniewicz Bolesław 80, 89
Kazanowski 135
Kački Walenty 28, 35, 125, 158
Kiczmer Jan 69, 131
Kieruczenko Eugeniusz 101
Kirkor Stanisław 84, 85
Klawek Ignacy 55
Klebert Edward 68, 77

Kluczenko Konstanty 25, 34, 72, 73, 100, 102
Kluk Krzysztof 28, 158
Kłoda Wojciech 132
Kłodziński Bartłomiej 127
Kohn Albin 70
Kokociński Marian 9, 127
Kokurewicz Józef 66, 73, 105, 109, 110, 128, 154, 160
Kolano Piotr 99
Kołodziejczyk Władysław 79, 83, 160
Komierowski Roman 20
Konieczny M. 112
Konopacka Zofia 5
Konopczyński Władysław 39
Korczyńska-Derkacz Małgorzata 97
Korecki Andrzej 12
Kosiek Zdzisław 8, 24, 40
Kostecki Ryszard 12
Kostka Potocki Stanisław 29
Kostkiewicz Jędrzej 136
Kostrzewski Zygmunt 11, 74
Kostyniuk Mikołaj 44
Koszutski Kazimierz 21
Kośny Leszek 15, 41, 72, 126, 148
Kowalewska Seweryna 98
Kowalewski Stefan 131
Kozikowski Aleksander 62, 78, 84, 85, 88, 109, 117, 122, 141, 149, 166
Kozikowski Kazimierz 117
Kozikowski Leonard 55, 62, 88, 89, 101, 102, 115, 125, 126, 154
Krafft Guido 123
Krajewska-Tartakowska Barbara 24
Kranowski Waclaw 9, 62, 78, 83, 84, 90, 98, 100, 102, 106, 107, 108, 119, 121, 122, 125, 127, 149, 160
Krasicki Kazimierz 35, 37, 68, 75, 100, 107, 122, 124
Kraszewski Józef, Ignacy 130
Krauss Jarosław 78, 90, 98, 101, 104, 118, 119, 134, 160
Kremer Antoni 74, 101
Kretzmer Jan 153
Krochmal Anna 45
Kroh Józef 104
Królikowski Stanisław 8
Kruczkowska Edwarda 87, 109
Kruszewski Klemens 21
Krypiakiewicz Miron 67, 73, 105, 115

Krzemieniewski Seweryn 39

Krzymuski Jerzy 20

Kubala Józef 118

Kubik Władysław 108

Kucharzewski Feliks 8

Kudas Tadeusz 77

Kukolnik Bazyli 29

Kułakowski Ferdynand 73, 100

Kuralt Marcin 28

Kuziel Marian, Jaochim 129

Kwapniewski Andrzej 79, 90, 99, 104,
105, 108, 117, 131, 160

Kwiatkowski Aleksander 21, 35, 36, 37,
67, 74, 75, 98, 100, 107

Kwiatkowski Tadeusz 98, 101, 134

L

Lachowski Stanisław 74, 104, 107, 108,
129

Laise Jan 82

Langie Karol 123

Langstroth Lorenzo 84, 125, 129, 153

Lankoff Antoni 92

Laskobencki (Laskobędzki) 106

Laurysiewicz Modest 123

Lechowa Lidia 12

Leciejewski Jan 39, 54, 55, 66, 71, 72, 78,
86, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 109, 118,
119, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 131,
138, 149, 154, 160

Legin Grzegorz 80, 87, 103, 105, 146

Lelewel Joachim 35

Leliwa Stanisław 106

Leśniewski Paweł 31, 158

Lewandowski Feliks 44

Lewicki Kazimierz 38, 75, 76, 126, 150

Liczbański Ludwik 55, 89

Lipska Helena 8

Lisiecki Franciszek 35

Lityński Jan 74

Lityński Miron 76

Loga Kazimierz 76, 128

Lompa Józef 33

Lorenz Józef 55, 93, 124, 126, 149

Lubecki Władysław 68, 74

Lubicz Bogumił 42, 107

Lubieniecki Julian 24, 33, 34, 35, 51, 65,
72, 83, 108, 158

Lucas F. 104

Ł

Łężny J. 150

Łobarzewski Hiacynt 40

Łojek Jerzy 7

Łopatkiewicz Tadeusz 83

Łopuszański Tadeusz 47

Łowicki Maciej 66, 74, 160

Łucki Teofil 48

Ługowski P. 98

M

Macialek Wincenty 101

Macieszkiewicz Bronisław 67, 101, 104,
160

Madej Dominik 101

Majcherek J. 131

Majorek Czesław 86, 156

Makarewicz Jan 69

Makowiecki Stefan 124

Malinowski Herman 78, 90, 101

Malinowski Stanisław 149

Małachowska-Staszelis Maria 8

Manasterski Seweryn 67, 77, 106

Marcinków Jan 51, 62, 66, 69, 70, 71, 76,
78, 79, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106,
117, 118, 122, 128, 131, 137, 138, 147,
160

Margoński Antoni 55, 80, 89, 90

Maślanka Julian 6

Maślankiewicz Kazimierz 40

Maślukiewicz Jan 105

Maurer Józef 55, 77, 78

Mazak Stanisław 5, 12, 14, 44, 52, 93

Mazankówna-Friedbergerowa Maria 8

Mazur Marcin 100

Mączak Antoni 6, 29

Mehring Jan 129

Meissner Andrzej 156

Mendrala Stanisław 9, 18, 20, 84, 127

Metelski Grzegorz 78, 90, 122, 131

Michaelis Reinhold 89

Michalewicz Mikołaj 59, 67, 76, 100, 102,
115, 122, 135

Mieczyński Adam 22, 23, 33, 35, 158

Molicki Franciszek 108

Monasterski S. 125

Mrozek Józef 138

Mrozowski M. 99

Mularczyk Magdalena 40

N

Nabielak Robert 74
Nagórski J. 30, 158
Namysłowski Władysław 62, 107
Naumowicz Jan 36, 76
Nazarewicz Mikołaj 68, 74, 100
Nehrig Edward 124
Nessler 118
Neumann Józef 129
Nieger Teofil 74
Niemczuk Rudolf 82
Nigroni de Riesenbach Adolf 67, 73
Niszczycki Krzysztof 62
Nowak Franciszek 78, 79, 90, 100, 119, 132
Nowak Stanisław 89
Nowicki M. 106
Nowiński Aleksander 55
Nutt Tomasz 31

O

Obrębski J. 101
Osiak Franciszek 12, 29, 38, 88, 92
Ostroróg Jan 28, 125

P

Padlewski Szymon 69, 74, 103
Papierkowski Zdzisław 45
Paszkowski A. 76
Pauluchów Jan 102
Pauluchów Mieczysław 90
Pawlikowa Teresa 8
Pawłowski Leopold 45, 57, 80, 88, 91, 107, 109
Pechaczek Jan 153
Petrykowski Stanisław 101
Petzówna Wanda 77
Piątek Józef 47, 67, 78, 80, 100, 101, 102, 104, 146, 149, 160
Pichór Franciszek 132
Pierożyński Ludwik 36
Pierzchała Ludwik 42, 50, 54, 55, 56, 71, 80, 82, 85, 86, 90, 107, 108, 122, 128, 138, 139, 149
Pietrosiński Aleksander 92
Pietrzykowska Jadwiga 8
Piłsudski Józef 129
Piotrowicz Władysław 105
Piotrowski Bolesław 80, 132

Piwowarski Julian 79, 87, 88, 98
Podsoński Roman 101
Podworski Edward 62, 92, 93, 108
Połoniecki Bernard 52, 126
Połujański Aleksander 35
Prabucki Jarosław 10
Praun Alojzy 131
Préval Władysław 5, 54, 60, 81, 95, 99, 102, 148
Prokopowicz Piotr 29, 30, 35, 129
Prószyński Konrad 76
Przybysz Marzena 8
Przybytek Piotr 34
Przyłuski Józef 55
Pudłowski Leszek 86
Putsche Carl 29

R

Radomski Edward 62
Radwański Feliks 29
Ramoszyński Jan 36, 124
Ratajczak Marcin 69
Rembalski Teodor 88, 118
Reszko Hipolit 113
Rewieński Stanisław 9
Rietsche Bernhardt 129
Röhrenscheff Stefan 39, 67, 76, 78, 90, 123, 124, 125, 126, 146
Röhring Arnold 129
Rojek Mieczysław 100, 101
Rolla Franciszek, Ksawery 67, 77, 105, 128
Romaszkan Piotr 73
Romiszowski Antoni 100
Root Amos, Ives 129
Roszek Władysław 76, 77, 78, 90
Rózański Jan 104
Rundstein Jerzy 62, 107
Ruszkowski Jan 106
Rychłowski Stanisław 77, 100
Rysiewicz Maciej 12, 13
Rytel C. 127
Rytiř Jarosław 129
Rząca Jan 78, 83, 98, 99, 101, 149, 160
Rzymkowski Karol 99, 103, 104, 105

S

Sarnicki Franciszek 49
Sawicki F. 105

Sawoniak Henryk 8
Sąsiedzki Adam 67, 78
Schaitter Ignacy 55, 153
Schneider Z. 69, 103, 104, 105, 106
Schoenett Maksymilian 105
Schutty A. 103, 105, 118
Schwabenthan Stanisław 90, 102
Senik Teodor 69, 74, 103, 104
Settegast Daniel 29
Seweryn Antoni 88
Sienicki Michał 101
Sieradzki Włodzimierz 43
Siery Onufry 68, 77, 102, 131
Sirko J. 104
Skoczylas Michał 42
Skrodzki Stanisław 62
Sławiński Marcelei 66, 74, 101, 104, 108,
160
Słoński F. 138
Smetański Jan 79, 86, 93, 98, 104, 106,
108, 116, 129, 130, 133
Smutny Wacław 90
Sobolewski Sławomir 35
Sołtys Bolesław 131, 132
Sordylowa Barbara 41
Soudek Stefan 129
Sozański Hipolit 80, 88, 131
Spiss Ludwik 124
Sroka Łukasz 42
Stabrowski Leon 21, 32, 37, 89
Stachowicz R. 76, 99
Stachowicz Zygmunt, 105
Stagraczyński Józef 21, 37
Stajura Jan 88
Stande Zofia 80, 87, 104, 105, 119
Stanecki Tomasz 66, 77, 109, 160
Stanecki Władysław 69, 74, 101, 104
Stanek Leon 40
Starzyński Stanisław 39
Staszic Stanisław 29
Stelmasiewicz A. E. 123
Stępek Jan 99
Stolarski Błażej 115
Stórgulewski Zygmunt 22
Strachalska Janina 91
Strauss Jan 89, 132
Strojnowski Stanisław 70
Stróżek Bolesław 33
Strumiłło Józef 29
Strybel Anna 39

Strzebak Stanisław 112
Sumiński Jan 101
Szabatowski Jan 101
Szafer Władysław 40
Szajewska-Urbaniec Maria 84
Szalkiewicz Ksawery 92, 124, 125, 126
Szczepański Henryk 6
Szczudło Jan 62, 107
Szembek Jan 54
Szepl Karol 101
Szews Jerzy 85, 89
Szmidt Józef 118
Szocki Józef 145
Szuber Paweł 66, 69, 70, 100, 101, 102,
106, 117, 119, 120, 121, 122, 127, 128,
131, 132, 134, 135, 140, 160
Szumski T. 130
Szwajkowski Maurycy 74, 118
Szwejczerowa Aniela (Adela?) 9
Szwędrowski Ryszard 91
Szymanowska Zofia 69, 77, 101
Szymański Henryk 44, 52, 55
Szymusik Bogdan 5

Ś

Ślusarczyk Antoni 104, 105
Śmietana Stanisław 90, 101
Średniawski Andrzej 68, 77, 100, 150
Świda T. 103
Świsterski Wiktor 90

T

Tabęcki Leonard 138
Taźbierski Michał 77, 102, 106
Tchórzewski Tytus 36
Tenerowicz Stanisław 51
Terlecki Ryszard 38, 155, 156
Tokar Nicefor 81
Tokarz Wincenty 124
Tomaszewski Roman 7, 8, 11, 12, 13, 32,
37, 127
Tomkiewicz Józef 44, 68, 77, 78, 98, 113,
117, 131
Tomkiewicz Stanisław 106
Trembecki H. 131
Trojnar Jan 101, 131
Trusiewicz T. 102
Trzemeski H. 100, 106
Trzycieski Andrzej 127

Tucewicz Anna 87
Tuliński Michał 107
Turowska-Bar Irena 10
Türschmid F. 107
Tyniecki Władysław 36, 68, 73, 103, 105,
106

U

Uranowicz Edmund 78, 90, 105, 131, 132,
160

W

Walentyłowicz Jan 125
Walerowicz Stanisław 98
Walerowicz-Gola W. 102
Wałęga Agnieszka 85, 86
Wartenberg Feliks 69, 75, 108
Watzka Józef 78, 90, 100, 101, 108, 117,
119, 120, 122, 131, 160
Wawryn Tadeusz 83
Wątorski Stefan 77
Weber Friedrich, Wilhelm 70
Weber Jerzy 16
Weber Leonard 5, 16, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 60, 63, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 92,
97, 98, 99, 100, 101, 102, 107, 108, 109,
117, 119, 122, 123, 125, 126, 128, 129,
133, 135, 136, 148, 153, 156, 160, 186
Weber Łukasz 16, 56
Weiss Adolf 40
Welger Bernard 78
Wentzel 37
Wereszko Piotr 68, 76, 112, 150
Wergiliusz Publiusz 125
Werner Kazimierz 38
Werner Piotr 79, 82, 89, 100, 101, 109
Wiącek Władysław 131
Wiązecki Wojciech 80, 91, 119, 122, 154,
156
Wiczkowski Józef 40, 70
Widera Wiktor 53, 89, 115, 152
Wieczorek J. 100

Wilde Jerzy 5, 6, 10
Winiarz Edward 55
Wisłocki Władysław 8
Wiśniewski J. 68
Wiśniowski D. 100
Witkoś Stanisław 44, 79, 83, 104, 119, 160
Witoszyński L. 76
Witowski Hipolit 33
Witwicki Adam 76
Witwicki Mikołaj 28, 29, 30, 31, 158
Wnęk Jan 29, 91, 146, 155
Wodzicki Kazimierz 66, 73
Wojnarowski Modest 108, 136
Wojtacki Mieczysław 91
Wolf M. 34
Wolski S. 126
Wosiek Jan 19
Wójcik Jan 118
Wróblewski Antoni 54
Wszelaczyńska Maria 77
Wszelaczyński Maciej 66, 77, 102, 103,
105

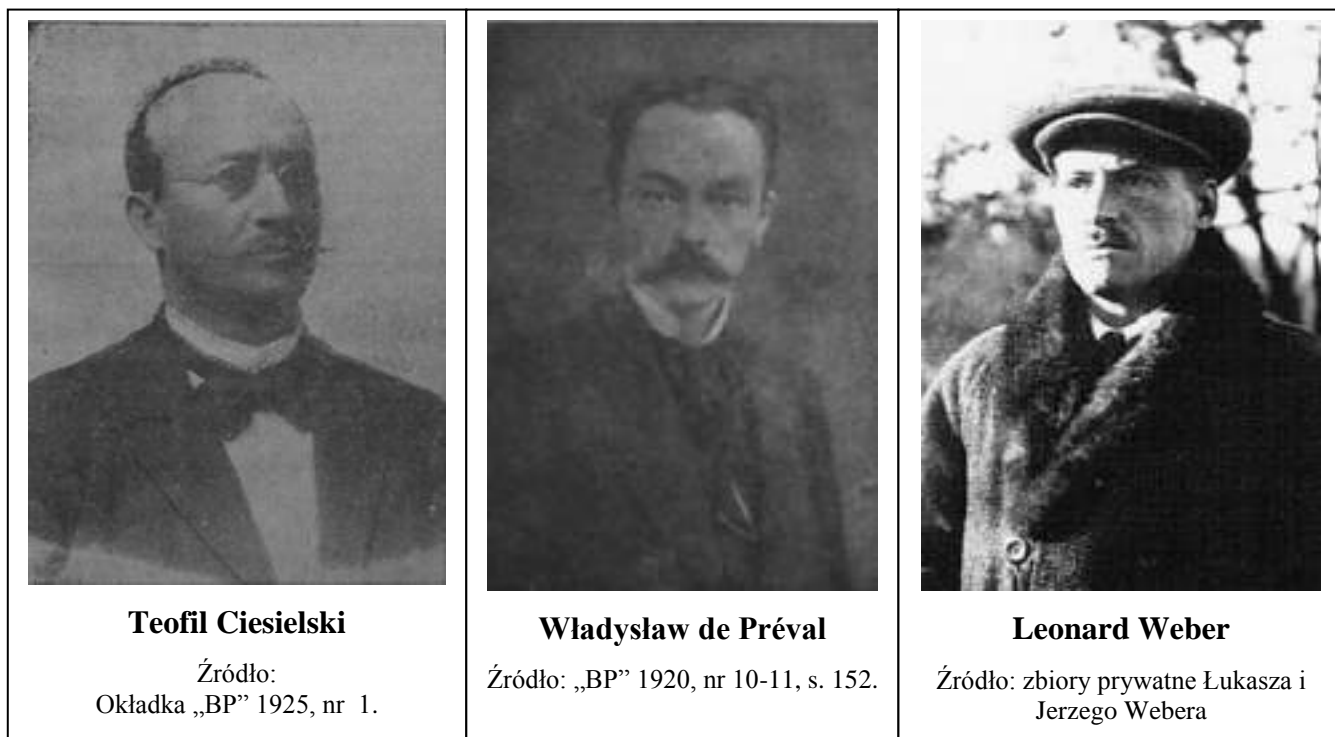
Z

Zagajewska M. 87, 104
Zajac Michał 100, 107
Zalański Franciszek 66, 76, 102, 115, 138,
149, 160
Zapolski Hektor 81, 101
Zarudzki Franciszek 74, 98, 101
Zaykowski Waclaw 92
Zgórski Alfred 73
Ziemacki Władysław 28
Zimny Edward 55

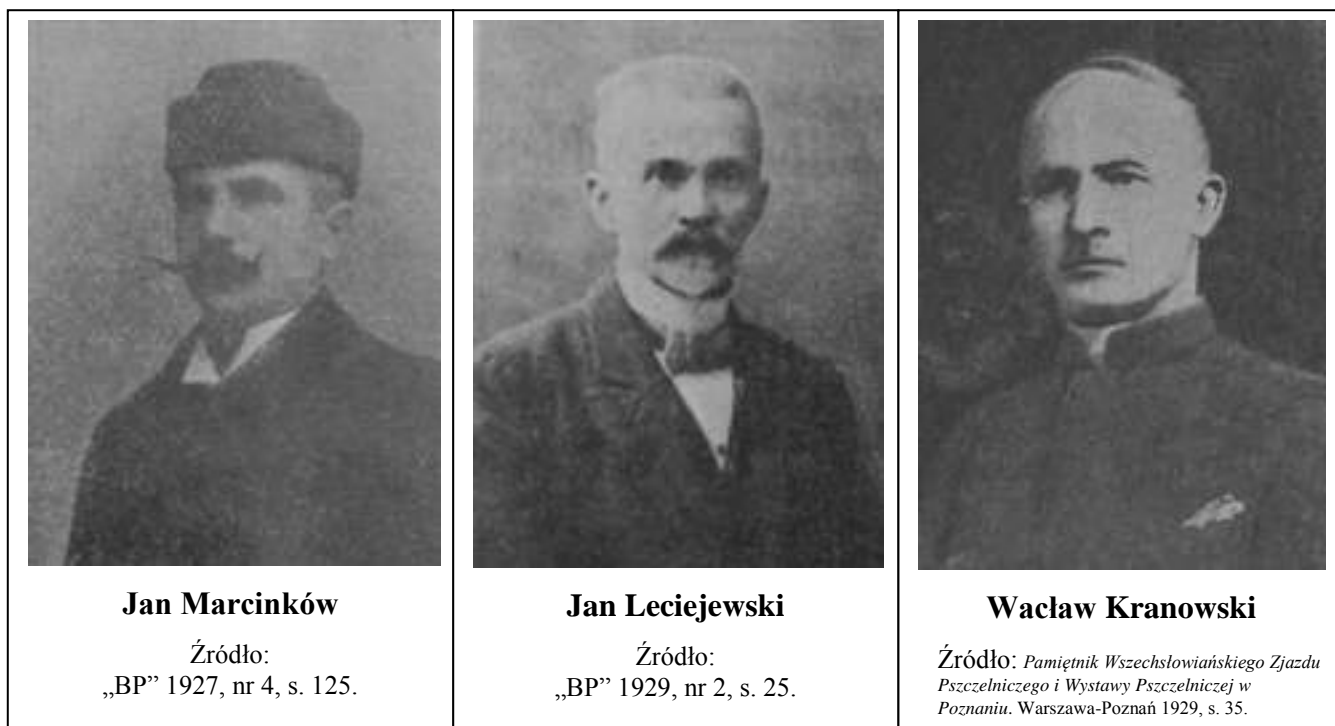
Ż

Żabko-Potopowicz Antoni 19, 33
Żmudziński Antoni 33
Żuczek Antoni 78, 91, 102, 106, 131, 160
Żukowski Romuald 12, 23, 52
Żurowska Wanda 8

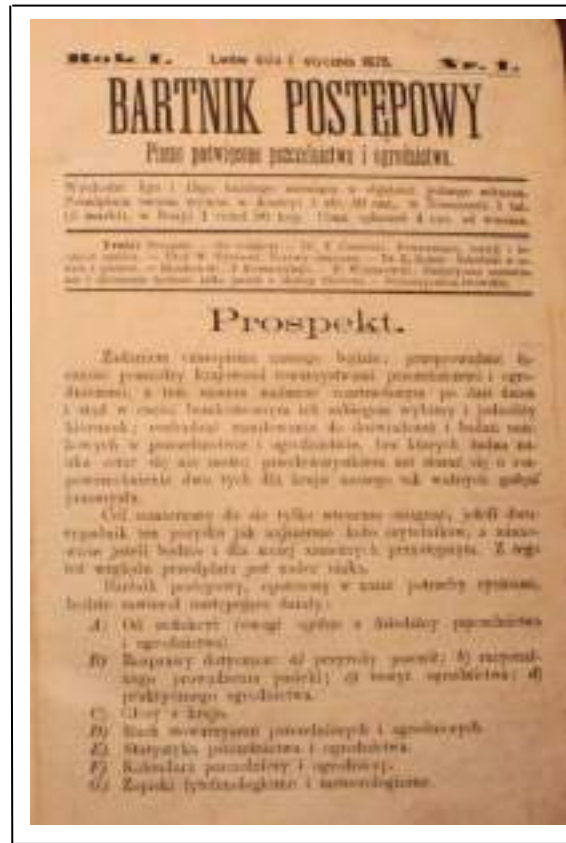
Ryc. 1. Portrety redaktorów czasopisma „Bartnik Postępowy”: Teofila Ciesielskiego, Władysława de Préval i Leonarda Webera.

Ryc. 2. Portrety ważniejszych współpracowników „Bartnika Postępowego”: Jana Marcinkowa, Jana Leciejewskiego, Wacława Kranowskiego.

Ryc. 3. Strona tytułowa czasopisma z 1875 r.

Ryc. 4. Ilustrowana winieta wprowadzona na okładce „Bartnika Postępowego” od numeru 1 z 1921 r.

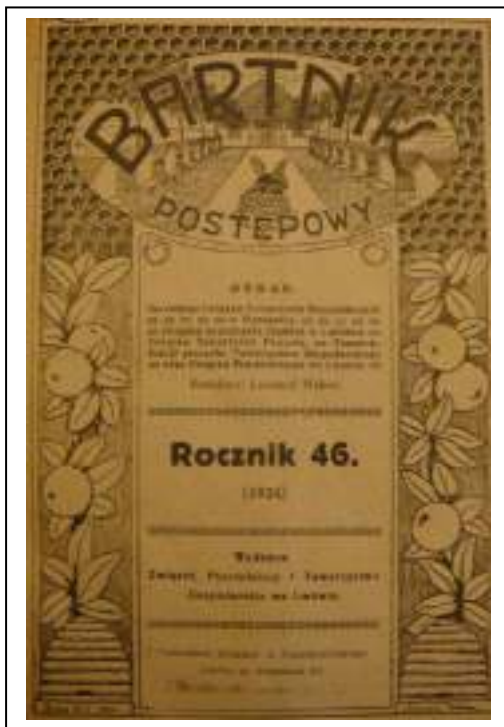
Ryc. 5. Ozdobna winieta „Bartnika Postępowego” z podobizną Jana Dzierżona i Teofila Ciesielskiego (wg. projektu wykonanego w 1922 r. przez Stanisława Tenerowicza).

Ryc. 6. Rycina zdobiąca okładkę „Bartnika Postępowego” od nr 1 z 1924 r. (wykonana przez nieznanego autora).

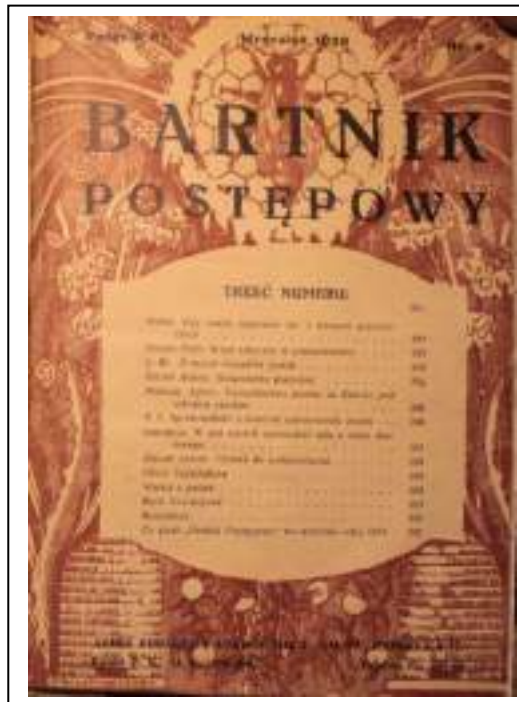
Ryc. 7. Okładka „Bartnika Postępowego” zaprojektowana przez Leonarda Webera (25 III 1924). Wprowadzona od numeru 6 z 1924 r.

Ryc. 8. Okładka „Bartnika Postępowego” wprowadzona od nr 1 z 1925 r. (projekt sygnowany przez Kliszarnię "ARS" oraz L. Webera).

Ryc. 9. Okładka „Bartnika Postępowego”, której projekt przygotował absolwent Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej, Roman Gnaedinger (wykorzystywana od stycznia 1930 r., do września 1939 r.)

Ryc. 10. Strony tytułowe „Pszczelarstwa Zagranicznego”, bezpłatnego dodatku do „Bartnika Postępowego”.

